

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**MUHAMMED B. NASR EL-MERVEZÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ VE ES-
SÜNNE ADLI ESERİNDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Faruk ÖZBEK

Sivas
Temmuz 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**MUHAMMED B. NASR EL-MERVEZÎ’NİN HADİSÇİLİĞİ VE ES-
SÜNNE ADLI ESERİNDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Faruk ÖZBEK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Sivas
Temmuz 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Hadisçiliği ve es-Sünne Adlı Eserindeki Metodu
Savunma Tarihi : 30.06.2020
Danışman : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

	Unvanı	Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN		
Üye	: Prof. Dr. Sami ŞAHİN		
Üye	: Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR		

Oy Birliği ☐

Oy Çokluğu ☐

Ömer Faruk ÖZBEK tarafından hazırlanan “Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Hadisçiliği ve es-Sünne Adlı Eserindeki Metodu” başlıklı tez, kabul edilmiştir.

... /... /2020

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlâl etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

03/07/2020

Ömer Faruk ÖZBEK

ÖNSÖZ

İlk nesillerin büyük çaba ve gayretleriyle kayıt altına alınarak günümüze kadar ulaşan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri, sünneti İslâm'ın ikinci teşrî kaynağı olarak kabul eden her Müslüman için büyük bir önemi hâizdir. Nitekim Allah Teâlâ, çağlar ötesine hitap eden Yüce Kur'ân'ı indirmekle kalmamış, onu tebyîn ve tatbîk etmesi için elçisini göndererek kullarına geniş bir ihsanda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konumunun farkında olan ashâb-ı kirâm, onun attığı her adımı takip etmiş ve gelecek nesillere, onun dinî hüviyete sahip sözlerinden kişisel özelliklerine kadar, aktardıkları rivâyetlerle büyük bir yekûnün mûrisleri olmuşlardır. Sonraki nesillerin de büyük gayretleriyle, bu rivâyetler belirli ilmî ölçülere riâyet edilerek aktarılmış, tedvîn ve tasnîf edilmiştir.

Söz konusu bu gayretlerin en müşahhas halini ise hadis ilminin altın çağı addedilen hicrî 3. asırda görmek mümkündür. Nitekim bu asır temel hadis kaynaklarının kaleme alındığı, birçok ilmî şahsiyetin yetiştiği ve başta hadis ilmi olmak üzere farklı ilim dallarındaki sistemleşmenin büyük ivme kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, özellikle hicrî 3. asırda ilmiyle öne çıkan şahısların hadis ilmine yaptığı katkıları detaylı bir şekilde incelemek, sistematik bir yapıya bürünmesini büyük oranda bu devirde atılan nüvelere borçlu olan hadis ilminin tarihî seyrine ve çözüm bekleyen meselelerine ışık tutmada büyük fayda sağlayacaktır.

Çalışmamızda, hicrî 3. asırda yaşamış, başta hadis ve fıkıh olmak üzere farklı ilim dallarında ön plana çıkmış olan Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (öl. 294/906) hadisçiliği ve gerek günümüze az bir kısmı ulaşmış olan eserleri arasında gerekse dahil olduğu literatür içerisinde özel bir konuma sahip olduğunu düşündüğümüz *es-Sünne* adlı eseri ele alınacaktır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi, konusu, metodu ve kaynakları ele alınmıştır. İlk bölümde yaşadığı dönem, hayatı ve ilmî şahsiyeti konu edilmiştir. Hadisçiliğinin ele alındığı ikinci bölümde, eserlerinin yanı sıra kaynaklarda aktarılan görüşleri ve rivâyetleri farklı açılardan tetkik edilerek, hadis ilmindeki konumu ve bu ilme yaptığı katkılar tespit edilmeye çalışılmıştır. *es-Sünne* adlı eserinin konu edildiği üçüncü bölümde ise eser her yönüyle incelenmiş; adı, müellife aidiyeti, yazma nüshaları, baskıları ve Mervezî'nin eseri telif ederken yararlandığı kaynaklar hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından eserin, diğer *Kitâbü's-*

Sünne'lerle mukayesesi yapılmak suretiyle literatür içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış, son olarak metod ve muhtevası detaylı bir şekilde tetkik edilerek tespit ve değerlendirmelerde bulunulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmam boyunca ilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN'a, çalışmayı baştan sona okuyarak önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Sami ŞAHİN, Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR ve Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇİFTÇİ'ye, tezin neredeyse her satırında katkısı bulunan kıymetli ağabeyim ve meslektaşım Arş. Gör. Hamit DEMİR'e, yine çalışmayı baştan sona okuyarak katkılarını esirgemeyen değerli hocam Arş. Gör. Sema TOMBUL'a, ilim yolculuğunda uzun zamandan beri beraber yürüdüğüm kıymetli kardeşlerim Arş. Gör. Talha ÖZDEMİR ve Abdurrahman SAYILGAN'a, çalışmanın teknik açıdan şekillenmesinde büyük katkısı bulunan kıymetli ağabeyim Arş. Gör. Naim YAMAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Küçüklüğümde bana rahmet kanatlarını açan, bu yaşıma kadar her türlü maddi manevi desteklerini sağlayan babam Sedat ÖZBEK ve annem Ayşe ÖZBEK'e en kalbî şükranlarımı sunarım. Son olarak, içinde bulunduğum yoğun çalışma temposuna rağmen her türlü fedakarlığı yapan, maddi manevi tüm desteğiyle her zaman yanımda olan ve bir ömrü paylaşmaktan mutluluk duyduğum sevgili eşim Aygöl ÖZBEK'e medyun-i şükranım. Tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı, Önemi ve Konusu	1
Çalışmanın Metodu.....	3
Çalışmanın Kaynakları	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. MUHAMMED B. NASR EL-MERVEZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ.....	7
1.1. Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış.....	7
1.1.1. Siyâsî Durum	7
1.1.2. İlmî Durum	10
1.2. Hayatı.....	11
1.2.1. Nesebi ve Doğumu	12
1.2.2. Ailesi	13
1.2.3. Geçimi	15
1.2.4. Vefatı	16
1.3. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri.....	17
1.3.1. İlmî Tahsili ve Yolculukları	17
1.3.2. Hocaları	19
1.3.3. Talebeleri.....	25
1.3.4. Fıkıh İlmindeki Yeri.....	32
1.3.5. İtikâdî Görüşleri	34

1.3.5.1. İmanın Mahiyeti	34
1.3.5.2. Halku'l-Kur'ân	36
1.3.5.3. İman-İslâm Münasebeti.....	37
1.3.5.4 Ruhların Yaratılması	38
1.3.5.5. Mürtekib-i Kebîre.....	38
1.3.6. Eserleri.....	40
1.3.7. Ahlâkı, Kişiliği ve Hakkındaki Övgüler.....	48
İKİNCİ BÖLÜM	53
2. MERVEZÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ	53
2.1. Hakkında Kullanılan Cerh-Ta'dîl İfadeleri.....	53
2.2. Cerh-ta'dîl İlmindeki Yeri	54
2.2.1. Cerh-Ta'dîl İlmindeki Konumu ve Yetkinliği.....	54
2.2.2. Hakkında Konuştuğu Râvîler ve Kullandığı Cerh-Ta'dîl Lafızları.....	58
2.2.2.1. Cerh İfadesi Kullandığı Şahıslar	58
2.2.2.2. Ta'dîl İfadesi Kullandığı Şahıslar	64
2.3. Hadis Kaynaklarındaki Rivâyetleri.....	68
2.4. Ashâb-ı Re'y'e Karşı Tutumu.....	72
2.5. Tahammül ve Edâ Açısından Mervezî.....	77
2.6. İsnad Kullanımı ve Kullandığı Senedlerin Özellikleri.....	80
2.6.1. Silsiletü'z-Zeheb Bulunan İsnâdlar	81
2.6.2. İttisâl Açısından Problemlî İsnâdlar	82
2.6.3. Mübhem Râvî Bulunan İsnâdlar	84
2.6.4. Tereddüt Bulunan İsnâdlar	89
2.6.4.1. Râvîye Dair Tereddütler.....	89
2.6.4.2. Merfû Olup Olmadığına Dair Tereddütler	91
2.7. Kullandığı Hadis İstılahları.....	93
2.7.1. Hadis, Sünnet, Eser ve Haber Kavramlarının Kullanımı.....	93

2.7.2. Hadisin Sıhhatine İşaret Etmek İçin Kullandığı Terimler	95
2.7.3. Hadisin Za‘fına İşaret Etmek İçin Kullandığı Terimler	101
2.8. Sened Tenkidi	105
2.9. Hadis Nakil Metodu.....	112
2.9.1. Tahvîl.....	112
2.9.2. İhtisâr.....	113
2.9.3. Taktî‘	114
2.9.4. Telfîk	115
2.9.5. Senedi Zikretmekle Yetinmesi	117
2.9.6. Hadis Tekrarları.....	118
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	123
3. ES-SÜNNE ADLI ESERİNDEKİ METODU	123
3.1. Eserin Adı ve Müellife Aidiyeti.....	123
3.2. Yazma Nüshaları ve Baskıları	125
3.3. Kaynakları.....	129
3.4. Özellikleri ve Kitâbü’s-Sünne Literatüründeki Yeri	131
3.5. Muhtevası ve Mervezî’nin Telif Metodu.....	141
3.5.1. İtikâd İle İlgili Konular.....	142
3.5.1.1. Ülü’l-Emre İtaat	142
3.5.1.2. Dinde İhtilâfın Sınırları	144
3.5.1.3. Sırât-ı Müstakîmden Sapmamak	146
3.5.1.4. Bid‘at ve Fitnelerden Sakınmak.....	148
3.5.1.5. Geçmiş Ümmetlerin Yoluna Uymaktan Sakınmak.....	150
3.5.2. Usûl İle İlgili Konular	153
3.5.2.1. Sünnetin Konumu ve Mahiyeti	153
3.5.2.2. Sünnetin Bağlayıcılık Açısından Taksimi.....	156
3.5.2.3. Sünnetin Kur’ân’ın Mücmelini Beyânı	158

3.5.2.4. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi.....	172
3.5.2.5. Sünnetin Teşrî Yetkisi.....	190
SONUÇ.....	195
KAYNAKÇA	199
ÖZGEÇMİŞ.....	227

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
iht.	: İhtisâr Eden
krş.	: Karşılaştırınız
mlf.	: Müellif, Yazar
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

ÖZET

İslâm ilim tarihinde özel bir yeri olan hicrî 3. asır, özellikle hadis tarihinin en parlak dönemini teşkil etmektedir. Zira temel hadis kaynaklarının çoğu bu dönemde kaleme alınmış, hadis ilmine damga vuran pek çok şahsiyet bu dönemde yaşamıştır. Bu sebeple, söz konusu dönemle ilgili yapılacak her türden çalışma, hadis tarihinin altın çağı olarak nitelenen bu döneme ışık tutması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmada, söz konusu asırda yaşayıp özellikle hadis ve fıkıh ilimlerindeki derinliğiyle öne çıkan Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (öl. 294/906) hadisçiliği ve *es-Sünne* adlı eseri ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle yaşadığı dönemdeki siyâsî ve ilmî durum hakkında genel bilgiler verilmiş, hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerine dair geniş malumat sunulmaya çalışılmıştır. Ardından, Mervezî'nin, gerek eserleri gerek kaynaklardaki rivâyetleri ve görüşleri incelenmek suretiyle hadis ilmindeki yetkinliği, birikimi, bir râvî olarak metodu, bu ilme olan katkıları irdelenmiş ve hadis ilminin birçok dalında yetkinliğe sahip olduğu görülmüştür. Çalışmanın son bölümünde ise günümüze ulaşabilen az sayıdaki eserlerinden biri olan *es-Sünne* adlı eseri detaylı bir şekilde tetkik edilerek *Kitâbü's-Sünne* literatürü içerisindeki yeri tespit edilmeye, öne çıkan özellikleri, muhtevası ve metoduna dair geniş bir bilgi sunulmaya çalışılmıştır. Birçok meziyete sahip olduğunu düşündüğümüz eserin, *Kitâbü's-Sünne* literatürü içerisinde orijinal bir muhtevaya sahip olduğu ve Mervezî'nin, eserde Kur'ân-sünnet ilişkisine dair bazı özgün görüşler ortaya koyduğu görülmüştür. Ayrıca hicrî 3. asır âlimlerinden olan Mervezî'nin *es-Sünne* adlı eserini incelemek, o dönemin anlayışını ve fikrî yapısını yansıtması bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mervezî, Kur'ân, Sünnet, Hadis, İtikâd, Kitâbü's-Sünne Literatürü, es-Sünne

ABSTRACT

Hijri 3rd century, which has a special place in the history of Islamic science, constitutes the most brilliant period of hadith history. Most of the main hadith sources were written in this period, and many prominent people in the hadith science lived in this period. For this reason, any kind of work to be done about this period which is considered as the golden age of hadith history, is very important. In this study, the hadith method of Muhammad ibn Nasr al-Marwazī, who lived in this century and was known for his depth in hadith and fiqh sciences, and his work named *al-Sunnah* were examined. In the study, firstly, general information about the political and scientific status of this century was given and after that, information about his life, scientific personality and works were presented. Afterwards, the works of Marwazī, who is a hadith scientist, his narrations and opinions in the sources, his competence and knowledge in hadith science, his method as a narrator, his contributions to this science were examined and it has been revealed that he possesses competence in many branches of the science of hadith. In the last part of the study, one of the few works that have survived to the present day, “*al-Sunnah*” was examined in detail and it was tried to identify its place in the “*Kitâb al-Sunnah*” literature, and provide a wide information about its prominent features, content and method. It has been seen that the work with many merits has an original content within the literature of “*Kitâb al-Sunnah*” and that Marwazi reveals some original views regarding the Qur’an-Sunnah relationship in the work. In addition, it is important to examine the work named *al-Sunnah* by Marwazī, one of the third century scholars of Hijri, as it reflects the understanding and intellectual structure of that period.

Keywords: Marwazī, Qur'an, Sunnah, Hadith, Faith, *Kitâb al-Sunnah* Literature, *al-Sunnah*.

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı, Önemi ve Konusu

Hicrî 3. asır genel olarak tüm İslâmî ilimler, özelde ise hadis ilmi açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira temel hadis kaynaklarının teşekkülü ve hadis usûlüne dair bilgilerin yazıya geçirilmesi bu dönemde olmuştur. Ayrıca bu dönem, hadis ilminde otorite olarak bilinen pek çok ismin yaşadığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, hadis tarihinin altın çağı olarak nitelenen hicrî 3. asırda yaşayan ilim adamlarının, hadis ilmine yaptıkları katkıları incelemek bu ilmin tarihine ışık tutması açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma, ilgili dönemde yaşayıp ilmî şahsiyetiyle öne çıkan Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin hadis ilmine olan katkılarına ve günümüze ulaşan eserleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz *es-Sünne* adlı eserinin incelenmesine yoğunlaşmaktadır. Zira hadis ilmindeki yetkinliğine dair pek çok övgünün bulunması ve hadis ilminde öne çıkan onlarca âlimden ilim öğrenmesi, bizi bu ilme olan katkılarını araştırmaya ve incelemeye sevk etmiştir. Ayrıca söz konusu eserin, ehl-i hadisin itikâd literatürünü oluşturan *Kitâbü's-Sünne*'ler içerisinde husûsî bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *es-Sünne*'nin bu konumunu ve muhtevasını detaylı bir şekilde inceleyerek tespit etmek gerek Mervezî'nin ilmî şahsiyetini ortaya koyabilmek gerekse eseri özelinde *Kitâbü's-Sünne* literatürünü oluşturan eserlerin mukayesesini yapabilmek adına fayda sağlayacaktır.

Türkiye'de ve yurt dışında Mervezî ile ilgili bazı çalışmalar yapılmışsa da bunların, onun ya fikhî ve itikâdî görüşlerini ele alan ya da eserlerinin baskılarına yazılan mukaddime niteliğindeki çalışmalar olduğu görülmektedir. Öte yandan bu çalışmaların, Mervezî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerini tespit noktasında bazı hata ve eksikliklerinin bulunduğu şahit olduk. Bu çalışma ile bir nebze de olsa söz konusu hata ve eksiklikleri gidermeyi ümit ediyoruz.

Üç bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde Mervezî'nin biyografisi ele alınacaktır. Kaynaklarda nesebi, yetişmesi, ailesi gibi özel hayatına taalluk eden bilgilerin kısıtlı olmasına karşın ilmî şahsiyetiyle ilgili geniş bir

malzemeden söz etmek mümkündür. Bu bölümde, hakkında tarafımızca ulaşılabilen tüm bilgiler ilgili başlıklar altında toplanarak, bu bilgi malzemesinin imkân verdiği ölçüde hayatı ve ilmî şahsiyetine dair aydınlatıcı bir profil çizilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda, genel hatlarıyla yaşadığı dönemdeki siyâsî-ilmî durum, özel hayatı, ilmî şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir yeri olan yolculukları ve hocaları, yetiştirdiği talebeler, meşgul olduğu ilim dallarındaki konumu, eserlerinin tespit ve tanıtımı, son olarak da kişiliği ve hakkındaki övgüler çalışmanın birinci bölümünü oluşturan konulardır.

Hadisçiliğinin ele alınmaya çalışıldığı ikinci bölüm ise günümüze ulaşan eserleri ve kaynaklarda yer alan rivâyet ve görüşleri detaylı bir şekilde incelenerek Mervezî'nin hadis ilmindeki yeri ve bu ilme olan katkıları tespit edilmiştir. Dokuz başlıktan müteşekkil olan bu bölümde öncelikle, Mervezî'nin cerh-ta'dîl ilmindeki yeri ve hakkında konuştuğu kişiler üzerinden kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarının manası tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tespitler, Mervezî'nin ifadeleri ile diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin ifadelerinin mukayesesini sonucu yapılmıştır. Ardından temel hadis kaynaklarındaki rivâyetleri, bu kaynakların taranması suretiyle tespit edilmiştir. Devamında, eserlerinde yoğun bir şekilde ashâb-ı re'ye yönelttiği eleştiriler aktarılıp değerlendirilmek suretiyle, eleştirilerinin arka planına ışık tutmak amaçlanmıştır. Kullandığı senedlerin özellikleri bağlamında tahammül ve edâ açısından nasıl bir metoda sahip olduğu, sağlam olup olmaması açısından ne tür senedler kullandığı, hadisleri naklederken ne tür metodlara başvurduğu, kullandığı hadis ıstılahlarını hangi anlamda kullandığı ve hadis tenkidindeki dirâyeti ele alınmaya çalışılan ve bu bölümü oluşturan diğer başlıklardır.

Çalışmanın diğer konusunu teşkil eden *es-Sünne* adlı eserinin incelendiği üçüncü bölüm, beş ana başlıktan oluşmaktadır. İlk üç başlıkta eserin adı ve müellife aidiyeti, yazma nüshaları, baskıları ve Mervezî'nin eseri yazarken yararlandığı yazılı kaynaklar ele alınmaktadır. Üçüncü bölümün ana omurgasını oluşturduğunu düşündüğümüz dördüncü başlıkta ise genel hatlarıyla *Kitâbü's-Sünne*'ler tanıtılmaya ve daha net mukayese yapabilmek adına literatür içerisinde öne çıkan eserlerin muhtevası hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. Ardından Mervezî'nin *es-Sünne*'sinin *Kitâbü's-Sünne* edebiyatı içerisindeki yerini tespit etmeye ve eserin öne çıkan özellikleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümün son başlığı

ise eserin muhtevası ve Mervezî'nin eserdeki metoduna ayrılmış, eser başlıklandırılmak suretiyle detaylı bir şekilde incelenmiş ve yeri geldiğinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın Metodu

Hadisçiliği ve *es-Sünne* adlı eserinin tetkik edilmesi suretiyle iki ana konu üzerine yoğunlaşan çalışmada, öncelikle Mervezî'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülündeki arka planı ortaya koymak amacıyla hayatı ve ilmî şahsiyetiyle ilişkili konuları kapsayan biyografisi aktarılmaya çalışılmıştır. Biyografisi ile ilgili bilgiler verilirken klasik kaynaklara ve modern bütün çalışmalara ulaşılmaya gayret edilmiş, bu kaynaklarda verilen tüm bilgilerin sistematik bir şekilde aktarılmasına dikkat edilmiştir.

Hadisçiliğinin incelendiği bölümde, Mervezî'nin günümüze ulaşan bütün eserleri incelenmiştir. Gerek naklettiği rivâyetler gerekse serdettiği görüşler ortaya çıkan malzemenin verdiği imkân dahilinde hadis ilminin tüm meseleleriyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Yeri geldiğinde sadece Mervezî'nin görüşleri ile sınırlı kalınmayıp, bu görüşlerin hadis ilmindeki izdüşümünün ortaya konulabilmesi adına başka şahısların görüşleri de aktararak mukayese yoluyla tespitlere yer verilmiştir.

Eserin incelendiği son bölümde ise eserin ulaşılabilen tüm baskılarının incelemesine ve bu baskıların tamamından yararlanmaya gayret edilmiştir. Eserin literatürdeki yeri tespit edilirken, literatürü oluşturan diğer tüm eserlere ulaşılmaya çalışılmış ve bu eserler, en azından mukayese yapmaya yetecek seviyede incelenmiştir. Son olarak eserin muhtevası ve eserde izlenen metod olabildiğince detaylı bir şekilde ele alınmış ve salt bir tercüme faaliyetine sebebiyet vermemek adına eserde aktarılan bilgilere dair değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın yazımı ve kaynak gösterimi “İSNAD Atıf Sistemi 2. Edisyon” esas alınarak yapılmıştır. Bu meyanda, eser ve şahıs isimlerinin zaptında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* esas alınmış, dipnotlarda bulunan eser isimlerinin transkripsiyona uygun bir şekilde verilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca tarihlerin, rakamların, mezhep adlarının, kavramların, noktalama işaretlerinin ve kaynakçanın

yazımı gibi İSNAD Atıf Sistemi'nde belirtilen diğer hususlara da uyulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın Kaynakları

Hadis ilmine katkıları ve *es-Sünne* adlı eserinin tetkiki amaçlandığından, çalışmanın ana kaynaklarını Mervezî'nin günümüze ulaşan eserleri oluşturmaktadır. Yirmi üç eserinin tespit edilebilmesine karşın günümüze ulaşmış baskısı yapılan eserlerinin sayısı altıdır. Bunlar içerisinde ise Mervezî'nin hadisçiliğinin tespit edilebileceği eserler olan *es-Sünne*, *Kitâbü'l-Vitr*, *Kıyâmu'l-leyl*, *Kıyâmü ramazân*, *Ta'zîmü kadri's-şalât* senedli rivâyetlerin çokça bulunduğu kitaplardır. Dolayısıyla bu beş kitap, Mervezî'nin hadisçiliğini tespit ederken çalışmada yararlanılan başlıca kaynakları oluşturmaktadır. Bunların dışında kalan *İhtilâfü'l-fukahâ* adlı eserinden ise kullandığı rivâyetleri senedsiz bir şekilde nakletmesi ve çalışmaya kaynaklık edecek malzemenin sınırlı olması sebebiyle çalışmada oldukça az miktarda yararlanılmıştır. Ayrıca özel olarak muhteva ve metod açısından detaylı incelemesini yaptığımız ve pek çok kez baskısı yapılan *es-Sünne*'nin, üç farklı baskısına ulaşabildik. Çalışmamızda bu baskılardan, en kolay istifade edilebileceğini düşündüğümüz ve tahkiki Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî tarafından gerçekleştirilen baskıyı tercih ettik.

İleride tanıtılacağı üzere *Kıyâmu'l-leyl*, *Kıyâmü ramazân*, *Kitâbü'l-Vitr* adlı üç eseri, Takıyyüddîn el-Makrîzî (öl. 845/1442) tarafından mükerrer rivâyetlerin senedleri hazfedilmek suretiyle ihtisar edilmiş ve bir arada basılmıştır. Eserin sözü konusu baskısından başka bir baskısına da ulaşamadık. Bu durum, Mervezî'nin hadisçiliğini tetkik ederken her ne kadar bir dezavantaj oluştursa da eserin ilgili baskısından yararlanma mecburiyetinde kaldık. Eserin, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl* ve *Kıyâmi ramazân* ve *Kitâbi'l-Vitr* adıyla basılması sebebiyle, aktardığımız bilginin ilk geçtiği yerde eseri bu isimle zikredip, sonraki dipnotlarda ise aktarılan bilginin bu üç eserden hangisinde geçtiği konusunda bir karışıklık yaşanmaması adına sadece ilgili eserin ismini vermekle yetindik. Dolayısıyla tek baskıda neşredilen eserin, üç ayrı eser gibi ilk geçtiği yerde baskı yeri, tarihi vb. künye bilgilerini yeniden vermenin gerekli olmadığı kanaatindeyiz.

Gerek Mervezî'nin gerekse diğer şahısların biyografilerine dair bilgiler tabakât-terâcim türü eserler esas alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. İlmî şahsiyetiyle ön plana çıkması sebebiyle Mervezî'nin ismini hemen hemen tüm biyografik eserlerde görmek mümkündür. Bu sebeple, hayatı ve ilmî şahsiyetine yer veren ve ulaşabildiğimiz tüm biyografi eserlerini çalışmamızda kullanmaya gayret ettik. Bu kaynaklardan yoğun olarak yararlanılan eserler Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*, İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) *Târîhu medîneti Dimaşk*, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Târîhu'l-İslâm*, Makrîzî'nin (öl. 845/1442) *el-Muḳaffa'l-kebîr*, İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserleridir. Ayrıca bir Şâfiî fakîhi sayılması sebebiyle, Şâfiî mezhebine mensup şahısların tanıtıldığı Şîrâzî'nin (öl. 476/1083) *Ṭabaḳâtü'l-fuḳahâ*, İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) *Ṭabaḳâtü'l-fuḳahâ'i's-Şâfi'iyye*, Tâceddîn Sübkî'nin (öl. 771/1370) *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *Ṭabaḳâtü'l-fuḳahâ'i's-Şâfi'iyyîn*, İbn Kâdî Şühbe'nin (öl. 851/1448) *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye* adlı eserleri de çokça yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Mervezî'nin hadisçiliğini tespit ederken kullanılan kaynakları, konuların çeşitliliği sebebiyle farklı türde kaleme alınmış eserler oluşturmaktadır. Bu noktada, Buhârî'nin (öl. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) *eş-Şîḳât* ve *el-Mecrûhîn mine'l-muḥaddişîn ve'd-ḍu'afâ* ve *'l-metrûkîn*'i ve Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Mîzânü'l-i'tidâl*'i cerhta'dîl ile bilgiler için yararlanılan kaynaklardır. Çalışmada yer alan hadislerin tahrîci ve Mervezî'nin kaynaklardaki rivâyetleri tespit edilirken *Kütüb-i Tis'a'yı* oluşturan eserlerin yanı sıra Ebû Avâne'nin (öl. 316/929) *el-Müsnedü'l-Muhrec 'alâ Kitâbi Müslim b. el-Haccâc*, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *es-Sünen*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *es-Sünenü's-Şuḡrâ* ve *es-Sünenü'l-Kübrâ* ve İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Taglîku't-Ta'lik* adlı eserlerinden de yararlanılmıştır. Hadis usûlü ile ilgili konularda, özellikle müteahhirûn döneminde ve son dönemde kaleme alınan birçok eserden faydalanılmıştır.

Eserin incelendiği bölümde, ait olduğu literatürü oluşturan Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Ebû Bekr el-Hallâl'in (öl. 311/923) *Kitâbü's-Sünne*'leri, Lâlekâî'nin (öl. 418/1027) *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne*

ve'l-cemâ'a'sı ve çalışmada ismi geçen diğer müelliflerin *Kitâbü's-Sünne* literatürüne dahil olan eserleri yoğun bir şekilde yararlanılan kaynaklardır. Ayrıca incelediğimiz eserin usûl ile ilgili bilgiler içermesi sebebiyle, klasik veya modern dönemde kaleme alınan fıkıh usûlü eserleri de bu bölümde oldukça faydalanılan kaynaklardandır.

Muhakkikler tarafından Mervezî'nin eserlerine yazılmış olan mukaddimeler, itikâdî görüşleri üzerine yapılmış bir doktora tezi olan Mevsem b. Münîr en-Nüfey'î'nin *el-Îmâm Muḥammed b. Naşr el-Mervezî ve cühûdühû fî beyâni akîdeti's-selef ve'd-difâ' anḥâ* isimli çalışması, tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî ile ilgili Türkiye'de yapılan tek çalışma olan ve fıkıh ilmindeki yerini konu edinen Faruk Ece'nin *Muḥammed b. Naşr el-Mervezî'nin İhtilâfî'l-Ulemâ Adlı Eseri ve Hilâfiyât Literatüründeki Yeri* ve *Kitâbü's-Sünne*'ler üzerine yapılan bir çalışma olan Hatice Saliş'in *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si* adlı yüksek lisans çalışmaları, gerek doğrudan gerek kaynaklara ulaşmada yararlanılan modern çalışmalardandır. Bu çalışmaların yanı sıra M. Hayri Kırbasoğlu'nun *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Muammer Bayraktutar'ın *İmam Şafî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, Mustafa Genç'in *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Ömer Özpınar'ın *Hadis Edebiyatının Oluşumu* adlı eserlerinden oldukça yararlanılmıştır. Çalışmada bahsi geçen konularla ilgili makalelerin taranmasına ve bunlardan faydalanılmaya gayret edilmiş, detaylı bilgi için yeri geldiğinde bu makalelere atıflar yapılmıştır. Son olarak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* de oldukça yararlanılan kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUHAMMED B. NASR EL-MERVEZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

1.1. Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Mervezî'nin hayatı, Abbâsî hilâfeti zamanına denk düşmektedir. Mervezî, dünyanın anası, şehirlerin efendisi gibi lakaplarla anılan¹ ve Abbâsî Halîfesi Ebû Câ'fer el-Mansûr (öl. 158/775) tarafından kurularak² Abbâsî Devleti'nin yıkılışına kadar hilâfetin merkezi olan Bağdat'ta doğmuştur. Buna karşın gençliği hilâfetin merkezinden uzakta, Nîşâbur'da geçmiş ve nihayet Semerkant'a yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada ikâmet etmiştir. Bununla birlikte Kûfe, Mısır, Horasân, Re'y, Hicâz gibi pek çok beldeye de yolculuk yapan Mervezî'nin, hayatının büyük bölümünü Mâverâünnehr bölgesinde geçirdiği görülmektedir. Yaşadığı dönemdeki siyâsî ve ilmî durum hakkında bilgi sunmak, Mervezî'yi daha yakından tanıyabilmek adına faydalı olacaktır.

1.1.1. Siyâsî Durum

Mervezî, yaşadığı doksan iki yıllık ömründe on bir Abbâsî Halîfesi görmüştür. Hilâfetine yetiştiği ilk halîfe olan ve on altı yıllık dönemini idrak ettiği Halîfe Me'mûn (öl. 218/833) dönemi, pek çok siyâsî çalkantının ve iç karışıklıkların meydana geldiği bir dönemdir. Me'mûn, babası Hârûnürreşîd'in (öl. 193/809) ölümünden sonra hilâfetini ilan eden kardeşi Emîn'e (öl. 198/813) karşı siyâsî bir mücadeleye girişmiş ve bu mücadele Me'mûn'un tahta geçmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca söz konusu mücadele, Mısır'da Mudar ve Yemen kabileleri arasında eskiden beri var olan çekişmeleri tetiklemiş, Mudarlılar'ın Emîn'i, Yemenliler'in Me'mûn'u desteklemesiyle daha da kızışarak şiddetli bir iç savaşa dönüşmüştür. Hilâfeti ele alan Me'mûn, daha sonra kardeşi Mu'tasım-Billâh'ı (öl. 227/842) bu karışıklığı bastırması için görevlendirmiştir. Mu'tasım her ne kadar isyanı bastırmış gibi

¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1415/1995), 1/456.

² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988), 289.

görünse de iki yıl sonra Abdûs el-Fihri'nin tekrar başlattığı isyanın ardından, Me'mûn bizzat Mısır'a giderek bu isyana kalıcı olarak son vermiştir.³

Me'mûn döneminde yaşanan bir başka önemli isyan, Bâbek hareketidir. Gulât-ı Şîa'nın bir kolu olduğu anlaşılan ve aşırı inanışlara sahip olan Hürremiyye'nin⁴ liderliğine geçtikten sonra isyan etmek için uygun bir zaman kollayan Bâbek (öl. 223/838), Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadeleyi fırsat bilerek isyanı başlatmıştır. Tehlikenin boyutunu fark eden Me'mûn, isyanın bastırılması için Ermeniye bölgesine pek çok vali atasa da başarılı olamamış, nihayet isyan Mu'tasım döneminde bastırılabilmiştir.⁵ Yine bu dönemde, sözü edilen isyanlar dışında Nasr b. Şebes isyanı, Şîî isyanları gibi başka isyanların da ortaya çıktığı bilinmektedir.⁶

Mervezî'nin yaşadığı dönemde belki de en önemli olay mihne hâdisesidir. Hicrî 2. asırda ortaya çıktığı belirtilen ve Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı tartışmasını ifade eden *halku'l-Kur'ân* meselesi, ortaya çıktığı asırda henüz teorik planda tartışılmaya başlanmıştır. Buna karşın felsefe ve kelâma olan ilgisiyle bilinen Me'mûn, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu savunan Mu'tezile'yi önce devletin resmî mezhebi kabul etmiş ve ardından 212/827 yılında Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünü benimsediğini açıklamıştır. Me'mûn, bu tavrı yalnız teorik planda sürdürmeyerek, her konuda görüşüne başvurduğu Ahmed b. Ebî Duâd'ın (öl. 240/854) telkinleriyle Bağdat Valisi İshâk b. İbrahim'e bir mektup göndererek âlimleri bu konuda sorgulamasını ve bu görüşü benimsemeyenleri cezalandırmasını emretmiştir. Böylece Me'mûn, İslâm tarihinde gerek ilmî gerek fikrî anlamda büyük etkilere sebep olacak mihne hâdiseni başlatmıştır. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Nuaym b. Hammâd (öl. 228/843), Muhammed b. Nûh (öl. 218/833), Ahmed b. Nasr el-Huzâî (öl. 231/846) gibi mihnenin önde gelen isimleri hariç birçok âlim Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünü benimsemiş, başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmeyen bu şahıslar pek çok ceza ve

³ Detaylı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/102.

⁴ Hürremiyye hakkında detaylı bilgi için bk. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Hürremiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/500-501.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 4* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 180-186.

⁶ Bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 4*, 187-190.

işkenceye maruz kalmışlardır. Hatta Muhammed b. Nûh, Ahmed b. Hanbel ile birlikte Me'mûn'un bulunduğu Tarsus'a gönderilirken işkencelere daha fazla dayanamayarak yolda vefat etmiştir.⁷

Mihne dönemi Me'mûn ile sınırlı kalmamış, onun dönemindeki kadar sert olmasa da Mu'tasım (öl. 227/842) ve Vâsık (öl. 232/847) döneminde de devam etmiştir. Özellikle Vâsık döneminde, âlimler ve halk üzerinde kurulan baskılara karşı Ahmed b. Nasr el-Huzâî'nin öncülüğünde bir ayaklanma gerçekleştirilmeye çalışılmış ancak bu ayaklanma başarısızlık ve Ahmed b. Nasr el-Huzâî'nin (öl. 231/846) idamıyla sonuçlanmıştır.⁸ Vâsık'ın ölümü ile bir nebze de olsa durulan mihne süreci, Mütevekkil (öl. 247/861) döneminde de birkaç yıl daha sürmüştür. Tam olarak sona ermesi ise İbn Ebî Duâd'ın (öl. 240/854) görevden azledilmesi ve mihne mağdurlarının serbest bırakılmaları ile gerçekleşmiştir.⁹

Mihne sürecinin ilk yıllarında henüz on yaşlarında olan Mervezî, muhtemelen Me'mûn zamanındaki olaylara yetişememiştir. Buna karşın her ne kadar mihne dönemindeki durumuna dair elimizde pek bir bilgi olmasa da Mervezî'nin mihnenin en önde gelen ismi olan Ahmed b. Hanbel'in talebeliğini yaptığı yıllarda, dolayısıyla Bağdat'ta bulunduğu sıralarda mihneye bizzat şahit olması muhtemeldir.

Me'mûn'dan sonra hilâfete geçen Mu'tasım döneminde en önemli olay yukarıda da bahsi geçen Bâbek isyanının bastırılmasıdır. Ayrıca bu dönemde Me'mûn dönemindeki Fars etkinliği azalmış ve Türkler'in devlet içerisinde nüfuzu oldukça artmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir başka olay ise bu nüfuzun bir sonucu olarak Türk kumandanlardan biri olan Afşin'in (öl. 226/841), görevinden azledileceğini anlaması üzerine başlattığı isyan girişimidir. Bu isyan Afşin'in idamı ile bastırılmıştır. Yine bu dönem Muhammed b. Kâsım isyanı, Zut isyanı, Mâzyâr b. Kârin isyanı gibi pek çok dâhilî problemle mücadele edilerek geçmiştir.¹⁰

⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 631-645.

⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Nasr el-Huzâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/110.

⁹ Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/27.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 4*, 211-227.

Vâsık döneminde ise mihne hâdisesinin dışında öne çıkan önemli bir olay bulunmamaktadır. Vâsık'ın ardından Türk askerlerinin büyük destekleriyle hilâfete gelip yine onlar tarafından öldürülen ve mihnenin tamamen sona erdiği Mütevekkil dönemi (öl. 247/861) gelmektedir. Yine bu dönemde de birtakım isyanlarla mücadele edilmiştir. Mütevekkil dönemini, Türk hâkimiyetinin devam ettiği ancak siyâsî iktidarsızlığın derinleştiği Muntasır (öl. 248/862), Müstâîn (öl. 252/866), Mu'tez (öl. 255/869) ve Mühtedî (öl. 256/870) dönemleri takip etmiştir. Sonrasında ise Türk hâkimiyetinin kırılma sürecine girdiği ve Zenc isyanının ortaya çıktığı¹¹ Mu'temid (279/892) dönemi ve Karmatîler hareketinin başladığı¹² Mu'tazîd (öl. 289/902) dönemi yaşanmıştır. Nihayet Mervezî, nispeten daha sakin bir dönem olan Müktefi (öl. 295/908) döneminde, halîfeden bir sene önce vefat etmiştir.

1.1.2. İlmî Durum

Hicrî 3. asır İslâm ilim tarihi açısından oldukça velûd bir döneme tekabül etmektedir. Abbâsîler'in iktidarı Emevîler'den devralmasıyla beraber pek çok alanda dönüşüm yaşandığı gibi ilmî alanda da büyük değişiklikler olmuştur. Özellikle ilme önem vermesiyle bilinen Me'mûn'un halifelik dönemi, yaşanan siyâsî ve fikrî problemler bir yana bırakıldığında ilmî faaliyetlerin oldukça arttığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu dönemde öne çıkan en büyük icraatlerden birisi, 215/830 yılında Me'mûn'un emriyle kurulan ve camiler dışında yüksek öğretime dair ilk müessese olan Beytülhikme'nin kurulmasıdır. İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte Müslümanlar farklı kültür ve dinden insanlarla daha yakından temas kurmaya başlamış, haliyle bu durum onları farklı kültürlerle karşı ilgi ve meraka sevk etmiştir. Öte yandan bu insanlarla yaşanan tartışmalar sonucunda Müslümanların farklı inanç ve kültürlerle karşı İslâm inancını koruyabilmeleri için, söz konusu inançları öğrenme zarureti meydana gelmiştir. İşte Beytülhikme de bu faaliyeti yürütebilmek için kurulmuş ve zengin bir kütüphaneye dönüştürülerek özellikle Grek felsefesine ait eserler yoğun bir şekilde Arapça'ya tercüme edilmiştir.¹³

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* 4, 332-337.

¹² Detaylı bilgi için bk. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* 4, 347-357.

¹³ Detaylı bilgi için bk. Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/88-90.

İlmî müesseselerin kurulmasının yanı sıra hicrî 3. asır hadis, fıkıh, tarih gibi alanlarda önemli İslâm âlimlerinin yetiştiği ve ilmî eserlerin yoğun bir şekilde telif edildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, hadis ilminin altın çağı olarak vasıflandırılan bu dönem, temel hadis kaynakları olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitte*'nin telif edildiği dönemdir. Yine Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), Alî b. el-Medînî (öl. 234/848-849), İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875), İbn Mâce (öl. 273/887), Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/892), Nesâî (öl. 303/915), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (öl. 258/872), Müzenî (öl. 264/878), Belâzûrî (öl. 279/892-893), Taberî (öl. 310/923), İbnü'l-Münzir (öl. 318/930), Yakûbî (öl. 292/905'ten sonra) gibi başta hadis ilminin önde gelen şahsiyetleri olmak üzere farklı ilim dallarındaki pek çok otorite isim bu dönemde yaşamıştır.

Her ne kadar yukarıda belirttiğimiz tercüme faaliyetleri önemli bir yere sahipse de bu faaliyetler bazı olumsuz sonuçlara da sebep olmuştur. Özellikle Mu'tezile'nin devlet eliyle desteklenmesi, diğer bid'at ehli fırkaların etkinliği ve ardından yaşanan mihne hâdisesi büyük ilmî çatışmalara yol açmıştır. Söz konusu çatışmalar, gerek fikhî gerekse itikâdî alanda telif edilen eserlere de yansımış ve Kur'ân-sünnet müdafaası amacıyla pek çok eserin kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, çalışmamızın konusunu teşkil eden *Kitâbü's-Sünne*'ler de böyle bir ortamın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Hayatı

Gerek İslâm ilim tarihinin en verimli dönemlerinden biri olan hicrî 3. asırda ilmî şahsiyetiyle ön plana çıkması gerekse biyografik eserlerin yeni telif edilmeye başlandığı bir dönemde yaşaması sebebiyle, Mervezî'nin biyografisine neredeyse bütün tabakât kitaplarında yer verilmektedir. Bununla birlikte ilgili kaynaklarda nesebi, ailesi, doğumu ve yetişmesi gibi özel hayatına taalluk eden konularda geniş bilgi sunulmamaktadır. Bu duruma temel teşkil eden başlıca âmiller arasında köklü bir aileye mensup olmaması zikredilebileceği gibi biyografi yazarlarının ihmalleri de söz konusu olabilir. Bu bölümde, Mervezî'nin nesebi, doğumu, ailesi, geçimi ve vefatı hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verilecektir.

1.2.1. Nesebi ve Doğumu

Önde gelen tabakât müelliflerinden Zehebî (öl. 748/1348) “Nesebi bize ulaşmadı”¹⁴ diyerek Mervezi’nin nesebine dair verilerin yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte dedesinin isminin ne olduğu konusunda ihtilâf bulunmaktadır. *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye* müellifi İbn Hidâyetullah el-Hüseynî (öl. 1014/1605), dedesinin ismini Yahyâ olarak verirken¹⁵ diğer biyografi eserlerinde ise isminin Haccâc olduğu belirtilmektedir.¹⁶

Kaynaklar, isminin “Muhammed b. Nasr el-Mervezî” ve künyesinin “Ebû Abdullâh” olduğu konusunda ittifak halindedir.¹⁷ Hicrî 202 yılında Bağdat’ta

¹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 14/33.

¹⁵ Ebû Bekr b. Hidâyetullâh el-Kûrânî el-Hüseynî Musannif, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, thk. Âdil Nüveyhiz (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1402/1982), 34.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, 14/33; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *el-Mukaffa’l-kebîr*, thk. Muhammed Ya’lâvî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1427/2006), 7/184; Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullâh b. Ahmed el-Hadramî, *Kılâdetü’n-nahr fî vefâyâtı a’yânî’d-dehr* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1428/2008), 2/649.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1422/2002), 4/508; Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Asâkir ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995/1415), 56/107; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ & Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992), 13/54; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Salâh eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, thk. Muhyiddîn Alî Necîb (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1412/1992), 1/277; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 2/165; Ebü’s-Safâ Salâhuddîn Hâlel b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd & Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1420/2000), 5/75; Ebû Muhammed Affüddîn Abdullâh b. Es’ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî, *Mir’âtü’l-cenân ve ibretü’l-yakẓân fî ma’rifeti havâdişi’z-zamân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1997), 2/22; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Abdülfettâh Muhammed Hulv (b.y.: Dâru Hicr, 1413/1993), 2/246; Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim & Muhammed Azeb (b.y.: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1413/1993), 184; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâirati’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1326/1908), 9/489; Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh el-Atâbekî el-Yeşbugâvî İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-zâhire fî mülûki Mısr ve’l-Kâhire* (Mısır: Dâru’l-Kütüb, ts.), 3/161; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr es-Suyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara fî târîhi Mısr ve’l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1387/1967), 1/310; Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 3/397; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu’s-sa’ade ve mişbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtı’l-’ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985), 2/282; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (b.y.: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1422/2002), 7/125.

dünyaya gelen¹⁸ Muhammed b. Nasr, el-Mervezî nisbesini babasının Mervli olması sebebiyle almıştır. Doğumu ve yetişmesine dair elimizdeki tek bilgi kendisinden rivâyet edilen şu sözlerdir: “Ben 202/817 yılında doğmuşum. İmam Şâfiî ise ben 2 yaşındayken, 204/819 yılında vefat etti. Babam Mervlidir. Ben ise Bağdat’ta doğmuşum. Nîşâbur’da yetiştim. Bugün ise Semerkant’tayım. Allah’ın bana yarın için neyi takdir edeceğini bilmiyorum.”¹⁹ İbn Hibbân (öl. 354/965) hariç tüm tabakât müellifleri, Mervezî’nin doğduğu yıl konusunda ittifak halindedir. O, Mervezî’nin İmam Şâfiî’nin (öl. 204/820) vefatından 4 sene öncesine tekabül eden hicrî 200 yılında doğduğunu söylemektedir²⁰ ancak söz konusu ittifak göz önünde bulundurulduğunda bunun bir yanılmadan ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Mervezî’nin yetişmesine ve gençlik yıllarına dair bilgiler mevcut değilse de yaşadığı dönemin en önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat’ta doğup, yine önemli bir ilim merkezi olan Nîşâbur’da yetişmesi, nitelikli bir ilmî çevrede yetiştiğine dair gayet açık fikir vermektedir. Nitekim en erken vefat eden hocasının 221/835 yılında vefat ettiği ve bu nedenle ilk ilim yolculuğunun 19 yaşından öncesine tekabül etmesi²¹ göz önünde bulundurulduğunda Mervezî’nin erken yaşlarda ilim öğrenmeye başladığını söylemek mümkündür.

1.2.2. Ailesi

Mervezî’nin ailesi hakkında geniş bir malumat bulunmamakla birlikte bazı bilgi kırıntılarına rastlamak mümkündür. Babası hakkındaki tek bilgi daha önce değindiğimiz gibi Mervli olduğudur. Annesine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İbnü’l-Cevzî (öl. 597/1201) Mervezî’nin, annesinin yanında 30 ay

¹⁸ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1423/2003), 1/106-107; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/93; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1423/2003), 6/1045; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hedîyyetü’l-ârifîn, esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn* (İstanbul: Maârif Matbaası, 1371/1951), 2/21.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/509; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 56/109.

²⁰ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Şikât* (Hindistan: Dâiratü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/153.

²¹ Ebû Üsâme Selîm b. Ahmed es-Selefî, “Mukaddime”, *Kitâbü’s-Sünne*, mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (Kuveyt: Müessesetü Gırâs li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1426/2005), 20.

kaldığını söylemektedir.²² Ancak bununla tam olarak neyi kastettiği anlaşılmamaktadır.

Kaynaklarda Kâdîkudât Yahya b. Eksem'in (öl. 242/857) Hanne ismindeki kız kardeşiyle evlendiği ve kendisinden çocukları olduğu nakledilmektedir.²³ Ancak kaynaklar sadece, talebeliğini de yapmış olan İsmâîl adındaki oğlunun ismini vermektedir.²⁴ Aktarılan bir rivâyetten Mervezî'nin, oğlunun doğumu sırasında oldukça ilerlemiş bir yaşta olduğu anlaşılmaktadır:

“Muhammed b. Nasr ilerleyen yaşına rağmen bir erkek çocuğunun olmasını istiyordu. Bir gün Mervezî'nin yanındaydık. Bu sırada öğrencilerinden biri gelip kulağına bir şey fısıldadı. Bunun üzerine Mervezî ellerini kaldırarak, *‘İlerlemiş yaşuma rağmen bana İsmâîl'i veren Allah'a hamdolsun'*²⁵ âyetini okudu. Sonra ellerini yüzüne sürerek önceki meşguliyetine geri döndü. Bizler söylemiş olduğu bu cümlede üç sünnetle amel ettiğini gördük. Bu üç sünnet, oğluna isim vermesi, Allah'ın verdiği bu nimete şükretmesi ve onu İsmâîl ismiyle isimlendirmesidir.”²⁶

Oğlunun sâlih bir evlat olmadığı ve kendisine nasihatte bulunmasını söyleyenlere “Onun ıslah olması için kişiliğimi (mürüvvetimi) zedeleyemem” dediği nakledilmektedir.²⁷ Kaynaklarda oğlunun ahlâkî zafiyetinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber Mervezî'nin bu zafiyetlerle uğraşmayı kişiliğini zedeleyecek bir durum olarak görmesi dikkat çekicidir.

Abdullâh'ın babası anlamına gelen Ebû Abdullâh künyesini, Abdullâh isminde bir oğlu olmasından ötürü mü yoksa Araplarda yaygın olan salt bir künyeleme sebebiyle mi aldığı bilinmemektedir. Ancak rastladığımız bir kaynakta

²² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Şıfatü's-şafve*, thk. Ahmed b. Alî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1421/2000), 2/331.

²³ Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/330; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/39; Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebih fî zabti esmâ'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3/88.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. 4/508; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/13.

²⁵ Kur'ân Yolu, (Erişim Tarihi 3 Kasım 2019), İbrâhîm 14/39

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/55; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/252; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988), 11/116.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/509; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/113; Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt b. el-Cevzî et-Türkî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berakât vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 16/323.

Ebû Süleymân Dâvûd b. Sağîr el-Buhârî adlı bir râvînin biyografisi aktarılırken talebeleri arasında Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Muhammed b. Nasr el-Mervezî isimli bir şahsa yer verilmektedir.²⁸ Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) verdiği bilgiye göre, Dâvûd b. Sağîr isimli bu râvî Bağdat'ta yaşamış ve vefat tarihi belli olmasa da hicrî 233 yılında hadis rivâyet etmiştir.²⁹ Hem muhit hem de tarih bakımından Mervezî ile aynı yer ve zamanlarda yaşadığı görülmektedir. Bu durumda Ebû Süleyman'dan hadis rivâyet ettiği zikredilen Abdullâh ismindeki bu şahsın, Mervezî'nin oğlu olma ihtimali imkân dahilinde olduğu görülmektedir. Ayrıca kaynaklarda, yapmış olduğu Mekke yolculuğu sırasında, yanında bir cariyesinin bulunduğu aktarılmaktadır.³⁰

1.2.3. Geçimi

Mervezî'nin geçimini nereden sağladığına bakıldığında, onun ticaretle uğraştığı görülmektedir. Nîşâbur'a yerleşmeden önce ticaretle bizzat kendisi ilgilenmiş, Nîşâbur'a yerleştikten sonra malını kendisiyle mudârebe yaptığı ortağına havale etmiş ve kendisi ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. Semerkant'a yerleştiğinde ise ortağı Nîşâbur'da kalmıştır.³¹

Nîşâbur'da yaşadığı süre zarfında Mervezî'nin, ticaretin yanı sıra başka geçim kaynaklarının da bulunduğu aktarılmaktadır. Hicrî 260 yılında Nîşâbur'a yerleşen Mervezî'ye,³² Horasân valisi İsmâîl b. Ahmed (öl. 295/907), kardeşi İshâk (öl. ?) ve Semerkant halkı tarafından yıllık dört bin dirhem verildiği ancak kalabalık bir ailesi olmadığı için³³ bu gelirlerin neredeyse tamamını her yıl infak ettiği nakledilmektedir. Kendisine “Keşke zor günler için şu paradan biraz biriktirseniz” denildiğinde ise şöyle cevap vermiştir: “Subhânallâh! Mısır'da o kadar sene kaldım,

²⁸ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 5/184.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/338.

³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/115; İbnü'l-Cevzî, *Şifatu's-sa'fve*, 2/331; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dimaşkî İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ' il-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî & İbrâhîm ez-Zîbek (Beyrut: Müessesetü'r-Rîsâle, 1417/1996), 2/363.

³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/36.

³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/1045; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/247.

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/510; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/116; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ' il-Şâfi'îyye*, 1/ 279.

azığım, elbisem, kağıdım, divitim ve kendim için harcadığım her şey yıllık yirmi dirhem tutuyordu.”³⁴

Ticaretle meşgul olmasına ve her yıl düzenli olarak hediye ve atıyye almasına rağmen Mervezî'nin maddî olarak zor zamanlar yaşadığı da vâkî olmuştur. İlim öğrenmek için gittiği Mısır'da geçim kaynaklarından uzak kaldığı için yiyecek yemek dahi bulamadığı aktarılmaktadır. Nitekim açlık öyle şiddetli bir hale gelmiştir ki beraber kaldığı arkadaşlarıyla kura çekip, kuranın çıktığı kişinin halktan yiyecek bir şeyler istemesine karar vermişlerdir. Nakledildiğine göre Mısır valisi, Hz. Peygamber'in rüyasına girmesiyle durumu öğrenmiş ve görevliler göndererek kendilerine yardımda bulunmuştur.³⁵

Yüksek meblağlarda gelire sahip olmasına rağmen neredeyse tüm malını infak etmesi ve vaktini ilim ve ibadetle geçirmesi, Mervezî'nin sade ve zahidâne bir hayat yaşamayı tercih ettiğini göstermektedir.

1.2.4. Vefatı

Hicrî 3. asrın neredeyse tamamını yaşayan Muhammed b. Nasr el-Mervezî, hicrî 294 yılının Muharrem ayında Semerkant'ta vefat etmiştir.³⁶ Bazı biyografi yazarları 270/884 yılında vefat ettiğini hatta Ebû Süleyman er-Rebeî (379/989), Mervezî'nin daha ileri bir tarih olan 312/924 yılında vefat ettiğini söylemiştir.³⁷ İbn Asâkir (öl. 571/1176) bunların bir yanılma olduğunu belirtmiştir.³⁸ Zira birkaç müellif haricinde tüm kaynaklar 294/906 yılında vefat ettiği konusunda ittifak halindedir.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/510; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/116; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/ 279; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/37; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/248.

³⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/251.

³⁶ Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimaşkî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız Abdülalîm Hân (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1/85; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vuşûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnavûd (İstanbul: Mektebetü İrsikâ, 1430/2010), 3/280; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 12/78.

³⁷ Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed er-Rebeî, *Târîhu mevlidi'l- 'ulemâ ve vefayâtihim*, thk. Abdullâh Ahmed el-Hamd (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410/1990), 2/641.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/116.

1.3. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Sahâbe, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra kendisinden öğrendikleri İslâm dinini sonraki nesillere aktarmak adına büyük bir gayret içine girmişlerdir. Dünyanın pek çok yerine seyahat eden bu mümtâz şahsiyetler, gittikleri beldeelerde ilim halkaları kurmuş ve İslâm ilim mirasına mal olacak talebeler yetiştirmişlerdir. Yeri geldiğinde Hz. Peygamber'in buyurduğu tek bir hadisi asıl kaynağı olan başka bir sahâbîden duymak için aylarca yol kat etmişlerdir. Böylece ilim yolculuğu manasına gelen ve asırlar boyu devam edecek olan *rihle* geleneğini başlatmışlar, ilim uğruna ömürlerini yolculukla geçirecek olan pek çok âlimin yetişmesinin önünü açmışlardır.³⁹

Muhammed b. Nasr el-Mervezî de bu ilim yolculuklarından nasibini fazlasıyla almış, pek çok beldeye yolculuk yapmıştır. Şüphesiz asırlara damga vuran, kendisinden sonraki nesiller tarafından övgüyle anılan her âlim gibi Mervezî de yapmış olduğu bu uzun soluklu ilim yolculuklarının meyvesini en güzel şekilde almış ve hem ilmi hem de takvasıyla adını meşhur imamlar arasına yazdırmıştır.⁴⁰

1.3.1. İlmî Tahsili ve Yolculukları

Kaynaklarda açıkça zikredilmese de vefat tarihi dikkate alındığında Mervezî'nin, ilk olarak gençliğini geçirdiği Nîşâbur'da, yetişmesinde büyük bir paya sahip olan Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî'den (öl. 226/840) ilim aldığını söylemek mümkündür. Yine kaynaklarda, ilk ilmî yolculuğunun nereye olduğu zikredilmese de en erken vefat eden hocasının Merv şehrinde yaşayan Abdân b. Osmân (öl. 221/835) olduğu göz önünde bulundurulduğunda, henüz 19 yaşından önce ilk yolculuğunu buraya yaptığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Zamanının en önemli ilim şehirlerinin neredeyse tamamını dolaştığı görülen Mervezî, Horasân, Rey, Bağdat, Basra, Kûfe, Mekte, Medîne, Şam, Mısır gibi pek çok beldeye yolculuk yapmıştır.

³⁹ Sahâbenin hadîs almak için yaptığı yolculuklara dair örnekler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, thk. Nûreddîn 'İtr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395/1975), 109-125. Ayrıca bk. İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/106-107.

⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/107; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/277.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Fireyvâî, "Mukaddime", *Ta'zîmü kadri's-salât*, mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986), 1/17-18.

Horasân bölgesinde Yahyâ b. İshâk (öl. ?), Ebû Hâlid Yezîd b. Sâlih (öl. 229/824), Ömer b. Zûrâre (öl. ?), İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Alî b. Hucr (öl. 244/858), Ebû Kudâme es-Serâhsî (öl. 241/855) gibi şahıslardan ilim tahsil etti. Ardından Rey’de Muhammed b. Mihrân el-Hammâl (öl. 239/854), Muhammed b. Mukâtil (öl. 226/841) ve Muhammed b. Humeyd (öl. 248/863) gibi âlimlerden; Bağdat’ta Muhammed b. Bekkâr (öl. 238/853) ve Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî’den (öl. 235/850); Basra’da Şeybân b. Ferrûh (öl. 235/850), Hudbe b. Hâlid (öl. 233-239/828-834) ve Abdülvâhid b. Gıyâs’dan (öl. 240/855); Kûfe’de Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr (öl. 234/849), Hennâd (öl. 243/857) ve *Musannef* sahibi meşhur muhaddis İbn Ebî Şeybe’den (öl. 235/849); Hicâz’da Ebû Mus’ab el-Kureşî (öl. 242/857), İbrâhîm b. Münzir el-Hizâmî (öl. 236/850), Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer (öl. 243/858), Ya’kûb b. Humeyd (öl. ?) ve Abdülcebbâr b. el-‘Alâ’dan (öl. ?); Şam’da Hişâm b. Ammâr (öl. 245/859), Hişâm b. Hâlid (öl. 249/864) ve Müseyyib b. Vâdih’dan (öl. 246/841) ilim tahsil etmiştir.⁴²

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (öl. 311/924), Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (öl. 307/919-20) gibi meşhur âlimlerle beraber Mısır’a gitmiş⁴³ ve orada bulunduğu süre zarfında İmam Şâfiî’nin (öl. 204/820) talebeleri olan Ebû İsmâîl el-Müzenî (öl. 264/878), Yûnus es-Sadeî (öl. 264/878) ve Rebî’ b. Süleymân el-Murâdî’den (öl. 270/884) ders almıştır. İmam Şâfiî’nin tüm kitaplarını Müzenî’den okuduğu nakledilmektedir.⁴⁴

Mısır’da bir süre kaldıktan sonra câriyesiyle birlikte Mekke’ye gitmiştir. Çıktığı bu Mekke yolculuğunda, geminin batmasıyla ölümle karşı karşıya gelen Mervezî, yaşadığı ilginç bir hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

“Cariyemle birlikte Mekke’ye gitmek üzere Mısır’dan yola çıktık ve bir gemiye bindik. Ardından gemi battı ve yanımda bulunan iki bin sahifeyi kaybettim. Ben ve cariyem karaya ulaştık. Çok susamıştım ancak etrafta su bulamadık. Artık yorulmuştum ve başımı cariyemin omuzuna koyarak ölümü beklemeye başlamıştım. Sonra bir anda elinde suyla bir adam çıkıverdi ve suyu uzatarak ‘Bunu al.’ dedi.

⁴² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/107-108; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/33-34.

⁴³ Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/251.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/34.

Hemen suyu alarak içtim ve cariyeme de içirdim. Sonra adam ortadan kayboldu. Nereden geldi nereye gitti bilmiyorum!”⁴⁵

Görüldüğü üzere Mervezî'nin yaptığı yolculuklar kaynaklarda yer bulmuştur. Ne var ki, hangi beldeye ne zaman gittiği konusunda kronolojik bir bilgi sıralamasından yoksun bulunmaktayız. Öğrencisi Ebû Abdullâh b. el-Ahrem'in (öl. 344/955) verdiği bilgiye göre Mervezî, ikinci rihlesinden 260/874 yılında dönmüş ve Nîşâbur'a yerleşmiştir. Orada 15 sene ilim ve ibadetle meşgul olmuş ve meşhur hadis hâfızı Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî'nin (öl. 258/872) vefatından sonra fetva makamına geçmiştir. Hicrî 275 yılında Semerkant'a taşınan Mervezî, hayatının sonuna kadar burada ikamet etmiştir.⁴⁶

1.3.2. Hocaları

Bir şahsın ilmî yetkinliğinin en büyük göstergelerinden biri hiç şüphesiz, onun ilim aldığı hocalarıdır. İslâm ilim geleneğinde otorite sayılan âlimlerin hayatlarına baktığımızda hepsinin onlarca hocadan ilim almalarıyla ön plana çıktıkları görülecektir. Mervezî de yaptığı çok sayıdaki ilim yolculuğunda sayısı yüz elliye bulan hocadan ilim tahsil etmiş ve rivâyette bulunmuştur. Eserlerinin çok azı günümüze ulaşsa da söz konusu eserler bize nispeten hocalarını tespit etme imkânı sağlamaktadır. Birçok hocadan ilim tahsil ettiği bilinen Mervezî'nin, kendisinden en çok etkilendiği ve rivâyette bulunduğu dört hocası bulunmaktadır:

1. İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî el-Mervezî (öl. 238/853): 161/778 yılında doğmuştur. Mekke yolundayken doğduğu için kendisine Râhûye (yolda bulunan) lakabı verilmiştir. Hadis ve fıkıhta otorite imamlardan sayılmaktadır. İlköğrenimini Merv'de görmüş ve ardından Irak, Hicaz, Yemen, Şam gibi beldelere ilim yolculuğu yapmıştır. Buralarda Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Mu'temir b. Süleymân, İsmâîl b. Uleyye, Süleymân b. Harb, Abdurrahman b. Mehdî, Fudayl b. İyâd gibi âlimlerden ders almıştır. Kendisinden Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, Nesâî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Mûsâ b.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/510; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/1045.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/36.

Hârûn gibi isimler rivâyette bulunmuştur. Müslümanların imâmı, emîrû'l-müminîn fi'l-hadis gibi lakaplarla anılan İbn Râhûye hadiste sika ve hüccet sayılmıştır.⁴⁷

2. Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr et-Temîmî el-Minkârî (öl. 226/840): 142/759 yılında Nîşâbur'da doğmuştur. Şeyhü'l-İslâm, Horasân'ın âlimi, hafız gibi lakaplarla anılan Yahyâ b. Yahyâ, Nîşâbur'da ilk eğitimini aldıktan sonra Hicâz, Irâk, Şam, Mısır gibi beldelere ilim yolcuğu yapmıştır. Gittiği yerlerde tâbiûndan pek çok kimseyle görüşmüş, Kesîr b. Süleym, Leys b. Sa'd, Müslim b. Hâlid, Mâlik b. Enes, İbn Lehî'a gibi imamlardan hadis yazmıştır. Kendisinden Buhârî, Müslim, Ahmed b. Seyyâr, Osmân b. Saîd ed-Dârimî, Alî b. Hüseyin es-Saffâr gibi şahsiyetler rivâyette bulunmuştur. Mervezî'nin yetişmesinde en büyük katkının Yahyâ b. Yahyâ'ya ait olduğu söylenebilir. Kendisine, “*İlim tahsil ettiğin hocalardan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine en çok bağlı olanı kimdi?*” diye sorulduğunda Mervezî, “*Bu kişinin, Yahyâ b. Yahyâ'dan başkası olacağını sanmıyorum*” şeklinde cevap vermiştir. Pek çok âlimin övgüsüne mazhar olan Yahyâ b. Yahyâ için Abdullâh b. Mübârek'ten sonra kendisi gibi birinin gelmediği söylenmiştir.⁴⁸

3. Ebû Bekr Muhammed b. Beşşâr b. Osmân el-'Abdî el-Basrî (öl. 252/866): Beldesinin en meşhur hadis hafızlarından olan Muhammed b. Beşşâr, 167/783 yılında Basra'da doğmuştur. Çok hadis ezberlemesi sebebiyle “değerli madenleri saklayan” manasına gelen Bûndâr lakabıyla anılmıştır. Annesinin rızasını alamadığı için Basra dışına ilim yolculuğu yapamamıştır. Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kettân, Abdân b. Mûsâ gibi imamlardan ders almış, yirmi sene Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın hadis meclisine devam etmiştir. Kendisinden Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mace, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Huzeyme gibi otoriteler rivâyette bulunmuştur. Henüz on sekiz yaşındayken kendisine hadis sormaya gelenlerin olduğu rivâyet edilmektedir. Birçok

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 1/379; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 2/373-388; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/182-183.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1271/1952), 9/97; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/512-519.

âlim tarafından övgüyle bahsedilen Muhammed b. Beşşâr sika, sadûk gibi vasıflarla anılmıştır.⁴⁹

4. Ebû Abdullâh Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (öl. 258/872): 170/788-789 yılında doğmuştur. Şark ehlinin âlimi, hafız, Horasân'ın imamı gibi lakaplarla anılmıştır. Rey, İsfahân, Basra, Kûfe, Vâsıt, Mekke, Medîne gibi beldelere yolculuklar yapmıştır. Muhtemelen Nîşâbur'da doğan Zühîlî, ilk tahsilini burada Hafs b. Abdullâh, Hafs b. Abdurrahmân, Alî b. İbrâhîm el-Bünânî gibi âlimlerden almış, ardından gittiği yerlerde Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Saîd b. Âmir, Yezîd b. Hârûn, Vâkıdî, Abdûlmelik b. Mâceşûn, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Amr b. Ebî Seleme, Firyâbî, Nüfeylî gibi âlimlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden, Ebû Ca'fer en-Nüfeylî, Abdullah b. Sâlih, Amr b. Hâlid, Muhammed b. Ğaylân, İmam Buhârî, Muhammed b. Sehl, Nesâî, İbn Mâce, Müslim gibi âlimler ders almıştır. İmam Buhârî ile aralarında geçen halku'l-Kur'ân tartışması büyük yankılara sebep olmuştur.⁵⁰ Pek çok âlim kendisinden övgüyle bahsettiği Zühîlî sika, sadûk gibi vasıflarla anılmıştır.⁵¹

Yukarıda haklarında bilgi verdiğimiz bu dört isim, Mervezî'nin kendilerinden en çok etkilenip, çokça rivâyette bulunduğu hocalarıdır. Eserlerinde ve kaynaklardaki rivâyetlerinde bu dört ismi çokça görmek mümkündür. Yine kaynaklarda kendileriyle münasebetinin hikâye edildiği iki şahıs daha vardır. Bunlar Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve meşhur sûfî Hâris el-Muhâsibî'dir (öl. 243/857).

Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserini yazarken Muhâsibî'den yardım aldığını şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Bu kitabı tasnif ederken, geceleri meseleleri bir araya getiriyor gündüzleri ise Hâris el-Muhâsibî'nin evinin kapısına gidiyordum. Evden çıktığında bana selam veriyor ve ‘Yine mi buradasın ey Horasânî?’ diyordu. Ben de, ‘Evet’ diye cevap veriyordum. Gidip işlerini hallediyor ve dönünce yanıma oturuyordu. Ben de ona sorularımı soruyor ve verdiği cevapları yazıyordum.”⁵²

⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/458-463; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/144-149.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Emin Özafşar, “Zühîlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/543-544.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/273-285.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 56/111.

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) hakkında ise övgüyle bahsetmekte ve şöyle demektedir: “Ahmed b. Hanbel ile bir arada bulundum ve ona çeşitli meselelerde sorular sordum. Gördüm ki kendisi hadis konusunda İshâk b. Râhûye’den daha üstün ve daha fakîh idi.”⁵³ Yine başka bir yerde kendisine Ahmed b. Hanbel ile İshâk b. Râhûye’den hangisinin daha takvalı ve âlim olduğu sorulmuş bunun üzerine Ahmed b. Hanbel’in evine defalarca gittiğini, onun İshâk b. Râhûye’den daha müttakî, daha fakîh ve hafızasının daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Burada dikkat çeken bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857) sûfî kimliğinin yanında ilmî şahsiyetiyle de ön plana çıkmış biridir. O hadis, tefsir ve kelam ilimleriyle iştigal etmiştir. Mihne dönemini yaşamış bir âlim olarak kelâmî tartışmalara girmiştir. Ehl-i hadisin imâmı Ahmed b. Hanbel’in, bazı görüşlerinden dolayı kendisine cephe aldığı bilinmektedir.⁵⁵ Mervezî aralarındaki bu çatışmaya kulak asmamış ve iki âlimden de faydalanmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz isimler dışında kendisinin yüz elliye yakın hocadan ilim aldığı belirtilmektedir. Hocalarından pek çoğu büyük hadis imamlarından oluşmaktadır. Tespitini, günümüze ulaşan kitapları aracılığıyla yapma imkânına sahip olduğumuz Mervezî’nin hocalarını, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi hocalarından Mevsem b. Münîr en-Nüfey’î *el-İmâm Muḥammed b. Naşr el-Mervezî ve cühûdühû fî beyânî akîdeti’s-selef ve’d-difâ’ ‘anhâ* adıyla yapmış olduğu çalışmada zikretmektedir. Nüfey’î’nin vermiş olduğu listeyi aşağıda zikredeceğiz.⁵⁶

İbrahim b. Hasan el-Mukrî el-Basrî (öl. 235/850), Ebû İshâk İbrahim b. Râşid el-Âdemî (öl. 264/878), Ebû İshâk İbrahim b. Saîd el-Cevherî (öl. 247/862), Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdullâh el-Herevî (öl. 244/859), İbrâhîm b. Münzir el-Hizâmî (öl. 236/851), İbrâhîm b. Ya’kûb el-Cûzcânî (öl. 259/874), Ahmed b. İbrâhîm el-Bağdâdî (öl. 246/861), İbrâhîm b. Ezher en-Nîsâbûrî (öl. 263/878), Ebû Bekr Ahmed b. Ebû

⁵³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/1013.

⁵⁴ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1409/1989), s. 181.

⁵⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Nefs Muhasebesinin Temelleri*, çev. Şahin Filiz & Hülya Küçük (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 32; Christopher Melchert, “Ahmed b. Hanbel’in Muhalifleri”, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Ocak 2005), 393-410.

⁵⁶ Mevsem b. Münîr en-Nüfey’î, *el-İmâm Muḥammed b. Naşr el-Mervezî ve cühûdühû fî beyânî akîdeti’s-selef ve’d-difâ’ ‘anhâ* (Riyad: Dâru’l-Vatan, ts.), 1/56-77.

Bekr ez-Zührî (öl. 242/857), Ebû Saîd Ahmed b. Bekr (274/889), Ahmed b. Hafs es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (öl. 258/875), Ebû Ca'fer Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (öl. 253/868), Ebü'l-Hasen Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî (öl. 268/883), Ahmed b. Ömer (öl. ?), Ebü'l-Velîd Ahmed b. Abdurrahmân el-Büsri (öl. 248/863), Ebû Abdullâh Ahmed b. Abdurrahmân el-Mısrî (öl. 264/879), Ebû Abdullâh Ahmed b. Abede ed-Dabbî (öl. 279/894), Ahmed b. Amr el-Bâzâğîsî (öl. ?), Ebû Osmân Ahmed b. Muhammed (öl. 264/879), Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (248/863), Ahmed b. Mansûr el-Mervezî (öl. 258/873), Ebû Bekr Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî (öl. 265/880), Ebû Ca'fer Ahmed b. Munî' el-Begavî (öl. 244/859), Ahmed b. Yûsuf en-Nîsâbü'rî (öl. 262-63-64/877-878-879), Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr el-Mervezî (öl. 251/866), Ebû Mûsâ İshâk b. Mûsâ el-Hanzalî (öl. 244/859), Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-Mûzenî (öl. 244/859), Ebû Abdullâh Bahr b. Nasr el-Havlânî (öl. 267/882), Ebû Abdurrahmân Bişr b. Hakîm en-Nîsâbü'rî (öl. 238/853), Ca'fer b. Ammâr (öl. ?), Ebû Abdurrahmân Hâmid b. Ömer es-Sekafî el-Basrî (öl. 233/848), Haccâc b. Ebû Ya'kûb el-Bağdâdî (öl. 259/874), Ebû Ali Hasan b. Yahyâ el-Cürcânî (öl. 263/878), Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 260/875), Ebû Abdullâh Hüseyin b. İsa et-Tâî (öl. 247/862), Ebû Alî Hüseyin b. Mansûr en-Nîsâbü'rî (öl. 238/853), Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî el-Mukrî (öl. 246/861), Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled el-Ezdî (öl. 251/866), Humeyd b. Mes'ade el-Bâhilî (öl. 244/859), Ebû Muhammed er-Rebî' b. Süleymân el-Basrî (öl. 270/885), Ebü'l-Hâris Süreyc b. Yûnus el-Bağdâdî (öl. 235/850), Ebû Osmân Sa'dân b. Nasr el-Bağdâdî (öl. 265/880), Ebû Osmân Saîd b. Osmân (öl. 294/909), Ebû Osmân Saîd b. 'Amr el-Kûfî (öl. 230/845), Saîd b. Mesûd el-Mervezî (öl. 271-280/886-895), Ebû Osmân Saîd b. Yahyâ el-Vâsitî (öl. 244/859), Ebû Muhammed Süfyân b. Vekî' el-Kûfî (öl. 247/862), Ebû Mesûd Sehl b. Osmân el-Askerî (öl. 235/850), Ebû Muhammed Şeybân b. Ferrûh el-Habatî (öl. 235/850), Ebü'l-Fadl Sadaka b. Fadl el-Mervezî (öl. 223/838), Ebü'l-Fadl Abbâs b. Abdulazîm el-Anberî (öl. 240/855), Ebü'l-Fadl Abbâs b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 271/886), Abbâs b. Velîd en-Nersî (öl. 238/853), Ebû Saîd Abdullâh b. Saîd el-Kindî (öl. 257/872), Ebû Saîd Abdullâh b. Şebîb er-Rab'î (öl. 251-260/866/875), Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî (öl. 255/870), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe el-Kûfî (öl. 235/850), Ebû Ca'fer Abdullâh b. Muhammed es-Sindî (öl. 229/844), Ebû Ca'fer Abdullâh b. Muâviye el-Basrî (öl. 243/858), Ebû Yahyâ

Abdüla'î b. Hammâd el-Bâhilî (236/851), Ebû Saîd Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Osmânî (245/860), Ebû Bahr Abdülvâhid b. Gıyâs es-Sayrafî (öl. 240/855), Ebû Muhammed Abede b. Süleymân el-Kûfî (öl. 287/902), Ebü'l-Fadl Abdullâh b. Sa'd el-Bağdâdî (öl. 260/875), Ebû Kudâme Abdullâh b. Saîd es-Serahsî (öl. 241/856), Ebû Zür'a Ubeydullâh b. Abdülkerîm er-Râzî (öl. 264/879), Ebû Saîd Ubeydullâh b. Amr el-Basrî (235/850), Ebû Abdülmelik Ukbe b. Mükrim el-Basrî (öl. 250/865), Alî b. Hucr el-Mervezî (öl. 244/859), Ebû Şe'sâ Alî b. Hüseyin el-Hadramî (233-239/848-854), Alî b. Hüseyin el-Hilâlî (öl. 267/882), Alî b. Saîd en-Nesâî (öl. 253-259/868-874), Alî b. Sehl el-Bağdâdî (öl. 271/886), Ebû Muhammed Amr b. Zürâre en-Nîsâbûrî (öl. 238/853), Ebû Hafs Amr b. Alî es-Sayrafî (öl. 249/864), Ebû Mûsâ İsa b. Mûsâvir el-Cevherî (öl. 245/860), Ebû Kâmil Fudayl b. Hüseyin el-Cahderî (öl. 237/852), Fudayl b. Abdurrahmân el-Mervezî (öl. ?), Ebü'l-Abbâs Fadl b. Mûsâ el-Basrî (öl. 260/875), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (öl. 267/882), Muhammed b. Ebân el-Belhî (öl. 344/959), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ebî Dâvûd el-Münâdî (öl. 271/886), Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İtâb el-Bağdâdî (öl. 240/855), Ebû Hâtîm er-Râzî (öl. 277/892), Muhammed b. İshâk es-San'ânî (öl. 270/885), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (öl. 256/871), Ebû Bekr Muhammed b. Beşşâr Bündâr (öl. 252/867), Ebû Abdullâh Muhammed b. Bekkâr el-Hâşimî (öl. 238/853), Muhammed b. Cüneyd es-Saydenânî (öl. ?), Muhammed b. Harb el-Vâsîtî (öl. 255/870), Muhammed b. Hafs b. Abdullâh (öl. ?), Muhammed b. Humeyd er-Râzî (öl. 248/863), Muhammed b. Hayeveyh (öl. 259/874), Ebû Bekr Muhammed b. Hallâd el-Basrî (251/866), Muhammed b. Râfi' en-Nîsâbûrî (öl. 245/860), Ebû Bekr Muhammed b. Sehl et-Temîmî (öl. 251/866), Ebû Ca'fer Muhammed b. Sabbâh el-Cercerâî (öl. 240/855), Ebû Yahyâ Muhammed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî (öl. 255/870), Muhammed b. Abdullâh el-Mısrî (öl. 268/883), Muhammed b. Abdullâh el-Mervezî (öl. 262/877), Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdullâh el-Hemedânî (öl. 234/849), Muhammed b. Abdülmelik el-Basrî (öl. 244/859), Muhammed b. Abde el-Mervezî (öl. ?), Muhammed b. Ubeyd el-Basrî (238/853), Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî el-Varrâk (öl. 272/887), Muhammed b. Ammâr er-Râzî (öl. ?), Ebû Mûsâ Muhammed b. Mûsennâ el-Basrî (öl. 252/867), Muhammed b. Müslim er-Râzî (öl. 270/885), Muhammed b. Muâz b. Yusuf (öl. ?), Ebü'l-Hasen Muhammed b. Mukâtil el-Kisâî (öl. 226/841), Ebû Ca'fer Muhammed b. Mihrân er-Râzî (öl. 239/854), Ebû

Ca'fer Muhammed b. Yahyâ et-Temmâr (öl. 239/854), Muhammed b. Yahyâ el-Ezdî (öl. 252/867), Ebû Hâşim Muhammed b. Yezîd el-İclî (öl. 248/843), Mahmûd b. Âdem el-Mervezî (öl. 258/873), Müseyyib b. Vâdih es-Sülemî (öl. 246/841), Ebû Ömer Münzir b. Şâzân er-Râzî (öl. ?), Nasr b. Alî el-Ezdî (öl. 250/865'den önce), Ebû Mûsâ Hârûn b. Abdullâh el-Bağdâdî (öl. 243/838), Hârûn b. Abde (öl. ?), Ebû Hâlid Hudbe b. Hâlid el-Basrî (öl. 233-239/828-834), Ebû Mervân Hişâm b. Hâlid ed-Dımaşkî (öl. 249/864), Hişâm b. Ammâr es-Sülemî (öl. 245/840), Ebû's-Serî Hennâd b. Serî et-Temîmî (öl. 243/837), Ebû Muhammed Vehb b. Bakıyye el-Vâsıtî (öl. 239/854), Velîd b. Şucâ' el-Kûfî (243/838), Yahyâ b. Ebî Tâlib ez-Zebrekân (öl. 275/890), Yahyâ b. Habîb el-Hârisî (öl. 248/843), Ebû Seleme Yahyâ b. Halef el-Bâhilî (öl. 242/837), Yahyâ b. Osmân el-Harbî (öl. 238/833), Ebû Yûsuf Yahyâ b. Yûsuf ez-Zimmî (öl. 223-229/818-824), Ebû Hâlid Yezîd b. Sâlih en-Nîsâbûrî (öl. 229/824), Yesâr b. Ebî Şebîb el-Eylî (öl. ?), Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Abdî (öl. 252/847), Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Mûsâ el-Kûfî (öl. 253/848), Ebû Bişr Yûnus b. Habîb el-İclî (öl. 267/862), Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdûla'lâ es-Sadeî (öl. 264/859).

1.3.3. Talebeleri

Semerkant ve Nîşâbur'da uzun yıllar ikamet eden ve buralarda ders halkaları kuran Mervezî, kendisine rağbet edilen bir âlim olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Mısır'da kaldığı yıllarda bile kendisinden ilim öğrenmeye gelenlerin olduğu aktarılmaktadır.⁵⁷ Kaynaklarda geçtiği üzere kendisine talebelik yapan ve kendisinden rivâyette bulunan şahıslardan bazıları şuanlardır:

1. İsmâîl b. Muhammed b. Nasr el-Mervezî:⁵⁸ Mervezî'nin oğlu olan İsmâîl'in kendisine talebelik yaptığı aktarılmakta ancak kaynaklarda biyografisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Ebû Alî Abdullâh b. Muhammed el-Belhî:⁵⁹ Hâfız, sika gibi vasıflarla tavsif edilmekte olup ehl-i hadisin imamları arasında sayılmaktadır. Mervezî dışında İbrâhîm b. Yûsuf el-Mâkiyânî (öl. 239/854), Kuteybe b. Saîd (öl. 240/855), Alî b. Hucr (öl. 244/858-859), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (öl. 258/872) gibi hocalardan

⁵⁷ Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi' iyyeti'l-kübrâ*, 2/251.

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/34.

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 56/109.

ilim almıştır. Kendisinden Ebû Hâmid b. eş-Şarkî (öl. 325/937), Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (öl. 331/943), Abdülbâkî b. Kâni‘ (öl. 351/962), Ebû Bekr eş-Şâfî (öl. 354/965) gibi şahıslar hadis dinlemiştir. İlel ve tarih konusunda eserler yazmıştır. 295/907 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

3. Ebû Amr Osmân b. Ca‘fer el-Ahvel:⁶¹ İbnü’l-Lebbân olarak tanınmaktadır. Mervezî dışında Muhammed b. Velîd el-Büsri (öl. 250/961), Hafs b. Amr er-Ribâlî (öl. 258/969), Muhammed b. İsmâîl el-Ahmesî (öl. 260/874), Ya‘kûb b. Yûsuf el-Lü’lû (öl. ?) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Kâdî el-Cerrâhî (öl. 376/986), Dârekutnî (öl. 385/995), İbn Şâhîn (öl. 385/996), Ebû Hafs el-Kettânî (öl. 394/1004) gibi âlimler ders almıştır. Sika bir râvî olduğu söylenmiştir. 324/936 yılında vefat etmiştir.⁶²

4. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ya‘kûb ibni’l-Ahrem en-Nîsâbüri:⁶³ Ebû Hâmid eş-Şarkî’den (öl. 325/937) sonra Nîşâbur’da ehl-i hadisin kalbi olarak anılmıştır. Babası İbnü’l-Kirmânî olarak bilinmektedir. Nîşâbur dışında ilim tahsil etmemiştir. Burada Mervezî’den başka İbrâhîm b. Abdullâh es-Sa‘dî (öl. 267/881), Alî b. Hasan el-Hilâlî (öl. 267/881), Hüšnâm b. es-Sıddîk (öl. ?), Hâmid b. Ebî Hâmid (öl. 266/880) gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden Ebû Bekr es-Sıbgî (öl. 342/953), Ebû Abdullâh b. Mende (öl. 395/1005), Yahyâ b. İbrâhîm el-Müzekkî (öl. 414/1024) gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Hem *Sahîhayn* üzerine hem de sadece Müslim’in *Sahîh*’i üzerine çalışması bulunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca *el-Müsnedü’l-kebîr* adlı bir eser yazdığından da bahsedilmektedir. 344/955 yılında vefat etmiştir.⁶⁴

5. Ebü’l-Fadl Sıddîk b. Saîd et-Türkî es-Sûnâhî: İsficâb şehrine bağlı bir köy olan Sûnâh köyüne nispetle Sûnâhî olarak anılmaktadır. Mâverâünnehr bölgesini dolaşmış ve Sehl b. Şâzevehy (öl. 299/912), Hâmid b. Sehl (öl. 297/910), Hâfız Sâlih

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/299-300; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 13/529-530.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/489; Makrîzî, *el-Muqaffa’l-kebîr*, 7/185.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/183; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 12/607.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 14/34.

⁶⁴ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî İbn Nukta, *Tekmiletü’l-İkmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, 1410/1989), 1/127; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 12/810.

b. Muhammed (öl. 294/907) gibi âlimlerden ders almıştır. Semerkant'ta Mervezî'den kitaplarını okumuştur. 350/962 yılında Firyâb'da vefat etmiştir.⁶⁵

6. Ebû Yahyâ Ahmed b. Muhammed es-Semerkandî el-Kerâbîsî: Meşhur muhaddisler arasında sayılan Kerâbîsî, Mervezî'den icâzet yoluyla hadis almıştır. Kendisinden icâzet yoluyla aldığı hadislerde tedlîs yaptığı gerekçesiyle ithama uğradığı aktarılmaktadır. Mervezî dışında İbn Huzeyme (öl. 311/924), Abdullâh b. Muhammed b. Sâlih es-Semerkandî (öl. 298/911), Muhammed b. İshâk es-Semerkandî (öl. ?), Ömer b. Muhammed b. Büceyr (öl. 311/923) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Hâkim en-Nîsâbü'rî (öl. 405/1014), Ebû Saîd el-İdrîsî (öl. 405/1015), Ebû Abdullâh el-Ğuncâr (öl. ?) gibi şahıslar rivâyette bulunmuştur. 356/967 yılının Şevvâl ayında vefat etti.⁶⁶

7. Ebû Abdullâh Muhammed b. 'İsâm el-Katvânî: Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî'nin (öl. 507/1113) verdiği bilgilerde, hadis rivâyet ettiği kişiler arasında sadece Mervezî'nin adı geçmektedir. Kendisinden Ebû Sa'd el-İdrîsî (öl. 405/1015), İsmâîl b. Müslim (öl. ?), Abbâs b. Fadl es-Semerkandî (öl. ?) hadis rivâyet etmiştir. Talebesi İdrîsî, kendisinin Semerkant'ın tarihine dair bir eseri olduğunu söylemektedir.⁶⁷

8. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Abdurrahman ed-Değûlî:⁶⁸ Horasân bölgesinin imâmı olarak tavsif edilmektedir. Nîşâbur'da ikamet etmiş, burada Mervezî dışında Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî (öl. 258/872), Abdurrahman b. Bîşr el-Abdî (öl. 260/873-874) gibi âlimlerden ders almıştır. Ayrıca Bağdat ve Hicaz'a da yolculuklar yapmıştır. Buralarda Muhammed b. İsmâîl el-Ahmesî (öl. 258/872), Muhammed b. İsmâîl el-Mekkî (öl. 276/889) gibi âlimlerden hadis yazmıştır.

⁶⁵ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), 350-351; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/132.

⁶⁶ Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *er-Ravzu'l-bâsim fî terâcimi şüyühü'l-Hâkim* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1432/2011), 1/261; Ebû 'Amr Nûreddîn b. Alî el-Visâbî, *Tuhfetü'l-lebîb bi-men tekelleme fihim el-Hâfiz İbn Hacer mine'r-ruvât fî ğayri't-Takrîb* (Mısır: Mektebetü İbni Abbâs, 1431/2010), 2/253.

⁶⁷ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdîsî İbnü'l-Kayserânî, *Kitâbü'l-Ensâbi'l-müttefiķa fî'l-ħaṭṭi'l-mütemâsile fî'n-naḳṭ ve'z-ẓabt*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991), 116.

⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ṭabaķâtü'l-fuķahâ'i ş-Şâfi'iyye*, 1/280.

Kendisinden Yahyâ b. Mansûr (öl. ?), Ebû Alî en-Nîsâbü'rî (öl. 349/960) gibi şahıslar rivâyette bulunmuştur. 325/937 yılında vefat etmiştir.⁶⁹

9. Ebû Bekr Muhammed b. Nadr el-Cârûdî:⁷⁰ Mervezî dışında İshak b. Râhûye (öl. 238/853), 'Amr b. Zûrâre (öl. 238/853), İsmâîl b. Behrâm (241/856), İsmâîl b. Mûsâ el-Fezârî (öl. 245/860), Muhammed b. Râfi' en-Nîsâbü'rî (öl. 245/860), Ahmed b. Hafs es-Sülemî (260/874) gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden Nesâî (öl. 303/915), Ebû Hâmid b. eş-Şarkî (öl. 325/937), İbn Ebî Hâtîm (öl. 327/938), İbn Huzeyme (öl. 311/924) gibi âlimler hadis rivâyet etmiştir. İbn Ebî Hâtîm güvenilir bir râvî olduğunu söylemektedir. İmam Müslim ile ilim yolculuğuna çıktığı aktarılmaktadır. Hicrî 291 yılının Rebûlevvel ayında vefat etmiştir.⁷¹

10. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshak es-Serrâc:⁷² 220/835 yılından önce doğmuştur. Mervezî'den başka İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Ebû Kudâme es-Serahsî (öl. 241/855), Hennâd b. es-Serî (öl. 243/857), Muhammed b. Ebân el-Belhî (öl. 244/808) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden İshâk b. Muhammed el-Keysânî (öl. 319/932), Hasan b. Süfyân (öl. 303/916), İbn Huzeyme (öl. 311/924), İbrâhîm b. Ebî Tâlib (öl. 295/908) gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Kendi ifadesine göre beş yüz bin hatta daha fazla hadis yazmıştır. Güvenilir bir râvî olduğunda ittifak vardır. 312/924 yılında vefat etmiştir.⁷³

11. Ebû Ca'fer Muhammed b. Münzir el-Herevî:⁷⁴ Meşhur bir muhaddis olan Herevî, Şekker lakabıyla bilinmektedir. Mervezî'den başka Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî (öl. 265/878), Muhammed b. Velîd el-Hâşimî (öl. 286/899), İbrâhîm b. Bahr ed-Dımaşkî (öl. ?), Abdullâh b. Hârûn el-Ferevî (öl. ?) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Müemmel b. Hasan (öl. 302/915), Ebû Hâmid b. eş-Şarkî (öl. 325/937), Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî (öl. 351/963), Ebû Ca'fer el-Haffâf (öl. ?) gibi şahsiyetler rivâyette bulunmuştur. Tûs, Serahs, Merv, Nîşâbur, Buhârâ gibi

⁶⁹ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî İbn Nukta, *et-Taḳyîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1998), 77.

⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîḫü medîneti Dımaşk*, 56/108.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/554-555.

⁷² İbnü's-Salâh, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/280; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/165.

⁷³ Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd Ömer (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 3/828-829.

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/280.

beldelere ilim yolculuğu yaptığı aktarılmaktadır. 303/916 yılında Hârre’de vefat etmiştir.⁷⁵

12. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed b. eş-Şarkî en-Nîsâbûrî:⁷⁶ 240/855 yılında doğmuştur. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (öl. 258/872), Abdurrahmân b. Bîşr (öl. 260/873-874), Müslim (öl. 261/875), Ahmed b. el-Ezher (öl. 261/874), Ebû Hâtîm (öl. 277/890) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Muhammed b. Muhammed el-Bâgendî (öl. 312/925), Ebü’l-Abbâs b. Ukde (öl. 332/944), Ebû Ahmed el-Assâl (öl. 349/960), İbn Adî (öl. 365/976) gibi âlimler hadis rivâyetinde bulunmuştur. Sebt, hâfız, mutkin gibi vasıflarla anılmıştır. *Sahîh* adında bir eser yazdığı söylenmektedir. Hicrî 325 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.⁷⁷

13. Ebu’n-Nadr Muhammed b. Muhammed et-Tûsî eş-Şâfi’î: Nîşâbur, Merv, Hârre, Bağdat, Mekke, Semerkant, Rey gibi beldelere ilim yolculukları yapmıştır. Buralarda Ahmed b. Seleme (öl. 286/899), Yahyâ b. Sâsûye (öl. ?), Osmân b. Saîd ed-Dârimî (öl. 280/894), Muhammed b. Eyyûb (öl. ?), Hâris b. Ebû Üsâme (öl. 282/895), Alî b. Abdülazîz (öl. 286/899) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Semerkant’ta Mervezî’den kitaplarını okuduğunu ve kendisinden çokça hadis rivâyet ettiği aktarılmaktadır. İki kez ilim yolculuğuna çıktığı ve takva sahibi bir imâm olduğunu belirtilmektedir. Hicrî 344 yılının Şaban ayında vefat etmiştir.⁷⁸

14. Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb es-Sekafî en-Nîsâbûrî:⁷⁹ Meşhur Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf’un (öl. 95/714) torunlarından. 244/858 yılında Kuhistan’da dünyaya gelmiştir. Mervezî’den fıkıh öğrenmiş, Musa b. Nasr er-Râzî (öl. 263/876), Muhammed b. Abdülvehhab el-Ferrâ (öl. 272/885), Ahmed b. Melâ’ib el-Bağdâdî (öl. 275/888), Muhammed b. Cehm (öl. 277/890) gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden Ebû Bekr b. İshâk es-Sıbgî (öl. 342/953), Ebü’l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Ümevî (öl. 349/960), Ebû Ahmed el-Hâkim (öl. 378/988) gibi şahsiyetler rivâyetinde bulunmuştur. Fakîh olmasının yanı sıra sûfî kimliğiyle de ön plana çıkmıştır. Ebû Bekr Ahmed b. İshâk, kendisinin takvasını ve Mervezî ile olan bağını şu şekilde ifade etmektedir: “Sahâbe ve tâbiûnun şemâilini İmam Mâlik

⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/31-34; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 7/72.

⁷⁶ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 1/280; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/165.

⁷⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 7/504.

⁷⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 7/809.

⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/108; İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 1/280.

aldı. İmam Malikten, Yahyâ b. Yahyâ aldı. Yahyâ b. Yahyâ'dan, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ondan da Ebû Alî es-Sekafî aldı.”⁸⁰ Sekafî, hicrî 328 yılının Cemâziyelevvel ayında vefat etmiştir.⁸¹

15. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Ahmed b. Esed: Yedi sene Horasân valiliği yapmış ve adaleti, ilmi ve âlimlere olan hürmetiyle ön plana çıkmıştır. Mervezî'den kitaplarının çoğunu okuduğu belirtilmektedir. Yine kendisi gibi âlim bir şahsiyet olduğu ifade edilen babası Ahmed b. Esed (öl. ?) ve Muhammed b. Fadl'dan (öl. ?) ilim tahsil etmiştir. Kendisinden İbn Huzeyme (öl. 311/924) hadis rivâyet etmiştir. 295/908 yılında Buhârâ'da vefat etmiştir.⁸²

16. Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ es-Sukûkî: Zehebî (öl. 748/1348) kendisini hâfız, mutkin gibi vasıflarla anmasına karşın hadislerini ve kendisini neredeyse tanımadığını belirtmiştir. Mervezî'den başka Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî (öl. 291/904), Sâlih Cezere (öl. 293/906) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Hicrî 344 yılının Cemâziyelevvel ayında vefat etmiştir.⁸³

17. Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ubeydullah el-Bel'amî: Horasân valiliği zamanında İsmail b. Ahmed'in (öl. 295/908) vezirliğini yapmıştır. Merv, Serahs, Nîşâbur, Buhârâ, Semerkant gibi beldelerde ilim tahsil etmiştir. Mervezî'nin ashabından sayılan Ebû'l-Fadl, onun mezhebi üzere yol tutmuş ve kendisinden çokça rivâyette bulunmuştur. Hicrî 329 yılının Safer ayında vefat etmiştir.⁸⁴

18. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed et-Tavâvisî: Mervezî'den başka Abdullâh b. Şîreveyh en-Nîsâbûrî'den (öl. 305/917) ilim tahsil ettiği belirtilmektedir. Zâhid, verâ sahibi ve sika bir ravi olduğu söylenmektedir. 344/955 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.⁸⁵

⁸⁰ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî (Fas: Matbaatü Fedâleti'l-Muhammediyye, 1385/1965), 1/128.

⁸¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/557; Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Mısrî İbnü'l-Mülakkın, *el-İkdü'l-müzheb fi tabakâti hameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî & Seyyid Mihenî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 49.

⁸² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/918.

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/233.

⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/582.

⁸⁵ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Hanefî el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍḍiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Pakistan: Mîr Muhammed Kütüphânesi, ts.), 1/100; Ebû'l-Hasenât

19. Muhammed b. Cüneyd b. Halef es-Semerkindî: Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Mısır'a yerleştiği belirtilen Muhammed b. Cüneyd, muhtemelen Mervezî'den burada ilim tahsil etmiştir. Sadûk olduğu belirtilmiştir. 344/955 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁸⁶

20. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Mahmûd: Mervezî dışında Sehl b. Mütevekkil (öl. ?), Ebû Şihâb Ma'mer b. Muhammed (öl. ?), Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. ?), İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Ahmed b. Muhammed el-Mukrî (öl. ?) rivâyette bulunmuştur. Hicrî 337/948 yılında Şâş'da vefat etmiştir.⁸⁷

21. Muhammed b. Yakûb b. Yusuf el-Esam: İbn Hacer'in bildirdiğine göre Mervezî'nin *Kitâbü'l-Ferâiz* adlı eserini rivâyet etmiştir.⁸⁸ Hakkında bilgi bulunmamaktadır.

22. Ebû'l-Fadl Abbâs b. Abdürrahîm el-İfşîrkânî: Fakîh ve edebiyatçı bir şahsiyettir. Semerkant'ta Mervezî'den, Nesâ'da Hasan b. Süfyân'dan (öl. 303/916) hadis dinlemiş ve fıkıh öğrenmiştir. Ensâb ilmiyle de iştigal ettiği nakledilmektedir.⁸⁹

Bu isimler dışında Mervezî'nin talebeleri arasında şu şahıslar da zikredilmektedir: Muhammed b. İshâk er-Reşâdî es-Semerkindî,⁹⁰ Ebû Ömer Ca'fer b. Ömer el-Kirmînî,⁹¹ Ebû Saîd Yahyâ b. Ma'n el-Hudiyemenkenî,⁹² 'Amr b. Şebîb es-Senkebâsî,⁹³ Ebû Abdurrahmân el-Mahmûdî,⁹⁴ Abdullâh b. Şîreveyh,⁹⁵ Muhammed b. İshâk ed-Debûsî.⁹⁶

Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedrüddîn Ebû Firâs (Mısır: Matbaatü Dâru's-Saâde, 1324/1906), 31.

⁸⁶ Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Mısırî İbn Kutluboğa, *es-Şikâat mimmen lem yeka' fî Kütübi's-Sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 8/224.

⁸⁷ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 7/272.

⁸⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâ'i'l-menşûre*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 71.

⁸⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/328.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/110.

⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/142.

⁹² Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/65.

⁹³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 7/275.

⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/108.

⁹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/108.

⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508.

1.3.4. Fıkıh İlmindeki Yeri

Yaşadığı dönemin otorite fakihlerinden ders alan Mervezî, fıkıh ilminde önemli bir noktaya gelmiş ve pek çok âlimin övgüsüne mazhar olmuştur. Nitekim Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî'nin (öl. 258/872) kendisine sorulan pek çok soruyu Mervezî'ye yönlendirdiği nakledilmektedir.⁹⁷ Daha önce de belirttiğimiz üzere, Zührlî'nin vefatından sonra ise fetva makamına Mervezî geçmiştir.⁹⁸

Önceleri Hanefî mezhebini takip etmiş olan Mervezî, daha sonra yaşadığı bir olaydan dolayı İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşlerini yazmaya karar verdiğini söylemektedir. Bu olay kendi dilinden şöyle aktarılmıştır:

“Yirmi yıl hadis yazdım. Pek çok görüş ve mesele işittim. İmam Şafiî hakkında olumlu bir düşünceye sahip değildim. Bir gün Medîne’de Resûlullah’ın mescidinde otururken birden üzerime bir ağırlık çöktü. Hz. Peygamber’i gördüm ve ona: ‘Yâ Resûlallah, Ebû Hanîfe’nin reyini mi yazayım?’ diye sordum. Bana ‘hayır’ diye cevap verdi. ‘Peki Malik’in reyini mi yazayım?’ diye sordum ve bunun üzerine şöyle buyurdu: ‘Benim hadislerime muvafık olan görüşleri yaz.’ Ben de: ‘İmam Şafiî’nin reyini mi?’ diye sordum. Kızarak kafasını salladı ve şöyle buyurdu: ‘Rey mi diyorsun! Onlar rey değil, benim sünnetime muhalefet edenlere reddiyedir.’ Bu rüyanın etkisiyle Mısır’a yola çıktım ve İmam Şafiî’nin kitaplarını yazdım.”⁹⁹

Nakledilen pasajdan da anlaşıldığı üzere Mervezî görmüş olduğu bir rüyanın etkisiyle İmam Şafiî’nin fıkıhını öğrenmeye yönelmiş ve talebesi Müzenî’den (öl. 264/878) Şafiî’nin kitaplarını okumak için Mısır’a gitmiştir. Ayrıca İshâk b. Râhûye’nin (öl. 238/853) de Mervezî’nin fıkıh ilmindeki meziyetini kazanmasında emeği büyüktür.¹⁰⁰

Daha önce Ebû Hanîfe’nin (öl. 150/767) görüşlerini yazmasına rağmen daha sonra İmam Şâfiî’nin mezhebine yönelen Mervezî’nin görüşlerindeki bu değişim eserlerine de yansımıştır. Mervezî’nin, İmam Ebû Hanîfe’nin Hz. Ali (öl. 40/661) ve Abdullâh b. Mesûd’a (öl. 32/652-653) muhalefet ettiği görüşleri toplayan bir kitap

⁹⁷ Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/247.

⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/36.

⁹⁹ Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*, 106; Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/249.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyyîn*, 184.

yazdığı kaydedilmektedir.¹⁰¹ Esere verdiği isimden hareketle dahi Ebû Hanîfe'ye karşı tutumunun ne denli değiştiğini görmek mümkündür.

Mervezî, Şafî mezhebinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Mutlak müctehid seviyesinde olmasına karşın İmam Şafî'nin usûlünü benimsemesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte mezhep içerisinde muhalif görüşleri benimsediği de bazı Şafî âlimler tarafından vurgulanmıştır. Mezhep içerisinde pek çok farklı görüşe sahip olduğunu vurgulayan İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), Mervezî'yi *sâhibu'l-ihiyar*¹⁰² olarak nitelemiş, ihtiyâr sahibinin mezhep içerisinde büyük çoğunluğun kabul ettiği bir görüşe muhalefet etmediği sürece mazur görüleceğini söylemiştir.¹⁰³ İmam Nevevî (öl. 676/1277) ise kendisini *ashâbü'l-vücûhtan*¹⁰⁴ saymış¹⁰⁵ ancak mezhebe muhalif görüşlerinin olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶ Tâcüddîn es-Sübkî (öl. 771/1370) ise kendisinin bazı garip görüşlerinin bulunduğunu söylemiş,¹⁰⁷ buna karşın kendisini Şafî mezhebinin rükünlerinden saymıştır.¹⁰⁸

Mervezî'nin fıkıhtaki bir diğer yetkinliği ise hilâf ilmindedir. Pek çok âlim tarafından, yaşadığı dönemde sahabe ve tâbiûnun ihtilâflarını en iyi bilen kişi olarak anılmıştır.¹⁰⁹ Yazmış olduğu *İhtilâfü'l-fukahâ*¹¹⁰ isimli eser bütün bu övgülerin sebebini ortaya koymaktadır. İbn Hazm (öl. 456/1064) bu durumu şu mübalağalı cümlelerle ifade etmiştir:

“Mervezî, sünnetleri bir araya toplama konusunda insanların en bilgisi, bunları en iyi zabt edeni, manalarını en iyi anlayanı ve sıhhatlerini en iyi bileniydi. Yine o

¹⁰¹ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 107.

¹⁰² *Ehlü'l-ihiyar* olarak da kullanılan terim mutlak müctehid mertebisini ifade etmektedir. bk. Hacı Yunus Apaydın, “İhtiyar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/575-576.

¹⁰³ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ* 'i's-Şâfi'yye, 1/277.

¹⁰⁴ *Ashâbü'l-vücûh*, Nevevî'nin kullandığı bir ıstılah olup ictihâdda bulunma kabiliyetleri tam yani mutlak müctehid seviyesinde olmakla birlikte müntesibi olduğu mezhep imamının usûlüne tabi olan gruba verilen isimdir. bk. Mahmut Esat Kılıçer, “*Ashâbü'l-Vücûh*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/472.

¹⁰⁵ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/92.

¹⁰⁶ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/94.

¹⁰⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, 2/253.

¹⁰⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, 2/251. İmam Şâfi'nin fikhî düşüncesinin mezhepleşme sürecine dair bir çalışma yapan Bilal Saklan, ikinci kuşak bir Şâfi olarak nitelediği Mervezî'nin de mezhebin teşekkülünde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bk. Bilal Saklan, *İmam Şâfi ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 182-183.

¹⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/508; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/109.

¹¹⁰ Eser hakkında detaylı bilgi, ileride “Eserleri” başlığı altında verilecektir.

insanlar arasında, âlimlerin icmâ ettikleri meseleleri ihtilâf ettikleri meselelerden en iyi ayırandı.”¹¹¹

1.3.5. İtikâdî Görüşleri

Fakîh ve hadisçi kimliğinin yanında Mervezî'nin itikâdî meselelerde konuşmasıyla da ön plana çıktığı görülmektedir. Birçok hummalı tartışmanın yapıldığı bir dönemde yaşaması bu durumun başlıca sebeplerindendir. Zira pek çok fırkanın ortaya çıktığı bir dönemde yaşamış ve mihne sürecini bizzat yakından görmüştür. İman-İslâm münasebeti, halku'l-Kur'ân, kader, ruhların yaratılışı, namazı terk edenin durumu gibi meselelerde görüşler belirtmiş ve bu görüşlerini eserlerine derç etmiştir. Özellikle günümüze ulaşamayan ancak kaynaklarda kendisinden bazı nakillerin bulunduğu *Kitâbü'l-Îmân* ve namazın önemine dair rivâyetleri toplamak amacıyla kaleme aldığı *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserleri itikâdî görüşlerinin yoğun olarak bulunduğu eserleridir. Bunun yanı sıra birçok âlim tarafından kendisine fazlaca atıf yapılmıştır. Mervezî'nin itikâdî görüşlerinden bazılarını aktarmak, onun kelim ilmiyle olan münasebetine ve bu ilme olan vukufiyetine dair bizlere fikir verecektir. Bu görüşleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

1.3.5.1. İmanın Mahiyeti

Cibrîl hadisi olarak bilinen ve İslâm, iman ve ihsânın mahiyetini açıklayan hadisin tefsirini yapan Mervezî, imanın ne olduğu konusunda geniş izahlarda bulunmuştur. İmanın altı konuda olacağını bildiren hadisteki her bir konuyu tek tek ele almış ve hadiste geçen “*Allah’a iman etmendir.*” ifadesini şu şekilde açıklamıştır:

“Onu birlemen, kalbinle ve dilinle tasdik etmen, ona ve emirlerine karşı boyun eğmen, herhangi bir emrini yerine getirme konusunda sapkınlığa, kibre ve inatçılığa düşmekten korkarak tüm çabayı harcamandır. Eğer böyle yaparsan Allah'ın muhabbetini kazanırsın. Eğer bunu yapmazsan da öfkesini celp edersin.”¹¹²

Mervezî'nin yapmış olduğu bu tanımdan anlaşılmaktadır ki o, imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve amelden meydana geldiği görüşündedir. Başka bir yerde de, *Amellerin imana dahil olduğuna delalet eden hadisler* şeklinde bir başlık açmış ve

¹¹¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/166.

¹¹² Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Fireyvâî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986), 1/393.

görüşünü teyit sadedinde şu cümleleri sarf etmiştir: “Bazıları şöyle dedi: ‘Senin bu zikrettiğin sâbit sünnetlerden, amellerin Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve resûllerine imana dahil olduğu sonucu mu çıkmaktadır diye sorulsa bunun cevabı evettir. Zira sünnet ve eserlerin çoğu bu görüşü desteklemektedir.’”¹¹³

Yine o imanın artıp eksileceği görüşündedir. Nitekim bu konuda şöyle demektedir: “Kişi iman dairesine girdiği zaman, mümin ismini almaya müstahak olur. Sonra amellerinde artış oldukça imanı da artış gösterir.”¹¹⁴

Mihne dönemiyle başlayan halku’l-Kur’ân tartışmaları, bu meseleden neşet eden pek çok meseleyi de tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalardan biri de imanın yaratılıp yaratılmadığı meselesidir. Mervezî, bu konudaki düşüncelerini de şu cümleleriyle belirtmiştir:

“...İman burada, kulların Allah’a ibadetidir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: ‘Halbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, hanîfler olarak O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.’¹¹⁵ Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: ‘Öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et.’¹¹⁶ Öyleyse mümin, Allah’a ibadet eden kimsedir. İbadet ise kulun fiilidir. Bu fiil de imanın kendisidir. Yaratıcı, müminleri, onların fiillerini ve her şeyi yaratan ve kendisine ibadet edilen zattır. Bu sebeple Yaratıcı, kâmil sıfatları ile mevsuf bir varlıktır ve yaratılmaktan münezzehtir. Ondan hiçbir yaratılmış fiil sadır olmaz. Kullar ise sıfatları, fiilleri ve her şeyleriyle yaratılmış varlıklardır.”¹¹⁷

Görüldüğü üzere Mervezî kulların fiillerinin yaratılmış olduğu temel tezinden hareketle imanın da yaratılmış olduğu sonucuna varmaktadır. Bu görüşü savunan başlıca isimler arasında *Ta’zîmü kadri’s-şalât* adlı eserini yazarken kendisinden çokça faydalandığını ifade ettiği Hâris el-Muhâsibî de bulunmaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla Mervezî’nin, bu konuda Muhâsibî’den etkilenmiş olması muhtemeldir.

¹¹³ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/399.

¹¹⁴ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/361.

¹¹⁵ el-Beyyine 98/5.

¹¹⁶ ez-Zümer 39/2.

¹¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende el-Abdî İbn Mende, *el-İmân*, thk. Alî b. Muhammed el-Fakîhî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1406/1986), 1/327-328.

¹¹⁸ Hikmet Yağlı Mavil, "Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku’l-İmân Tartışması", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Kasım 2019), 454.

1.3.5.2. Halku'l-Kur'ân

Mihne döneminin en temel meselesi olan halku'l-Kur'ân, sadece ehl-i hadis ile Mu'tezile arasında cereyan etmemiş, ehl-i hadis içerisinde de pek çok fitne, tefrika ve görüş ayrılığına yol açmıştır. Mervezî'nin de bu fitneden nasibini aldığı ve bu meselede görüş belirterek ta'n edildiği görülmektedir. Zehebî'nin (öl. 748/1348) İbn Mende (öl. 395/1005) aracılığıyla naklettiğine göre Mervezî, günümüze ulaşamamış olan *el-Îmân* adlı eserinde, Kur'ân harflerinin telaffuzunun mahlûk olduğunu söylemiş ve bu sebeple zamanın ulemâsı tarafından ta'n edilmiş, Irak ve Horasân ehli tarafından kendisine karşı çıkmıştır.¹¹⁹ Mervezî'ye karşı gösterilen bu aşırı tavrın, Muhammed b. Yahya ez-Zühî'nin (öl. 258/872) İmam Buhârî'ye (öl. 256/870) gösterdiği tavırla aynı olduğu görülmektedir.¹²⁰

Mervezî'nin bu meseleyi ilmî ortamlarda da konuştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed b. Nasr en-Nîsâbü'rî'den (öl. 299/912) nakledilen şu rivâyet bunu teyit eder niteliktedir:

“Bir gün Ebû İshâk el-Kureşî ile oturuyorduk. Yanımızda Muhammed b. Nasr el-Mervezî de vardı. Buhârî'nin konusu açıldı ve bunun üzerine Muhammed b. Nasr şöyle dedi: ‘Buhârî’yi şöyle derken işittim: ‘Her kim benim Kur’ân lafzı mahlûktur dediğimi iddia ederse o yalancıdır.’ Bunun üzerine kendisine: ‘Ey Ebû Abdullâh! İnsanlar bu konuda derinlere daldı ve çokça konuşur oldular.’ dedim. Bana şöyle cevap verdi: ‘Benim sana aktardığım Buhârî'nin şu cümlesinden daha ötesi yoktur.’”¹²¹

Görüldüğü üzere Mervezî, bir mecliste İmam Buhârî özelinde bu mesele açılınca böyle bir açıklama yapma gereği duymuştur. Ne var ki Mervezî'nin son cümlesine dikkat ettiğimizde, bu meselede derinlere dalmamayı tercih ettiğini anlamaktayız.

Verdiğimiz bu bilgilerden hareketle, Mervezî'nin halku'l-Kur'ân meselesinde mutedil bir tavır sergilediğini söyleyebiliriz. Her ne kadar kulların telaffuz ettiği

¹¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/39.

¹²⁰ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî ile İmam Buhârî arasında yaşananlar ve Buhârî'ye yönelik tavırlar için bk. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Mes'eletü halki'l-Kur'ân ve eşeruhâ fi şufûfi'r-ruvât ve'l-muhaddişîn ve kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.), 11-13.

¹²¹ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/277.

Kur’ân lafızlarının yaratılmış olduğunu söylemesi hasebiyle ta’n edilmişse de Ehl-i sünnet’in benimsediği çizgi içerisinde olması, hakkındaki eleştirileri boşa çıkarmaktadır.

1.3.5.3. İman-İslâm Münasebeti

İman-İslâm münasebeti ilk dönemden beri tartışıl原因en başlıca meselelerdendir. İman ve İslâm’ın aynı şeyler mi yoksa birbirinden ayrı şeyler mi olduğu hususunda birtakım ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Mürtebib-i kebîrenin durumu ve amel-iman münasebetiyle doğrudan ilişkisi bulunan bu meselede itikâdî fırkalar farklı görüşler benimsemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu iki kelimenin bazen aynı bazen de farklı manalarda kullanılması bu görüş ayrılıklarının başlıca sebeplerindendir. Maturîdîlerin ve selef âlimlerinin çoğunluğu, Mu‘tezile ve Mürchie iman ile İslâm’ı bir sayarken Eşarîler ve bazı Maturîdî âlimleri farklı şeyler olduğunu savunmuşlardır.¹²²

Mervezî’nin iman-İslâm münasebetini, *Ta’zîmü kadri’s-şalât* adlı eserinde geniş bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Öyle ki İbn Teymiyye (öl. 728/1328), bu meseleyi Mervezî’den önce bu kadar geniş ele alan birisini bilmediğini söylemiştir.¹²³

Mervezî, meselenin temel argümanlarından biri olan, “*Kişi zina ettiğinde mümin olarak zinâ etmez*” hadisini bâb başlığı olarak kullanmakta ve ardından hadisin farklı tarîklerini nakletmektedir.¹²⁴ Daha sonra meseleyi ele almak adına, “İman ile İslâm arasındaki fark meselesi” adında bir başlık açmaktadır. “Ashabımız bu konuda ihtilâf etmişlerdir” diyerek üç farklı grubun delillerini sıralamıştır. “Ashabımız” ifadesiyle yukarıda bahsettiğimiz selef ulemâyı kastetmiş ve diğer fırkalardan bahsetmemiştir. Aralarında ufak tefek farklar bulunmakla beraber ilk iki grup iman ve İslâm kavramlarının farklı şeyler olduğunu savunmaktadır.¹²⁵ Üçüncü grup ise iman ve İslâm’ın aynı şeyler olduğu görüşünü savunan gruptur. Mervezî, bu

¹²² Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 53-56; Recep Önal, “İman ve Mahiyeti Konusunda Mutezile ve Ehl-i Sünnet Polemiği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 141-143.

¹²³ Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-İmân*, thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî (Ürdün: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1416/1996), 282.

¹²⁴ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/487-505.

¹²⁵ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 2/506-525.

görüşün ulemânın cumhurunun görüşü olduğunu söylemiş ve delilleri sıraladıktan sonra doğru olan görüşün bu olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

1.3.5.4 Ruhların Yaratılması

İslâm ilim tarihinde vuku bulan tartışmalardan biri de ruhların yaratılması meselesidir. İslâm âlimlerinin çoğu ruhun yaratılmış olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹²⁷ Bazı Şîî âlimleri ise Kur'an'da Allah'a nisbet edilmesi ve O'nun emrinden biri olduğu bilgisinden hareketle ruhun kadîm olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre ruh Allah'ın zâtından ayrılıp insanın bedenine girmiştir.¹²⁸ Ruhun yaratılmış olduğunda neredeyse ittifak bulunmasına karşın, ruhların bedenlerden önce mi yoksa sonra mı yaratıldığı konusunda Ehl-i sünnet âlimleri ihtilâf etmiştir. Âlimlerin bir kısmı bedenlerden sonra yaratıldığını savunurken bir kısım âlim bedenlerden önce yaratıldığını söylemişlerdir.¹²⁹

Mervezî de bu konuda görüş belirten âlimler arasında yer almaktadır. Hatta kaynaklarda kendisinin *Kitâbü'r-Rûh* adında bir eserinin bulunduğu bahsedilmektedir.¹³⁰ İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) verdiği bilgiye göre Mervezî, ruhların bedenlerden önce yaratıldığı görüşündedir. Nitekim o, İshak b. Râhûye'den bu görüşü nakletmiş ve ilim ehlinin bu görüşte icmâ ettiğini söylemiştir.¹³¹

1.3.5.5. Mürtekib-i Kebîre

İslâm tarihinde ilk vuku bulan fitnelerden biri olan Sıffin savaşı ve ardından yaşanan tahkîm hâdisesi beraberinde pek çok meselenin tartışılmasına yol açmıştır.

¹²⁶ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/529-531.

¹²⁷ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medîne: Mecme'u'l-Melik Fahd, 1416/1995), 4/126; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh fi'l-keîlâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-aḥyâ' bi'd-delâ'ili mine'l-kitâb ve's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 145.

¹²⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk. Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer (b.y.: Dâru'r-Râye, 1412/1991), 65; Ayrıca bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/190.

¹²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 109.

¹³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 145.

¹³¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-Faṣl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 4/59; Ebû'l-'Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârî, *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye ve sevâḥi'u'l-esrâri'l-eşeriyye şerhu'd-Dürreti'l-muḍiyye fi 'aḳîdeti'l-fırkati'l-merḍiyye* (Dımaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1402/1982), 2/40.

Hâricîler olarak adlandırılan bir grup bu hâdisenin ardından ordudan ayrılmış ve Allah'tan başkasını hakem tayin etmelerini gerekçe sunarak Müslümanları küfürle itham etmiştir. Bu ithamla birlikte İslâm tarihinin ilk tartışmalarından sayılan mürtekib-i kebîre/büyük günah işleyeninin durumu gündeme gelmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hâriciler mürtekib-i kebîrenin tövbe etmediği sürece dünya ve ahirette kâfir olarak muamele göreceğini, Mu'tezile ise *el-menzile beyne'l-menziyeteyn* ilkesini ortaya koyarak, büyük günah işleyen kişinin iman dairesinden çıkacağını fakat küfür dairesine de girmeyip iman ile küfür arasında bir yerde kalacağını savunmuştur. Mu'tezile'ye göre böyle bir kişi tövbe etmeden ölürse cehennemlik olacaktır. Ehl-i sünnet kelamının iki temsilcisi olan Maturîdî ve Eşarîler ise ameli imandan bir cüz saymayarak büyük günah işleyenin kâfir olmayacağını sadece günahkâr bir mümin olarak vasıflanacağını söylemişlerdir.¹³²

Mervezî, meseleyi Haricîler üzerinden tartışmaya açmış, görüşlerini destekleyen delilleri sıraladıktan sonra gerek aklî gerek naklî delillerle bu görüşlere cevaplar vermiştir. Delillerin tamamını burada aktarmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından, Mervezî'nin bu meseledeki görüşünü özetler mahiyetteki bazı cümlelerini aktarmakla yetineceğiz. O, "*Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin*"¹³³ ve "*Mümin erkeklere söylere gözlerini haramdan sakınsınlar*"¹³⁴ gibi emir içeren âyetleri sıraladıktan sonra şunları söylemektedir:

"Allah müminlere işlemiş oldukları günahlardan tövbe etmelerini emretmiş, onları küfür veya şirkle vasıflandırmamıştır. Eğer günah işlemek müminleri iman dairesinden çıkarsaydı Allah onları mümin olarak isimlendirmezdi. Ne var ki Allah, onları mümin olarak isimlendirmiş ve onlara tövbe etmeyi farz kılmıştır. Her kim büyük günah işleyen kişiden mümin vasfının zail olacağını iddia ederse bu farzların tamamını o kişiden düşürmesi gerekir. Çünkü Allah, (c.c.) müminlere bu farzları iman ismi altında emretmiştir."¹³⁵

Dolayısıyla yaptığı açıklamalardan ve getirdiği delillerden de görüldüğü üzere Mervezî, büyük günah işleyeninin iman dairesinden çıkmayacağı görüşündedir.

¹³² Detaylı bilgi için bk. Adil Bebek, "Kebîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/163-164.

¹³³ en-Nûr 24/31.

¹³⁴ en-Nûr 24/30.

¹³⁵ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/538-539.

1.3.6. Eserleri

Pek çok ilimde derinlik sahibi olduğuna gerek uzun yıllar süren ilmî tahsil ve yolculuklarıyla gerek kendisinden ilim aldığı hocalarının yetkinliğiyle şahit olduğumuz Mervezî, aynı zamanda birçok esere imza atarak da bu derinliğini göstermiştir. Çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserlerin bir kısmı günümüze ulaşsa da büyük çoğunluğu kaybolmuş veya bir şekilde günümüze kadar muhafaza edilememiştir.

Daha önce aktardığımız üzere, Mekke'ye gitmek için çıktığı gemi yolculuğunda, geminin batması sonucu yanında bulunan ve iki bin sayfadan oluştuğunu belirttiği kitapları denize düşmüştür.¹³⁶ Eserlerinin çoğunun günümüze ulaşamamasının sebeplerinden birinin bu olduğu söylenebilir. Öte yandan Moğolların Bağdat'ı yağmalayarak İslâm ilim müktesebatına dair pek çok eseri yakıp, nehre attıkları istilada kaybolmuş olabileceği de bir başka ihtimaldir.¹³⁷ Sadece isimleri kaynaklarda anılan bu eserlerin fıkıh, hadis, kelam gibi İslâmî ilimlerin temel alanlarını kapsayan kitaplar olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda, Mervezî'ye yirmi üç kitap nispet edilmektedir. Bunların bir kısmının sadece adları verilmekte olup bir kısmının ise, kısa pasajlarla da olsa kendisinden yapılan iktibaslar sayesinde muhtevasına muttali olmak mümkündür. Günümüze ulaşan eserlerinden altı tanesi basılmıştır. Bunlar itikâdî görüşlerini aktarırken çokça atıfta bulunduğumuz *Ta 'zîmü kıdri's-şalât*, muhtasar bir şekilde tek kitapta toplanarak basılan *Kıyâmü'l-leyl*, *Kıyâmü ramazân* ve *Kitâbü'l-Vitr*, hilâfiyyât türünde bir eser olan *İhtilâfî'l-fukahâ* ve çalışmamıza konu olan *es-Sünne* adlı eserleridir.

Şimdi kendisine nispet edilen bu yirmi dört kitabı aşağıda zikrederek eserler hakkında bilgi vermeye çalışacağız:

1. Ta 'zîmü kıdri's-şalât: Eser pek çok kaynakta Mervezî'ye nispet edilmiştir.¹³⁸ Bu, eserin kendisine aidiyetinde şüphe olmadığını göstermektedir.

¹³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/510.

¹³⁷ Nüfey'î, *el-İmâm Muḥammed b. Naṣr el-Mervezî*, 1/93.

¹³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/110; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/166; İbn Kesîr, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'îyyîn*, 185; Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*, thk. Alî Muhammed Muavvîd-Âdil Ahmed

Mervezî'nin en meşhur eserlerinden birisi sayılmakta olup, özellikle itikâdî meselelerde kendisine pek çok âlim tarafından atıfta bulunulmuştur.¹³⁹ Eser bazı kaynaklarda *Müsned* ismiyle de anılmaktadır.¹⁴⁰ Kitabın bu isimle anılmasının sebebi, Mervezî'nin mütekaddimûn ulemânın âdeti üzere eserdeki rivâyetleri senedleriyle birlikte vermesi olarak açıklanmaktadır.¹⁴¹

Mervezî bu eserde namazın önemine dair rivâyetleri toplamayı hedeflemiş ve bu rivâyetleri kendi oluşturduğu bâb başlıkları altında sıralamıştır. Eserde muhtelif bablar altında verilen 1104 rivâyet bulunmakta olup, bunlar merfû, mevkuf ve maktû hadislerden oluşmaktadır. Eserin adı ve yazılış amacı her ne kadar namazın önemine matuf olsa da Mervezî, bu eserinde pek çok itikâdî meseleyi de ele almış ve detaylıca tartışmıştır. İmanın mahiyeti, iman-İslâm münasebeti, namazı terk edenin ve mürtekib-i kebîrenin durumu gibi meseleler bunlardan bazılarıdır.

Eser Abdurrahmân b. Abdilcebbâr tarafından tahkik edilmiş ve Mektebetü'd-Dâr tarafından iki cilt halinde Medine'de basılmıştır. Ayrıca eserin bir kısmı Muhammed er-Rubeyş tarafından tahkik edilmiş ancak tamamlanamamıştır.¹⁴²

2. İhtilâfî'l-fukahâ': Eser kaynaklarda iki farklı isimle anılmaktadır. Bazı kaynaklar eseri *İhtilâfî'l-ulemâ*¹⁴³ adıyla, bazı kaynaklar ise *İhtilâfî'l-fukahâ'*¹⁴⁴ ismiyle kaydetmiştir. Ayrıca İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist*'te, *Kitâbü İhtilâfî'l-fukahâ' i'l-kebîr* ve *Kitâbü İhtilâfî'l-fukahâ' i's-şagîr* adlı iki eserinin

Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 120; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/85.

¹³⁹ Örnekler için bk. İbn Mende, *el-İmân*, 1/327; İbn Teymiyye, *el-İmân*, 38; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbeker es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/53.

¹⁴⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960), 8/63; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/125; Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî (el-'Ulümü's-şer'iyye)*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 3/197.

¹⁴¹ Nüfey'î, *el-İmâm Muhammed b. Naşr el-Mervezî*, 1/96.

¹⁴² Nüfey'î, *el-İmâm Muhammed b. Naşr el-Mervezî*, 1/96.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehân min meşâyidi's-şeytân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.), 1/291; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*, thk. Dâru'l-Fellâh (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 25/324; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/396; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fi şerhi Me'âni'l-âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, 1429/2008), 16/39; Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk b. Emîr ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 9/50.

¹⁴⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/253; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/197.

bulunduğunu söylediği¹⁴⁵ Ahmed b. Nasr el-Mervezî ile Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin muhtemelen aynı kişiler olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁶ Pek çok kaynakta Mervezî'ye nispet edilen eserin, müellife aidiyetinde bir şüphe bulunmamaktadır. Kendisine pek çok atıfta bulunulan bir eser olarak temayüz etmektedir. Eserin 287 yılından sonra yazıldığı belirtilmiştir.¹⁴⁷

Mervezî eseri kitap ve bâb başlıklarına ayırmış, esere sünen ve fıkıh kitaplarında âdet olduğu üzere *Ebvâbü't-tahâre* ile başlamıştır. Ancak devam eden başlıklarda bu eserlerde uygulanan âdete uymadığı görülmektedir. İçerisinde hadd cezaları, vasiyet, köle azadı, şahitlikler gibi bâb başlıklarının bulunduğu *Kitâbü'l-Hudûd* ile eseri sonlandırmıştır. Eserde pek çok âlimin görüşüne, aralarındaki ihtilâflara ve delillerine yer vermiştir. İmam Mâlik (öl. 179/795) ve Medîne ehli, İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve talebeleri, İbn Ebû Leylâ (öl. 83/702), Evzâî (öl. 157/774), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), ehl-i rey olarak atıfta bulunduğu Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve talebeleri bu âlimlerden bazılarıdır. Ayrıca nadir de olsa kendi görüşlerini belirttiği meseleler mevcuttur. Eserde dikkat çeken hususlardan birisi rivâyetlerin senedine yer vermemesidir. Mervezî, diğer eserlerinde yaptığı gibi rivâyetleri senedleriyle vermemiş, direkt olarak “filanca dedi ki” diyerek görüşleri sıralamıştır. Eser özgün bir çalışma olarak karşımıza çıkmakta olup Mervezî'nin, sahâbe ve sonraki nesillerin ihtilâflarına ne derece vakıf olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere bu alandaki otoritesi pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir.

Eser, ilk olarak Subhî es-Sâmîrâî tarafından Konya Yusuf Ağa kütüphanesindeki tek yazma nüsha esas alınarak tahkik edilmiş ve ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹⁴⁸ Ardından Muhammed Tâhir Hakîm tarafından Medine İslâm Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve 2000 yılında Riyad'da basılmıştır. Ayrıca eser üzerine Faruk Ece tarafından *Muhammed b. Nasr el-*

¹⁴⁵ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist İlk Dönem İslâm Kültür Atlası*, çev. Mehmet Yolcu vd. (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 556.

¹⁴⁶ Halit Ünal, “Mervezî, Muhammed b. Nasr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236.

¹⁴⁷ Faruk Ece, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilâfü'l-Ulemâ Adlı Eseri ve Hilâfiyât Literatüründeki Yeri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 57.

¹⁴⁸ Ece, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilâfü'l-Ulemâ Adlı Eseri*, 57.

Mervezî'nin İhtilâfî'l-Ulemâ Adlı Eseri ve Hilâfîyât Literatüründeki Yeri adıyla bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁴⁹

3. Kıyâmu'l-leyl: Eser birçok kaynakta Mervezî'ye nispet edilmiş ve kendisine atıfta bulunulmuştur.¹⁵⁰ Ebû Muhammed el-İsnevî (öl. 772/1370), esere büyük bir cilt içinde ulaştığını, *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinden daha kapsamlı olduğunu ve hicrî 287 yılının Rebûlevvel ayının, esere kırâat tarihi olarak not düşülmüş olduğunu söylemektedir.¹⁵¹ İbn Kâdî Şühbe (öl. 851/1448) ise eseri iki büyük cilt halinde gördüğünü belirtmektedir.¹⁵²

Mervezî diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de bâb başlıkları koymuştur. Geceleri ibadet ile ikâme etmenin hükmü, ikâme edilmesi müstehab olan gece vakitleri, seherde istiğfar ve namaz kılmanın önemi, gece ibadetini terk etmenin cezası gibi başlıklar bu bâblardan bazılarıdır. Bâb başlıklarının hemen ardından bunları mümkün olduğunca âyetlerle desteklemesi dikkat çeken bir husustur. Anlaşılacağı üzere eser gece ibadetinin önemine dair detaylı bir çalışmadır. Eserde merfû, mevkûf ve maktû hadislerin yanı sıra sonraki dönem âlimlerin sözlerine ve kendi görüşlerine yer vermiştir.

Eser, Mısırlı âlim Ahmed b. Ali el-Makrîzî (öl. 845/1442) tarafından yine Mervezî'ye ait olan *Kıyâmu ramazân* ve *Kitâbü'l-Vitr* adlı eserlerle birlikte ihtisâr

¹⁴⁹ Faruk Ece'nin yapmış olduğu söz konusu çalışma ile ilgili birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz. Ece'nin söz konusu yüksek lisans tezi, her ne kadar daha önce Türkiye'de yapılmış ilk ve tek çalışma olması bakımından önemli bir yere sahip olsa da bazı hata ve eksiklikler de ihtiva etmektedir. Öncelikle hayatının ele alındığı bölüme bakıldığında (bk. Ece, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilâfî'l-Ulemâ Adlı Eseri*, 34-56) Mervezî hakkındaki bilgilerin sistematik bir şekilde aktarılmadığı görülmektedir. Örneğin, nesebine dair açılmış olan başlık altında Mervezî'nin kişiliğine dair övgülere ve ilmi şahsiyetiyle ilgili aktarılan rivâyetlere yer vermektedir. Bk. Ece, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilâfî'l-Ulemâ Adlı Eseri*, 39. Çalışmada dikkat çeken bir başka husus ise Mervezî'nin halku'l-Kur'ân meselesindeki tavrına dair aktarılan hatalı bilgidir. Zira daha önce itikâdî görüşlerine dair açtığımız başlıkta aktarmış olduğumuz, Zehebî'nin verdiği bilgiye atıf yapılarak Mervezî'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü savunduğu ifade edilmektedir. Bk. Ece, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilâfî'l-Ulemâ Adlı Eseri*, 47. Ancak müellifin verdiği bilginin aksine Zehebî'nin verdiği bilgi Mervezî'nin, Kur'ân'ın telaffuzunun mahlûk olduğu görüşünü benimsediği yönündedir. *Kur'ân'ın mahlûk olduğunu* savunmakla *Kur'ân'ın telaffuzunun mahlûk olduğunu* savunmak arasında büyük bir fark olduğu malumdur. Müellifin burada, Zehebî'nin ifadelerini yanlış anladığı görülmektedir.

¹⁵⁰ İbnü'l-Mülakkın, *el-İkdü'l-müzheb*, 30; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 7/185; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/319; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/197.

¹⁵¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/196.

¹⁵² İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/85.

edilmiş ve Makrîzî'nin kendi hattına dayanılarak¹⁵³ *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl ve Kıyâmi ramazân ve Kitâbi'l-Vitr* adıyla, tek cilt halinde Pakistan'da basılmıştır. Bu ihtisâr çalışmasının üzerine Muhammed Ahmed Âşûr ve Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî tarafından tahkik ve tahrîc çalışması yapılmış ve yine tek cilt olarak 1994 yılında Kahire'de basılmıştır.

4. Kıyâmu ramazân: Sehâvî (öl. 902/1497), Ziriklî (öl. 1976), Fuat Sezgin (öl. 2018) gibi şahsiyetler çalışmalarında bu eserden bahsetmektedir.¹⁵⁴

Mervezî eserde yine bâb başlıkları altında ilgili rivâyetleri sıralamış, âdeti olan metodunu burada da uygulamıştır. Ramazan ayında ibadet etmenin önemi ve fazîleti, Hz. Peygamber'in cemaat halinde sahâbeye namaz kıldırması ve Müslümanların da bu uygulamayı takip etmesi, bu ayda kılınacak namazın kaç rekât olduğu, her rekâtta ne kadar kıraat edileceği, Ramazan gecelerinde Kur'ân okumanın fazileti gibi konular bu bâblardan bazılarıdır. Yine eserde, senedleri tam bir şekilde merfû, mevkûf ve maktû hadisler yanında ulemânın sözlerine de yer vermiştir.

5. Kitâbü'l-Vitr: Eser İbn Hacer'in (öl. 852/1449) de içlerinde bulunduğu müellifler tarafından bu isimle zikredilmektedir.¹⁵⁵ Buna karşın İbn Hacer'in, eseri *Fethu'l-bârî*'de *Ahkâmü'l-vitr* adıyla da zikrettiği ve eserden büyük bir övgüyle bahsettiği görülmektedir.¹⁵⁶

Mervezî'nin diğer iki eserde uyguladığı metodu bu eserde de sürdürdüğü görülmektedir. Vitr namazına teşvik eden rivâyetlerle esere başlayan müellif, vitr namazının vakti, kaç rekât kılınacağı, nasıl kılınacağı, kunût duaları gibi konuları ele almış ve ilgili rivâyetleri zikretmiştir.

6. el-İcmâ': Eseri, İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de zikretmiş ve nakilde bulunmuştur.¹⁵⁷ Kitap günümüze ulaşmamıştır.

¹⁵³ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/198.

¹⁵⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye fî mâ üs'ile 'anhü mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (b.y.: Dâru'r-Râye, 1418/1998), 3/1143.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/301; Zirikli, *el-A'lâm*, 2/1468; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/198.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/478.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/157.

7. el-Îmân: Mervezî, bu eserinden *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde bahsetmiş ve eserdeki bazı rivâyetlerden iktibasta bulunmuştur.¹⁵⁸ Bunun yanında birçok kaynakta da ismi zikredilmiş ve esere alıntılarla atıfta bulunulmuştur.¹⁵⁹ Yapılan nakillerden anlaşıldığına göre eserde Mervezî, merfû, mevkûf, maktû hadisleri ve ulemânın iman ve itikâda dair sözlerini toplamıştır. Yine o, nakillerden anlaşıldığına göre kendine ait itikâdî görüşlere de yer vermiştir.¹⁶⁰ Eser hakkında bu tür bilgi kırıntıları bulunmakla beraber günümüze ulaşmamıştır.

8. Kitâbü'l-Küsûf: Mervezî bu eserinden de *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde bahsetmekte ve şöyle demektedir: “Biz küsûf (ay tutulması) hakkında vârid olan haberleri *Kitâbü'l-Küsûf* adlı eserimizde topladık. Bu sebeple meseleyi burada ele almayacağız.”¹⁶¹ Eser günümüze ulaşmamıştır.

9. el-İntifâ' bi-cülûdi'l-meyte: Bu eserden İbn Abdülberr (öl. 463/1071), *et-Temhîd* adlı Muvatta' şerhinde bahsetmiş ve birçok yerde alıntıda bulunmuştur.¹⁶² Aynı şekilde Münzirî (öl. 656/1258) ve Moğultây b. Kılıç (öl. 762/1361) da eserlerinde bu kitabı zikretmektedir.¹⁶³ İsminden anlaşıldığına göre, ölü hayvanların derilerinden faydalanmanın hükmü hakkında kaleme alınan bu eser günümüze ulaşmamıştır.

10. ez-Zebb 'an 'İkrime: Eseri Sehâvî (öl. 902/1497), tâbiînin önde gelenlerinden biri 'İkrime el-Berberî'nin (öl. 105/723) adaletinin sâbit olduğuna dair yazılan eserler arasında zikretmektedir.¹⁶⁴ Ayrıca bazı kaynaklarda 'İkrime hakkında

¹⁵⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/590.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/110; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/275.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/39.

¹⁶¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/230-231.

¹⁶² Örnek için bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Fas: Vizâretü 'Umûmi'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1387/1968), 2/28; 4/171.

¹⁶³ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, *Cüz' fîhi hâlû 'İkrime Mevlâ Abdillâh ibn Abbâs ve mâ kîle fîhi* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 34; Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultây b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî Moğultây b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Muhammed & Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm (b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 9/263.

¹⁶⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Alî Hüseyin Alî (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 2/29.

Mervezî'den nakillerde bulunmaktadır. Bu nakillerin, bu eserden alınma ihtimali oldukça yüksektir.¹⁶⁵ Eser günümüze ulaşmamıştır.

11. Ref' u'l-yedeyn fi'ş-şalât: Pek çok kaynakta Mervezî'ye nispet edilen eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁶⁶ İbnü'l-Harrât (öl. 582/1186), eserin ismini *Ref' u'l-eydî* şeklinde vermektedir.¹⁶⁷ Safedî (öl. 764/1363) ise eserin dört ciltten müteşekkil olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸

İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Mervezî'nin bu eseri yazma sebebinin Kûfelilerin, Abdullah b. Mesûd'dan (öl. 32/652) namazda ellerin kaldırılmamasına dair gelen rivâyette ihticâc etmeleri olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹ İbn Abdülberr (öl. 463/1071) ise eserin büyük bir hacme sahip olduğunu belirtmiş¹⁷⁰ ve muhtevası hakkında şunları söylemiştir:

“Muhammed b. Nasr el-Mervezî namazda ellerin kaldırılması meselesine dair bir kitap yazmıştır. Bu kitapta bir grup sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Abdullâh b. Mesûd dışında hiçbir sahâbiden ne otururken ne de kalkarken namazda ellerin kaldırılmasının terk edildiğine dair herhangi bir rivâyet vârid olmamıştır.”¹⁷¹

12. er-Rûh: İbn Teymiyye (öl. 728/1328), İbn Kayyim (öl. 751/1350) ve Seffârînî (öl. 1188/1774), kitaplarında Mervezî'ye böyle bir eser nispet etmişlerdir.¹⁷² Eserden ve Mervezî'nin ruh hakkındaki görüşlerinden, itikâdî görüşlerine ayırdığımız bölümde bahsetmiştik. Eser günümüze ulaşmamıştır.

¹⁶⁵ Münzirî, *Cüz' fîhi hâlû 'İkrime*, 21; Moğultây b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 9/262; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/272.

¹⁶⁶ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, 2/363; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/37; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'yyîn*, 185; İbnü'l-Mülakkın, *el-İkdü'l-müzheb*, 30; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'yye*, 1/85.

¹⁶⁷ Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmü's-şer'iyetü'ş-şuğrâ eş-şahîha*, thk. Ümmü Muhammed bnt. Ahmed (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1993), 1/335.

¹⁶⁸ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 5/76.

¹⁶⁹ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şi'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suud: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 6/441.

¹⁷⁰ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 9/123.

¹⁷¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 9/216.

¹⁷² İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 4/217; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 145; Seffârînî, *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye*, 2/35.

13. er-Red ‘alâ İbn Kuteybe: Eseri, İbn Kayyim, Seffârînî ve Sehâvî (öl. 902/1497) kitaplarında zikretmişlerdir.¹⁷³ Küçük bir hacme sahip olduğu belirtilen bu eser, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a (öl. 224/838) ait olan *Garîbu’l-hadis* adlı meşhur eserindeki hataları ortaya koymayı amaçlayarak *İşlâhu ğalaṭi Ebî ‘Ubeyd fî Ğarîbi’l-ḥadîs* adlı bir eser yazan İbn Kuteybe’ye (öl. 276/889), Mervezî’nin yaptığı reddiye ve tenkitleri içermektedir.¹⁷⁴ Eser günümüze ulaşmamıştır.

14. Suâlâtu Muhammed b. Nasr el-Mervezî: Eseri sadece İbn Hacer (öl. 852/1449) zikretmiştir.¹⁷⁵ Eser günümüze ulaşmamıştır.

15. Fî mâ hâlefe Ebû Hanîfe ‘Alî ve İbn Mesûd: Büyük bir hacme sahip olduğu söylenen eser birçok kaynakta Mervezî’ye nispet edilmiştir.¹⁷⁶ Günümüze ulaşmamıştır.

16. el-Ferâiz: Birçok kaynakta Mervezî’ye nispet edilen eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁷⁷ İbnü’s-Salâh (öl. 643/1245), kitabının muhtevasının sağlam ve hacminin elli cüz kadar olduğunu söylemektedir.¹⁷⁸

17. Kitâbü’l- Kâsâme: Eser birçok kaynakta zikredilmektedir. Şafîî fakîhi Ebû Bekr es-Sayrafi (öl. 330/941), Mervezî’nin bu eseri hakkında şöyle demektedir: “Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Kitâbü’l-Kasâme*’den başka kitap yazmasaydı yine de insanların en fakîhi olurdu.”¹⁷⁹ Eser günümüze ulaşmamıştır.

¹⁷³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Aḥkâmü ehli’z-zimme*, thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî-Şâkir b. Tevfik el-Ârûrî (Demmâm: Ramâdî li’n-Neşr, 1418/1997), 2/946; Sehâvî, *Fethu’l-muġîs*, 4/28; Seffârînî, *Levâmi’u’l-envârî’l-behiyye*, 2/47.

¹⁷⁴ Sehâvî, *Fethu’l-muġîs*, 4/28.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/479.

¹⁷⁶ Şîrâzî, *Ṭabaḳâtü’l-fukahâ’*, 1/107; İbn Teymiyye, *Minhâcû’s-sünneti’n-nebeviyye*, 7/502; Zirikli, *el-A’lâm*, 7/125.

¹⁷⁷ İbnü’s-Salâh, *Ṭabaḳâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 2/555; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 12/19; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdû’s-sârî li-şerhi Şahîhi’l-Buḥârî* (Mısır: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323/1906), 9/430; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Şilatü’l-halef bi-mevşûli’s-selef*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmiyye, 1408/1998), 324.

¹⁷⁸ İbnü’s-Salâh, *Ṭabaḳâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 2/555.

¹⁷⁹ Hatîb el-Baġdâdî, *Târîhu Baġdâd*, 4/509; Şîrâzî, *Ṭabaḳâtü’l-fukahâ’*, 107; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 56/112; İbnü’s-Salâh, *Ṭabaḳâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 1/278; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/165.

18. Kitâbü's-Sıyâm: Bağdatlı İsmâîl Paşa (öl. 1920), Mervezî'ye böyle bir eser nispet etmektedir.¹⁸⁰ Günümüze ulaşmamıştır.

19. el-Vera': Eser birçok kaynakta zikredilmektedir.¹⁸¹ Eserin yazma nüshası, Şam'da bulunan Zâhiriyye Kütüphanesi'nde, tasavvuf bölümünde 29 varak olarak 129 rakamıyla kayıtlı bulunmaktadır. Mezkûr nüsha, hicrî 9. asırda istinsah edilmiştir.¹⁸²

20. Kitâbü'l-Cenâiz: Eseri, Suyûtî (öl. 911/1505) *ed-Dürrü'l-menşûr* adlı eserinde zikretmektedir.¹⁸³ Günümüze ulaşmamıştır.

21. el-Kırâat fi's-salât: Eseri, Takıyyüddîn el-Makrîzî (öl. 845/1442) *el-Mukaffâ'l-kebîr* adlı eserinde zikretmektedir. Günümüze ulaşmamıştır.¹⁸⁴

22. el-Mesâil fi'n-nücûm: Eserin bir nüshası Dımaşk'ta bulunan Zâhiriyye Kütüphanesi'nde 4 varak halinde 4871 numarasıyla kayıtlıdır. Ayrıca eserin 558/1163 yılında istinsâh edilmiş bir başka nüshası da Riyad'da Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1119 numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.¹⁸⁵

23. es-Sünne: Eser, çalışmamızın konusu olduğundan ileride detaylıca tedkik edilecek ve hakkında bilgi verilecektir.

1.3.7. Ahlâkı, Kişiliği ve Hakkındaki Övgüler

Muhammed b. Nasr el-Mervezî, ahlâkı, takvası, ibadete düşkünlüğü, dış görünüşü kısacası şemâiliyle, muasırı olduğu âlim ve talebeler tarafından pek çok övgüye mazhar olmuştur. Kendi döneminden sonra yaşayanlar da yazmış olduğu eserleri vesilesiyle onun ilmî yetkinliği ve imâmetini itiraf etmişlerdir. Hatta öyle ki

¹⁸⁰ Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya-Rıfât Bilge (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/310.

¹⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenne, 1360/1941), 2/1469; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-'arifin*, 2/21; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 12/78; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/198.

¹⁸² Nüfey'î, *el-İmâm Muhammed b. Nasr el-Mervezî*, 1/107.

¹⁸³ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 1/54.

¹⁸⁴ Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 7/185.

¹⁸⁵ Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nu'aymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-turâsi'l-'Arabî* (Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2001), 8/121.

bazı talebeleri, Mervezî'yi gökten kendisine muvaffakât verilen bir imâm olarak tarif etmişlerdir.¹⁸⁶

Mâlikî kadılarından Yûsuf el-Kâdî (öl. 297/910), Mervezî'yi Horasân'ın en büyük dört âlimi arasında saymış ve şöyle demiştir: “İlk asırlarda Horasân'ın imâmı dört kişiydi: Abdullâh b. Mübârek, Yahyâ b. Yahyâ, İshâk b. Râhûye ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî.”¹⁸⁷

Ömrünün büyük bir kısmını Horasân bölgesinde geçiren Mervezî, burada ilmî meselelerin kendisine sorulduğu, ilmiyle ön plana çıkan bir şahsiyet olmuştur. Zirâ hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî'nin (öl. 258/872) kendisine sorulan birçok soruyu Mervezî'ye yönlendirdiği nakledilmektedir.¹⁸⁸ Hocasının vefatından sonra fetva makamına kendisinin geçmesi bu durumu teyid eder niteliktedir.¹⁸⁹ Yine diğer bir hocası İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Mervezî'yi “Eğer zamanımızda, birisinin kadılık vazifesine geçmesi gerekseydi o kişi Muhammed b. Nasr el-Mervezî olurdu”¹⁹⁰ diyerek taltif etmiştir.

Mervezî'nin talebelerinden olan Ebû Alî es-Sekâfî'nin (öl. 328/940) torunu Ebû Muhammed es-Sekâfî de dedesinden şu sözleri aktarmaktadır: “Muhammed b. Nasr el-Mervezî ile dört sene oturdum. Onun ilimden başka bir şey konuştuğunu işitmedim.”¹⁹¹

Mısır'da ikâmet ettiği süre zarfında da ilmiyle ön plana çıktığı görülen Mervezî hakkında, Mısır âlimlerinden Muhammed b. Abdullâh (öl. ?) şöyle demektedir: “Muhammed b. Nasr el-Mervezî bizim katımızda imâmdır. Kim bilir Horasân'da nasıldır?”¹⁹²

İbn Hazm (öl. 456/1064) da âlim vasıflarını taşıyan bir şahısta bulunması gereken özellikleri saydıktan sonra Mervezî'nin bu vasıfları hâiz bir şahsiyet olduğunu şu cümleleriyle ifade etmektedir:

¹⁸⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/248.

¹⁸⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/247.

¹⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/509.

¹⁸⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/247.

¹⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/112.

¹⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/113.

¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/509.

“İnsanların ilim bakımından en üstünü Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerini toplayan, onları en güzel şekilde zabt eden, manalarını en güzel şekilde kavrayan, sıhhatlerini en iyi şekilde bilen ve insanların ihtilâf ettikleri meseleleri, üzerinde icmâ ettikleri meselelerden ayırabilen kimsedir. Biz sahâbeden sonra Muhammed b. Nasr el-Mervezî’den başka bu vasıfları tam anlamıyla hâiz birisini bilmiyoruz. Eğer bir kimse, Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahâbeden aktarılan bütün rivâyetler Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin yanında mevcuttur dese doğrudan uzaklaşmış olmaz.”¹⁹³

Mervezî, ilmi ve takvasıyla sadece âlimlerin değil, dönemin yöneticilerinin dahi kendisine hürmet ettiği bir şahsiyet olmuştur. Nitekim Horasân’da hüküm süren Sâmânî hükümdarı İsmâîl b. Ahmed’den (öl. 295/907) nakledilen şu rivâyet zikre şâyândır:

“Bir gün Semerkant’ta iken bir gölgeliğin altında oturuyordum. Kardeşim İshâk da geldi ve yanıma oturdu. O anda yanıma Muhammed b. Nasr el-Mervezî geldi. Ben de onun ilmine olan hürmetimden dolayı ayağa kalktım. Yanımızdan gidince kardeşim beni ayıplayarak, “Sen Horasân valisisin. Yanına tebaandan bir adam geliyor ve sen de ayağa kalkıyorsun. Bu halkın gözüne girmek için siyâsî bir hamle mi?” dedi. Gece oldu ve gönlümde bir huzursuzlukla uyudum. Rüyamda Hz. Peygamber’i (s.a.v) gördüm. Kardeşim İshâk’ın yanında duruyordum. Hz. Peygamber (s.a.v) birden bana döndü ve omzumdan tutarak, “Ey İsmail! Muhammed b. Nasr’a gösterdiğin hürmetten dolayı senin ve evlatlarının hükümrânlığı devam edecek” buyurdu. Ardından İshâk’a döndü ve ‘Muhammed b. Nasr’ı küçümsemesinden dolayı İshâk’ın ve evlatlarının hükümrânlığı yok olacak’ buyurdu.”¹⁹⁴

Yine Mısır’da iken Mısır valisi tarafından kendisine ikramda bulunulması, yöneticilerin kendisine olan saygısına bir başka örnektir.¹⁹⁵

Mervezî ilmî yetkinliğinin yanında ibadetinin ve dış görünüşünün güzelliği konusunda da pek çok kişi tarafından övgüyle anılmıştır. Ebû Abdullâh Muhammed b. Yakûb (öl. ?), onun namazı hakkında şunları söylemektedir: “Muhammed b. Nasr el-Mervezî’den daha güzel namaz kılan birini görmedim. Bir sinek kulağına konuyor ve kulağını kanatıyordu. O ise sineği kovmuyordu. Biz onun namazının güzelliğine,

¹⁹³ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/247.

¹⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/511.

¹⁹⁵ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/251.

namazdaki huşû ve heybetine hayret ettik.”¹⁹⁶ Yine o, Mervezî hakkında şunları söylemektedir: “Muhammed b. Nasr el-Mervezî, insanların en bilgisi, en ediplisi ve en güzel namaz kılanıydı. Yine o insanların en güzel ahlaka sahip olanıydı. Yüzünde sanki nar taneleri açmıştı, yanağı ise gül gibiydi. Sakalları beyazdı.”¹⁹⁷ Ahmed b. İshâk da (öl. ?) benzer ifadelerle Mervezî’nin namaz kılışına övgüde bulunmuştur.¹⁹⁸

¹⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/113.

¹⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/114.

¹⁹⁸ Sübkî, *Tabakâtü ’ş-Şâfi’iyyeti ’l-kübrâ*, 2/248.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MERVEZÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ

2.1. Hakkında Kullanılan Cerh-Ta'dîl İfadeleri

Yirmi sene hadis yazmakla meşgul olduğunu belirten Mervezî,¹⁹⁹ hadis ilminde yetkin ve güvenilir bir ilim adamı olarak kabul görmüştür. Sika râvîleri ihtivâ eden eserlerin hemen hemen tamamında biyografisi yer almakta ve bu eserlerde *fakîh, âbid, imâmu ehli'l-hadis/ehl-i hadisın imâmı, sâhibu'l-hadis ve's-sünne/hadis ve sünnet sahibi, re'sün fi'l-hadis/hadiste önder* gibi vasıflarla anılmaktadır.²⁰⁰

Talebesi Muhammed b. İshâk ed-Debûsî (öl. ?), Mervezî'nin hadis ilminde bir derya olduğunu belirtmiştir.²⁰¹ Ebû Abdullâh b. el-Ahrem'e (öl. 344/955), Mervezî'nin hadisleri nakil ehlinin ezberlediği gibi bağlamından koparmadan ezberleyip ezberlemediği sorulduğunda evet cevabını vermiş ve Mervezî'nin her ilmin hakkını tam verdiğini ifade etmiştir.²⁰²

Mervezî, çoğunluk tarafından tevsîk edilmesinin yanı sıra bazı kimseler tarafından da cerhe uğramıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere eserlerinde devrinin en hararetli kelâmî tartışmalarına yer vermesinin ve bu tartışmalara müdahil olmasının bir sonucu olarak ta'n edildiği görülmektedir.

Zehebî'nin (öl. 748/1348) İbn Mende'den (öl. 395/1005) naklettiğine göre Irak ve Horasân ehlinden bazı kimseler, Mervezî'nin iman, ikrar, şehadet ve Kur'ân'ın lafzının mahlûk olduğunu söylemesi üzerine kendisinden rivâyette bulunmayı terk etmişlerdir. Zehebî, bu bilgiyi aktardıktan sonra Mervezî'yi müdafaa etmektedir. Bu meselelerde derinlere dalmanın caiz olmadığını, bunların kulların fiilleri olduğunu, dolayısıyla yaratılmış olduklarını, ictihâd hatasının cerh sebebi

¹⁹⁹ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 106; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/249.

²⁰⁰ İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 8/321; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/109; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fi haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sâid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/426; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/165.

²⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/509; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 56/112.

²⁰² İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ 'i's-Şâfi'iyye*, 1/279.

sayılması durumunda hiçbir âlimin ta‘n edilmekten kurtulamayacağını ifade ederek mutedil olunması ve meselelere teenni ile yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.²⁰³

2.2. Cerh-ta‘dîl İlmindeki Yeri

Mervezî, hemen hemen her ilim dalında söz sahibi olmasının yanında bu ilimlerin farklı kollarındaki yetkinliğiyle de ön plana çıkmıştır. Yukarıda da İbn Hazm’dan aktardığımız üzere Mervezî, sadece hadis toplamakla yetinmemiş, topladığı hadislerin sıhhat derecelerini tespit etme ve onlardan hüküm çıkarabilme yetkinliğini de hâiz olmuştur. Mervezî’nin hadiste yetkin olduğu ilim dallarından biri de cerh-ta‘dîl ilmidir.

Mutlak müctehid seviyesinde olduğu söylenen her âlimin, fikhî hükümlerin en temel kaynaklarından biri olan hadislerin, sıhhatlerini tespit etme yetkinliğine sahip olması kaçınılmazdır. Zirâ müctehidin usûl ve furû arasındaki bağlantıyı kurmasının başlıca şartı dirâyet ve rivâyet ilimlerini bilmesinden geçmektedir. Bu bağlamda cerh-ta‘dîl ilmi, rivâyetlerin sıhhatini tespit etmede önemli bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutlak müctehid olarak nitelenen Mervezî’nin de bu ilimde yetkin ve söz sahibi olması gayet tabii olacaktır.

2.2.1. Cerh-Ta‘dîl İlmindeki Konumu ve Yetkinliği

Zehebî (öl. 748/1348), cerh-ta‘dîl ilminde görüşlerine itibar edilen âlimlerin isimlerini ihtivâ eden *Zikru men yu‘temedü kavluhû* adlı eserinde Mervezî’yi, içerisinde İbn Mâce (öl. 273/887) ve Tirmizî’nin (öl. 279/892) de bulunduğu altıncı tabakada zikretmiştir.²⁰⁴ Sehâvî (öl. 902/1497) de kendisini *Fethu'l-muğîs* adlı eserinde, “el-Mütekellimûn fi’r-ricâl/Râvîler Hakkında Söz Söyleyenler” başlığı altında zikretmiştir.²⁰⁵

Cerh-ta‘dîl ilmine dair Mervezî’ye ait herhangi bir eser günümüze ulaşmamış olsa da kendisinden rivâyet edilen birtakım görüşler kaynaklarda mevcuttur. Daha önce eserlerini sıraladığımız bölümde, meşhur tâbiî âlim İkrime el-Berberî’yi (öl.

²⁰³ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 14/39-40.

²⁰⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Zikru men yu‘temedü kavluhû fi’l-cerh ve’t-ta‘dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 1410/1990), 198.

²⁰⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4/354.

105/723) müdafaa ettiği bir eserin kaynaklarda kendisine nispet edildiğinden ve bu kaynakların söz konusu eserden nakillerde bulunduğundan bahsetmiştik. Bu durum, Mervezî'nin cerh-ta'dîl ilminde muteber bir şahıs olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Mervezî'nin görüşleri, bir sonraki başlıkta detaylarını vereceğimiz üzere, muteber pek çok kaynakta aktarılmıştır. İbn Hibbân (öl. 354/965), Mizzî (742/1341), İbn Hacer (öl. 852/1449) gibi otorite âlimler eserlerinde Mervezî'nin görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca Mervezî'nin, kendi eserlerinde de yer yer râvîler hakkında görüş beyân ettiği görülmektedir. Bununla beraber ismi, Tirmizî (öl. 279/892) ve İbn Mâce (öl. 273/887) gibi âlimler ile aynı tabakada zikredilmesine rağmen bu görüşler ne yazık ki az bir yekûn tutmaktadır.

Kendisinden az sayıda görüş nakledilmesine rağmen Zehebî ve Sehâvî'nin, Mervezî'yi eserlerinde zikretmeleri dikkat çeken bir husustur. Zira Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin muhtelif yerlerinde özellikle de *Kitâbü'l-İlâl*'de cerh-ta'dîl ilmine ve râvîlerin durumuna dair pek çok malumat verdiği bilinmektedir. Tirmizî ile aynı tabakada zikredilen bir şahsın en azından Tirmizî kadar bu ilimde söz söylemiş olması gerektiği burada ilk akla gelen husustur.

Bu konuda net bir bilgiye sahip değiliz ancak Halil İbrahim Turhan'ın yaptığı tespitler Zehebî ve Sehâvî'nin böyle bir tutum sergilemesinin sebebine dair bizlere fikir verecektir. Turhan, etbâü't-tâbiîn tabakasına mensup ricâl münekkitlerini içeren en uzun listeyi Zehebî'nin verdiğini, Sehâvî'nin verdiği listenin ise Zehebî'nin listesinin bir özeti sayılacağını söylemektedir. Ardından bu listelerde, önceki dönemlerde münekkit olduğu belirtilmeyen ancak Zehebî ve Sehâvî tarafından zikredilen isimlerin bulunduğunu zikreder.²⁰⁶

Turhan, bu durumun, münekkitlerin nasıl ve neye göre belirlendiği, ilgili tablolara bakılarak cerh-ta'dîl alanında mütehassıs olarak ilgilenen âlimlerin tespitinin yapılıp yapılamayacağı gibi soruları akla getirdiğini belirttikten sonra, içinde hiç ricâl tenkidi yapmamış ya da münekkit vasfını hâiz olamayacak kadar az

²⁰⁶ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 117-120.

sayıda tenkitte bulunmuş şahısların bulunduğu örnek bir liste vermekte ve nihayet şu sonuçlara varmaktadır:

“...Ancak Zehebî'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla, ricâl münekkitlerine dair en kapsamlı çalışma olan *Zikru men yu'temedü kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde Hişâm ed-Düstüvâî (öl. 153/770), Abdülaziz el-Mâcişûn (öl. 164/780), Muhammed el-Firyâbî (öl. 212/827) gibi kendilerine ait ricâl değerlendirmesi saptayamadığımız âlimlerle ikiye ricâl tenkidi bulunan Muâfâ b. İmrân (öl. 185/801), Bîşr b. Mufaddal (öl. 187/803), Abdullah el-Ka'nebî gibi muhaddislere yer vermesi onun kimlerin münekkit olduğu konusunda mütesâhil davrandığını göstermektedir. Zehebî'nin bu âlimlere eserinde yer verirken, onların ne kadar cerh-ta'dîl faaliyetinde bulunduğundan yani nicelikten ziyâde tenkitçi bir zihniyete sahip olma niteliğini dikkate alması da ihtimal dahilindedir. Ancak onun, eserinde yer verdiği âlimlere ait bir değerlendirme örneği zikretmemesi ve onların tenkitçi olduklarını gösteren sözlerine atıfta bulunmaması bu konuda yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.”²⁰⁷

Görüldüğü üzere Turhan, Zehebî ve Sehâvî'nin tutumlarını mütesâhil davranmalarına ve bunun sonucunda eserlerinde kıtas olarak, tenkit faaliyetinde bulunmanın miktarına değil tenkitçi bir zihniyete sahip olma vasfını baz aldıkları ihtimaline bağlamaktadır. Haliyle böyle bir ihtimal Mervezî için de geçerli olmaktadır. Kanaatimizce bu yaklaşım yapılabilecek yorumlar arasında en makul olanıdır.

Konunun başında belirttiğimiz üzere mutlak müctehid seviyesinde olan ve hadis ilimlerindeki vukufiyeti pek çok kişi tarafından dile getirilen Mervezî gibi bir şahsiyetin, cerh-ta'dîl ilminde de yetkinliğinin bulunması kaçınılmaz bir durumdur. Her ne kadar kendisinden az sayıda ricâl değerlendirmesi aktarılmış olsa da veya diğer bir ifadeyle bu değerlendirmeler nicelik olarak beklenen seviyede olmasa da nitelik olarak Mervezî'nin bu vasfı hâiz olduğu söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ricâl ilmine dair Mervezî'den nakledilen tek bir ilke bulunmaktadır. Her ne kadar kendisinin cerh-ta'dîl ilminde gözettiği usûle dair karşımıza büyük bir tablo çıkarmasa da belli bir usûle sahip olduğuna dair fikir

²⁰⁷ Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 120-126.

vermektedir. Bu da bir ricâl münekkidine bulunması gereken başlıca şartlardandır.²⁰⁸

Ehline malum olduğu üzere bir râvînin cerh veya ta'dîlinin kabulü konusunda âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda dört farklı görüş bulunmaktadır. İlk grup bir râvî hakkında yapılan ta'dîlin sebebinin beyân edilmesini gerekli görüp cerhin beyân edilmesini gerekli görmemektedir. İkinci gruptaki âlimler, hem cerh hem de ta'dîlin sebebinin açıklanmasını gerekli görmektedir. Üçüncü gruptaki âlimler, cerh ve ta'dîl ilminde derinleşmiş, basîret sahibi, itikâdı sağlam kişilerin, cerh ve ta'dîlin sebebini açıklamasının gerekli olmadığı görüşündedir. Âlimlerin çoğunluğunun teşkil ettiği yaygın görüşün sahibi olan dördüncü grup ise cerh gerekçesinin zikredilmesi gerektiği ancak ta'dîl sebebinin açıklanmasına gerek olmadığı görüşündedir.²⁰⁹

Mervezî bir râvînin cerhinin kabul edilebilme şartını şöyle açıklamaktadır: “Adâleti sabit olan bir râvî hakkında, cerhten başka bir duruma hamledilmesi mümkün olmayan bir durumla bunu açıklamadığı sürece hiç kimsenin yaptığı cerh kabul edilmez.”²¹⁰ Görüldüğü üzere Mervezî de bu konuda çoğunluğun görüşüne uyarak herhangi bir açıklama yapmadığı sürece bir münekkidin, adâleti sabit olan bir râvî hakkındaki gerekçesiz ve başka bir ihtimale hamledilebilecek olan cerhinin kabul edilmeyeceğini söylemektedir.

Mervezî'nin ricâl hakkında söz söylediği rivâyetlere baktığımızda bizzat kendi ifadelerini kullanarak tenkitte bulunmasının yanı sıra çoğunlukla râvîler hakkındaki hükümleri hocalarından aktardığı görülmektedir. Bu konuda kendisine kaynaklık eden hocaları, kendilerinden en çok etkilendiği, uzun süre talebeliklerini yaptığı ve en çok rivâyette bulunduğu İshâk b. Râhûye (öl. 238/853) ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî'î'dir (öl. 258/872). Bu iki hocasından bilgi aktarırken “işittim” veya “sordum” lafızlarını kullanmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Mervezî ya hadis meclislerinde işittiği bilgileri aktarmış ya da güvenilirliklerine dair bilgi almak

²⁰⁸ Tenkitçide aranan şartlar konusunda geniş bilgi için bk. Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği* (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2005), 81-89.

²⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/397-398.

²¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/273; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/32.

"كل رجل ثبتت عدالته لم يقبل فيه تجريح أحد حتى يبين ذلك عليه بأمر لا يهتمل غير جرحه"

istediği râvîler hakkında bizzat kendilerine sorarak malumat edinmiştir. Cerh-ta'dîl ilminde otorite kabul edildikleri bilinen bu iki âlimin yakınında bulunmanın, cerh-ta'dîl alanında bilgi sahibi olmasında Mervezî'ye büyük kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

2.2.2. Hakkında Konuştuğu Râvîler ve Kullandığı Cerh-Ta'dîl Lafızları

Cerh-ta'dîl kitaplarında tespit edebildiğimiz kadarıyla, Mervezî'nin gerek hocaları aracılığıyla gerek kendi ifadeleriyle dokuz kişi hakkında cerh-ta'dîl ifadesi kullandığı görülmektedir. Bu görüşleri diğer hadis otoritelerinin de kanaatleriyle birlikte aktarmak sûretiyle aşağıda isim isim zikretmek istiyoruz. Böylece Mervezî'nin görüşlerinin ve kullandığı cerh-ta'dîl ifadelerinin, diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleriyle mukayesesini yapma imkânı bulacağız.

2.2.2.1. Cerh İfadesi Kullandığı Şahıslar

1. Müemmel b. İsmâîl el-Adevî (öl. 260/874): Hakkında, Yahyâ b. Maîn'in (öl. 233/848) *sika*, Ebû Hâtim'in (öl. 277/890) "Sadûktur. Sünnete sıkı sıkıya bağlıdır. Çokça hata yapan bir şahıstır. Hadisleri yazılır"²¹¹ dediği bu şahsı Buhârî (öl. 256/870), *münkeru'l-hadis*²¹² olarak nitelemiştir. Ebû Dâvûd (öl. 275/889) ise kendisine tazim ve övgüde bulunduktan sonra "Bazen vehimde bulunurdu"²¹³ ifadesini kullanmıştır. İbn Hibbân (öl. 354/965) ise ismini *es-Şikât* adlı eserinde zikretmiş ve hakkında "Bazen hata yapardı" demiştir.²¹⁴

Mervezî de Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Ebû Dâvûd gibi zabtının zayıflığına dikkat çekerek Müemmel hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Bir hadisin rivâyetinde tek kaldığı zaman tevakkuf ve tessebbüt etmek gerekir. Çünkü o hafızası zayıf ve hatası çok olan bir râvîdir."²¹⁵ Görüldüğü üzere Mervezî'nin, Müemmel'in zabtının

²¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/374. Ebû Hâtim'in bu ifadelerinin metni şöyledir:

"صدوق، شديد في السنة، كثير الخطأ، يكتب حديثه"

²¹² Buhârî bu ifadeyi kendisinden rivâyetle bulunmanın helal olmadığı kimseler hakkında kullanmaktadır. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/6; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâreyâbî (Riyad: Dâru Tayyibe, 1428/2007), 1/410.

²¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/111.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Şikât*, 9/187.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/179; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/381; Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 1/562.

zayıflığına dair görüşü çoğunluğun görüşüyle mutabakat halindedir. Ancak Mervezî, ek bir şart olarak, infırat ettiği hadislerle ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söylemektedir.

2. Hasan b. Zekvân el-Basrî (öl. ?): Buhârî kendisini *et-Târîhu'l-kebîr*'inde zikretmiş ve iki rivâyetine örnek vermiş ancak hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesi kullanmamıştır.²¹⁶ Yahyâ b. Maîn, Hasan b. Zekvân'ın zayıf olduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim ise "Hadis rivâyetinde zayıftır, kavî değildir"²¹⁷ ifadesini kullanmıştır.²¹⁸ Ayrıca Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), "Hadisleri bâtıldır" diyerek cerh etmiş, Nesâî (öl. 303/915) ve Dârekutnî (öl. 385/995) de kendisini zayıf saymışlardır.²¹⁹ Ayrıca Hasan b. Zekvân'ın, Hubeyb b. Ebî Sâbit kanalıyla rivâyet ettiği hadislerde pek çok kişi tarafından yalancı, aşırı zayıf bir râvî olduğu söylenen Amr b. Hâlid'i düşürerek tedlîs yaptığı belirtilmiştir.²²⁰

Günümüze ulaşmayan eserlerinden biri olan *el-İntifâ' bi-cülûdi'l-meyte* adlı eserinden aktarıldığına göre Mervezî de Hasan b. Zekvân'ın Hubeyb b. Ebî Sâbit kanalıyla aktardığı bir rivâyeti zikrettikten sonra müdellis bir râvî olduğuna dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Hasan b. Zekvân bu hadisi, Hubeyb b. Ebî Sâbit'ten, 'Amr b. Hâlid aracılığıyla işitmiş ancak tedlîs yaparak 'Amr'ı seneden düşürmüştür. Çünkü 'Amr b. Hâlid *münkeru'l-hadis* bir râvîdir."²²¹ Mervezî'nin yalancılıkla itham edilen bir râvî hakkında *münkeru'l-hadis* ifadesini kullanması, onun da Buhârî gibi bu ifadeyi kendisinden hadis alınması caiz olmayan râvîler için kullandığı izlenimi vermektedir.

"إذا انفرد بحديث وجب أن يتوقف ويثبت فيه لأنه كان سيء الحفظ كثير الغلط"

²¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/293.

²¹⁷ İfadenin asıl metni şöyledir: الحسن بن ذكوان هو ضعيف الحديث ليس بالقوى

²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/13.

²¹⁹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985), 1/201.

²²⁰ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî el-Bağdâdî İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 2/826; Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Hemedânî, *Gâratü'l-fasl 'ale'l-mu'tedîn 'alâ kütübi'l-'ilel* (Yemen: Dâru'l-Âsâr, 1425/2004), 29.

²²¹ Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm el-Kürdî İbnü'l-İrâkî, *el-Müdellisîn*, thk. Rıfat Fevzi-Nâfiz Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995), 42; Ebû'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî Sibt İbnü'l-Acemî, *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*, thk. Yahyâ Şefik Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 21.

3. Vekî' b. el-Cerrâh (öl. 197/812): Meşhur bir muhaddis ve fakîh olan Vekî', yaşadığı dönemin en büyük otoritelerinden ilim tahsil etmiş, pek çok meşhur muhaddis ve fakîhe hocalık yapmıştır. Pek çok kişi tarafından övgüyle anılan Vekî', ilmi, güvenilirliği ve hafızasının kuvvetiyle hakkında şüphe duyulmayan bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır.²²² Buna karşın bazı kimseler onun, hadisleri rivâyet ederken kelimelerin yerini değiştirdiğini, kelimeleri yanlış telaffuz ettiğini söylemiştir. Alî b. el-Medînî (öl. 234/848-49), "Vekî' kelimelerde hata (lahn) yapardı. Kendi lafızlarıyla hadis rivâyet etse şaşılacak hatalar yapardı. (Mesela Mis'ar b. Anbese yerine) Mis'ar b. Uyeyne derdi" diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.²²³ Yine Alî b. el-Medînî'nin, kendisini teşeyyu' ile itham ettiği aktarılmaktadır. Ahmed b. Hanbel de Yahyâ b. Maîn'den bu meyanda bir aktarımda bulunmuştur.²²⁴

Mervezî de Alî b. el-Medînî gibi Vekî' b. el-Cerrâh'ın zaptına dikkat çekerek hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Son zamanlarında hafızasındaki hadislerden rivâyette bulunur, sanki manayla rivâyet eder gibi hadisleri değişik lafızlarla naklederdi. Lisân ehlinde (telaffuzu düzgün) değildi."²²⁵

Mervezî'nin Vekî' b. el-Cerrâh'a yetişemediği ve Ahmed b. Hanbel'in talebesi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda bu bilgiyi Ahmed b. Hanbel aracılığıyla almış olma ihtimali ağır basmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel dışında talebeliğini yaptığı diğer hocalarından hiçbirisi Vekî' hakkında olumsuz bir beyanda bulunmamıştır. Anlaşılan Mervezî, çoğunluğun aksine Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinden etkilenecek böyle bir sonuca varmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Mervezî'nin Vekî' hakkında yaptığı olumsuz vurgu adaletine değil zabtına dair olmuştur. Bu da Vekî' hakkındaki teşeyyu' iddiasını benimsemediğini göstermektedir.

²²² Hakkında söylenenler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 6/365; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/219-232; İbn Hibbân, *es-Sikâh*, 7/562.

²²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/130. Parantez içerisinde verdiğimiz kısım metinde geçmemektedir. Mezkûr râvînin doğru okunuşunu belirtmek amacıyla eklemiş bulunmaktayız. Metin şu şekildedir:

"كان وكيع يلحن ولو حدث بألفاظه لكان عجا كان يقول حدثنا مسعر عن عيينة."

²²⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/336.

²²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/131.

"كان يحدث بآخره من حفظه فيغير ألفاظ الحديث كأنه كان يحدث بالمعنى ولم يكن من أهل اللسان"

4. Haccâc b. Ertât (öl. 145/762): Birçok meşhur âlim kendisini övgüyle anmış ve kendisinden rivâyette bulunmuştur. Haccâc'ı övgüyle ananlar ve rivâyette bulunanlar arasında Şu'be (öl. 160/776), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821) gibi önde gelen şahsiyetler bulunmaktadır.²²⁶ Bunun yanında Buhârî gibi kendisini cerh eden şahsiyetler de bulunmaktadır.²²⁷ Kendisini cerh edenler, özellikle müdellis bir râvî olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Haccâc'ı *hâfız* olarak nitelemesine karşın müdellis bir râvî olduğunu söylemiştir.²²⁸ Yine aynı meyanda ifadeler Abdurrahmân b. Hırâş'tan (öl. 283/896) da nakledilmiştir. Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797), Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a (öl. 264/878) da Haccâc'ın tedlîs yaptığını söyleyenler arasındadır.²²⁹ Haccâc kibirli bir şahıs olmakla da nitelendirilmiştir.²³⁰ Buna temel teşkil eden başlıca sebep kendisinden rivâyet edilen, "Kişi cemaatle namazı terk etmedikçe mürüvveti (kişiliği) kemâle ermez" sözü olmuştur.²³¹

Mervezî de Haccâc'ın cemaatle namaz kılmaması hakkında, hocası İshâk b. Râhûye aracılığıyla İsmâ b. Yûnus'tan şu nakilde bulunmuştur: "Haccâc b. Ertât cemaatle namaz kılmazdı. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda: 'Ne zaman ki insanlar benim önümde büyük kalabalıklar oluştururlar, işte ben o zaman sizin bu mescidinize gelirim' diyerek cevap verdi."²³²

Mervezî, her ne kadar naklettiği bu rivâyet dışında Haccâc hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanmasa da hocası aracılığıyla yapmış olduğu bu aktarım, onu bu tavrı sebebiyle zımnen cerh ettiğini göstermektedir. Kendisine Haccâc hakkında soru

²²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/69.

²²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Kitâbü'd-Đu'afâ'i's-şagîr*, thk. Ahmed b. İbrâhîm b. Ebî'l-Ayneyn (b.y.: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005), 46.

²²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/156; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/458.

²²⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/70-71.

²³⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Aclî, *Târîhu's-sîkât* (b.y.: Dâru'l-Bâz, 1405/1984), 107; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/69.

²³¹ Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/518; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/72.

²³² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muḥaddisîn ve'd-ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 1/256; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/74; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/198. "سَمِعْتُ إِسْحَاقَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ الْخُزَيْمِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ يُونُسَ قَالَ كَانَ الْحَاجُّ بْنُ أَرْطَاةَ لَا يَخْضُرُ الْجَمَاعَةَ فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ أَخْضُرْ مَسْجِدَكُمْ هَذَا مَتَى يُزَاجِحُنِي فِيهِ الْحَمَّالُونَ وَالْبَقَّالُونَ"

sorulması üzerine aktardığı muhtemel olan bu ifadeler dışında, onun hakkında en çok dile getirilen, müdellis bir râvî olmakla itham edildiğine değinmemesi dikkat çeken bir husustur.

5. Fudayl b. Yesâr (öl. ?): Hakkında, kaynaklarda geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Buhârî, kendisini *et-Târîhu'l-kebîr*'inde zikretmiş ancak hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.²³³ Aynı şekilde İbn Ebû Hâtim (öl. 327/938) de *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde Fudayl'a yer vermesine karşın hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.²³⁴ İbn Hibbân'ın da hakkında değerlendirme yapmamasına karşın Fudayl b. Yesâr'ı *eş-Şikât* adlı eserinde zikretmesi, onu sika bir râvî olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı şekilde, Kâsım b. Kutluboğa'nın (öl. 879/1474), Fudayl b. Yesâr'ı *Kütüb-i Sitte* ricâli dışındaki sika râvîleri bir araya getirdiği *eş-Şikât mimmen lem yeka' fî Kütübi's-Sitte* adlı eserinde zikretmesi,²³⁵ İbn Kutluboğa'nın da kendisini sika olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Tespitlerimize göre, Fudayl hakkında sarîh bir şekilde değerlendirme yapıp hüküm belirten tek kişi Mervezî olmuştur. Mervezî, Ahmed b. Mansûr kanalıyla Mûsâ b. İsmâîl'in, Fudayl hakkında "Kötü bir adamdır. (رجل سوء)" dediğini aktarmakta ve ardından şu ifadeleri kullanmaktadır: "Yalancı bir Râfizîdir. Kendisiyle ihticâc edilecek ve kendisine itimat edilecek bir adam değildir."²³⁶

Görüldüğü üzere Mervezî, İbn Hibbân'ın aksine Fudayl'ın yalancı ve bid'atçı bir râvî olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer (öl. 852/1449), Mervezî'nin bu sözüne itimat etmiş olacak ki sadece onun Fudayl hakkındaki bu ifadelerini aktarmakla yetinmiştir. Sonuç olarak Mervezî'nin cerh sebebini açıkça belirtmesi Fudayl b. Yesâr'ın sika bir râvî olmadığını göstermektedir.

²³³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/122.

²³⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/76.

²³⁵ İbn Kutluboğa, *eş-Şikât*, 7/530.

²³⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/360.

"كان رافضياً كذاباً، ليس ممن يُحتج به، ولا يُعتمد عليه"

6. Ahmed b. Abdullâh b. Yûnus el-Kûfî el-Yerbûî (öl. 227/842): Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuş ve *sika* olduğunu söylemiş,²³⁷ Ebû Hâtim *sika* ve *mutkin* olarak nitelemiştir.²³⁸ Buhârî de *Sahîh*'inde kendisinden rivâyette bulunmuş²³⁹ ve ismini *et-Târîhu'l-kebîr*'ine almış ancak hakkında herhangi bir ifade kullanmamıştır.²⁴⁰ Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Müslim,²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Ebû Zûr'a gibi şahsiyetler de yer almaktadır.²⁴² Ahmed b. Hanbel'e bir hadis hakkında sorulduğunda, soru soran kişiyi Ahmed b. Abdullâh'a yönlendirerek onu *şeyhu'l-İslâm* olarak nitelemiştir.²⁴³ Kendisinin *sika* olduğunu söyleyen diğer şahsiyetler arasında İbn Sa'd (öl. 230/845) ve Ebü'l-Hasan Ahmed el-İclî (öl. 261/875) gibi âlimler de bulunmaktadır.²⁴⁴

Görüldüğü üzere pek çok otorite âlim, Ahmed b. Abdullâh el-Kûfî'nin *sika* bir râvî olduğu konusunda ittifak etmiş ve kendisinden rivâyette bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında cerh ifadesi kullanan iki kişi bulunmaktadır. Bunlardan biri Osman b. Ebû Şeybe'dir (öl. 239/853). O, Ahmed el-Kûfî'nin *sika* olduğunu söylemesine rağmen "Hüccet değildir. (و ليس بحجة)" ifadesiyle cerh etmiştir. Ancak Osman b. Ebû Şeybe, bu cerhinin sebebini açıklamamaktadır.²⁴⁵

Ahmed el-Kûfî'yi cerh eden diğer şahıs ise Mervezî'dir. Kendisine, Ahmed b. Abdullâh hakkında sorulması üzerine, adalet sahibi bir râvî olduğunu belirtmiş ancak zabtının zayıf olduğuna dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Sâlih bir şeyhtir

²³⁷ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Tesmiyetü 'ş-şüyûh*, thk. Hâtim b. Ârif el-Avnî (Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002), 90.

²³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/57.

²³⁹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *Esâmi men revâ 'anhüm Muḥammed b. İsmâ'il el-Buhârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-şahîh*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 64.

²⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/5.

²⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, thk. Abdullâh el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 1/31.

²⁴² Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid Hammâs (Irak: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1399/1980), 2/105.

²⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/377.

²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/50.

²⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/50.

ancak zabtında zayıflık vardı. Pek çok kişi kendisinden hadis yazmış ve yazılmasına cevaz vermişlerdir.”²⁴⁶

Görüldüğü üzere Mervezî, Osman b. Ebû Şeybe dışında hiçbir âlimin adalet veya zabtına dair bir kusur zikretmediği Ahmed b. Abdullâh hakkında, zabtında kusur bulunduğunu belirtmektedir. Cerh-ta’dîl otoritelerinin hiçbir şekilde bahsetmediği bu bilginin yalnız Mervezî’den nakledilmesi dikkat çekicidir.

Diğer taraftan Mervezî’nin, rivâyetlerinin bir grup muhaddis tarafından yazıldığına dayanarak, Ahmed b. Abdullâh’ın hadislerinin yazılabileceğine zımnen cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Mervezî’nin, bir grup âlimin kendisinden rivâyette bulunduğunu değil de hadis yazdığını ifade etmesi burada dikkat çeken bir husustur. Mervezî tarafından kullanılan *şeyhun sâlihun* ifadesinin hicrî 3. asırda yaygınlaşan ve çoğu zaman, zabtında kusur bulunmakla birlikte hadisi araştırılmak üzere yazılabilecek kimseler için kullanılan bir ta’dîl terimi olduğu belirtilmiştir.²⁴⁷ O halde Mervezî’nin, Ahmed b. Abdullâh el-Kûfî hakkında *sâlih* ifadesini kullanması, ardından zabtındaki zayıflığa dikkat çekmesi ve nihayet hadislerinin bir grup tarafından yazıldığını belirtmesi, onun da bu ifadeyi muhtemelen yukarıda belirtilen anlamıyla kullandığını göstermektedir.

2.2.2.2. Ta’dîl İfadesi Kullandığı Şahıslar

1. ‘İkrime el-Berberî (öl. 105/723):

İbn Abbâs’ın azatlısı olan ‘İkrime, bazı âlimler tarafından güvenilir bir şahsiyet olarak nitelenmesinin ve kendisine itimat edilmesinin yanı sıra bazı kimseler tarafından da cerh edilmiştir. Kendisi, Hâricîlerin görüşlerini benimsemekle ve Harûrîyye fırkasına mensup olmakla itham edilmiştir.²⁴⁸ Bazı görüşlerinden dolayı İbn Sîrîn (öl. 110/729), İmam Mâlik (öl. 179/795) ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (öl. 143/760) gibi âlimlerin kendisinden hadis rivâyetini terk ettikleri aktarılmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁶ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/71. "شيخ صالح، إلا أنه كان يضعف في الضبط، و قد كتب عنه قوم و أجازوه"

²⁴⁷ Zeynep Ekici, "Hadis İlminde ‘Sâlih’, ‘Sâlihu’l-hadîs’ ve ‘Suveylih’ Terimleri", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 12.

²⁴⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/219; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûreddîn 'İtr (b.y.: y.y., ts.), 2/438.

²⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/9; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/182.

Ayrıca Buhârî'nin kendisine itimat ettiği, Müslim'in ise kendisinden sakınarak az rivâyette bulunduğu, bu rivâyetleri de başka rivâyetlerle destekleyerek naklettiği belirtilmiştir.²⁵⁰ Kendisini cerh edenler arasında Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732), Alî b. el-Medînî, Mus'ab ez-Zübeyrî (öl. 236/851), Yahyâ b. Bükeyr (öl. ?) gibi şahıslar da bulunmaktadır.²⁵¹ Mücâhid (öl. 103/721), Şa'bî (öl. 104/722), Nesâî, Ebû Hâtîm, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ise 'İkrime'nin güvenilir bir şahıs olduğunu söyleyen hadis otoritelerinden bazılarıdır.²⁵²

Daha önce yer yer değindiğimiz üzere Mervezî, meşhur tâbiî 'İkrime'nin güvenilir bir şahsiyet olduğunu savunmak amacıyla bir eser kaleme almış ancak eser günümüze ulaşamamıştır. Mervezî'nin, mezkûr eserden iktibas edildiği muhtemel olan 'İkrime hakkında söylemiş olduğu bazı sözler kaynaklarda aktarılmaktadır. O, 'İkrime hakkında şunları söylemektedir: "İlim ehlinin çoğu 'İkrime'nin hadisleriyle ihticâc etme konusunda icmâ etmişlerdir. Bu konuda asrımızda yaşayan hadis ilminin önderleri ittifak halindedir. Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Ebû Sevr ve Yahyâ b. Maîn bunlardandır."²⁵³

Görüldüğü üzere Mervezî, 'İkrime'nin güvenilir bir şahıs olduğu ve hadisleriyle ihticâc edilebileceği görüşünü kendisiyle aynı zamanda yaşayan hadis otoritelerine dayandırarak ortaya koymaktadır. Her ne kadar Mervezî, verdiği isimlerde haklı olsa da çoğunluğun, 'İkrime'nin hadisleriyle ihticâc etme konusunda ittifak ettiğini söylemesi pek isabetli gözükmemektedir.

2. Hüşeym b. Beşîr el-Vâsıtî (öl. 183/799): Yirmi bin hadis ezberlediği belirtilen²⁵⁴ Hüşeym hakkında Abdullâh b. Mübârek, hafızasının kuvvetine vurgu yapmış ve zamanla insanların hafızasının zayıflamasına rağmen Hüşeym'in hafızasında bir zayıflama olmadığını söylemiştir.²⁵⁵ İbn Sa'd, çokça tedlîs yaptığını ifade etmesine karşın Hüşeym'i *sika* olarak nitelemiş ve *haddesenâ* sîgasını kullandığı rivâyetlerin hüccet olacağını ancak *ahberanâ* sîgasını kullandığı

²⁵⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/93.

²⁵¹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/96.

²⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/288-289.

²⁵³ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 9/261; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/272.

²⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/289.

²⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/242.

rivâyetlerin bir değerinin olmadığını belirtmiştir.²⁵⁶ Abdurrahmân b. Mehdî (öl. 198/813-814), Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim gibi âlimler, Hüseyim'in hafızasının kuvvetine dikkat çekmiş ve kendisini güvenilir bir şahıs olarak nitelemişlerdir.²⁵⁷ Hatta Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813), Hüseyim'in hafızasının Süfyân es-Sevrî'den daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ Yine Hüseyim'in hafızasının kuvvetine vurgu yapanlar arasında Yezîd b. Hârûn, Ahmed b. Abdullâh el-Aclî gibi âlimler de bulunmaktadır.²⁵⁹

Görüldüğü üzere pek çok cerh-ta'dîl otoritesi, Hüseyim'in hafızasının kuvvetine vurgu yapmış ve tedlîs yaptığı vâkî olmasına karşın kendisinin güvenilir bir şahsiyet olduğunu söylemişlerdir. Mervezî de hocası Yahyâ b. Yahyâ'nın, Hüseyim'in hafızasının kuvvetiyle alakalı görüşünü nakletmiş ve şöyle demiştir: "Yahyâ b. Yahyâ'yı: 'Şeyhler arasında Hüseyim'den daha hafızını görmedim' derken işittim."²⁶⁰

3. Muharrer b. Hârûn et-Teymî (öl. ?): Kaynaklarda ismine pek fazla yer verilmeyen Muharrer b. Hârûn'un ismi konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Buhârî, isminin "Muharrer" olduğunu belirtirken, Buhârî dışındakiler isminin "Muhriz" olduğunu söylemişlerdir.²⁶¹ Buhârî ve Nesâî kendisini *münkeru'l-hadis* olarak nitelemiştir.²⁶² Ebû Hâtim ise kendisinin üç tane *münker hadis* rivâyet ettiğini belirterek, onu *leyse bi'l-kavî* olarak nitelemiştir.²⁶³ İbn Hibbân da kendisinden rivâyette bulunmanın helal olmadığını belirtmiştir.²⁶⁴ Yine Muharrer'i zayıf sayanlar arasında Ukaylî²⁶⁵ (öl. 322/934) ve İbn Adî²⁶⁶ (öl. 365/976) de bulunmaktadır.

²⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/227.

²⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/115-116.

²⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/281.

²⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/290.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/64.

²⁶¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh el-Kâdir (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406/1986), 4/2062.

²⁶² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/22; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/273.

²⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/345.

²⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/20.

²⁶⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Đu'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 4/230.

²⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/194.

Tirmizî ise *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*'inde Muharrer'in bir rivâyetine yer vermiş ve hadisini *hasen garîb* olarak nitelemiştir.²⁶⁷

Mervezî, Muharrer hakkındaki kanaatini hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (öl. 258/872) aracılığıyla belirtmiş ve şöyle demiştir: “Bu Muharrer'in güvenilirliği hakkında Muhammed b. Yahyâ'ya sordum. Bana cevaben: ‘O Basralıdır. Zararı yoktur (leyse bihî be's)' dedi.”²⁶⁸

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız üzere Tirmizî'nin (öl. 279/892), hadisini *hasen* sayması hariç Muharrer hakkındaki tüm nitelemeler, onun kendisiyle ihticâc edilmeyecek derecede zayıf bir râvî olduğuna işaret etmektedir. Muharrer hakkında kullanılan bu ifadeler cerh mertebelerine ait lafızlardır. Mervezî'nin, Zühî'den naklettiği *leyse bihî be's* tabiri ise Zehebî²⁶⁹ (öl. 748/1348) ve Irâkî'ye²⁷⁰ (öl. 806/1404) göre üçüncü, Sehâvî'ye (öl. 902/1497) göre beşinci mertebede²⁷¹ yer alan bir ta'dîl lafzıdır ve râvînin zabtının zayıflığına işaret etmektedir. Bu durumda Mervezî'nin, diğer hadis otoritelerinin aksine Muharrer hakkında ta'dîl mertebelerinden olan bir ifade kullandığı görülmektedir. Buna karşın Mervezî bu ifadelerle, Muharrer'de zayıflığın bulunduğu da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bir yönden de Mervezî'nin görüşünün diğer âlimlerin görüşleriyle kesiştiğini söylemek mümkündür.

Mervezî'nin hakkında konuştuğu râvîler kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıdaki isimlerden müteşekkildir. Yukarıda sayılan şahıslar dışında Mervezî, eserlerinde de birkaç râvî değerlendirmesinde bulunmuş ancak bu değerlendirmelerini sened tenkidi bağlamında yapmıştır. Bu sebeple bu değerlendirmeleri ileride, Mervezî'nin sened tenkidine yer verdiğimiz başlıkta aktarmayı uygun görüyoruz.

²⁶⁷ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998), “Zühd”, 3 (No. 2306).

²⁶⁸ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 11/93; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/55.

"سألت محمد بن يحيى عنه فقال بصري ليس به بأس."

²⁶⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i 'tidâl*, 1/4.

²⁷⁰ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *el-Elfiyye*, thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menâhic, 1428/2008), 122.

²⁷¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/118.

Sonuç olarak, Mervezî'nin cerh-ta'dîl ilminde kendisine itimat edilen bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Zira görüşlerinin, önde gelen pek çok cerh-ta'dîl otoritesinin eserlerinde yer alması bunun en önemli göstergesidir. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, İshâk b. Râhûye, Buhârî ve Ahmed b. Hanbel gibi cerh-ta'dîl otoritelerine talebelik yapmasının, Mervezî'nin cerh-ta'dîl ilmindeki yetkinliğinin başlıca sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Mervezî'den nakledilen râvî değerlendirmelerin azlığına rağmen Zehebî tarafından özellikle Tirmizî ile aynı tabakada yer alması dikkat çeken bir husustur. Bu durumun ise Zehebî'nin, ricâl münekkitlerini kategorize ederken tenkit ettikleri râvî sayılarını değil, tenkitçi bir zihniyete sahip olmalarını göz önünde bulundurmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Ayrıca, Mervezî'nin râvîler hakkında yapmış olduğu değerlendirmelerin büyük çoğunluğunun, diğer cerh-ta'dîl otoritelerinin değerlendirmeleriyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.

2.3. Hadis Kaynaklarındaki Rivâyetleri

Mervezî, muhtelif alanlarda telif edilmiş pek çok eserde kendisine atıf yapılmış ve rivâyetlerine yer verilmiş bir şahsiyettir. Bunun yanında, tespit edebildiğimiz kadarıyla temel hadis kaynaklarında Mervezî'nin rivâyetlerine, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *Sünen*'inde, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) ise *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *es-Sünenü's-şuğrâ* adlı eserlerinde, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve Ebû Avâne'nin (öl. 316/929) *Müstahrec*'inde yer verdiği görülmektedir. Özellikle Beyhakî, *Sünen*'lerinin dışındaki eserlerinde de Mervezî'nin pek çok rivâyetine yer vermiştir.

Dârekutnî'nin, *Sünen*'inde Mervezî kanalıyla aktarılan yalnızca bir hadise yer verdiği görülmektedir. Dârekutnî, bu rivâyeti "Namaz için tekbir getirdikten sonra başlangıçta okunacak duâ bâbı" başlığı altında, Osmân b. Ca'fer ← Muhammed b. Nasr el-Mervezî ← Abdullâh b. Şebîb ← İshâk b. Muhammed ← Abdurrahmân b. Ömer b. Şeybe ← Ömer b. Şeybe ← Nâfi' ← İbn Ömer ← Ömer b. el-Hattâb ← Hz. Peygamber târîkiyle zikretmiştir.²⁷² Dârekutnî rivâyeti aktardıktan sonra eserinde

²⁷² Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004/1424), 2/60.

uyguladığı metod üzere²⁷³, rivâyet hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Seneddeki râvîlerden Abdurrahmân b. Ömer b. Şeybe'nin bu rivâyeti refettiğini, mahfûz olan rivâyetin ise Hz. Ömer'den mevkûf olarak nakledilen rivâyet olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴

Beyhakî, tespit edilebildiği kadarıyla *es-Sünenü's-şuğrâ*'sında Mervezî'nin dokuz²⁷⁵, *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında ise yüz yetmiş bir rivâyetine yer vermiştir. Bir Şâfiî fakîhi olan Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserini, Şâfiî mezhebinin görüşlerinin hadislerle dayandığını ortaya koymak gayesiyle yazdığı²⁷⁶ ve Mervezî'nin hem Şâfiî mezhebinin önde gelen şahsiyetlerinden hem de donanımlı bir muhaddis olduğu göz önünde bulundurulduğunda rivâyet sayısının bu sayıya ulaşması gayet doğaldır. Hatta eserde otuz bine yakın rivâyetin bulunduğu düşünüldüğünde bu sayının az bile olduğu söylenebilir.

Beyhakî'nin rivâyet ettiği senedlere bakıldığında, Mervezî'ye üçüncü tabakada, yani hocasının hocası aracılığıyla ulaştığı görülmektedir. Eserde Mervezî'den en çok rivâyette bulunan talebesi, yüz iki rivâyetle Ebû Abdullah Muhammed b. Yakûb en-Nîsâbü'rî'dir (344/956).²⁷⁷ Kendisini kırk yedi rivâyetle Ebu'n-Nadr Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (öl. 344/955) izlemektedir²⁷⁸ Eserde bir husus dikkat çekmektedir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında kendine ait olan senedlerin yanı sıra, bu senedleri takviye amacıyla kendisinden önce telif edilen muteber kaynaklarda geçen rivâyetleri de zikretmektedir. Mervezî'nin naklettiği pek çok rivâyeti, aynı hocalardan İmam Müslim'in de naklettiği görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yahyâ b. Yahyâ²⁷⁹, İshâk b. Râhûye²⁸⁰, Ali b. Hucr²⁸¹, Ebû

²⁷³ Dârekutnî'nin eserinde uyguladığı metoda dâir bilgi için bk. Cemal Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 81-83.

²⁷⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/61.

²⁷⁵ Rivâyetler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-şuğrâ*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Pakistan: Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989), 1/24, 43, 116; 2/259, 276, 331, 355; 3/77; 4/52.

²⁷⁶ Mehmet Efendioğlu, "es-Sünenü'l-kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/148.

²⁷⁷ Örnekler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/343, 420; 5/167, 229, 387, 453, 488.

²⁷⁸ Örnekler için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/83, 100, 147, 157, 188, 326.

²⁷⁹ Örnekler için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/147, 157, 326, 406, 413.

²⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/164.

²⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/455.

Kâmil el-Cahderî²⁸², Şeybân b. Ferrûh²⁸³, Kuteybe b. Saîd²⁸⁴, Ubeydullah b. Muâz²⁸⁵, Abdûlâ‘lâ b. Hammâd²⁸⁶, Beyhakî’nin eserinde bulunan ve Müslim ile Mervezî’nin aynı hadisleri kendilerinden rivâyet ettiği hocalardır.

Hâkim en-Nîsâbü’rî, Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğu halde eserlerine almadığı ya da delil olarak kullanılabilecek sahîh hadisleri bir araya getirdiği²⁸⁷ *el-Müstedrek*’inde, Mervezî’nin yirmi beş rivâyetine yer vermiştir. Rivâyetlerin büyük çoğunluğunun, talebesi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ya‘kûb es-Nîsâbü’rî’nin (öl. 344/955) Mervezî’den aktardığı rivâyetlerden oluştuğu görülmektedir.²⁸⁸ Az bir kısmı ise Ebû Yahyâ Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî (öl. 356/967) tarafından rivâyet edilmiştir.²⁸⁹

Mervezî’nin talebelerinden olan ve Müslim’in *Sahîh*’i üzerine telif ettiği müstahreciyle bilinen Ebû Avâne el-İsferâyînî (öl. 316/929) eserinde hocasından tek bir rivâyetle bulunmuştur.²⁹⁰

Eserlerinde Mervezî’nin kitaplarını kaynak olarak kullanan ve pek çok yerde kendisine atıfta bulunan İbn Hacer, Buhârî’nin *Sahîh*’inde muallak olarak naklettiği rivâyetlerin muttasıl isnadlarını tespit ettiği *Tağlîku’t-ta‘lîk* adlı eserinde, Mervezî’ye ait on beş rivâyete yer vermiştir. Söz konusu rivâyetlerin bir kısmını Mervezî’nin eserlerinden naklederken²⁹¹ bir kısmını Beyhakî aracılığıyla²⁹², bir rivâyeti ise kendisine ait bir senedle nakletmiştir.²⁹³ Hocası Buhârî’ye dair yapılan böylesi bir çalışmada Mervezî’nin rivâyetlerinin de bulunması kendisi için önemli bir meziyet olsa gerektir.

²⁸² Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/341, 455; 8/328, 395.

²⁸³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5/90; 9/71; 10/89.

²⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 9/278.

²⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 9/361.

²⁸⁶ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/345.

²⁸⁷ İbrahim Hatiboğlu, “el-Müstedrek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/134-135.

²⁸⁸ Örnekler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*, nşr. Mustafâ Abdülkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/278, 440, 446, 603, 648.

²⁸⁹ Rivâyetler için bk. Hâkim en-Nîsâbü’rî, *es-Müstedrek*, 4/372, 379, 383, 384.

²⁹⁰ Ebû Avâne Ya‘kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *el-Müsnedü’l-muhrec ‘alâ kitâbi Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Abdullâh b. Muhammed Medenî (Suud: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1435/2014), 7/201.

²⁹¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta‘lîk*, thk. Saîd Abdurrahmân el-Kazakî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1405/1984), 2/52, 57, 223-224, 284, 388, 430; 3/388.

²⁹² İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta‘lîk*, 2/488; 3/326; 4/51; 5/215, 217, 220, 221.

²⁹³ İbn Hacer, *Tağlîku’t-ta‘lîk*, 5/319.

İmam Nesâî'nin (öl. 303/915) *Sünen*'inde rivâyette bulunduğu hocaları arasında Mervezî'nin ismiyle benzerlik arz eden Muhammed b. Nasr adında bir şahıs bulunmaktadır. Nesâî, hocalarının isimlerini zikrederek haklarında değerlendirmede bulunduğu *Tesmiyetü's-şüyûh* adlı eserinde, *Sünen*'inde iki adet rivâyetine yer verdiği²⁹⁴ bu şahsın "İbn Ferrâ" olarak bilindiğini belirtmiştir.²⁹⁵ Dolayısıyla bu şahsın Muhammed b. Nasr el-Mervezî olması mümkün değildir. Zira Mervezî'nin, "İbn Ferrâ" ismiyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak *Tesmiyetü's-şüyûh*'un tahkikli neşrini yapan ve notlandıran Hâtim b. Arif el-Avnî sehven bu şahsın Muhammed b. Nasr el-Mervezî olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶

Kütüb-i Sitte ricâline dair kaleme alınan Cemmâî'nin (600/1203) *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* ve bu eser üzerine yapılan çalışmalar olan Mizzî'nin (öl. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*, Moğultây b. Kılıç'ın (öl. 762/1361) *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Tezhîbü't-Tehzîb* adlı eserlerinde Mervezî'nin biyografisine doğal olarak yer verilmemesine rağmen, *el-Kemâl* üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan İbn Hacer'in (öl. 852/1449), yer yer atıfta bulunduğumuz üzere *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde kendisine yer vermesi hayli dikkat çekicidir. Bu durum, İbn Hacer'in eserini kaleme alırken yukarıda saydığımız, Mervezî'nin rivâyetlerinin bulunduğu diğer hadis kaynaklarındaki râvîleri de eserine eklediği ihtimali ile açıklanabilir. Zira *Tehzîbü'l-Kemâl* üzerine bir ikmal çalışması yaptığı belirtilen İbnü'l-Mülakkın'ın (öl. 804/1401), bu çalışmasına Dârekutnî (öl. 385/995) ve Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Sünen*'lerini de eklediği belirtilmiştir.²⁹⁷ İbn Hacer'in de aynı doğrultuda bir metod izleyerek eserini kaleme aldığı, bu sebeple de Mervezî'nin biyografisine eserinde yer verdiği söylenebilir.

Sonuçta, Mervezî'nin rivâyetlerinin kendisinden sonra kaleme alınan temel hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Gerek hadis ilmindeki yetkinliği ve güvenilirliği gerekse ilim tahsil ettiği otorite isimler vesilesiyle kuvvetli isnâdlara sahip olmasının, bu duruma temel teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle

²⁹⁴ Rivâyetler için bk. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Nikâh", 8, 79.

²⁹⁵ Nesâî, *Tesmiyetü's-şüyûh*, 53.

²⁹⁶ Nesâî, *Tesmiyetü's-şüyûh*, 53 (Muhakkikin notu).

²⁹⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, "el-Kemâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/224.

Şâfiî mezhebinin önde gelen isimlerinden sayılmasının, yine bir Şâfiî olan Beyhakî'nin Mervezî'nin rivâyetlerine eserlerinde çokça yer vermesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

2.4. Ashâb-ı Re'y'e Karşı Tutumu

Henüz Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde nassları anlamada farklı yönelişlerin olduğu tabii ve kaçınılmaz bir gerçektir. Zira her insanın anlama kabiliyeti ve meselelere bakış açısı farklılık arz etmektedir. Hz. Peygamber'in eşsiz bir çabayla inşa ettiği ve yetiştirdiği sahâbe topluluğu, İslâm'ı öğretmek gayesiyle gittikleri bölgelerde kendilerine has metodlarla talebeler yetiştirmişlerdir.²⁹⁸ Nüveleri işte bu dönemden itibaren oluşan, hoca ve bölge farklılığından kaynaklanan iki ana çizgi İslâm ilim ve düşünce tarihinde ön plana çıkmıştır. Ehl-i re'y ve ehl-i hadis olarak isimlendirilen bu iki çizginin temsilcileri, özellikle hicrî 2. asrın başlarından itibaren nassları anlamadaki farklılıkları metodolojik bir ayrıştırmaya dönüştürmüş ve dinin anlaşılmasında hadis ve re'ye verilecek değerin sınırlarını çizmişlerdir.²⁹⁹ Bunun sonucunda iki grup arasında büyük zıtlasmalar ve tartışmalar meydana gelmiş, her bir grup diğerini sert bir şekilde eleştirmiştir.³⁰⁰

Bu iki grup yoğun olarak bulundukları bölgelere nispetle de adlandırılmışlardır. Daha çok İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve talebelerinin ön plana çıktığı ehl-i re'y, ehl-i Kûfe diye isimlendirilirken, mensuplarının yoğun olarak Hicâz bölgesinde yaşadığı ehl-i hadis de ehl-i Hicâz olarak isimlendirilmiştir.

Bu çatışmalar hadis literatürünün altın çağı olan hicrî 3. asırda zirveye çıkmış, hicrî 2. asırda eserlere de yansıyan bu tartışmalar bu dönemde temel hadis kaynaklarına dahi etki etmeyi başarmıştır.³⁰¹ Daha önce de yer yer belirttiğimiz

²⁹⁸ Sahâbenin hadîs ve sünnete yaklaşımındaki farklı tavırlara örnekler için bk. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı -İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 42-67; Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları -Şeybânî Örneği-* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 99-110.

²⁹⁹ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 69.

³⁰⁰ İki grubun birbirine yaptığı tenkitler hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (Nisan 2000), 236-267.

³⁰¹ Tartışmaların hadis kaynaklarına etkisine dair bk. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 77-95; Mehmet Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)", 264-265.

üzere, dönemin hummalı tartışmalarından bigâne kalamayan ve eserlerine dönemin tartışmalı meselelerini yoğun bir şekilde yansıtan Mervezî de fırsat buldukça ashâb-ı re'ye karşı eleştirilerde bulunmaktan kendini alamamış hatta zaman zaman onlara karşı ağır ifadeler de kullanmıştır.

Daha önce Mervezî'nin, İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) görüşlerini terk edip İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşlerini yazmasına vesile olduğu belirtilen, rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğüne dair rivâyeti aktarmıştık.³⁰² Mervezî'nin görmüş olduğu bu rüyada, Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in (öl. 179/795) görüşlerini re'y olarak adlandırması dikkat çeken bir husustur. İlk bakışta, söz konusu iki âlimin fakîh oldukları ve ister nasslara dayansınlar isterse maslahat, istihsan gibi kıyasa aykırı usûl kaidelerine dayansınlar görüşlerinin sözlük anlamı itibariyle re'y olarak adlandırılması tabii olarak gözükmektedir. Ancak devamında İmam Şâfiî'nin görüşlerini re'y olarak adlandırması üzerine Hz. Peygamber'in bu ifadeye sinirlenerek, İmam Şâfiî'nin görüşlerinin kendisinin sünneti olduğunu ifade etmesi, Mervezî'nin bu ifadeyi ashâb-ı re'ye nispetle hususen kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla bu rivâyetten yola çıkarak Mervezî'nin, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'i ehl-i re'yden saydığını söylemek mümkündür. İşin ilginç tarafı, kendisinden en çok rivâyette bulunduğu hocalarından olan Yahyâ b. Yahyâ (öl. 226/840), İmam Mâlik'in en önde gelen talebelerindendir ve Mervezî'nin, Yahyâ b. Yahyâ'dan rivâyet ettiği hadislerin isnadlarının büyük çoğunluğunda İmam Mâlik'in ismi bulunmaktadır. Buna karşın Mervezî'nin tenkitleri daha çok Ebû Hanîfe ve onun yaşadığı bölge olan Kûfe'nin âlimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Eserlerinde yoğun bir şekilde görüşlerine ve rivâyetlerine yer vermesi, Yahyâ b. Yahyâ'nın önde gelen hocalarından olması Mervezî'nin İmam Mâlik'e karşı tavrının, Ebû Hanîfe ve Kûfelilere olduğu kadar sert olmadığını göstermektedir. Mervezî'nin, *Medîne'nin imâmı* olarak tavsif edilen İmam Mâlik'e karşı böyle bir nitelemede bulunmasının sebebinin, her ne kadar bunu açık bir şekilde ifade etmese de İmam Mâlik'in bazı kimseler tarafından ehl-i re'yden olmakla ve sahîh hadislerle ameli terk etmekle suçlanmasının, kendisinde oluşturduğu kötü intibâ olması

³⁰² Şîrâzî, *Tabağâtü'l-fukahâ*, 106; Sübkî, *Tabağâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/249.

muhtemeldir.³⁰³ Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Mervezî, İmam Mâlik'in görüşlerinden çokça faydalanmış ve rivâyetlerine yer vermiştir. Sonuç olarak Mervezî'nin bu tavrında İmam Mâlik'in, bazı meselelerde ehl-i re'ye yakın bir konumda bulunduğu düşüncesinin etkili olduğu ancak bu durumun kendisine itimat etme noktasında bir sorun teşkil etmediği söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî'nin, re'y kelimesini yalın olarak bir yerde kullandığı görülmektedir. Vitir namazında kunût dualarının rükûdan önce mi sonra mı okunacağına dair bir bâb başlığı açmış ve Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-712), "Biz kunût dualarını rükûdan önce de sonra da okurduk" sözüne yer vermiştir. Ardından âlimlerin bu konudaki görüşlerini aktarmıştır. Son olarak hocası İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/853), kunût dualarını rükûdan sonra okumayı tercih ettiğini belirtmiş ve "Benim tercih ettiğim görüş de (re'y) budur"³⁰⁴ diyerek kendi görüşünü belirtmiştir. Mervezî'nin bu ifadeyi, hakkında Hz. Peygamber'den sahîh bir rivâyetin bulunmadığı ve sahâbeden iki farklı uygulamanın gelip de bu uygulamalardan birini tercih imkânının bulunduğu bir konuda zikrettiği görülmektedir.

Mervezî gerek itikâdî gerek fikhî konularda Ebû Hanîfe'ye sert eleştirilerde bulunmuştur. Daha önceleri Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yazarken, gördüğü bir rüyanın etkisiyle böylesine bir dönüşüm yaşayarak kendisine karşı oldukça sert bir tavır takınması hayli ilginçtir. Zira Mervezî yaşadığı muhit itibarıyla ehl-i hadisin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede yetişmiştir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yazdığı dönemlerde de, sonradan Ebû Hanîfe'yi eleştireceği meselelerden haberdar olmadığı düşünülemez. Dolayısıyla kendisine karşı takındığı tavır en başından beri böyle olması gerekirdi. Sadece gördüğü bir rüya üzerine böyle bir değişime uğraması pek makul görünmemektedir. Buna karşın elimizdeki tek verinin görmüş olduğu bu rüya olması, bu dönüşümün sebepleri hakkında yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Mervezî, itikâdî meseleleri yoğun olarak tartıştığı *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde Ebû Hanîfe'yi iman mahiyeti konusunda eleştirmekte ve kendisini

³⁰³ İmam Mâlik'e yöneltilen eleştiriler hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmut Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/522-524.

³⁰⁴ Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl ve Kıyâmi ramazân ve Kitâbi'l-Vitr*, iht. Ahmed b. Alî el-Makrîzî (Pakistan: Hadîs Akademî, 1408/1988), s. 30.

“Mürchie’nin önde gelen hocalarından birisi” olarak tavsif etmektedir.³⁰⁵ Ashâb-ı hadis, ashâb-ı re’ye karşı muhalefetin özellikle fikhî değil itikâdî bir mesele olan halku’l-Kur’ân meselesinden sonra arttığı göz önünde bulundurulduğunda, haddizatında bu muhalefetin itikâd temelli olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶ Dolayısıyla Mervezî’nin Ebû Hanîfe’ye karşı tavrının başlıca sebebinin, ircâ görüşünü benimsemesi olduğunu söylemek mümkündür.

Ebû Hanîfe’nin en çok eleştirildiği noktalardan birisi olan hadis ilminde zayıf olduğu iddiası, Mervezî tarafından da dile getirilmektedir. Mervezî, vitr namazının kaç rekât olduğunu ele alırken Sa’d b. Ebî Vakkâs’dan (öl. 55/675), Hz. Peygamber’in yatsı namazından sonra vitr namazını bir rekât olarak kıldığına dair nakledilen rivâyete yer vermekte ve ardından Ebû Hanîfe’nin bu konudaki görüşünü aktararak kendisini şu cümlelerle eleştirmektedir:

“Nu’mân (Ebû Hanîfe), vitr namazının üç rekât olduğunu, bundan fazlasını veya eksikliğini yapmanın caiz olmadığını iddia etmiştir. Ona göre her kim vitr namazını bir rekât olarak kılsa, vitr namazı fasid olur ve vitr namazını üç rekât olarak iade etmesi gerekir. İade ettiği bu namazının üçüncü rekâtında selam verir. Eğer ikinci rekâtta selam verirse namazı batıl olur. Onun başka bir iddiası da yolcunun binek üzerinde vitr namazı kılamayacağıdır. Zira ona göre vitr namazı farzdır. Yine o, vitr namazını kılmayı unutup da öğle namazında aklına gelen kişinin namazının bozulacağını, bu kişinin namazdan çıkarak vitr namazını kılması gerektiğini ve ancak bundan sonra öğle namazını baştan kılması gerektiğini iddia etmiştir. Bu görüşler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbeden nakledilen sahîh rivâyetlerin ve ilim ehlinin üzerinde icmâ ettiği görüşün hilâfıdır. Ebû Hanîfe bu görüşleri, rivâyetlere dair bilgisinin ve âlimlerin meclislerinde bulunmasının az olması sebebiyle benimsemiştir.”³⁰⁷

Mervezî bu cümlelerin ardından Abdullâh b. Mübârek’in (öl. 181/797), “Ebû Hanîfe hadiste yetimdir” ve Ahmed b. Hanbel’in, “Şu Ebû Hanîfe’nin ashâbının,

³⁰⁵ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 2/788.

³⁰⁶ Ehl-i hadîs-ehl-i re’y ayrışmasının itikâdî bir temele dayandığı tezine dair bk. Abdurrahman Haçkalı, “Ehl-i Hadis-Ehl-i Re’y Ayrışması Fikhî mi, İtikâdî mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 59-68.

³⁰⁷ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 296.

hadisler konusunda basîreti yoktur. Bu büyük bir cüretten başka bir şey değildir” şeklindeki sözlerine yer vermiştir.³⁰⁸

Mervezî’nin Ebû Hanîfe’ye yönelttiği eleştirilerden biri de vitir namazının hükmüne dair görüşüdür. *Kitâbü’l-Vitr* adlı eserinde, vitir namazının farz değil sünnet olduğuna dair bir bâb başlığı açan Mervezî, bu konuda görüşüne delil teşkil eden rivâyetlere yer vermektedir. Ardından Ebû Hanîfe’yi şu cümlelerle eleştirmektedir:

“Ebû Hanîfe (Allah ona rahmet etsin) vitir namazının farz olduğunu belirtmiştir. Bana ulaştı ki: ‘Bir adam Ebû Hanîfe’ye geldi ve kendisine, ‘Bana günde kaç adet farz namazı olduğunu söyle’ dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, ‘Farz namazların sayısı beştir’ diye cevap verdi. Sonra adam, ‘Onları say’ dedi. Ebû Hanîfe, ‘Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları.’ diyerek karşılık verdi. Ardından adam, ‘Vitr namazı hakkında ne dersin? O farz mıdır yoksa sünnet midir?’ diye sordu. Ebû Hanîfe ise cevaben, ‘Farzdır.’ dedi. Bu cevabı alan adam, ‘O halde farz namazlar kaç tanedir?’ diye sordu. Ebû Hanîfe’nin, ‘Beş tanedir.’ cevabını vermesi üzerine adam, ‘Sen düzgün hesap yapamıyorsun.’ diyerek kalkıp gitti.”³⁰⁹

Görüldüğü üzere Mervezî, Ebû Hanîfe’nin söz konusu görüşünü eleştirirken kendisine ulaştığını söylediği (belağanî) bir olayı nakletmektedir. Söz konusu olaya baktığımızda Ebû Hanîfe’ye karşı tenkit içeren ifadeler bulunmaktadır. Mervezî’nin, kesinliğini bilmediği bir hâdisi üzerinden, Ebû Hanîfe’ye karşı tahfif içeren ifadelere yer vermesi hayli ilginçtir. Bu hâdiseyi aktardıktan sonra Mervezî, talebelerinin bu konuda Ebû Hanîfe’ye muhalefet ederek vitir namazını sünnet saydıklarını belirtmektedir.³¹⁰

Mervezî, Ebû Hanîfe’nin şahsına yönelik yönelttiği tenkitler dışında³¹¹ genel olarak ashâb-ı re’ye de birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Söz gelimi ashâb-ı re’yin, Fâtîha sûresinin farziyetini düşürerek vâcip olduğu görüşünü benimsediklerini ve bunu da “*Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun*”³¹² âyetini tevil ederek yaptıklarını belirtmiştir.³¹³ Hanefîlerin benimsediği bilinen bu görüşte, Mervezî’nin

³⁰⁸ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 296-297.

³⁰⁹ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 276.

³¹⁰ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 276.

³¹¹ Mervezî’nin Ebû Hanîfe’ye yönelttiği diğer tenkitler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, s. 234; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 297, 302.

³¹² el-Müzzemmil 73/20.

³¹³ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 29.

ashâb-ı re'y ifadesiyle aslında Hanefileri kastettiği gayet açıktır. Öte yandan Mervezî, tevil ifadesini burada olumsuz manada kullanarak, ashâb-ı re'yin bu âyeti kendi görüşlerine dayanak olması için asıl manasından saptırdıklarına işaret etmektedir. Yine başka bir yerde, ashâb-ı re'yin terâvih ve kûsûf namazı dışındaki nâfile namazların cemaatle kılınmasını kerih gördüklerini nakletmiş ve bunun sünnete aykırı olduğunu belirtmiştir.³¹⁴

Mervezî'nin bazen hususen Ebû Hanîfe'ye bazen de genel olarak ashâb-ı re'ye yönelttiği eleştirileri yalnız günümüze ulaşan eserlerinden okuyabildiğimiz için bu eleştiriler, söz konusu eserlerin içerdiği meseleler çerçevesinde günümüze ulaşmıştır. Eserlerinin konusunu teşkil eden vitr namazı, namazda kırâatin hükmü, nâfile namazların cemaatle kılınması, namazda kırâati Mushaf'a bakarak yapmak gibi konular, ulaşma imkânına sahip olduğumuz eleştirileridir. Buna karşın günümüze ulaşmayı başaramamış eserleri arasında da pek çok tenkitlerinin bulunduğu yönünde bir tahminde bulunmak zor değildir. Örneğin, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât* adlı eseri yazmasının sebebi büyük ihtimalle Hanefi mezhebi âlimlerine, dolayısıyla ashâb-ı re'ye karşı bir reddiye yapmaktır.

Sonuç olarak Mervezî, gerek hususen Ebû Hanîfe'nin ismini zikrederek gerekse *ashâb-ı re'y* ifadesini kullanarak ehl-i re'ye karşı ağır tenkitlerde bulunmuştur. Bu tenkitler her ne kadar fikhî meseleler üzerinde yoğunlaşsa da, Mervezî'nin bu tavrının temelinde Ebû Hanîfe ve ashâbının ircâ görüşünü benimsemeleri gibi bazı itikâdî meselelerde takındıkları farklı tavırların yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Genel olarak ehl-i hadisin ehl-i re'ye yöneltmiş olduğu en temel eleştiriler olan, hadis ilmine vakıf olamamaları ve sünnete muhalefet ettikleri iddiasını Mervezî'nin de aynıyla dillendirdiği görülmektedir.

2.5. Tahammül ve Edâ Açısından Mervezî

Sözlükte “bir yükü sırtına alıp taşımak, bir kişinin zorluklara karşı dayanabilmesi”³¹⁵ gibi manalara gelen *tahammül*, hadis ıstılahı olarak “bir râvinin başkalarına rivâyet etmek amacıyla, muteber bir yolla kendisine rivâyette bulunan bir

³¹⁴ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 212.

³¹⁵ Nevzat Aşık, “Tahammül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380.

şeyhten hadis alması”³¹⁶ anlamına gelmektedir. Hadis tahammül yolları *semâ*, *kırâat*, *icâzet*, *münâvele*, *kitâbet*, *i’lâm*, *vasiyet* ve *vicâde* olmak üzere sekiz tanedir.

Sözlükte “ifâ etmek”, “yerine getirmek”, “işitilebilir bir sesle okumak” gibi manalara gelen³¹⁷ edâ ise hadis terimi olarak “râvînin muteber tahammül yollarından biriyle almış olduğu hadisi usûlüne uygun bir biçimde nakletmesi”³¹⁸ demektir. Râvî hadisi naklederken, edâ sîgaları denilen ve hadisi tahammül ettiği metoda delâlet eden *haddesenâ*, *ahberanâ*, *semi’ tu* gibi lafızları kullanmaktadır.³¹⁹

Edâ sîgalarının kullanımı ve delâlet ettikleri tahammül yolları muhaddisler arasında farklılık arz etmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, özellikle mütekaddimûn âlimlerinin çoğunlukla *ahberanâ* lafzını kullandıklarını, *haddesenâ* lafzını ise neredeyse hiç kullanmadıklarını belirtmiş ve bu âlimler arasında Hammâd b. Seleme (öl. 167/784), Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797), Hüseyim b. Beşîr (öl. 183/799), Yezîd b. Harun (öl. 206/821), Abdurrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/826-827), Yahyâ b. Yahyâ (öl. 226/840), İshâk b. Râhûye (öl. 238/853) gibi önde gelen şahsiyetleri saymıştır. Buna karşın İbn Cüreyc (öl. 150/767), Evzâî (öl. 157/774), İmam Şafîî (öl. 204/820) gibi âlimlerin *haddesenâ* lafzını *semâ*, *ahberanâ* lafzını ise *kırâat* için kullandıklarını belirtmiştir.³²⁰ *Ahberanâ* lafzı ilk dönemlerde yaygın olarak *semâ* için kullanılmış ancak hadis ilminin daha sistematik bir hale geldiği, hadis ıstılahlarının yerleştiği dönemde bu iki lafız farklı tahammül yollarını ifade eder hale gelmiştir.³²¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tahammül ve edâ konusunda Mervezî’den nakledilen tek bir görüş bulunmaktadır. Kendisine, bir muhaddisin hadis rivâyet

³¹⁶ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 21. Ayrıca bk. Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-hadîsiyye* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 212.

³¹⁷ Muhammed en-Neccâr vd., “edâ”, *el-Mu’cemü’l-vasîf*, (Kâhire: Dâru’d-Da’ve, 2011), 1/10.

³¹⁸ Aydın, *Hadis İstılahları*, 59. Ayrıca bk. Mücteba Uğur, “Edâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/388.

³¹⁹ Tahammül ve edâ hakkında detaylı bilgi için bk. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 64-77.

³²⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1403/1983), 2/50.

³²¹ Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/418. Her ne kadar Kâdî İyâd, *ahberanâ* ve *haddesenâ* lafızlarının *semâya* delalet ettiğinde ihtilâf olmadığını söylese de yukarıda naklettiğimiz üzere Hatîb el-Bağdâdî’nin verdiği bilgiler bunun tam tersini göstermektedir. Bk. Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdî’s-semâ’*, thk. Seyyid Muhammed Sakr (Kâhire: Dâru’t-Turâs, 1379/1970), 69.

ederken *haddesenâ* ile *ahberanâ* lafızlarını kullanması arasındaki farkın sorulması üzerine, “*Aralarındaki fark kötü ahlaktır*” cevabını vermiştir.³²²

Mervezî kendisine yöneltilen bu soruya verdiği cevapla *haddesenâ* ile *ahberanâ* sîgalarının farklı tahammül yollarına delâlet ettiğine dikkat çektiği görülmektedir. Açık bir şekilde ifade etmese de muhtemelen Mervezî’nin de *haddesenâ* lafzının semâya, *ahberanâ* lafzının ise kırâate delalet ettiği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Mervezî’nin, önde gelen hocaları Yahyâ b. Yahyâ ve İshâk b. Râhûye’nin görüşlerinin aksine, bu iki lafzı farklı tahammül yollarına hamletmesi ve üstelik bu iki lafzı ayrı manalarda kullanmamayı “kötü ahlak” olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir.

Mervezî’nin gerek eserlerine gerek diğer hadis kaynaklarındaki rivâyetlerine bakıldığında, naklettiği hadislerin büyük çoğunluğunu *haddesenâ* veya *haddesenî* lafzı ile aktardığı görülmektedir. Özellikle eserlerinde bu lafızla hadis aktarmaya gayret etmesi, semâyı diğer tahammül yollarından üstün tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca az da olsa semâyı en açık şekilde delalet eden *semi’tu* sîgasını kullandığı görülmektedir.³²³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, yalnızca *Ta’zîmü kıdri’s-şalât* adlı eserinin sonlarında bulunan on rivâyette, kırâate delâlet eden *kara’tü aleyhi* ve *kultü haddeseküm* (قَرَأْتُ عَلَيْهِ وَ قُلْتُ: حَدَّثَكُمْ) ifadesini kullanmıştır.³²⁴ İfadeden anlaşıldığına göre Mervezî, daha önce hocasının sema yoluyla naklettiği hadisleri, hocasının huzurunda mecliste bulunan gruba okumuştur. Dolayısıyla söz konusu rivâyetler de aslında semâ yoluyla nakledilmiş rivâyetlerdir. Mervezî’nin bu ifadeyi kullanmasının sebebi, daha önce rivâyetlerin nakledildiği mecliste bulunamayıp daha sonra hocasından kırâat yoluyla alması olabileceği gibi rivâyetleri nakil metodu açısından güçlendirme amacıyla bu şekilde naklettiği de bir ihtimal olarak zikredilebilir.

³²² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket ‘alâ Mukaddimeti İbni’s-Şalâh*, thk. Zeynülbîdîn b. Muhammed (Riyad: Edvâu’s-Selef, 1419/1998), 3/483-484; İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, 1/515; Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, 2/182. وَسَأَلَ رَجُلٌ مُحَمَّدَ بْنَ نَصْرِ الْمَوْزِيَّ: مَا الْفَرْقُ بَيْنَهُمَا؟ فَقَالَ: سُوءُ الْخُلُقِ.

³²³ Söz konusu rivâyetler için bk. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî (Suud: Dâru’l-Âsime, 1422/2001), 132; a.mlf., *Ta’zîmü kıdri’s-şalât*, 2/863, 929; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 296.

³²⁴ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta’zîmü kıdri’s-şalât*, 2/1011, 1012, 1018, 1020, 1021.

Mervezî'nin hadisleri naklederken kullandığı sîgalarda dikkat çeken diğer bir husus da onun bu lafızları kullanırken tekil-çoğul ayırımına özen göstermesidir. Hocasından tek başına aldığı hadislerde *haddesenî* lafzını,³²⁵ toplulukla birlikte aldığı hadislerde ise *haddesenâ* lafzını³²⁶ kullanmaktadır. Yine aynı tarîkle farklı hocalardan aldığı ve bu hocalarını aynı senedde zikrettiği hadislerde sîga farklılıklarını belirtmeye özen göstermiştir. Örneğin, aynı senedle hocaları İshâk b. Râhûye ve Muhammed b. Yahya ez-Zühli'den naklettiği ve bu iki hocasını tek senedde zikrettiği bir rivâyette, İshâk b. Râhûye'nin semâya delalet eden *enbeenâ* lafzını, Zühli'nin ise yine semâya delalet eden *haddesenâ* lafzını kullandığını belirtmiştir.³²⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere Mervezî'nin, büyük oranda tahammül yollarından semâyı kullanmasına karşın, icâzet metoduyla da hadis naklettiği belirtilmiştir. Daha önce hayatı hakkında bilgi verirken değindiğimiz üzere Ebû Yahyâ Ahmed b. Muhammed es-Semerkandî'nin (öl. 356/967), Mervezî'den icâzet yoluyla hadis aldığı ve bu hadislerde tedlîs yaparak, semâ yoluyla almış gibi rivâyet ettiği aktarılmaktadır.³²⁸

Sonuç olarak Mervezî, az da olsa farklı tahammül ve edâ yollarına başvurmakla birlikte çoğunlukla semâ yoluyla aldığı hadisleri nakletmeye özen göstermiştir. Ayrıca gerek *haddesenâ* ile *ahberanâ* lafızlarını aynı anlamda kullanmayı kötü ahlak olarak vasıflandırarak, bu iki lafzın farklı tahammül yollarına delalet ettiğini vurgulaması gerekse hadislerin naklederken tekil-çoğul ayırımına son derece önem vermesi, Mervezî'nin tahammül ve edâ konusunda oldukça titiz olduğunu göstermektedir.

2.6. İsnad Kullanımı ve Kullandığı Senedlerin Özellikleri

Bu bölümde, Mervezî'nin eserlerinde nakletmiş olduğu rivâyetlerin senedleri farklı açılardan incelenecektir. Böylece, Mervezî'nin isnad kullanımında gözettiği

³²⁵ Örnek rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/119, 247, 249, 407.

³²⁶ Naklettiği bu hadislerin büyük çoğunluğunu *haddesenâ* lafzı ile rivâyet etmiştir.

³²⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 192.

³²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Kureyvitî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 18.

farklı amaçları ve senedlerinin sahip olduğu farklı özellikleri yakından görmek mümkün olacaktır.

2.6.1. Silsiletü’z-Zeheb Bulunan İsnâdlar

“Bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine/yapanına nispet etme, dayandırma”³²⁹ manasına gelen *isnâd*, büyük gayretlerle ihdâs edilmiş, İslâm ümmetine has bir sistem olarak temayüz etmiş ve Hz. Peygamber’e yalan haber nispet etmenin önünde duran ciddi bir engel olmuştur.

Hadis âlimleri gerek husûsî olarak isnâdlardaki tüm râvîleri gerek isnâdları bir bütün olarak inceleyerek Hz. Peygamber veya sonraki nesillere nispet edilen haberlerin en sağlam ve en kısa yoldan ulaşanlarını tespit etmeye çalışmışlardır.³³⁰ Başlıkta kullandığımız ve *altın silsile* manasına gelen ifadenin yanı sıra hadis âlimleri tespit ettikleri bu en sağlam sened zincirlerini *esahhu’l-esânîd*, *ecellü’l-esânîd*, *esbetü’l-esânîd* gibi farklı terkiplerle de ifade etmişlerdir. Buna karşın en zayıf isnâdlar da âlimler tarafından tespit edilmiş ve *silsiletü’l-kizb*, *ehve’l-esânîd* gibi tavsiflerle ifade edilmiştir.³³¹

Hadis âlimlerinin râvîler hakkındaki hükümlerinin değişiklik gösterdiği, bilinen bir husustur. Dolayısıyla en sahîh isnâd belirlenirken de bu isnâd kişiden kişiye değişiklik göstermiş ve farklı sened zincirleri *silsiletü’z-zeheb* olarak isimlendirilmiştir. Örneğin, İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel’e göre Zührî ←Sâlim ←İbn Ömer, Amr b. Alî el-Fellâs, Ali b. el-Medînî’ye göre Muhammed b. Sîrîn ←Abîde es-Selmânî ←Alî, Yahyâ b. Maîn’e göre A‘meş ←İbrâhîm en-Nehâî ←Alkame, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe’ye göre Zührî ←Alî b. Hüseyin ←Hüseyin b. Alî ←Alî isnâdlarının, en sahîh isnâd sayıldığı rivâyet edilmiştir.³³² İbn Hacer, âlimler tarafından belirlenmiş bu en sahîh isnâdlardan birini tercih etmek yerine, hepsini bu

³²⁹ Aydın, *Hadis İstılahları*, 140.

³³⁰ Ahmet Yücel, “Silsiletü’z-Zeheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/208.

³³¹ Bu isnâdların farklı adlandırmaları hakkında geniş bilgi için bk. Yücel, “Silsiletü’z-Zeheb”, 37/208.

³³² Diğer örnekler için bk. Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü’n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, thk. Nûreddîn ‘İtr (Dımaşk: Matbaatü’s-Sabâh, 1421/2000), 60-61.

vasıfla kabul etmek gerektiğini söylemekte ve itimat edilen edilen görüşün bu olduğunu belirtmektedir.³³³

Mervezî'nin, *silsetü'z-zeheb* meselesine dâir herhangi bir şey söylemediğini belirtelim. Biz bu başlığı, isnâdlarını incelediğimiz Mervezî'nin, ne derece sağlam senedlerle de rivâyette bulunduğu konusunda bir fikir vermesi açısından önemli olduğunu düşündüğümüz için açmış bulunmaktayız. Mervezî'nin rivâyet ettiği isnâdlarda bulunan altın silsile, İmam Buhârî'nin silsilesidir. Buhârî'ye göre, en sahîh isnâdın Mâlik ←Nâfi' ←İbn Ömer kanalıyla gelen rivâyetler olduğu aktarılmıştır.³³⁴ Mervezî'nin senedlerine baktığımızda, doğal olarak bizzat İmam Mâlik'ten bu kanalla rivâyet aktarmasa da hocası Yahyâ b. Yahyâ aracılığıyla, bu altın silsileye ulaştığı görülmektedir. Şüphesiz, İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden olan Yahyâ b. Yahyâ'nın yakın talebeliğini yapması bu senedlere ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, bu senedle sekiz rivâyet nakletmiştir.³³⁵

Hadis ilminin otorite isimlerinden olan hocası Yahyâ b. Yahyâ aracılığıyla ve yine diğer bir hocası olan hadis ilminin otorite isimlerinden İmam Buhârî'nin en sahîh isnâd saydığı bu sened zinciriyle nakilde bulunması, Mervezî için büyük bir imtiyâz olsa gerektir. Bununla birlikte altın silsile olarak adlandırılan bu isnâdlara sahip olması Mervezî'nin hadis ilmindeki konumunu ve yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

2.6.2. İttisâl Açısından Problemlî Isnâdlar

Bir önceki başlıkta da belirttiğimiz üzere Mervezî gerek eserlerinde gerek kaynaklarda bulunan rivâyetlerinde, büyük oranda semâya yani rivâyeti hocasından bizzat aldığına delâlet eden *haddesenâ* ya da *haddesenî* lafızlarıyla ve az da olsa kırâate delalet eden lafızlarla nakilde bulunmuştur. Buna karşın rivâyeti muttasıl bir

³³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, 61.

³³⁴ Ebû Amr Takıyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Salâh eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Muḳaddimetü İbni's-Şalâh*, thk. Nûreddîn 'İtr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 16.

³³⁵ Rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü ḳadri's-şalât*, 1/173; 2/883; a.mlf., *Muḳtaşaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 80,177; a.mlf., *Muḳtaşaru Ḳıyâmi ramazân*, 254; a.mlf., *Muḳtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 284; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 183.

senedle almadığına delâlet eden ve çoğunluğu temrîz sîgalarından oluşan *ruviye*,³³⁶ *ruviye merfûan*,³³⁷ *ruviye mevkûfen*,³³⁸ *yurvâ an*,³³⁹ *fî hadîsin*,³⁴⁰ *fî rivâyetin*,³⁴¹ *sebete an*,³⁴² *ruvvînâ*,³⁴³ *hakâ*,³⁴⁴ *hukiye*³⁴⁵ gibi ifadelerle de rivâyette bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ittisâle delâletinde şüphe bulunan *enne* ve *an*³⁴⁶ lafzıyla ise rivâyette bulunmamıştır.

Eserlerinde ele aldığı konular gereği Mervezî, merfû rivâyetlerin yanı sıra mevkûf, maktû rivâyetlere ve selefe ait sözlere de çokça yer vermiştir. Mervezî'nin, yukarıda ifade edilen lafızları sadece merfû rivâyetlerde değil, bahsi geçen diğer

³³⁶ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/338; 2/518, 535, 562; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 127; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 227; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 284, 307. Burada verilen örnekler, Mervezî'nin merfû rivâyetlerde bu sîgayı kullandığına dâir örneklerdir. Bunun dışında, mesela görüşmediği İmam Mâlik'ten, *an* lafzıyla rivâyette bulunmaktadır. Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 239.

³³⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, bu sîgayı yalnızca iki yerde kullanmaktadır. İki yerde de *ruviye an Ebî Hüreyre* şeklinde, Ebû Hüreyre'den nakilde bulunmaktadır. Bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 63; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 340.

³³⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, bu sîgayla dört yerde nakilde bulunmaktadır. Söz konusu rivâyetleri Hz. Ümmü Habîbe, Abdullâh b. 'Amr b. el-Âs, Âişe ve Alî'den nakletmektedir. Bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 79, 175; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 250; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 303.

³³⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, bu sîga ile üç yerde rivâyette bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, *yurvâ ani'l-Hasen* şeklinde Hasan Basrî'ye ait yani maktû rivâyetlerdir. Bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/569, 996. Diğer sîgayı ise aşağıda belirtileceği üzere telif metodu gereği *yurvâ an Ebî Saîd el-Hudrî* şeklinde, Ebû Saîd el-Hudrî'ye nispetle kullanmış, ardından söz konusu rivâyetin muttasıl senedlerini vererek hadîsi nakletmiştir. Bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 328.

³⁴⁰ Söz konusu sîga, Mervezî tarafından bazen nekra olarak *fî hadîsin* veya *fî hadîsin âhar* şeklinde bazen de *fî hadîsi Ubâde*, *fî hadîsi İbn Abbâs* şeklinde bir sahâbiye nispet edilerek kullanılmaktadır. Örnek kullanımlar için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/583, 588, 706, 957.

³⁴¹ En fazla kullandığı ifadelerden biri olan bu ifadeyi, çoğunlukla muttasıl olarak zikrettiği rivâyetlerin ardından lafız farklılıklarını veya ziyade lafızları belirtmek amacıyla kullanmıştır. Örnekler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 90, 93, 94; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 267, 278, 284.

³⁴² Mervezî bu ifadeyi bir yerde ardından muttasıl bir sened zikretmeksizin kullanırken (Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 212), bir başka yerde muttasıl senedler zikrederek kullanmaktadır (Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 71).

³⁴³ Mervezî bu lafzı bazen *ruvvînâ ani'n-nebî* şeklinde Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmak için kullanırken, bazen sahâbe ve sonraki nesillerden rivâyette bulunmak için kullanmaktadır. Örnek kullanımlar için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/345; 2/535; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 33, 130; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 284, 291.

³⁴⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ifadeyi yalnızca Vekî' b. el-Cerrâh'ın oğlu Süfyân'dan yaptığı bir nakilde kullanmıştır. Bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/928.

³⁴⁵ Örnek kullanımlar için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/97, 98; 2/563.

³⁴⁶ Ulaştığımız bu neticeden, kendisinin *Kıyâmi'l-leyl*, *Kıyâmu ramazân* ve *Kitâbü'l-Vitr* adlı üç eseri müstesnadır. Zira eserlerini tanıtırken de belirttiğimiz üzere, bu üç eser Ahmed b. Alî el-Makrîzî tarafından ihtisâr edilmiştir. Makrîzî bu ihtisâr çalışmasında eserde bulunan çoğu rivâyetin senedini hazfetmiştir. Bu sebeple, Mervezî'nin bu eserlerinde *an* lafzıyla rivâyette bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkün olmadığından biz bu üç eseri istisna tutarak bu neticeye ulaşmış bulunmaktayız. Bunun yanında diğer iki eserinde *an* lafzıyla hiçbir yerde rivâyette bulunmaması, söz konusu eserlerinde de rivâyette bulunmadığı ihtimalini güçlü kılmaktadır.

rivâyet türlerinde de kullandığı hatta bu lafızların bulunduğu rivâyetlerin çoğunluğunu merfû rivâyetler dışında kalan selefe ait rivâyetlerin teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Bunun yanı sıra, temrîz sîgasıyla naklettiği birçok rivâyetin de hemen devamında söz konusu rivâyetlerin muttasıl senedleri ve farklı varyantlarını zikretmesi Mervezî'nin sıkça başvurduğu bir uygulamadır. Dolayısıyla bu tür sîgaları zaman zaman telif metodu gereğince de kullandığını söylemek mümkündür.

Mervezî'nin kullandığı senedlere bakıldığında büyük oranda muttasıl senedlerle nakilde bulunduğu görülmektedir. İttisâl açısından problemlili rivâyetlere ise asıl olarak değil, yukarıda da belirtildiği gibi daha çok muttasıl rivâyetlere takviye olarak yer vermiştir. Buna karşın eserlerinde, tâbînin aradaki râvîyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği *mürsel*,³⁴⁷ senedin ortasından bir veya peş peşe olmamak kaydıyla birden fazla râvînin düştüğü *munkatı*,³⁴⁸ senedin ortasından peş peşe en az iki râvînin düştüğü *mu'dal*,³⁴⁹ ve senedin başından bir veya birkaç râvînin düştüğü *muallak*,³⁵⁰ rivâyetlere de yer verdiği görülmektedir. Ayrıca ittisâle delaleti şüpheli olan *kâle* lafzıyla da hocalarından rivâyette bulunmuştur.³⁵¹

2.6.3. Mübhem Râvî Bulunan İsnâdlar

Sözlükte “kapalı olmak”³⁵² manasına gelen ve “ibhâm” masdarının ism-i mefûlû olan mübhem kelimesi, hadis terimi olarak “isim, künye veya lakabı belirtilmeksizin sadece fulân, recül, imrae, şeyh, zevce, amm, amme, ibn amm, ibn fulân gibi kapalı vasıflarla zikredilen kimseler veya böyle kimselerin bulunduğu hadisler için kullanılan bir ifadedir.”³⁵³ Söz konusu kapalılık isnadda bulunabileceği

³⁴⁷ Örnekler için bk. Mervezî Ta'zîmü kadri's-şalât, 1/147, 187, 166-167; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 173; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 243; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 55, 98.

³⁴⁸ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/128, 144, 204; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 129; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 49, 50, 82.

³⁴⁹ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/649; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 64; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 248.

³⁵⁰ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/666; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 105, 134; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 218.

³⁵¹ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/523, 927.

³⁵² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “bhm”, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 12/57.

³⁵³ Aydın, *Hadis İstılahları*, 190-191. Mübhemlik ifade eden lafızlar hakkında daha detaylı bilgi için bk. İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 375-379; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 853-865.

gibi metinde de bulunabilmektedir. Senedde bulunan kapalılığa *mübhemü’l-isnâd*, metinde bulunan kapalılığa ise *mübhemü’l-metn* adı verilmektedir.³⁵⁴

Hadisteki mübhemliğin pek çok sebebi bulunmaktadır. Genellikle râvînin hocasının adını bilmemesinden kaynaklanmakla birlikte bildiği halde kısaltmasından, adını söylemeye gerek duymamasından, adından şüphe etmesinden, kişiyi yüceltme veya alçaltma düşüncesinden, zayıf bir râvî olduğunu düşünme endişesinden de hadiste mübhemlik meydana gelebilmektedir.³⁵⁵ Mübhem râvî, ancak aynı hadisin başka tarîki var ise ve o tarîkte ismi açıkça vârid olmuşsa bilinebilmektedir. Mübhem râvîlerin tespiti adına çalışmalar yapılmış ve *mübhemât* adı verilen bir literatür oluşmuştur.³⁵⁶

Hadislerde mübhem râvîlerin bulunması, hadisin sıhhatini etkileyen bir unsurdur. Âlimler böyle bir hadisin hangi tür hadis grubuna gireceğinde farklı görüşler ortaya koymalarına karşın ortadaki mübhemlik kalkıncaya kadar delil olarak kullanılamayacağına ortak kanaate sahiptirler. Buna karşın sahâbenin tamamı âdil sayıldığı için, sahâbenin mübhem olarak bırakılması hadise bir zarar vermemektedir.³⁵⁷

Mübhem hadislerle ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra Mervezî’nin rivâyetlerinde, onun bizzat şeyhlerini mübhem olarak zikrettiği herhangi bir kullanıma rastlayamadık. Buna karşın sonraki tabakalarda mübhem râvîlerin bulunduğu rivâyetler nakletmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tür rivâyetlerde *an recül*³⁵⁸ ve *haddesenî recül*³⁵⁹ ifadesi gibi yalın bir ifade kullanıldığı gibi *an recül min Bulkîn=Bulkîn bölgesinden bir adamdan rivâyetle*,³⁶⁰ *an recül min Selîd=Selîd bölgesinden bir*

³⁵⁴ Emin Âşıkutlu, “Mübhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/436.

³⁵⁵ Âşıkutlu, “Mübhem”, 31/436.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 101. Mübhemât literatürü hakkında bilgi için bk. Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi* (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 186-187.

³⁵⁷ Detaylı bilgi için bk. Âşıkutlu, “Mübhem”, 31/436. Sahâbenin adaletine dair bk. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 39-84.

³⁵⁸ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’ş-şalât*, 1/194; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 80, 115, 178.

³⁵⁹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 87.

³⁶⁰ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’ş-şalât*, 1/95; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 143.

adamdan rivâyetle,³⁶¹ an şeyh min Tay=Tay bölgesinden bir şeyh/adamdan rivâyetle,³⁶² an recül min ehli'ş-Şâm=Şam ehlinden bir adamdan rivâyetle,³⁶³ şeyh min ehli'ş-Şâm=Şam ehlinden bir şeyhten rivâyetle,³⁶⁴ an recül min ehli'l-Fedek=Fedek ehlinden bir adamdan rivâyetle,³⁶⁵ an recül min Eslem=Eslem kabilesinden bir adam,³⁶⁶ an recül min kavmihî=kavminden bir adamdan rivâyetle,³⁶⁷ gibi bir bölgeye veya kabileye nispet edilen mübhem râvîler de bulunmaktadır. Ayrıca, an recül haddesehû=kendisine tahdîs eden bir kişiden rivâyetle,³⁶⁸ an recül kad semmâhu=isini zikrettiği bir adamdan rivâyetle,³⁶⁹ an recül yükennâ Ebâ Mûsâ=Ebû Mûsâ olarak künyelenen bir adamdan rivâyetle,³⁷⁰ şeyh yükennâ Ebâ Muhammed=Ebû Muhammed olarak künyelenen bir şeyh³⁷¹ gibi farklı vasıflarla anılan mübhem râvîler de Mervezî'nin naklettiği rivâyetlerde bulunan mübhem râvî türlerindendir. Bazen aynı rivâyette iki mübhem râvînin bulunduğu da görülmektedir. Yahya b. Yahya ←Hâlid b. Abdillâh ←Hâlid el-Huzâî ←Abdullâh b. Şakîk ←Recül min Bulkîn ←İbn ammin lehû (Amcasının oğlu) tarîkiyle naklettiği rivâyet buna örnektir.³⁷²

Mervezî'nin naklettiği rivâyetlerde, mübhem râvî bulunan rivâyetlerin sayısının az bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bu rivâyetler daha çok *Ta'zîmü kadri'ş-şalât* adlı eserinde yoğunlaşmış ve Mervezî birçoğunun mübhem râvî bulunmayan farklı senedlerini ve varyantlarını vermiştir. Örneğin, İshâk b. Râhûye ←Cerîr ←Mansûr ←Hayseme ←Recül min kavmihî ←Abdullâh b. Mesûd tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği “Yatsı vaktinden sonra namaz kılanlar ve yolcular hariç müsâmere yoktur.” hadisinin öncesinde ve sonrasında farklı varyantlarına yer vermiştir.³⁷³

³⁶¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/214.

³⁶² Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 339.

³⁶³ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/401.

³⁶⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 2/888.

³⁶⁵ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/339.

³⁶⁶ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/501.

³⁶⁷ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/165.

³⁶⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/129.

³⁶⁹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/188.

³⁷⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/255.

³⁷¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 135.

³⁷² Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/95.

³⁷³ Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/165. Rivâyetin farklı varyantları için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri'ş-şalât*, 1/163-166.

Mervezî'nin bazı rivâyetlerindeki mübhem râvîlerden, başka kaynaklarda tasrih edildiği tespit edilebilen şahıslar da bulunmaktadır. Örneğin, İshâk b. Râhûye ←Yahyâ b. ed-Darîs ←'Amr b. Ebî Kays ←Atâ b. Ebî Sâib ←Recül kad haddesehû tarîkiyle Hz. Alî'den nakletmiş olduğu bir rivâyette, görüldüğü üzere Atâ b. Ebî Sâib'in rivâyeti aldığı hocası olan yani Hz. Ali ile Atâ b. Ebî Sâib arasında bulunan tâbiî râvî *recül kad haddesehû=ismini zikrettiği bir adam* şeklinde mübhem bırakılmıştır.³⁷⁴ Bu mübhemliğin kimden kaynaklandığına dair Mervezî herhangi bir söz zikretmemiştir. Rivâyet araştırıldığında, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde söz konusu rivâyetin, mübhem bırakılan râvînin tasrih edildiği farklı bir tarîkle zikredildiği görülmektedir. Bu tarîk ile mübhem bırakılan tâbiî râvînin Ubeydullah b. Ebî Râfi' olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁵

Mervezî'nin naklettiği rivâyetlerde mübhem râvî bulunan tabakalardan biri de sahâbe tabakasıdır. Mübhem sahâbîlerin *recül min ashâbi'n-nebî*,³⁷⁶ *recül min ashâbi Resûlillâh*,³⁷⁷ *recül mine'l-Ensâr*,³⁷⁸ *recül min ba'di ashâbi'n-nebî*,³⁷⁹ *recül min kavmihi*³⁸⁰ şeklinde zikredildiği görülmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sahâbe âdil sayıldığından bu tür bir mübhemliğin naklettiği hadislerle herhangi bir zararı bulunmamaktadır.

Mervezî'nin naklettiği mübhem râvîli senedlerde dikkat çeken diğer bir husus, hakkında ta'dîl lafzı kullanılan mübhem râvîlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, eserlerinde bu türden bir ibhâm bulunan üç rivâyete yer vermiştir. Bunlardan biri, *Muvatta*'dan aldığı anlaşılan İmam Mâlik'e ait bir rivâyettir. Kadir gecesinin önemine dair açtığı bâb başlığı altında, Kadir sûresinin nüzûl sebebine dair muallak olarak naklettiği rivâyetin senedi *an Mâlik: semi'tu men esiku bihî enne'n-nebî* şeklindedir.³⁸¹ İkinci rivâyet ise İmam Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eserinden naklettiği

³⁷⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/188.

³⁷⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/426.

³⁷⁶ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/214, 241; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 125, 184; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 182.

³⁷⁷ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/158, 186.

³⁷⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/283; 2/912.

³⁷⁹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/722.

³⁸⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/813.

³⁸¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 248. Rivâyetin *Muvatta*'daki yeri için bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985), "İ'tikâf", 15.

görülen rivâyettir. Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerine dair bir tefsir olan söz konusu rivâyetin senedi, *kâle 'ş-Şâfiî semi 'tu men esiku bi-haberihî ve ilmihî* şeklindedir.³⁸²

Görüldüğü üzere Mervezî, söz konusu rivâyetleri Mâlik ve Şâfiî'nin eserlerinden nakletmiş ve bu tür bir nakli âyet tefsiri için yapmıştır. Hicrî 2/8. asırda yaygın olarak görülen bu rivâyet şeklinin³⁸³ makbul sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hadis ve fıkıh usûlcülerinin çoğunluğu bu tür bir ta'dîlin geçersiz sayılacağını söylemişlerdir. Bir görüşe göre de Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamlarının, yalnızca mezheplerine muvâfık olan şahısları mübhem şekilde zikrederek tevsîk lafzıyla kendilerinden rivâyette bulunmalarının ta'dîl anlamına geleceği belirtilmiştir.³⁸⁴ Mervezî'nin de bu şekilde rivâyetlere yer vermesi, onun Mâlik ve Şâfiî gibi önde gelen imamların bu türden mübhem ifadelerine itimat ettiği konusunda bize fikir vermektedir.

Mervezî'nin, ta'dîl ifade eden bir lafızla naklettiği üçüncü rivâyet ise tâbiûndan olan Saîd b. Cübeyr'in (öl. 94/713), yine ismi mübhem bırakılmış olan bir tâbiûden naklettiği rivâyettir. Söz konusu rivâyette mübhem râvî, *an Saîd b. Cübeyr an recûl indehû radiye* şeklinde Saîd b. Cübeyr tarafından ta'dîl edilmiştir.³⁸⁵ Buna karşın Mervezî'nin bu rivâyeti de çoğu rivâyette olduğu gibi hemen öncesinde zikrettiği, rivâyetin diğer tarîklerini takviye amacıyla verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak yukarıda belirttiğimiz gibi Mervezî'nin mübhem râvî bulunan senedlerle naklettiği rivâyetler, eserlerinde az bir yekûn tutmakta ve bu rivâyetlerin birçoğunu şevâhid ve mutâbaat kabilinden nakletmektedir. Şevâhid ve mutâbi olarak zikretmediği rivâyetlerin de örneğini verdiğimiz gibi râvîsi tasrih edilmiş şeklini farklı kaynaklarda bulmak mümkündür. Hicrî 3. asrın, hicrî 2. asrın aksine muttasıl isnâd nakletme çabalarının daha fazla yoğunluk kazandığı, bu tür rivâyetlerin ise daha az kullanıldığı bir dönemdir. Mervezî'nin de yaşadığı dönemin yaygın metoduna uyduğu görülmektedir.

³⁸² Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 26. Rivâyetin el-Üm'deki yeri için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 1/86.

³⁸³ Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 105.

³⁸⁴ Âşıkkutlu, "Mübhem", 31/436.

³⁸⁵ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 187.

2.6.4. Tereddüt Bulunan İsnâdlar

Mervezî'nin kullandığı isnadlarda dikkat çeken hususlardan biri de tereddüt içeren ifadelerdir. Zabt kusuru ile ilgili bir husus olan bu türden rivâyetler, hadis ilminde *şekkü'r-râvî* şeklinde ifade edilmiştir. Tereddüt ifade eden lafızlara ise *terdîd lafızları* denilmektedir. Tereddüt ve şüphe hadisin hem senedinde hem de metninde görülebilen bir durumdur.³⁸⁶ Mervezî'nin isnâdlarında bulunan tereddüt ve şüpheler, râvînin ismi ve rivâyetin merfû olup olmadığıyla ilgilidir.

2.6.4.1. Râvîye Dair Tereddütler

Mervezî eserlerinde bu türden rivâyetlere yer vermesine karşın bunların çok fazla bir yekün tutmadığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, eserlerinde bu türden sekiz rivâyete yer vermiştir. Rivâyetlere bakıldığında tereddütlerin, râvînin ismi, nisbesi, *mü'telif* ve *muhtelif*³⁸⁷ grubuna dahil olması sebebiyle nasıl okunacağı ve rivâyeti nakleden râvînin kimliği hakkında olduğu görülmektedir. Mervezî senedleri naklederken bu tereddütlerin kimden kaynaklandığını çoğu zaman belirtmemektedir.

Söz gelimi, Muhammed b. Beşşâr ←Safvân b. Îsâ ←İbn Aclân ←Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî ←Ömer b. el-Hakem vasıtasıyla naklettiği ve sahâbî râvîsi Ammâr b. Yâsir olan bir rivâyette, Ömer b. el-Hakem'in rivâyeti aldığı râvînin ismi *an Abdurrahmân ev Abdillâh b. Aneme* olarak zikredilmiştir.³⁸⁸ Görüldüğü üzere, bu isnâdda Ömer b. el-Hakem'in hocasının isminin Abdurrahmân mı yoksa Abdullâh mı olduğu konusunda tereddüt bulunmaktadır. Ancak Mervezî, tereddüdün kimden kaynaklandığı konusunda bilgi vermemektedir. Buna karşın hemen öncesinde aynı rivâyetin iki farklı isnâdını zikretmektedir. Birinci sened İshâk ←Ebü'l-Hâlid el-Ahmer ←İbn Aclân ←Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî ←Ömer b. el-Hakem ←Abdurrahmân b. Aneme şeklinde gelmekte,³⁸⁹ ikincisinde ise Mervezî senedi İshâk b. Râhûye ←Safvân b. Îsâ ←İbn Aclân şeklinde naklederek devamında, İshâk

³⁸⁶ Detaylı bilgi için bk. Ebû Muâz Târik b. Avazallâh el-Hüseynî, *el-İrşâdât fî takvîyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât* (Riyad: Dâru İbn Teymiyye, 1417/1998), 316-325.

³⁸⁷ “Yazılış şekli aynı, okunuş şekli ayrı veya yazılış ve okunuşları birbirine yakın olan isim, nisbe, lakab ve künyelere verilen isimdir.” Bk. Aydın, *Hadis İstılahları*, 231. Aynı şekilde bu türden isim, nisbe ve künyelere *müştebih* adı da verilmektedir. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları*, 227.

³⁸⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 197-198.

³⁸⁹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 195-196.

b. Râhûye'nin birinci senedin aynısını zikrettiğini ancak burada Abdurrahmân b. Aneme değil Abdullâh b. Aneme dediğini belirtmektedir.³⁹⁰ Abdullâh b. Aneme'nin biyografisi araştırıldığında, onun sahâbeden olduğu ve Ammâr b. Yâsir'den hadis rivâyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁹¹ O halde râvînin isminin Abdullâh b. Aneme olması daha doğru görünmektedir.

Nisbe konusunda tereddüdün bulunduğu tek sened ise Yahyâ b. Yahyâ ←Süfyân b. Uyeyne ←Abdülmelik b. Nevfel ←İbn 'Isâm ←Babası tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivâyettir. Senedde bulunan İbn 'Isâm'ın nisbesi konusunda tereddüt edilmiş ve *el-Müzenî ev el-Ğıfârî* şeklinde nakledilmiştir.³⁹²

Bir başka tereddüt şekli ise hadisi nakleden şahsın kim olduğu hususundadır. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî ←A'meş ←Ebû Sâlih tarîkiyle naklettiği bir rivâyette, tâbiûndan olan Ebû Sâlih'in rivâyeti kendisinden naklettiği sahâbî râvî *Ebû Hüreyre ev recülün min ashâbi'n-nebî* şeklinde zikredilmiştir.³⁹³ Yine, Muhammed b. Abde ←Alî b. Hasan ←Muhammed b. Meymûn es-Sükkerî ←A'meş ←Ebû Sâlih kanalıyla naklettiği başka bir rivâyette, sahâbî râvînin Ebû Hüreyre mi yoksa Ebû Saîd el-Hudrî mi olduğu konusunda tereddüt edilmiştir.³⁹⁴ Söz konusu tereddüt bulunan iki rivâyetin de A'meş ←Ebû Sâlih kanalıyla gelmesi dikkat çekicidir.

Yahyâ b. Yahyâ ←Cerîr ←Mansûr ←Rebi' b. Hirâş tarîkiyle zikrettiği başka bir rivâyette, Rebi' b. Hirâş'ın hadisi aldığı tâbiû hocasının kim olduğu konusunda *Zeyd b. Zabyân ev ğayruhû* ifadesi kullanılarak tereddütte bulunulmuştur.³⁹⁵

Mervezî'nin tereddüdün kimden kaynaklandığını zikrettiği tek rivâyet Muhammed b. Ubeyd ←Abdülvâris b. Saîd ←Hüseyn el-Muallim ←Abdullâh b. Büreyde ←Abdullâh el-Müzenî tarîkiyle naklettiği rivâyettir. Mervezî, Abdullâh el-Müzenî'nin rivâyeti aldığı sahâbî râvînin kim olduğuna dair tereddüdünü şöyle aktarmaktadır: “Yazdım ama unuttum. Abdullah b. Ma'kal miydi yoksa Abdullah b. Muğaffel mi bilmiyorum.” Buna karşın, aynı hadisin hemen öncesinde verdiği farklı

³⁹⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 197.

³⁹¹ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus es-Sadeî, *Târîhu Mısr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/278; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, 3/1588.

³⁹² Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/920.

³⁹³ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/241.

³⁹⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/492.

³⁹⁵ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 193.

isnâdında, rivâyeti nakleden sahâbînin Abdullâh b. Muğaffel olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹⁶

Yukarıda vermiş olduğumuz örneklerden sonra şunu belirtelim ki, bazı örneklerde de aktardığımız üzere Mervezî'nin naklettiği tereddüt bulunan senedlerin tamamı mütâbi‘ ve şevâhid kabilindendir. Ayrıca konunun başında da belirttiğimiz üzere bu türden rivâyetlerin sayısı sekiz gibi bir rakama tekabül etmekte yani eserlerinde çok az bir yekûn oluşturmaktadır.

2.6.4.2. Merfû Olup Olmadığına Dair Tereddütler

Mevkuf ve maktû rivâyetlerin kasten veya hata sonucu Hz. Peygamber'e nispet edilmesi yani merfûlaşması olarak ifade edilen ref' problemi hadis rivâyetinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu işlemin hata sonucu meydana gelmesi hadis ilminde *ilelû'l-hadis* kapsamında değerlendirilirken, kasıtlı olarak meydana gelen rivâyetlerin merfûlaştırılması durumu ise daha çok mevzû haberler kategorisinde mütalaa edilmiştir.³⁹⁷ İlk dönemde kavramların henüz yerleşik hale gelmemesi sebebiyle, Hz. Peygamber'e ait rivâyetlere farklı isimler verilmiştir. Sonraki dönemlerde ise tam anlamıyla bir ittifak sağlanamamakla beraber *merfû* ifadesi büyük oranda yaygınlık kazanmıştır.³⁹⁸

Mervezî'nin isnâdlarına bakıldığında, bazı rivâyetlerde ref' problemine dikkat çektiği görülmektedir. Haddizatında bu mesele, şevâhid ve mütâbaat çerçevesinde değerlendirebilecek bir meseledir. Zira Mervezî'nin, ref' problemine dikkat çektiği rivâyetler takviye amacıyla naklettiği rivâyetlerden oluşmaktadır. Ancak biz önemine binaen müstakil bir başlık altında meseleyi ele almayı uygun gördük.

Mervezî, rivâyette ref' problemi varsa tercihinine dair herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. Buna karşın, genellikle önce senedi eksiksiz vermekte ardından temrîz sîgası kullanarak *ruviye an fulân merfûan/mevkûfen*, *fî rivâyetin an fulân* gibi ifadelerle rivâyetin farklı tarîkini nakletmektedir. Senedi eksiksiz nakledip ardından

³⁹⁶ Rivâyetlerin tamamı için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 71.

³⁹⁷ Sabri Çap, "Ref Problemi Başlıklı Makale Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (Aralık 2007), 161.

³⁹⁸ Yusuf Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti* (Ankara, OTTO Yayınları, 2015), 15. Ref' sebepleri, yöntemleri ve etkileri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 157-223.

temrîz sîgasıyla farklı tarîkini vermesi, onun bir anlamda rivâyetin hangi formunu sahîh saydığı hakkında bize fikir vermektedir. Muhtemelen böyle bir metod belirlemesinin sebebi, eksiksiz verdiği isnâdı sahîh, temrîz sîgasıyla verdiği senedi ise her ne kadar takviye amaçlı kullansa da zayıf saymasından kaynaklandığı söylenebilir. Söz gelimi, Ümmü Habîbe'den (öl. 44/664) merfû olarak naklettiği “*Kim farz namazları dışında, dördü öğleden önce, ikisi öğleden sonra, ikisi akşam namazından sonra, ikisi yatsıdan sonra, ikisi de sabah namazından önce olmak üzere günde on iki rekât namaz kılsa onun için cennette bir ev inşa edilir*” hadisinin ardından *ve ruviye an Ümm-i Habîbe mevkûfen* ifadesini kullanarak, rivâyette bulunan *farz namazları dışında* lafzı yerine *tatavvuan/nafile* olarak ifadesinin geçtiği farklı bir varyantını nakletmiştir.³⁹⁹ Başka bir yerde, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den (öl. 49/669) naklettiği merfû bir rivâyetin hemen ardından *ve fî rivâyetin an Ebû Eyyûb mevkûfen*⁴⁰⁰ diyerek rivâyetin yine benzer lafızlarla aktarılan farklı bir varyantını nakletmiştir.

Yukarıdaki örneklerin aksine merfû olduğuna dair şüphelerinin bulunduğu isnâdlar da bulunmaktadır. Örneğin, Ebû Hüreyre'den naklettiği mevkûf bir rivâyetin devamında *ve ruviye anhü merfûan=**Bu rivâyet ondan merfû olarak da rivâyet edilmiştir* diyerek rivâyetin merfû tarîkinin de bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹

Başka bir yerde ise Mervezî'nin, hadisin merfû olarak zikredilip zikredilmediğinde tereddüt ettiği görülmektedir. Ebû Alî el-Bistâmî/Muhammed b. Yahyâ ← Vehb b. Cerîr ← Şu'be ← A'meş ← Ebû Sâlih ← Ebû Hüreyre kanalıyla merfû olarak naklettiği “Kişi zinâ ettiğinde mümin olarak zinâ etmez. Kişi hırsızlık yaptığı esnada mümin olarak çalmaz. Kişi içki içtiği esnada mümin olarak içmez.” hadisinin ardından, yine aynı hadisin Muhammed b. Yahyâ ← Abdurrezzâk b. Hemmâm ← Süfyân ← A'meş ← Zekvân ← Ebû Hüreyre tarîkini zikretmiş ve *Urâhu rafe'ahû bi-mislih=Bana öyle geliyor ki Ebû Hüreyre hadisi aynıyla ref' etti*⁴⁰² ifadesiyle hadisin bu tarîkinin merfû olup olmadığı konusundaki tereddüdünü dile getirmiştir.

³⁹⁹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 79.

⁴⁰⁰ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 293.

⁴⁰¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 340.

⁴⁰² Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/490.

Mervezî her ne kadar çoğunlukla rivâyetin kime nispet edileceğinin tespiti hakkında sessiz kalsa da bazen görüşünü belirtir nitelikte bilgi de sunmaktadır. Pek çok farklı mütâbi‘ ve şâhidini bir arada verdiği bir hadisin, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî ←Ebü'l-Velîd ←Hammâd ←Dâvûd b. Ebî Hind ←Zürâre b. Evfâ ←Temîm ed-Dârî kanalıyla aldığı tarîkini naklettikten sonra Ebü'l-Velîd'in sened hakkındaki şu sözlerini aktarmaktadır: “Bu hadisi Hammâd b. Seleme dışında hiç kimse merfû olarak nakletmemiştir.” Ardından bu bilgiyi teyid amacıyla rivâyetin Temîm ed-Dârî kanalıyla gelen iki senedini daha zikretmiş ve “Lem yerfa‘hu” diyerek hadisin sadece Hammâd b. Seleme kanalıyla gelen şeklinin merfû olarak aktarıldığını, diğer tarîklerin ise Temîm ed-Dârî'den mevkûf olarak aktarıldığını bir kez daha vurgulamıştır.⁴⁰³

2.7. Kullandığı Hadis İstilahları

Bir hadisçi olarak Mervezî'nin, eserlerinde hadis istilahlarına yer vermesi gayet doğal hatta kaçınılmaz bir durumdur. Bununla birlikte bu kavramları hangi anlamlarda kullandığı incelenmeye muhtaçtır. Bu bölümde ilgili başlıklar altında, Mervezî'nin kullanmış olduğu kavramlara yer verilecek ve bu kavramları hangi anlamda kullandığı incelenmeye çalışılacaktır.

2.7.1. Hadis, Sünnet, Eser ve Haber Kavramlarının Kullanımı

Mervezî, eserlerinde gerek rivâyetleri naklederken gerek meseleleri ele alırken hadis, sünnet, eser ve haber kavramlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Sünnet hakkındaki görüşlerini ileride inceleyeceğimiz için burada sadece sünnet kavramını hangi anlamda kullandığına değinmekle yetineceğimizi belirtelim.

Kendisinden önce kullanılmakla birlikte sahîh hadisin taşınması gereken şartları ilk defa ortaya koyan İmam Şafî'nin,⁴⁰⁴ hadis/sünneti temellendirme ve mahiyetini ortaya koyma hususunda büyük bir çaba harcadığı bilinmektedir. Bu çabanın sonucunda, sünnet kavramı kendisinden önceki âlimlerin sünnetle kastettiklerinden farklı bir anlam kazanmıştır. Önceleri çok daha geniş bir kapsama sahip olan sünnet anlayışı, İmama Şafî ile birlikte sadece Hz. Peygamber'e güvenilir

⁴⁰³ Rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/216.

⁴⁰⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul, İFAV Yayınları, 2014), 174.

bir yolla izafe edilen hadislere hasredilmiş bir sünnet anlayışına dönüşmüş ve daralma yaşamıştır.⁴⁰⁵ Dolayısıyla İmam Şâfiî, hadis ve sünneti müterâdif manada kullanarak, bu iki kavramın aynı şey olduğu görüşünü benimsemiştir.⁴⁰⁶ Bu görüş aynı zamanda ehl-i hadisin de benimsediği görüştür.⁴⁰⁷

Meslekten bir hadisçi ve ehl-i hadisin fıkıh sistematiğini şekillendiren İmam Şâfiî'nin sıkı takipçisi olan Mervezî'nin ileride detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağımız üzere gerek sünneti temellendirmede gerekse sünnetin mahiyetini belirlemede İmam Şâfiî gibi hareket ettiği görülmektedir. Her ne kadar açıkça ifade etmese de eserlerinde çok yoğun bir şekilde yer verdiği hadis ve sünnet kavramlarını birbirinin yerine ve sadece Hz. Peygamber'e izafe edilen rivâyetler için kullanmıştır. Söz gelimi, iman-amel ilişkisini tartışırken söylediği şu sözler sünneti hadis yerine kullandığını göstermektedir: “Denilse ki: ‘Senin zikrettiğin bu sâbit sünnetle birlikte amelin, Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imâna dahil olduğuna dair başka bir delil var mı?’ ‘Evet, sünnetlerin (السنن) ve âsârın çoğu buna delalet etmektedir.’ diye cevap verilir.”⁴⁰⁸ Görüldüğü üzere Mervezî, burada sünnet kelimesini çoğul olarak kullanmış ve âsâr kelimesinden ayrı zikrederek Hz. Peygamber'e izafe edilen merfû hadisleri kastetmiştir. Nitekim bu cümlelerin ardından merfû, mevkûf ve maktû rivâyetleri nakletmesi hadis ve sünneti aynı anlamda kullandığına delil teşkil etmektedir.⁴⁰⁹

Mervezî'nin rivâyetleri naklederken kullandığı diğer bir ifade ise *eser* kavramıdır. Bu kavrama çok fazla yer vermeyen Mervezî'nin, bu ifadeyi merfû, mevkûf ve maktû tüm rivâyetleri kapsayacak şekilde kullandığı görülmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivâyeti *eser* olarak nitelendirmektedir: “Bu söz, Araplar arasında çokça bilinen ve inkâr edilmeyen bir sözdür. Biz bu sözü,

⁴⁰⁵ Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 66-67.

⁴⁰⁶ Hâbil Nazlıgöl, “İmam Şâfiî'nin Hadis İlmine Katkıları”, *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012), 132-133; Fuat İstemî, “İmam Şâfiî'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)”, *e-Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 643-644.

⁴⁰⁷ Bk. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 41-42.

⁴⁰⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/398.

⁴⁰⁹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/399-417. Konuya dair diğer örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/658; 707, 808.

âsârda ve diğer yerlerde bulmaktayız. Hz. Peygamber'in namazını hakkıyla kılmayan birisine: 'Dön ve namazını kıl. Sen namaz kılmış olmadın' demesi buna örnektir."⁴¹⁰

Görüldüğü üzere Mervezî, burada Hz. Peygamber'in sözünü eser olarak isimlendirmiştir. Buna karşın *eser* ile *hadisi* birbirinden ayrı şeyler olarak da zikretmiştir. Örneğin, Mürcie'yi eleştirdiği bir yerde şu cümleleri sarf etmektedir: "Onlardan hadis talep eden veya âsâr dinleyen kişiye şaşılır."⁴¹¹ Yine bir başka yerde, farklı sahâbîlerden naklettiği mevkûf rivâyetleri eser olarak isimlendirmiştir.⁴¹² Görüldüğü üzere burada da eser/âsâr kelimesini hadis kelimesinden ayırarak Hz. Peygamber'e izâfe edilenlerin dışında kalan rivâyetleri kastetmiştir.

Mervezî, eserlerinde *haber* veya çoğulu olan *ahbâr* kavramına da yoğun bir şekilde yer vermiştir. Bilindiği üzere, bazı âlimler *haber* ve *hadis* kavramlarını eş anlamlı kullanmış, bazıları ise aralarında fark olduğunu ve Hz. Peygamber'e izafe edilen sözlere *hadis*, Hz. Peygamber dışındaki kişilerin sözlerine de *haber* denileceğini söylemişlerdir.⁴¹³ Mervezî de büyük oranda haber kavramını merfû, mevkûf, maktû ve selefe ait sözleri yani tüm rivâyet çeşitlerini içine alacak şekilde kullanmıştır. Hatta öyle ki, bu kavramı *haberullâh*⁴¹⁴ ve *el-ahbâru anillâh*⁴¹⁵ şeklinde âyetleri de kapsayacak kadar geniş bir anlamda kullandığı görülmektedir.

2.7.2. Hadisin Sıhhatine İşaret Etmek İçin Kullandığı Terimler

Mervezî, sahîh hadis için net bir tanım yapmamıştır ancak verdiği bazı bilgilerden hareketle, onun sahîh hadis hakkındaki düşüncelerine dair fikir edinmek mümkündür. Mürcie'nin görüşlerini eleştirirken, onların "*Kişi mü'min olduğu halde zinâ etmez*" hadisi hakkındaki tevillerini naklettikten sonra şunları söylemektedir: "Bu, ancak haberi inkâr etmek ve yalanlamaktır. Bir haber, adalet, hıfz ve itkân sahibi kişiler tarafından sâbit olduğunda bir kişinin inkâr etmesi bu haberi bâtıl yapmaz." Bu ifadelerin devamında ise şunları söylemektedir: "Bu haberler, müfesser

⁴¹⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/575.

⁴¹¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/709.

⁴¹² Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 206.

⁴¹³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, 41.

⁴¹⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/357.

⁴¹⁵ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/700.

bir cerhile ithâma uğramamış, adalet, hıfz ve itkân sahibi râvîlerin rivâyet ettiği sâbit senedlerle Hz. Peygamber'den yaygın bir şekilde nakledilmiştir.”⁴¹⁶

Görüldüğü gibi Mervezî, sahîh hadise dair râvî merkezli bir tanım yapmakta ve senedin ittisâline ya da şâz ve illetten hâlî olması gibi hadis usûlünde yerleşik olan tanımda bulunan şartlara değinmemektedir. Bunun sebebini, bu cümleleri bir tanım ortaya koymak amacıyla serdetmemesine bağlamak mümkündür. Zira bir sonraki başlıkta görüleceği üzere Mervezî'nin hadislerin za'fına işaret etmek için kullandığı, ittisâldeki probleme veya rivâyetin şâz olup olmadığına delalet eden ifadeleri, onun sahîh hadisin kapsamına bu şartları da dahil ettiğini göstermektedir.

Mervezî'nin, eserlerinde *sahîh* ifadesini iki defa⁴¹⁷, bu kelimenin mastarı olan *sıhhat* ve ism-i tafdîli olan *esah* ifadelerini birer defa⁴¹⁸ kullandığı görülmektedir. Bunun yerine hadisin sıhhatine işaret etmek için daha çok *sâbit* ifadesini kullanmaktadır. Rivâyetlere dâir bilgisini, *el-haberu's-sâbit/el-ahbâru's-sâbite*,⁴¹⁹ *sünnetün sâbitetün*,⁴²⁰ *el-esânîdü's-sâbite*⁴²¹ gibi terkipleri yoğun bir şekilde kullanarak vermektedir. Sâbit kelimesi, Mervezî'den önce de hadisçilerin sahîh yerine kullandıkları bir kelimedir.⁴²²

Mervezî'nin, kullandığı diğer bir kavram *mahfûz* ifadesidir. *Mahfûz* terimi, başta ilelül-hadis kitapları olmak üzere hadis kaynaklarında yoğun olarak kullanılan bir ifadedir. Bununla birlikte, İbn Hacer'e kadar bu terimin tanımı yapılmamıştır.⁴²³ İbn Hacer ise *mahfûz* terimini “Bir râvînin hadisine, ya zabt fazlalığı, yahut adet çokluğu, yahutta diğer tercih sebeplerinden biri dolayısıyla kendinden daha üstün bir başka râvî yönünden muhalefet vaki olursa, râcihe (daha üstün olana) mahfûz,

⁴¹⁶ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/643.

⁴¹⁷ Bk. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *İhtilâfü'l-fukahâ*, thk. Muhammed Tâhir Hakîm (Riyad: Edvâu's-Selef, 1420/2000), 149; *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 201.

⁴¹⁸ *Sıhhat* ifadesi için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/652. *Esah* ifadesi için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 685.

⁴¹⁹ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/200; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 208.

⁴²⁰ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/398; 2/808.

⁴²¹ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/642, 652.

⁴²² Örnekler için bk. İmam Mâlik, “Vasiyyet”, 13; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kureyşî Müslim, *et-Temyîz*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Suud: Mektebetü'l-Kevser, 1410/1989), 194, 205.

⁴²³ Detaylı bilgi için bk. Muammer Bayraktutar, *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016), 56-57.

mukabiline (yani mercûha) da şâz denir”⁴²⁴ şeklinde tanımlamıştır.⁴²⁵ Görüldüğü üzere İbn Hacer, *mahfûz* kavramını sika bir râvînin kendisinden daha sika olan râvîlere muhalefet ettiği hadis olan şâz hadisin zıttı olarak tarif etmektedir. Dolayısıyla ona göre bu kavram hadisin sıhhatine işaret etmektedir. Buna karşın mütekaddimûn döneminde mahfûz kavramının, İbn Hacer’in tanımından farklı bir manada, hadisin sıhhatine işaret eden bir kavram olarak değil, hadisin aslını ve doğru şekillerini ifade etmek için kullanıldığı belirtilmiştir.⁴²⁶ Yani mütekaddimûn döneminde bir muhaddisin bir hadis hakkında mahfûz kavramını kullanması, hadisin mutlaka sahîh olduğu anlamına gelmemektedir. Mahfûz olarak nitelenen bir hadis haddizatında zayıf bir rivâyet olabilmektedir.⁴²⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, eserlerinde *mahfûz* ifadesini iki yerde kullanmıştır. Fadl b. Abbâs’dan rivâyet ettiği, “*Bir gece Hz. Peygamber’in yanında kaldım ve nasıl namaz kıldığına bakıyordum. Duvarı asılı bir kırıbağa yöneldi. Ardından abdest alıp ikişer rekât olmak üzere on rekât namaz kıldı. Sonra selam verdi. Ardından kalkıp bir rekâtla vitr yaptı. Bu esnada müezzin sabah namazı için ezan okumaya başladı*” hadisini nakletmiş ve ardından hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İnsanlar bu hadisi Abdullâh b. Abbâs’dan rivâyet etmişlerdir. Bizce *mahfûz* olan da budur.”⁴²⁸

Bir başka hadisi değerlendirirken ise hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî’nin, Abdurrezzâk b. Hemmâm ←İbn Cüreyc ←Zührî ←Enes b. Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber’den naklettiği bir hadis hakkındaki değerlendirmelerini aktarmıştır:

“Bizce mahfûz olan Ma‘mer, Şuayb, Ubeydullâh b. Ömer ve Bekr b. Vâil b. Dâvûd’un Zührî’den, Zührî’nin de Abdullâh b. Ömer’den naklettiği hadistir. Çünkü eğer Zührî bu hadisi Enes b. Mâlik’ten işitseydi şüphesiz hadis bu isnadla yayılırdı

⁴²⁴ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü’l-Fiker Şerhi (Nüzhetü’n-nazar fî tavzihi Nuhbeti’l-fiker)*, çev. Talat Koçyiğit (Ankara: AÜİF Yayınları, 1971), 43-44.

⁴²⁵ İbn Hacer’in yaptığı bu tanımın yerleşmesi ve kendisine yöneltilen tenkitler hakkında detaylı bilgi için bk. Bayraktutar, *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri*, 63-75.

⁴²⁶ Bayraktutar, *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri*, 87-95.

⁴²⁷ Mahfûz kavramının hadislerin sıhhatine delaletine dair detaylı bilgi için bk. Bayraktutar, *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri*, 117-121.

⁴²⁸ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 283.

ve insanlar bu hadisi diğer tarîklerin önüne geçirirlerdi. Çünkü Abdullâh b. Ömer'in hadisi mürseldir.”⁴²⁹

Mervezî'nin *mahfûz* kavramını hangi anlamda kullandığına bakıldığında, bu kavramı hadisin sıhhatini işaret etmek için değil, mütekaddimûn dönemi hadis âlimleriyle aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Nitekim Mervezî, Fadl b. Abbâs'dan nakletmiş olduğu rivâyetin asıl ve doğru olan şeklinin İbn Abbâs'dan aktarılan rivâyet olduğunu ifade etmiş ve İbn Abbâs rivâyetinin *mahfûz* olduğunu belirtmiştir. Yine ikinci örnekte de aynı durumun söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

Mervezî'nin kullandığı bir diğer ifade ise *ma'rûf* ifadesidir. Hadis usûlünde yerleşik anlamıyla *ma'rûf hadis*, zayıf râvînin sika râvîye muhalefet ederek rivâyette bulunması durumunda, sika olan râvînin rivâyet ettiği hadise verilen isimdir.⁴³⁰ Mervezî'nin bu kelimeyi birçok farklı anlamda kullandığı görülmektedir. Ancak bu kullanımları arasında yukarıda tanımını verdiğimiz hadis usûlündeki yerleşik anlam bulunmamaktadır. Müslümanın kâfire mirasçı olup olmayacağı meselesini tartışırken, “Tâlib ve Ukayl'in Ebû Tâlib'e vâris olurken Alî ve Ca'fer'in olmaması ilim ehline *ma'rûf* olan haberdur” ifadelerine yer vermiştir.⁴³¹ Burada kullandığı *el-haberu'l-ma'rûf* ifadesinde yer alan *ma'rûf* kelimesini hicrî 3. asırda muhaddislerin sahîh veya hasen hadisi nitelemek için kullandıkları *sâbit*, *sâlih*, *ceyyid* gibi ifadelerle⁴³² aynı manada kullandığı anlaşılmaktadır.

Bir başka yerde ise *es-sünnetü's-sâbitetü'l-ma'rûfe* şeklinde bir terkip kullanan Mervezî'nin, burada ise *ma'rûf* kelimesini lügat manasında kullandığı görülmektedir.⁴³³ Zira bu terkipte *sahîh* manasına gelen *sâbit* ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla burada, hadisin sıhhatini vurgulamak için *sâbit*, hadisçiler nezdinde bilinen bir hadis olduğunu vurgulamak için de *ma'rûf* ifadesini kullandığı anlaşılmaktadır.

⁴²⁹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 198.

⁴³⁰ Nûreddîn 'İtr, *Menhecü'n-naqd fî 'ulûmi'l-hadîş* (Dımaşk, Dâru'l-Fıkr, 1401/1981), 430.

⁴³¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 259.

⁴³² Mehmet Efendioğlu, “Ma'rûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/66.

⁴³³ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/658.

Son olarak *ma'rûf* kelimesini *ğayru mahfûz* ifadesinin zıttı olarak da kullanmaktadır.⁴³⁴ Mervezî'nin, *mahfûz* kelimesini hadisin asıl ve doğru olan şeklini ifade etmek için kullandığını yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla buradaki kullanımında, *ma'rûf* ifadesini *mahfûz hadis* ile aynı anlamda kullandığını söylemek mümkündür.

Söz konusu kullanımı bir hadis hakkında yaptığı değerlendirmede görmek mümkündür. Yahyâ b. Eyyûb ←İbn Tâvûs kanalıyla, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman ile birlikte, güneş battıktan sonra akşam namazını kılmadan önce iki rekât namaz kıldığını ancak Hz. Ömer ile bu namazı kılmadığına dair rivâyeti aktardıktan sonra şunları söylemektedir:

“Bu bence bir vehimdir. Bu hadis ikindi namazından sonra kılınacak iki rekâtlık namaz hakkındadır, akşam namazının farzından önce değil. Çünkü *ma'rûf* olan Hz. Ömer'in ikindiden sonra kılınan iki rekâtlık namazın olmadığını söylemesi ve eleştirmesidir. Akşam namazının farzından önce kılınan iki rekâtlık namaza gelince, onun bu konuda bir muhalefeti yoktu. Bu meyanda gelen rivâyeti Ma'mer, İbn Tâvûs'dan rivâyet etmiştir. Ma'mer, Yahyâ b. Eyyûb'dan hafıza bakımından daha güçlü ve daha sağlamdır.”⁴³⁵

Görüldüğü üzere Mervezî, birbirine muhâlif iki hadisten bahsetmekte ve Ma'mer'in rivâyetini, hafızasının Yahyâ b. Eyyûb'dan daha sağlam olması sebebiyle tercih etmektedir. Tercih ettiği bu rivâyet için ise *ma'rûf* ifadesini kullanmaktadır. Açıkça *şâz* ifadesini kullanmasa da zayıf saydığı rivâyet, *şâz* kapmasına girmektedir. Haliyle *ma'rûf* kavramını burada *şâz* hadisin zıttı olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Yine bir başka yerde, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in gece namazlarını bir aya yakın gözlemlediğine ve akşam namazından sonra ve sabah namazından önce kıldığı iki rekâtlık namazlarda Kâfirûn ve İhlâs sûrelerinden başka bir şey işitmediğine dair rivâyetini naklettikten sonra şunları söylemektedir: “Bu rivâyet bence *ğayru mahfûz*dur. Zira İbn Ömer'den *ma'rûf* olan rivâyet, onun Hafsa'dan, Hz. Peygamber'in sabah namazından önce kıldığı iki rekâtlık namaza dair naklettiği rivâyettir. İbn Ömer bu rivâyette, ‘Ben bu vakitlerde Hz. Peygamber'in yanına

⁴³⁴ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 84.

⁴³⁵ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 73.

girmezdim' demiştir.”⁴³⁶ Görüldüğü üzere burada da *ma'rûf* ifadesini *ğayru mahfûz* ifadesinin zıttı olarak kullanmaktadır.

Yaşadığı dönemde henüz ıstılahların tam olarak yerleşmediği ve *ma'rûf* kavramının farklı anlamlara gelecek şekilde gerek lügat manasıyla, hadisın hadisçiler arasındaki yaygınlığını vurgulamak⁴³⁷ gerekse hadisın sıhhatini belirtmek için⁴³⁸ kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, Mervezî'nin de bu ifadeyi kullanımında bir istikrarın bulunmaması doğal karşılanmalıdır.

Mervezî'nin, kullandığı diğer bir ifade ise *mütevâtir*dir. Bu ifadeyi fiil haliyle *tevâterat*⁴³⁹ ve sıfat haliyle *mütevâtir*⁴⁴⁰ olmak üzere iki yerde kullanmıştır. Mervezî'nin eserlerinde âhâd ve mütevâtir diye bir ayrıma gittiği görülmemektedir. Hatta sahîh hadisın işlevine dair konunun başında naklettiğimiz ifadeleri böyle bir endişesinin de bulunmadığını göstermektedir. Zira ona göre bir hadisın zikrettiği şartlarla sâbit olması gerek itikâdda gerek amelde hüccet olması için yeterlidir. Hatta o, sâbit olan bir hadis hakkında şüphe etmeyi Hz. Peygamber hakkında şüphe etmekle eş değer görmektedir.⁴⁴¹ O halde *mütevâtir* ifadesini ıstılahtaki manasıyla değil lügat manasıyla kullandığı söylemek mümkündür. Nitekim hadis literatürüne Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) ile giren *mütevâtir* kavramı henüz Mervezî'nin döneminde hadisçilerin gündeminde olmayan bir kavramdır.⁴⁴² Yine, kullanmış olduğu *müstefîz*⁴⁴³ kelimesi veya fiil olarak beraber kullandığı *istefâzat* (استفاضت) ve *iştehera* (اشتهرت)⁴⁴⁴ gibi ifadeler ıstilahî anlamlarıyla değil lügat manalarıyla kullandığı ifadelerdir.

⁴³⁶ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 84.

⁴³⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, 162.

⁴³⁸ Efendioğlu, “Ma'rûf”, 28/66.

⁴³⁹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/652.

⁴⁴⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 61.

⁴⁴¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/652.

⁴⁴² Detaylı bilgi için bk. Atallah Şahyar, *Aidiyet ve Geçmişle Hadislerde Âhad Mütevatir Ayrımı - Tespit Tetkik ve Yorum-* (İstanbul, Akadem Yayınları, 2016), 161-163. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ile ilgili aynı doğrultuda yapılan bir tespit için bk. Tahir Ayas, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Hadisçiliği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 166-167.

⁴⁴³ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 199.

⁴⁴⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/643.

2.7.3. Hadisin Za‘fina İşaret Etmek İçin Kullandığı Terimler

Mervezî, günümüze ulaşan eserlerinde çok fazla hadis tenkidine yer vermemesi sebebiyle, onun hadis ıstılahlarını kullanımına dair elimizde az bir malzeme bulunmaktadır. Nitekim elimizde bulunan eserlerini, hadis ilminin teknik meselelerinden ziyade itikâdî, ahlâkî ve fikhî meselelere hasretmiştir. Bu sebeple eserlerinde pek fazla ıstılahla karşılaşmamamız doğaldır. Öte yandan yirmiden fazla eserinden bahsedilmesine karşın günümüze bunlardan yaklaşık dörtte biri gibi az bir kısmının ulaşması, yazdığı diğer eserlerdeki ıstılah kullanımından bizi mahrum bırakmaktadır.

Mervezî’nin hadislerin za‘fina işaret etmek amacıyla kullandığı ıstılahlar da pek fazla bir yekün tutmamakla beraber, bu meyandaki bazı kullanımlarına rastlamak mümkündür.

Mervezî, *sahîh* kavramı gibi *zayıf* kavramına da yer vermemekte bunun yerine *galat* ve *vehm* ifadelerini kullanmaktadır. Söz gelimi, imanın şubeleri ile ilgili olan hadisin üç farklı varyantını nakletmektedir. Hadisin bu üç tarîkinde de iman kaç şube olduğuna dair farklı sayılar bulunmaktadır. Mervezî, üç tarîki de naklettikten sonra herhangi bir sebep zikretmeksizin, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî ← Muhammed b. Kesîr ← Evzâî ← Muhammed b. Aclân ← Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî ← Babası ← Ebû Hüreyre kanalıyla gelen hadisin hatalı, İshâk b. Râhûye ← Ebû Hâlid el-Ahmer ← İbn Aclân ← Abdullâh b. Dînâr ← Ebû Sâlih ← Ebû Hüreyre kanalıyla gelen hadisin daha doğru olduğunu belirten şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu hadis bence galattır. Doğru olan hadis, Ebû Hâlid’in rivâyet ettiği hadistir.”⁴⁴⁵

Görüldüğü üzere burada, *galat* ifadesini hadis için bir vasıf olarak kullanmaktadır. Açıkça belirtmese de muhtemelen râvîden kaynaklanan bir hatadan ötürü hadise böyle bir vasıf atfetmektedir. Dolayısıyla *galat* ifadesini lügat anlamıyla kullandığını söylemek mümkündür.

Yine *vehm* kelimesini de *galat* kelimesiyle aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Osmân ile

⁴⁴⁵ Mervezî, *Ta‘zîmü kadri’s-şalât*, 2/425.

birlikte, güneş battıktan sonra akşam namazını kılmadan önce iki rekât namaz kıldığına ancak Ömer ile bu namazı kılmadığına dair rivâyeti aktardıktan sonra şunları söylemektedir:

“Bu bence bir vehimdir. Bu hadis ikindi namazından sonra kılınacak iki rekâtlık namaz hakkındadır, akşam namazının farzından önce değil. Çünkü ma‘rûf olan, Hz. Ömer’in ikindiden sonra kılınan iki rekâtlık namazın olmadığını söylemesi ve eleştirmesidir. Akşam namazının farzından önce kılınan iki rekâtlık namaza gelince, onun bu konuda bir muhalefeti yoktu.”⁴⁴⁶

Mervezî’nin, seneddeki inkıtâya işaret etmek amacıyla *munkatı‘* kavramına ve hocası Zührlî’nin bir hadis hakkındaki değerlendirmesini aktarırken *mürsel* kavramına da yer verdiği görülmektedir.

Hadis usûlünde yerleşik anlamıyla, “isnâdının son tarafından tabiîden sonra gelen râvinin düştüğü hadis”⁴⁴⁷ manasına gelen *mürsel hadis*, hicrî 2. asrın ilk yarısından itibaren kullanılan⁴⁴⁸ ve hicrî 3. asırda ise yaygınlık kazanan⁴⁴⁹ bir kavramdır. Hadis ilmindeki anlamının aksine, fukahâ bu terimi çok daha geniş bir anlama hamlederek, senedinin herhangi bir yerinde kopukluk bulunan hadisler için kullanmışlardır.⁴⁵⁰ Mürsel hadisin delil olup olamayacağı ilk defa İmam Şâfiî ile tartışmaya açılmış,⁴⁵¹ bu konuda âlimler tarafından farklı görüşler benimsenmiştir.⁴⁵²

Mervezî, bir hadisin Abdullâh b. ‘Amr ve Enes b. Mâlik kanalıyla gelen iki farklı tarîkini naklettikten sonra⁴⁵³ hadis hakkında hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî’nin şu değerlendirmelerini aktarmaktadır:

“Bizce mahfûz olan Ma‘mer, Şuayb, Ubeydullâh b. Ömer ve Bekr b. Vâil’in, Zührî ← Abdullâh b. ‘Amr kanalıyla naklettiği hadislerdir. Eğer Zührî bu hadisi Enes b.

⁴⁴⁶ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 73.

⁴⁴⁷ Mahmûd Tahhân, *Yeni Hadis Usûlü*, çev. Cemal Ağırman (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 187.

⁴⁴⁸ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, 180.

⁴⁴⁹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, 181.

⁴⁵⁰ Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, (Ankara: TDV Yayınları, 1985), 51-52. Mürsel hadis hakkında yapılan farklı tanımlar için bk. Mansur Koçinkağ, “İmam Şâfiî’nin Mürsel Hadis Anlayışı”, *Journal of Intercultural and Religios Studies* 7 (2014), 62-63.

⁴⁵¹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, 181.

⁴⁵² Mürsel hadisin delil olup olamayacağı konusundaki farklı görüşler için bk. Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/53-54.

⁴⁵³ Rivâyetler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 197-198.

Mâlik'ten işitmiş olsaydı şüphesiz bu hadisin bu tarîki yayılırdı. Çünkü Abdullâh b. 'Amr'ın hadisi, mürseldir.”⁴⁵⁴

Görüldüğü üzere Zührlî'nin burada mürsel ifadesini, yukarıda aktardığımız ikinci tarif olan, senedin herhangi bir yerinde inkıtâ bulunan hadis manasında kullandığı anlaşılmaktadır. Zira Zührlî'nin cümlelerinde de açıkça görüldüğü gibi hadisin sahâbî râvîsi Abdullâh b. 'Amr'dır ve bu sebeple kopukluğun senedin ortasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Zührlî'nin, fukahâ gibi mürsel kavramını senedin herhangi bir yerinde kopukluk bulunan hadis için kullandığını söylemek mümkündür. Haliyle Mervezî de hocasının bu ifadelerini naklederek, mürsel kavramını aynı manada kullandığını zımnen belirtmiş olmaktadır.

Bir başka yerde ise Mervezî, tâbiûndan olan Saîd b. Cübeyr'in doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bir hadisi naklettikten sonra hadis hakkında *munkatî* ifadesini kullanmıştır.⁴⁵⁵ Bu durumda sonuç olarak, yukarıda aktardığımız bilgilerle birlikte düşünüldüğünde Mervezî'nin, mürsel kavramını hadis ilmindeki yerleşik anlamıyla, tâbiûnun direkt olarak Hz. Peygamber'den naklettiği hadis olarak değil senedinin herhangi bir yerinde kopukluk olan hadis manasında ve *munkatî* kavramını da kendi ıstılahında *mürsel* ile aynı anlamda kullandığını söyleyebiliriz.

Mervezî'nin kullandığı bir başka kavram *gayr-ı mahfûz*dur.⁴⁵⁶ Bir önceki başlıkta Mervezî'nin, mütekaddimûn dönemi âlimlerinin kullanımına uygun olarak *mahfûz* ifadesini hadisin asıl halini belirtmek amacıyla kullandıklarını aktarmıştık. Dolayısıyla *mahfûz* kavramının zıttı olan *gayr-ı mahfûzu* da Mervezî, “rivâyetin aslının bilinmediğini ve kaynağından korunarak hıfzedilmediğini”⁴⁵⁷ ifade etmek amacıyla kullanmıştır.

Son olarak Mervezî'nin kullandığı bir diğer kavram *münker*dir. Yerleşik olan haliyle *münker hadis* “Zayıf râvînin güvenilir râvîye muhalefet ederek naklettiği hadis”⁴⁵⁸ şeklinde ma'rûf hadisin zıttı olarak tanımlanmıştır. İbn Hacer'e ait olan bu

⁴⁵⁴ Rivâyetler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 198.

⁴⁵⁵ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 85.

⁴⁵⁶ Mervezî'nin bu kavramı kullandığı yerler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 84, 198.

⁴⁵⁷ Mütekaddimûn döneminde gayr-ı mahfûz kavramının kullanımı hakkında detaylı bilgi için bk. Bayraktutar, *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri*, 121-135.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naazar*, 72.

tanım kendisinden sonraki âlimler tarafından benimsenmiş olsa da⁴⁵⁹ mütekaddimûn döneminde bu kavram farklı âlimler tarafından vehm ve hata sahibi râvînin naklettiği fert rivâyet, zayıf râvînin teferrüd ettiği rivâyet, sikanın başka sikalara muhalefet ettiği rivâyet, mutlak teferrüd, munkatı ‘ rivâyet gibi farklı manaları ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁴⁶⁰

Eserlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî’nin ise bu kavramı, zayıf râvînin sikalara muhalefet ettiği hadisi ifade etmek için kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Osman ve Abdullâh b. Mesûd’un gaflet namazı kıldıklarına dair rivâyetleri aktardıktan sonra Hz. Ömer’in bu namazı yasakladığına dair İsrâîl ←Süveyr ←Babası tarikiyle nakledilen rivâyeti zikretmiş ve ardından “Bu münker bir hadistir” diyerek Süveyr’in zayıf bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁴⁶¹ Görüldüğü üzere Mervezî, zayıf olduğunu belirttiği Süveyr’in diğer rivâyetlere muhalefet ederek naklettiği hadisi *münker* olarak nitelemiştir.

Mervezî’nin münker kavramını yalnızca yukarıda aktarılan anlamıyla değil *müsnedin* zıddı olarak da kullandığı görülmektedir. Müsned hadis farklı şekillerde tanımlansa da ifade ettiği manalardan biri, hadisin senesinde kopukluk bulunmamasıdır.⁴⁶² Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî ←Ahmed b. Yûnus ←Abdûlmelik b. Velîd ←Âsım b. Behdele ←Ebî Vâil ←Abdullâh b. Mesûd tarikiyle Hz. Peygamber’den naklettiği bir hadisin ardından Mervezî, hocası Zühî’nin şu değerlendirmesini aktarmaktadır: “Dileyen bu hadise müsned der, dileyen münker der.”⁴⁶³ Mervezî’nin, hocasından aktardığı bu ifadelerle *münker* kavramını *müsnedin* zıttı olarak, *senesinde kopukluk bulunan hadis* anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁵⁹ Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13.

⁴⁶⁰ Detaylı bilgi için bk. Hatice Karadeniz, “İstilahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 60-71.

⁴⁶¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 89.

⁴⁶² Müsned kavramı hakkında yapılan farklı tanımlar için bk. İbrahim Hatiboğlu, “Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/98-99.

⁴⁶³ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 84.

2.8. Sened Tenkidi

Önceki başlıklarda farklı vesilelerle değindiğimiz üzere Mervezî, gerek seneddeki inkıtâdan gerekse râvîde bulunan kusurlardan dolayı, yoğun bir şekilde olmasa da eserlerinde yer yer sened tenkidi yapmıştır. Seneddeki inkıtâdan dolayı sened tenkidine başvurduğu yerler, bir önceki başlıkta da aktarmış olduğumuz iki hadisten ibarettir.⁴⁶⁴

Akşam namazının ardından kılınan iki rekâtlık namazın uzun tutulmasına dair bir bâb başlığı açan Mervezî,⁴⁶⁵ Cerîr ←Eş’as b. İshâk el-Kummî ←Ca’fer b. Ebi’l-Muğîre ←Saîd b. Cübeyr kanalıyla rivâyet ettiği, “Hz. Peygamber akşam namazından sonra iki rekât namaz kılar ve uzun tutardı. Öyle ki mescitten çıkan son kişi o olurdu” şeklindeki hadisin munkatı’ olduğunu belirtmekte ve devamında şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber’in bu iki rekât namazı, evinde kıldığına dair diğer rivâyetler bu rivâyetten daha sâbittir. Belki de Hz. Peygamber bu namazı mescitte bir kere kılmıştır.”⁴⁶⁶

Görüldüğü üzere Mervezî, daha önce de belirttiğimiz gibi tâbiûndan olan Saîd b. Cübeyr’in doğrudan Hz. Peygamber’den naklettiği ve yerleşik anlamıyla *mürsel* olarak tavsif edilen bu rivâyet için *munkatı’* ifadesini kullanmaktadır. Bir hadisçi olarak, isnâdında kopukluk bulunması sebebiyle hadisi zayıf sayması gayet doğaldır. Ancak burada dikkat çeken husus, her ne kadar isnâdında kopukluk bulunsa da Hz. Peygamber’in belki bir kez söz konusu namazı mescitte kılmış olması ihtimalini belirtmesidir. Mervezî’yi böyle bir hüküm belirtmeye yönelten husus, rivâyetin Saîd b. Cübeyr gibi tâbiûnun büyüklerinden olan bir şahıstan gelmesi olabilir. Zira bilindiği üzere İmam Şâfiî’nin mürsel hadislerle amel etmek için öne sürdüğü şartların başında, hadisin Hz. Peygamber’in ashâbını müşâhede eden şahıslardan yani

⁴⁶⁴ Yeri gelmişken bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Mervezî, bir fıkıh kitabı olan ve ulemânın fikhî ihtilâflarını derlediği *İhtilâfü’l-fukahâ*’ adlı eserinde de seneddeki kopukluktan dolayı tenkitte bulunmaktadır. Ne var ki bir fıkıh kitabı olması hasebiyle Mervezî, gerek âlimlerin fikhî görüşlerini gerekse ihticâc ettikleri hadîsleri senedsiz bir şekilde vermektedir. Seneddeki kopukluğun sebebi ve özellikle türünü tespit etme imkânı bulunmadığı için söz konusu eserini hâric tuttuk. Söz konusu tenkitler için bk. Mervezî, *İhtilâfü’l-fukahâ*, 406, 432.

⁴⁶⁵ بَابُ إِطَالَةِ الرَّكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرَبِ.

⁴⁶⁶ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi*’l-leyl, 85.

tâbiûnun büyüklerinden rivâyet edilmesi gelmektedir.⁴⁶⁷ Mervezî'nin bu durumu göz önünde bulundurarak, daha sahîh olduğunu düşündüğü rivâyetleri tercih etmesine karşın, bu rivâyetin de sahîh olma ihtimaline açık kapı bıraktığı ve Hz. Peygamber'in bu fiili bir kere yapmış olabileceği ihtimalini belirttiği düşünülebilir.

Senedindeki kopukluğuna işaret ettiği diğer hadisi ve hocası Zührlî'nin sözlerini naklederek yaptığı tenkidi bir önceki başlıkta aktarmıştık. Mervezî'nin eserlerinde, senesinde kopukluk bulunan pek çok rivâyete yer vermesine rağmen yalnızca iki hadis için tenkitte bulunması dikkat çeken bir husustur.

Mervezî'nin, eserlerinde sened tenkidini daha çok râvîler üzerinden yaptığı görülmektedir. Daha önce ricâl kitaplarında yer alan görüşlerini aktarmıştık. Eserlerinde, ricâl kitaplarında yer almayan başka râvî tenkitlerinin de olduğu görülmektedir. Oturarak namaz kılan kişinin kırâat halinde nasıl oturacağına dair bir bâb başlığı açan Mervezî'nin, bu konudaki rivâyetler hakkında uzunca bir tenkitte bulunduğu görülmektedir. Mervezî konuya şu sözlerle başlamaktadır:

“Hafs b. Gıyâs'dan nakledilen rivâyet hariç, Hz. Peygamber'in oturarak namaz kılarken nasıl oturduğuna dair bize nakledilen herhangi bir haber bulunmamaktadır. Bu rivâyette de Hafs hata yapmıştır. Söz konusu rivâyeti Ebû Dâvûd el-Hafırî, Hafs b. Gıyâs ←Humeyd ←Abdullah b. Şakîk kanalıyla Hz. Âişe'den, onun Hz. Peygamber'i bağdaş kurarak namaz kıldığını gördüğü şeklinde nakletmiştir. Hz. Peygamber'in oturarak namaz kıldığını dair rivâyeti, insanların Abdullâh b. Şakîk'den rivâyet ettiği gibi Humeyd ←Abdullâh b. Şakîk kanalıyla da birçok kişi rivâyet etmiş ancak hiçbirisi bağdaş kurma ifadesini zikretmemiştir.”⁴⁶⁸

Bu ifadelerinden sonra Mervezî, iki örnek rivâyet nakletmekte ve *bağdaş kurma* ifadesinin hangi sebeple rivâyete dahil edilmiş olabileceğini şu cümleleriyle açıklamaktadır:

“Muhtemelen Hafs'ın Humeyd'den aldığı şekliyle söz konusu hadis, hadisi nakleden diğer râvîlerde bulunduğu şekliyleydi. Ayrıca Hafs'da, Leys ←Mücâhid ve Haccâc ←Hammâd ←Saîd b. Cübeyr kanalıyla aldığı, bağdaş kurmayla ilgili rivâyet de

⁴⁶⁷ İmam Şâfiî'nin mürsel hadislerle amel edilebilmesi için öne sürdüğü şartlar için bk. Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 461-465. İmam Şâfiî'nin belirttiği söz konusu şartlar ile ilgili mülahazalar için bk. Polat, *Mürsel Hadisler*, 126-133; Yusuf Ziya Keskin, “İmam Şâfiî'ye Göre Mürsel Hadisin Delil Olma Yönünden Değeri”, *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012), 191-200.

⁴⁶⁸ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 201.

bulunmaktaydı. Ebû Dâvûd el-Hafrî de eğer Hafs'dan ezberlediyse, Hafs bu rivâyetleri Ebû Dâvûd ile hafızasından müzakere ederken, Humeyd'in hadisinde bağdaş kurmayı zikretmek, ardından hadisi ihtisâr edip, hata ile bağdaş kurma ifadesini hadise ilhak etmek suretiyle vehimde bulunmuştur. Zira Hafs'a ait böyle bir hadis ma'rûf değildir ve Ebû Dâvûd el-Hafrî haricinde de hiç kimse Hafs'dan böyle bir rivâyet nakletmemiştir. Eğer bu rivâyet Hafs'ın sahîh rivâyetlerinden olsaydı, insanlar mutlaka onu rivâyet eder ve bilirlerdi. Ne var ki Ebû Dâvûd'dan başkası onu rivâyet etmemiştir.”⁴⁶⁹

Mervezî, hadisin bu şekilde nakledilmesinin hafızadan kaynaklı bir hata olabileceği ihtimalini belirten ifadelerinin ardından Hafs'ın Haccâc ve Leys'ten rivâyet ettiği, namazda bağdaş kurarak oturmaya dair iki rivâyeti de naklettikten sonra, son olarak yukarıda hatanın keyfiyetini belirten şu ifadelere yer vermektedir: “Hafs, hafızasından hadis naklederken bazen hata eden bir kimsedir. O, hadis ehline böyle bilinmektedir.”⁴⁷⁰

Görüldüğü gibi Mervezî hadisi geniş bir şekilde tenkit etmekte ve Hafs b. Gıyâs'ın hafızasının zayıflığından hareketle,⁴⁷¹ iki hadisin birbirine karıştırılma ihtimâlini ve bunun arka planını açıklamaktadır. Her ne kadar yer verdiği ifadeler tahmine dayansa da hadis tenkidindeki dirâyetini ve hadisin illetini tespit etmedeki yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Bir başka yerde “Hz. Peygamber'in, vitr namazının sabah namazı vaktinden önce kılınmasına dair emri” şeklinde bir bâb başlığı açan Mervezî, Hz. Peygamber'den bu konuda nakledilen rivâyetleri sıralamakta ve ardından şunları söylemektedir:

“İlim ehlinin çoğunluğunun benimsediği görüş, vitr namazının sabah namazı vakti girmeden önce kılınmasını emrettiğine dair Hz. Peygamber'den naklettiğimiz haberlere ittibâ etmek için, vitr namazının fecrin doğuşundan sonrasına ertelenmemesi gerektiği yönündedir. Hz. Peygamber'in vitr namazlarının çoğunu fecrin doğuşundan önce gecenin son bölümünde kılmıştır. Ardından âlimler uyuya

⁴⁶⁹ Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 201.

⁴⁷⁰ Aktardığımız tüm bilgiler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 201-202.

⁴⁷¹ Pek çok otorite âlim tarafından sika olarak tavsif edilen Hafs b. Gıyâs'ın hafızası hakkında söylenenler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/186; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/79-83; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/60-63. Ayrıca bk. Saffet Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118.

kalma, yanılma veya gece namazını uzun tutma gibi sebeplerle, fecr doğduğu halde vitri kılmayan kişiler hakkında ihtilâf etmiştir. Bazıları, fecr doğduğunda vitri namazının vaktinin geçeceği ve farz olmaması sebebiyle de kişinin vitri kaza etmeyeceği görüşündedir. Kişi vitri ancak vaktinde kılar. Bize, Atâ ve diğerlerinden rivâyet edildiği üzere, vitrin vakti geçince kişi vitri kaza etmez. Bazıları da Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen rivâyetle ihticâc etmiştir.”⁴⁷²

Mervezî bu cümlelerinin ardından, Yahya b. Yahya ←Huşeym ←Ebû Hârûn el-Abdî kanalıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen, “*Hz. Peygamber'in müezzini, 'Fecrden sonra vitr namazı yoktur.' diye seslendi*” ve “*Sabah namazına ulaşan kişi için vitr namazı yoktur*” hadislerini nakletmektedir. Devamında ise naklettiği bu iki rivâyeti tenkit sadedinde şu ifadelerle yer vermektedir: “Eğer bu hadis sâbit olsaydı, kendisine muhalefet etmenin câiz olmayacağı bir delil olurdu. Ne var ki ashâbü'l-hadis Ebû Hârûn el-Abdî'nin rivâyetiyle ihticâc etmezler.”⁴⁷³ Görüldüğü üzere Mervezî, senesinde zayıf bir râvînin bulunması sebebiyle bu rivâyetlerin delil olamayacağı görüşündedir. Buna karşın “Hadis sâbit olsaydı, kendisine muhalefet etmenin câiz olmayacağı bir delil olurdu” ifadesi dikkat çekmektedir.

Bu ifadesinin ardından Mervezî şunları söylemektedir: “Ebû Saîd el-Hudrî'den, başka bir tarîkle zâhiren bu rivâyete muhalif başka bir rivâyet nakledilmiştir.” Devamında ise İshâk b. Râhûye ←Vekî' ←Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem ←Zeyd b. Eslem ←Atâ b. Yesâr ←Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla Hz. Peygamber'den, “*Kim uyuyakalır veya vitri kılmayı unutursa hatırladığında veya uyandığında vitri kılsın*” hadisini nakletmekte ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın hadis hakkındaki, “*Hz. Peygamber burada gece vaktini kastetmiştir*” ifadesine yer vermektedir. Mervezî, bu rivâyet hakkında da şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Ashâbü'l-hadis, Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in hadisiyle ihticâc etmezler. Eğer rivâyet, Vekî''in naklettiği üzere mahfûz ise hadisin tevlinin onun dediği gibi olması muhtemeldir. Bu hadisi, Vekî' dışındaki kimseler de farklı lafızlarla Abdurrahmân b. Zeyd'den nakletmişlerdir.” Bu değerlendirmeden sonra farklı bir tarîkle Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen şu rivâyeti aktarmaktadır: “*Hz. Peygamber'e 'Bizden birisi sabahlıyor ve uyku kendisine galip geldiği için vitr namazını kılamıyor. Ne yapmalı?'*”

⁴⁷² Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 328.

⁴⁷³ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 329.

diye soruldu. Hz. Peygamber, ‘Böyle bir kişi sabah olsa da vitri kılsın.’ diye cevap verdi.” Mervezî, bu rivâyetin de ardından şunları söylemektedir:

“Bu rivâyet, Vekî’ın rivâyetinden daha mahfûz görünmektedir. Zira Vekî, hafızasından naklettiğinde bazen hadislerin lafızlarını değiştiren bir şahıstır. Ashâbımızdan bir grup ise Hz. Peygamber’in ashâbından nakledilen ve kendilerinin sabah namazından sonra vitr namazı kıldıkları belirtilen haberlere ittibâ ederek fecr doğduğu halde vitr namazı kılmayan kişinin, öğlen namazını kılmadığı sürece vitr namazını kılabilceği görüşündedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in sabah namazından sonra vitr kıldığı nakledilmiştir. Kişi öğle namazını kıldıktan sonra ise ashâbımızdan bir grup, o kişinin vitri kaza etmeyeceği görüşündedir. Mutekaddîmûndan bir gruptan da nakledilen görüşler bu yöndedir ve Şâfî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye ve ashâbımızdan bazı kimseler bu görüşü benimsemiştir.”⁴⁷⁴

Mervezî’nin hadisler hakkındaki bu uzunca değerlendirmelerine bakıldığında, bu konuda iki görüşü de destekleyen hadisleri zayıf kabul ettiği görülmektedir. Mervezî’nin ifadelerinden, zayıflığına rağmen ilk görüşü destekleyen rivâyetlere daha sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, itimat ettiği şahsiyetlerin ikinci görüşü benimsemesi, onu da aynı doğrultuda düşünmeye sevk etmiştir.

Ta’zîmü kadri’s-şalât eserinde Mervezî’nin, iman-İslâm münasebetine çok geniş bir yer ayırdığını daha önce belirtmiştik. İman ve İslâm’ın birbirinden ayrı şeyler olduğunu savunanların delillerini sıralarken, İshâk b. Râhûye ← Vehb b. Cerîr b. Hâzim ← Cerîr b. Hâzim ← Fudayl b. Yesâr kanalıyla şu rivâyeti nakletmektedir:

“Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin’e (Şeyh Sadûk), Hz. Peygamber’in ‘Kişi zinâ ettiğinde mümin olarak zinâ etmez.’ sözü soruldu. Ebû Ca’fer: ‘Bu İslâm’dır.’ dedi ve büyük bir daire çizdi. Ardından ortasına küçük bir daire çizerek şöyle dedi: ‘Bu da imândır. Kişi zinâ ettiğinde veya hırsızlık yaptığında iman dairesinden çıkar ve İslâm dairesinde kalmaya devam eder. Onu ancak Allah’ı inkâr etmek İslâm dairesinden çıkartır.’”⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 329.

⁴⁷⁵ Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 2/506-507.

Mervezî, bu görüşü benimseyenlerin delillerinin tamamını kendi ulaştığı senedlerle naklettikten sonra yukarıda aktardığımız rivâyet hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Ebû Ca‘fer’in büyük bir daire çizdiği, ortasına da küçük bir daire çizdiğine dair naklettiğimiz rivâyete gelince, rivâyeti nakleden Fudayl b. Yesâr kendisiyle ihticâc edilmeyen, kendisine itimat edilmeyen yalancı bir Râfîzî’dir. Bu rivâyeti Ebû Ca‘fer’den, Fudayl’dan başka nakleden birisini bilmiyoruz.”⁴⁷⁶

İman ve İslâm’ın aynı şeyler olduğu görüşünde olan Mervezî, söz konusu rivâyeti râvîsinin yalancı ve Râfîzî olması sebebiyle ihticâc edilemeyecek bir rivâyet saymaktadır. Mervezî, bu değerlendirmesinin ardından söz konusu bilgiyi nereden elde ettiğini beyân eder nitelikte, hocası Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî’nin Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî’den naklettiği Fudayl b. Yesâr hakkındaki şu ifadeleri aktarmaktadır: “Cerîr b. Hâzim’in kendisinden rivâyette bulunduğu şahıs olan bu Fudayl b. Yesâr, kötü bir adamdır. Ömer b. Abdülazîz’in, Ebû Bekr ve Ömer’den daha hayırlı olduğunu söylerdi. Nebîl’in de Ömer b. Abdülazîz’den daha hayırlı olduğunu söylerdi.”⁴⁷⁷

Mervezî’nin tenkitçiliğine dair verilecek başka bir örnek, hadisin kendisini değil de senedde bulunan bir râvînin nisbesindeki yanlışlıktan dolayı tenkitte bulunmasıdır. Ebû Ali el-Bistâmî ←Ebû’n-Nu‘mân ←Hammâd b. Seleme ←Muhammed b. İshâk ←Ebû Ümâme b. Sehl b. Hanîf ←Abdullâh b. Ka‘b ←Ebû Ümâme el-Bâhilî kanalıyla Hz. Peygamber’den nakilde bulunan Mervezî, Abdullâh b. Ka‘b’ın hadisi aldığı sahâbî olan Ebû Ümâme’nin (öl. 86/705) nisbesinde hata ettiğini ve Ebû Ümâme’nin *Bâhilî* olmadığını söylemektedir. Buna karşın nisbesinin doğru şeklini belirtmemektedir.⁴⁷⁸ Ancak kaynaklar, Ebû Ümame’nin Bâhile

⁴⁷⁶ Mervezî, *Ta‘zîmü kadri’s-şalât*, 2/575. فَإِنَّ فَضِيلَ بْنَ يَسَارٍ الرَّأَوِيَّ لِهَذَا الْحَدِيثِ كَانَ رَافِضِيًّا كَذَابًا لَيْسَ مِمَّنْ يُخْتَجُّ بِهِ وَلَا مِمَّنْ يُعْتَمَدُ بِحَدِيثِهِ وَلَا نَعْلَمُهُ رَوَى عَنْهُ حَدِيثٌ غَيْرُ هَذَا.

⁴⁷⁷ Mervezî, *Ta‘zîmü kadri’s-şalât*, 2/575-576. Daha önce Mervezî’nin, Fudayl b. Yesâr hakkındaki değerlendirmelerini aktarmıştık. Bk. “Cerh İfadesi Kullandığı Şahıslar” başlıklı bölüm. Burada ise Mervezî’nin, Fudayl b. Yesâr’ı hangi bağlamda cerh ettiğini nakletmeyi amaçlayarak bu bilgileri aktarmış bulunuyoruz.

⁴⁷⁸ Mervezî, *Ta‘zîmü kadri’s-şalât*, 1/465.

kabilesine mensup olduğunu bildirmektedir.⁴⁷⁹ Yani aslında burada Mervezî'nin hataya düştüğü görülmektedir.

Bazen de Mervezî'nin, hadisi tenkit etmesine rağmen herhangi bir sebep belirtmediği görülmektedir. Söz gelimi, imanın şubeleri ile ilgili hadisleri naklederken, imanın altmış, yetmiş veya bunların küsûratları kadar şubesi olduğunu belirten ve farklı tarîklerden gelen iki rivâyete yer vermektedir. Bu hadislerden birini, İshâk b. Râhûye ←Ebû Hâlid el-Ahmer ←İbn Aclân ←Abdullah b. Dînâr ←Ebû Hüreyre kanalıyla, diğerini ise Muhammed b. Yahyâ ←Muhammed b. Kesîr ←Evzâî ←Muhammed b. Aclân ←Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî ←Ebû Saîd el-Makburî ←Ebû Hüreyre kanalıyla nakletmektedir. Mervezî, bu ikinci isnâdı verdikten sonra şöyle demektedir: “Bu bence hatadır. Doğru olan hadis, Ebû Hâlid'in naklettiği hadistir.”⁴⁸⁰ Görüldüğü üzere Mervezî, hadisin hatalı olduğunu belirtmesine ve diğer hadisi tercih etmesine rağmen herhangi bir gerekçe belirtmemektedir.

Yine bir başka yerde “Hz. Peygamber'in gece namazı kılarken iki rekâtta bir selam vermeyi ve vitri tek rekât olarak kılmayı tercih etmesi” şeklinde bir bâb başlığı açan Mervezî, bu meyandaki hadisleri nakletmekte⁴⁸¹ ve ardından şu açıklamayı yapmaktadır:

“Hz. Peygamber'den, onun vitri dokuz rekât olarak kıldığı ve sadece sekizinci veya dokuzuncu rekâtlarda oturduğu rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber'e uyarak bunların hepsiyle amel etmek câizdir. Buna karşın tercih ettiğimiz görüş, zikrettiğimiz üzere ikişer ikişer kılmaktır. Çünkü Hz. Peygamber'e gece namazı hakkında sorulduğunda, gece namazının ikişer ikişer kılınacağı şeklinde cevap vermiştir. Biz Hz. Peygamber'in ümmeti için seçtiğini tercih ettik ve ona uyan, onun yaptığı gibi amel eden kişinin yaptığına cevâz verdik. Zira Hz. Peygamber'den, gece namazının, ikişer ikişer kılınmasının dışında başka bir şekilde kılınmasını nehy eden herhangi bir rivâyet aktarılmamıştır. Ancak, Hz. Peygamber'den, onun vitr namazını tek rekât olarak kıldığına dair nakledilen rivâyetler ilim ehline daha sâbit, daha sahîh ve daha çoktur.”⁴⁸²

⁴⁷⁹ Ebû Ümâme hakkında bilgi için bk. Kemal Sandıkçı, “Ebû Ümâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/251.

⁴⁸⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/425. هُوَ عِنْدِي غَلَطٌ، الْحَدِيثُ حَدِيثُ أَبِي خَالِدٍ.

⁴⁸¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 284.

⁴⁸² Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 285.

Görüldüğü üzere Mervezî, gece ve vitr namazının kaç rekât olarak kılınacağına dair görüşünü uzunca izah etmiş ve sonunda detaylı bir tenkit yapmak yerine ulemâ indinde vitri tek rekât olarak kılındığına dair rivâyetlerin daha sahîh olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Sonuç olarak Mervezî'nin, bir hadisçi olarak senet tenkidine son derece özen gösterdiği görülmektedir. Bazen bir hadisin sıhhatine dair uzunca açıklamalarda bulunması bunun başlıca göstergelerindendir. Özellikle hadislerde yer alan illetleri tespit etmede yetkin bir âlim olduğunu söylemek mümkündür.

2.9. Hadis Nakil Metodu

Eserlerini salt hadis kitabı olarak telif etmekten ziyade, daha çok ele aldığı konular hakkında görüş belirten her bir şahsın veya grubun delilleri sadedindeki hadisleri nakleden Mervezî'nin, bir hadisçi olarak döneminde sıkça kullanılan tahvîl, taktî', ihtisâr, telfîk ve hadisin yalnız senedini zikretmek gibi nakil metodlarını kullandığı görülmektedir.

2.9.1. Tahvîl

Sözlükte “bir şeyi değiştirmek veya bir mekândan başka bir mekâna taşımak”⁴⁸³ gibi manalara gelen tahvîl, hadis ilminde “Bir hadisin birden fazla rivâyeti bir yerde verildiğinde bunların birinden diğerine geçmek”⁴⁸⁴ anlamına gelmektedir. İlk dönem muteber hadis kaynaklarında görülen bu uygulamanın, özellikle isnâdların uzadığı sonraki dönemlerde yaygınlaştığı görülmektedir.⁴⁸⁵ Senedin değiştiğini göstermek için çoğunlukla *hâ* (ح) harfi kullanılsa da nadiren *vâv* (و)“ harfi de kullanılmıştır.⁴⁸⁶

Çok yoğun olarak başvurmasa da Mervezî'nin de eserlerinde tahvîl uygulamasına yer verdiği görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu uygulamaya *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde, dört yerde başvurmuştur. Söz

⁴⁸³ İbrâhîm Mustafa vd., “Havvele”, 1/209.

⁴⁸⁴ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 303.

⁴⁸⁵ Emin Âşıkutlu, “Tahvîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/440.

⁴⁸⁶ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 303-304.

gelimi, Yahyâ b. Yahyâ ←Hâlid b. Abdullâh ←Hâlid el-Hizâî (ح) İshâk b. Râhûye ←es-Sekafî ←Hâlid el-Hizâî ←Ebu'l-Minhâl Seyyâr b. Selâme ←Ebû Berze el-Esemî tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyet buna örnektir.⁴⁸⁷ Görüldüğü üzere Mervezî, bu rivâyeti iki farklı hocasından almış ve sened Hâlid el-Huzâî'de birleşmiştir. Mervezî'nin, senedin değiştiğini belirtmek için kullandığı rumuza baktığımızda, eserin elimizdeki matbûlarında *tahvîl hâ'sı* (ح) kullanıldığı görülmektedir. Buna karşın bizzat kendisinin mi bu rumuzu kullandığı yoksa müstensihler tarafından mı eklendiği hakkında bir şey söylemek zordur.

2.9.2. İhtisâr

Sözlükte “Bir şeyin fazlalıklarını atmak, kısaltmak, sadeleştirmek” gibi manalara gelen⁴⁸⁸ ihtisâr, hadis ilminde “hadisin anlatmak istediğini, manayı tam aktaracak şekilde ifade etmek, mânâsını bozmadan hadisin bir kısmını rivâyet etmek”⁴⁸⁹ anlamına gelmektedir. Hadiste ihtisâr yapıp yapılamayacağı âlimlerce tartışılmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kimi ihtisârı mutlak olarak câiz görürken kimisi câiz olmadığını söylemiş, bir kısım âlim de birtakım şartlarla ihtisârın câiz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Mervezî'nin nadiren de olsa ihtisâra başvurduğu görülmektedir. Bazen hadisi ihtisâr ettiğine delalet eden ifadeler kullanan Mervezî, bazen de daha uzun olduğu bilinen bir hadisi, ihtisâr ettiğine dair herhangi bir ifade zikretmeksizin nakletmektedir.

Söz gelimi, kıyâmet günü dünyada namaz kılarak secde edenlerin faziletine dair, Abdullâh b. Mesûd'un rivâyet ettiği bir hadis nakletmekte ve hadisin büyük bir kısmını verdikten sonra “Hadisi uzunca zikretti”⁴⁹¹ diyerek hadisi ihtisâr ettiğini belirtmektedir. Bir başka yerde ise Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği “*Kim benim sünnetimi ihyâ ederse beni sevmiştir. Beni seven ise cennette*

⁴⁸⁷ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/164. Diğer tahvîl uygulamaları için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/145, 430; 2/855.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, “hsr”, 4/240-243.

⁴⁸⁹ Aydın, *Hadis Istılahları*, 131.

⁴⁹⁰ Detaylı bilgi için bk. Abdullah Aydın, “İhtisâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/572-573.

⁴⁹¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/296.

benimle beraber olacaktır” hadisini nakletmektedir.⁴⁹² Söz konusu hadisi eserine alan Tirmizî, rivâyet hakkında “Hadiste uzunca bir kıssa bulunmaktadır” ifadesini kullanmakta ve devamında hadisin râvîlerinden olan Ali b. Zeyd’in şu ifadelerine yer vermektedir: “Biz Saîd b. el-Müseyyeb’in Enes b. Mâlik’den, naklettiği bu uzunca rivâyet hariç herhangi bir rivâyet naklettiğini bilmiyoruz.”⁴⁹³ Görüldüğü üzere Tirmizî, hadisin aslında uzunca bir hadis olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Mervezî’nin, hadisi muhtasar bir şekilde aktardığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴

2.9.3. Taktî‘

Sözlükte “bölmek, parçalara ayırmak”⁴⁹⁵ gibi manalara gelen *taktî‘* hadis terimi olarak “birkaç konu ihtivâ eden bir hadisi, konularına göre parçalara ayırıp her birini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanma”⁴⁹⁶ anlamına gelmektedir. *İhtisârü’l-hadis*in alt bölümü olarak ele alınan *taktî‘*,⁴⁹⁷ ihtisâr gibi sakıncalı bir uygulama olarak kabul edilmediği gibi hadis kaynaklarında pek çok örneğine yer verilmiştir. Zira bu uygulama ya hadisin gerekli görülen kısmını nakletmeyi ya da bir kısmını bir yerde diğer kısmını ise aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Özellikle İmam Buhârî’nin, *Sahîh*’inde *taktî‘* uygulamasına çokça başvurduğu bilinen bir husustur.

Eserlerinde bu uygulamaya sıkça başvurduğu görülen Mervezî’nin, yukarıda ifade edilen iki şekliyle de *taktî‘* yaptığı görülmektedir. Çoğunlukla farklı varyantlarını naklettiği rivâyetlerde, bir sonraki rivâyette farklı lafızları nakledip devamında *zekera’l-hadis=hadisin devamını zikretti* vb. ifadeler kullanmakta ve dolayısıyla gerekli gördüğü kısmını zikretmekle yetinmektedir.⁴⁹⁹ Her ne kadar *taktî‘* uygulamasının yaygın olan şekli bu olmasa da Mervezî’nin bu türden uygulamalarını *taktî‘* olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında yaygın olan şekliyle de

⁴⁹² Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 2/661.

⁴⁹³ Tirmizî, “İlim”, 16 (No. 2678).

⁴⁹⁴ Mervezî’nin ihtisâr yaptığı diğer rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/367; 2/621.

⁴⁹⁵ İbn Manzûr, “kt”, 8/276.

⁴⁹⁶ Aydın, *Hadis İstılahları*, 304.

⁴⁹⁷ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 1/471.

⁴⁹⁸ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, “Taktî‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/483-484.

⁴⁹⁹ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/114, 178, 198, 212, 270; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 79, 117; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 272.

taktî yapmaktadır. Ancak bunu yaparken, çoğunlukla senedi tekrardan zikretmeye gerek duymadan, daha önce rivâyetin geçtiğini belirtmekle yetindiği görülmektedir.⁵⁰⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnız bir yerde senedi zikrederek nakilde bulunmuştur.⁵⁰¹

2.9.4. Telfîk

Sözlükte “birleştirmek, bir araya getirmek”⁵⁰² manasına gelen telfîk, hadis ıstılahında *telfîku’l-hadis* terkihi ile kullanılmakta ve “aynı konuda olup da hocadan alınışları ve muhtevaları açısından farklı özellikleri bulunan hadisleri, bu farklılıklarına işaret etmeksizin birleştirilerek tek hadismişi gibi rivâyet etmek”⁵⁰³ anlamına gelmektedir. Daha ziyade siyer ve meğâzî âlimleri tarafından kullanıldığı belirtilen⁵⁰⁴ bu uygulamanın, farklı şekilleri bulunmaktadır. *Telfîk* uygulamasının en yaygın şekli, musannifin isnâdı ve muhtevası aynı olan bir hadisi, iki veya daha fazla şeyhten aldığını belirttikten sonra lafzın hangisine ait olduğunu ifade ederek ortak isnâdı ve tercih ettiği metni vererek yaptığı *telfîktir*. Hicrî 2. asırdan sonraki hadisçilerin çoğu telfîk uygulamasına cevaz vermiş ve uygulamıştır. Özellikle Müslim’in telfîkin her türlü şeklini uyguladığı belirtilmektedir.⁵⁰⁵

Mervezî, telfîk uygulamasını yukarıda belirtilen yaygın şekliyle değil, hadisi aldığı hocalarını aynı senedde vermek suretiyle uygulamaktadır. Çoğunlukla iki⁵⁰⁶, nadiren de üç⁵⁰⁷ farklı hocasının ismini aynı senedde zikrettiği görülen Mervezî’nin bu uygulamaya yoğun bir şekilde yer verdiği söylenebilir.

Mervezî, bu şekilde aktardığı rivâyetlerin neredeyse hiçbirinde rivâyetteki farklılıklara dikkat çekmemektedir. Yalnız dört yerde farklılıklara dikkat çektiği görülmektedir. Bu farklılıklardan ikisi metinle, diğer ikisi ise tahammül yoluyla

⁵⁰⁰ Bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 220, 226; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 281, 308.

⁵⁰¹ Mervezî, *Muhtaşaru Kitâbi’l-Vitr*, 290.

⁵⁰² İbn Manzûr, “İfk”, 10/330.

⁵⁰³ Aydın, *Hadis İstilahları*, 316.

⁵⁰⁴ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem’ûnî el-Cezâirî, *Tevcihü’n-naẓar ilâ uşûli’l-eşer*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, 1416/1995), 2/710.

⁵⁰⁵ Detaylı bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Telfîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/400-401.

⁵⁰⁶ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-şalât*, 1/206, 485, 490; 2/619; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 42, 59, 117.

⁵⁰⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Mervezî’nin bu türden naklettiği rivâyetler iki tanedir. Bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi’l-leyl*, 169; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 206.

alakalıdır. Ancak metinle alakalı olan farklılıkları açıkça belirtmek yerine sadece lafızlarda farklılık bulunduğuna işaret etmekle yetinmektedir. Birisi, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî ve İshâk b. Râhûye, diğeri ise İshâk b. Râhûye ve Muhammed b. Râfî' aracılığıyla naklettiği iki hadisin ardından, "İkisinden biri, diğerrinin naklettiği rivâyete ziyâdede bulundu ancak mana birdir" ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁰⁸ Aynı senedde zikrettiği iki hocasının, rivâyeti hocalarından farklı tahammül yollarıyla aldıklarına da dikkat çekmektedir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz Muhammed b. Yahyâ ve İshâk b. Râhûye'den naklettiği rivâyette, İshâk'ın rivâyeti *enbeenâ*, Muhammed b. Yahyâ'nın ise *haddesenâ* ifadesiyle naklettiğini belirtmektedir. Yine bu iki hocasının, bu iki farklı lafızla rivâyeti naklettiğine bir başka hadiste de dikkat çekmektedir.⁵⁰⁹

Mervezî'nin *telfik* yaparak aktardığı rivâyetler yalnızca hocalarını aynı senedde zikrettiklerinden ibaret değildir. Gerek sahâbî tabakası gerek senedin herhangi bir tabakasında bulunan birden fazla râvîyi tek senedde zikrettiği görülmektedir. Örneğin, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'yi aynı senedde zikrederek rivâyeti tek senedle aktarmaktadır.⁵¹⁰ Bir başka yerde ise Zührî ve Mekhûl'ü aynı senedde zikrederek rivâyeti aktarmaktadır.⁵¹¹

Hadisçiliğine genel olarak baktığımızda titiz bir hadisçi olduğu görülen Mervezî'nin, *telfik* yaptığı rivâyetlerin büyük çoğunluğunu herhangi bir farklılık zikretmeksizin aktarma sebebini, söz konusu rivâyetlerin lafız bakımından birebir aynı olmasına bağlamak mümkündür. Zira yeri geldiğinde böyle durumlara işaret etmesi de bunun bir delilidir. Edâ sîğalarındaki farklılıkları dahi belirten Mervezî'nin metindeki farklılıklara işaret etmemesi pek ihtimal dahilinde görünmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî'nin, örneklerini verdiğimiz şekli dışında, *telfik* uygulamasına farklı şekilleriyle yer vermediğini görmekteyiz.

⁵⁰⁸ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/292-294; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 175.

⁵⁰⁹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 175, 192.

⁵¹⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/497.

⁵¹¹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/494.

2.9.5. Senedi Zikretmekle Yetinmesi

Mervezî'nin çokça başvurduğu nakil metodlarından birisi de, isnâdları farklı ancak metinleri ya birbiriyle aynı veya benzer hadislerin bir tanesini naklederek diğerlerinin senedlerini vermekle yetinmesidir. Mervezî, bu meyanda *mislehû*,⁵¹² *bi-mislihî*,⁵¹³ *bi-hâze'l-hadis*,⁵¹⁴ *bi-hâze'l-isnâd mislehû*,⁵¹⁵ *mislü zâlik*,⁵¹⁶ *bi-misli ma'nâhu*,⁵¹⁷ *bi-hâze'l-isnâd nahvehû*,⁵¹⁸ *bi-nahvihî*,⁵¹⁹ *nahve hâzihi'l-ahbâr*,⁵²⁰ *bi-hâzâ*⁵²¹, *bi-hâze'l-haber*⁵²² gibi ifadeler kullanarak hadisleri aktarmaktadır.

Buhârî, Müslim, Tirmizî gibi temel hadis kaynaklarının müelliflerinin de eserlerinde yoğun olarak uyguladığı bu nakil metodu hakkında ulemâ farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tarzda rivâyette bulunan kişilerin, lafızları birbirinden ayırt edebilen, rivâyetlerdeki lafızların sayısına dikkat eden hafızası ve zabtı kuvvetli sika şahsiyetler olmasını şart koşanlar olduğu gibi, senedi zikretmekle yetinmeyi mutlak olarak câiz görmeyenler de mevcuttur.⁵²³ Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi hicrî 3. asırda telif edilen temel hadis kaynaklarının hemen hemen tamamında bu tür nakillerin çokça bulunması, bu tartışmaların daha çok hicrî 2. asırda mevcut olduğunu göstermektedir.⁵²⁴ Görüldüğü üzere Mervezî de kendi dönemi ve sonrasında yaygın olan bu uygulamaya başvurmuştur.

⁵¹² Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/86, 111, 140, 331; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 40, 78; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi ramazân*, 241, 262; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 279, 282, 284; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 52, 146, 241.

⁵¹³ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/153, 203, 448; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 67, 89, 166.

⁵¹⁴ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/142, 181, 249; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 128, 193.

⁵¹⁵ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/151, 195, 259, 324; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 193.

⁵¹⁶ Örnekler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/327, 383, 420; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 331; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 202, 252, 253.

⁵¹⁷ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/223, 279, 376, 383.

⁵¹⁸ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/612; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 192, 261.

⁵¹⁹ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/619; *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 141.

⁵²⁰ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/626.

⁵²¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 214.

⁵²² Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/241; 2/914.

⁵²³ Detaylı bilgi için bk. Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 1/472-474.

⁵²⁴ Söz gelimi, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) Muvatta'ı incelendiğinde bu tür bir nakil metoduna başvurmadığı, yaptığımız tespiti doğrular niteliktedir. Buna karşın Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eserinde bu türden nakillere çokça rastlamak mümkündür. Örnekler için bk. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (Abdurrezzâk'ın *el-Musannef'i* içinde), thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: Tevzîü'l-Mektebeti'l-İslâmî, 1403/1983), 10/395, 427, 464.

Mervezî'nin sadece senedi vermekle yetindi diğer bir uygulaması, temel hadis kaynaklarından sadece Tirmizî'nin *el-Câmi 'u's-şâhîh*'inde görülen⁵²⁵ ve *fil bâb an fülân* diyerek hadisi başka hangi sahâbîlerden geldiğini belirterek nakletmesidir.⁵²⁶ Mervezî'nin böyle bir nakil metodu kullanmasını, Tirmizî'den etkilenecek uyguladığını söylemek mümkündür. Zira aynı coğrafyada ve yaklaşık olarak aynı zaman diliminde yaşamaları ve hatta birçok ortak hocalarının bulunması, Tirmizî'nin eserine vâkıf olmasını gayet mümkün kılmaktadır.

2.9.6. Hadis Tekrarları

Mervezî'nin hadis nakil metodları arasında belki de en dikkat çeken, hadis tekrarlarıdır. Mervezî, bazen senedinde zayıf râvî, bazen inkıtâ bulunan bir hadisi desteklemek için şâhid ve mütâbaat kabilinden, bazen de hadisin farklı varyantlarında bulunan ziyade bir lafız veya ifadeyi ortaya koymak için hadis tekrarı uygulamasına başvurmuştur. Bunun yanında, naklettiği rivâyetin senedinde herhangi bir problem bulunmasa da ilgili rivâyetin -sahîh veya zayıf farkı gözetmeksizin- diğer tarîklerini de nakletmiştir. Bu tercihi ile Mervezî'nin, ilk naklettiği rivâyeti bir şekilde desteklemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Mervezî'nin rivâyetleri naklediğinde dikkat çekici hususlardan bir diğeri de bir rivâyeti destekler nitelikte pek çok rivâyeti sıralamasıdır. Söz konusu rivâyetlerin bazen on taneden fazla olduğu görülmektedir. Rivâyeti naklederken ulaşabildiği tüm senedleri vermeyi amaçlayan bir metod gözettiği anlaşılmaktadır.

Mervezî'nin bir hadisin pek çok tarîkini naklettiğine dair en güzel örneklerden biri “*Din nasihattir, samimiyettir*” hadisidir. Bu hadis üzerinde uzunca duran ve hadisin ne gibi manalara geldiğini geniş bir şekilde tartışan Mervezî, bunun hemen öncesinde hadisi farklı varyantlarıyla birlikte aktarmaktadır. Mervezî'nin söz konusu hadis için naklettiği farklı târiklerin sayısı on dokuza ulaşmaktadır.⁵²⁷ Bilindiği üzere temel hadis kaynaklarında mevcut ve meşhur olan bu rivâyeti bu

⁵²⁵ İsmâil Lütü Çakan, “el-Câmiu's-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/130.

⁵²⁶ Örnekler için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 42, 54, 90; a.mlf., *Muhtaşaru Kitâbi'l-Vitr*, 282, 291, 300.

⁵²⁷ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/681-691.

kadar çok tarîkle nakletmesi, Mervezî'nin hadisleri farklı varyantlarıyla aktarmaya verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Zayıf bir râvînin bulunduğu senedi desteklemesine örnek olarak, namazın diğer amellerin önünde olduğunu delillendirmek amacıyla, Saîd b. Yahyâ el-Vâsîfî ←İshâk b. Yûsuf ←Şerîk ←Âsım ←Ebû Vâil ←Abdullâh b. Mesûd tarîkiyle naklettiği, “*Kulun hesaba çekileceği ilk amel namazdır. İnsanlar arasında verilecek ilk hüküm ise kan davasıdır*” hadisini zikretmek mümkündür. Hadisin senedinde bulunan Şerîk b. Abdullâh tanınmış bir hadis hafızı olmasına ve sika olarak tavsif edilmesine karşın hadis rivâyetinde ihtilat ve vehim sahibi olduğu dolayısıyla zabtının zayıf olduğu belirtilmiştir.⁵²⁸ Buhârî ve Müslim, eserlerinde Şerîk'in rivâyetlerine istişhâd ve mütâbaat amacıyla yer vermiştir.⁵²⁹ Mervezî bu hadisin ilk kısmı olan “*Kulun hesaba çekileceği ilk amel namazdır*” cümlesine şevâhid ve mütâbaat kabilinden ondan fazla rivâyet nakletmektedir. Rivâyetler incelendiğinde, senedlerinde zafiyetler bulunmakla beraber bu zafiyetin daha çok râvîlerinin zabt kusuruyla ilgili olduğu görülmektedir. Bu açıdan Mervezî'nin, hadisi farklı tarîklerle destekleyerek hasen seviyesine çıkardığını söylemek mümkündür.⁵³⁰

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki, Mervezî'nin senedlerindeki kusurlu râvîler çoğunlukla zabt kusuru bulunan ya da tedlîs yapmakla bilinip an'ane ile rivâyette bulunan şahıslardır. Bununla birlikte metrûk râvîlerin bulunduğu senedler de mevcuttur. Ancak bu türden râvîlerin yer aldığı senedler daha çok takviye amaçlı naklettiği rivâyetlerde bulunmaktadır. Söz gelimi, sahîh bir senedle naklettiği “Komşusunun, şerrinden emin olmadığı kimse (hakiki manada) iman etmiş olmaz.” manasındaki hadisin hemen ardından, İshâk b. Râhûye ←Cerîr ←Yahyâ b. Ubeydullâh ←Babası Ubeydullâh ←Ebû Hüreyre tarîkiyle, yakın lafızların bulunduğu farklı bir tarîkini nakletmiştir.⁵³¹ Bu rivâyetin senedinde bulunan Yahyâ b. Ubeydullâh pek çok otorite âlim tarafından metrûk sayılmıştır.⁵³² Ancak

⁵²⁸ Hakkında söylenenler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/365-367.

⁵²⁹ Mehmet Ali Sönmez, “Şerîk b. Abdullah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/6.

⁵³⁰ Söz konusu rivâyet ve farklı tarîkleri için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/209-216.

⁵³¹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/590-592.

⁵³² Hakkında söylenenler için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/295; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9/167-168.

belirttiğimiz gibi bu hadis Mervezî tarafından, kendisinden önceki sahîh senedli hadisin takviyesi kabilinden nakledilmiştir.

Senedinde kopukluk bulunan bir hadise yaptığı takviyeye örnek olarak, Yahyâ b. Yahyâ ←Ebû Muâviye ←Hişâm b. Urve ←Urve b. Zübeyr ←Âsım b. Ömer tarîkiyle naklettiği rivâyet zikredilebilir. Hadisi Hz. Peygamber'den rivâyet eden ve Hz. Ömer'in oğlu olan Âsım b. Ömer'in (öl. 70/689) Hz. Peygamber'in vefatından iki veya dört sene önce doğduğu ifade edilmektedir.⁵³³ Dolayısıyla hadisin bu tarîkiyle mürsel bir rivâyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mervezî, hemen ardından bu hadisin çok yakın lafızlarla Nasr b. Alî el-Cehdamî ←Abdullah b. Dâvud ←Hişâm b. Urve ←Urve b. Zübeyr ←Âsım b. Ömer ←Ömer tarîkini nakletmiştir.⁵³⁴ Dolayısıyla senedde atlanan sahâbînin Hz. Ömer olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

Mervezî'nin bazen de senedinde kopukluk bulunan bir hadisi takviye ettiği görülmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî ←Ahmed b. Ebi'l-Havârî ←Mervân b. Muhammed ←Zeyd b. eş-Şemat ←el-Vadîn b. Atâ ←Yezîd b. Mersed tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği *“Her Müslüman İslâm'ın yollarından bir yol üzerindedir. Dikkat et, insanlar senin yüzünden İslâm'a karşı yanlış bir düşünceye sahip olmasın”* hadisi buna örnek verilebilir. Hadisi Hz. Peygamber'den nakleden Yezîd b. Mersed tâbiûndandır ve rivâyet bu şekliyle mürseldir. Mervezî ardından bu hadisin, takviye amacıyla Ebû Hâtim er-Râzî ←İbrahim b. Muhammed el-Firyâbî ←Eyyûb b. Süveyd ←Evzaî tarîkini de nakletmiştir. Ancak bu rivâyeti Evzaî *yukâlu=denilir ki* ifadesiyle, ref' etmeksizin temrîz sîgasıyla aktarmıştır.⁵³⁵ Ayrıca senedde bulunan Eyyûb b. Süveyd'in, hakkında ta'n bulunan bir şahıs olduğu belirtilmiştir.⁵³⁶ Dolayısıyla hadiste hem ref' problemi hem de râvîsinde zayıflık bulunmakta ve bu haliyle rivâyet zayıflıktan kurtulamamaktadır. Ancak hadisin fedâil kabîlinden olduğu düşünüldüğünde belki de Mervezî'nin bu sebeple hadisi elinde bulunan yalnız bu iki senediyle nakletmekten imtinâ etmediğini düşünmek mümkündür.

⁵³³ Mehmet Yaşar Kandemir, “Âsım b. Ömer b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/478.

⁵³⁴ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 122.

⁵³⁵ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 55-56.

⁵³⁶ Hakkında söylenenler için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/417; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/249-250.

Mervezî'nin hadis tekrarlarına yer vermesinin bir başka sebebi de ziyâde lafızları gösterme gayesidir. İshâk b. Râhûye ←Ebû Muâviye/Ya'lâ b. Ubeyd ←A'meş ←Ebû Süfyân ←Câbir b. Abdullâh tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği, “Beş vakit namazın misâli, evinin önünde bir nehir bulunup da orada her gün beş kere yıkanan adamın misâli gibidir” hadisi buna örnek verilebilir. Hocası İshâk b. Râhûye, hadisi iki farklı hocasından aynı tarikle almış ve rivâyet etmiştir. Yani aslında hadisin iki farklı senedi tek sened gibi verilmiştir. Mervezî, hadisi naklettikten sonra sonunda, “Ebû Muâviye ziyâdede bulundu ve Hasan el-Basrî, ‘Bu yaptığı iş onda ne kadar kir bırakabilir?’ dedi” şeklinde bir bilgi aktarmaktadır.

Görüldüğü üzere, İshâk b. Râhûye'ye ait olduğu anlaşılan bu ek bilgi, Mervezî tarafından iki tarîk arasındaki ziyâdeyi göstermek amacıyla verilmiştir. Yine bu tarîkin hemen devamında, hadisin başka hocasından aldığı farklı bir senedini zikretmektedir. Senedi, Yahyâ b. Yahyâ ←Müsedded ←Ebû Muâviye ←A'meş'e kadar zikreden Mervezî, “bi-hâze'l-isnâd misle hadisi İshâk” diyerek hadisi takviye etmektedir.

Mervezî, zikrettiği bu ikinci senedin ardından üçüncü bir isnâd daha zikretmektedir. Yine başka bir hocası vâsıtasıyla ve ikinci isnâda benzer râvîlerle naklettiği sened, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî ←Müsedded ←Ebû Muâviye ←A'meş ←Ebû Süfyân ←Ubeyd b. Ömer şeklindedir. Mervezî, senedi zikrettikten sonra *bi-mislihî* ifadesini kullanmış ve ardından “lem yezkur el-hamse” şeklindeki bilgiyi aktararak, diğer tarîklerde geçen “beş kere” ifadesinin, hadisin bu tarîkinde bulunmadığını belirtmiştir.⁵³⁷

Yukarıda verilen örnekteki gibi Mervezî çoğunlukla ziyâde lafızların kime ait olduğunu açıkça belirtmektedir. Buna karşın, belirtmediği zamanlar da olmuştur. Örneğin, İshâk b. Râhûye/Muhammed b. Râfi' ←Abdurrezzâk b. Hemmâm ←Ma'mer ←Zührî ←Atâ b. Yezîd ←Ebû Hüreyre tarîkiyle Hz. Peygamber'den naklettiği uzunca bir hadis aktarmaktadır. İki farklı hocasından aldığı ve senedi aynı râvîlerden oluştuğu için iki senedi tek senedde birleştirdiği görülmektedir. Hadisi

⁵³⁷ Söz konusu rivâyetlerin ve bilgilerin tamamı için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/153.

naklettikten sonra ise şöyle demektedir: “Bu iki hocamdan birisi diğerinin rivâyetine ziyâdede bulunmuştur ancak manaları birdir.”⁵³⁸

Görüldüğü üzere Mervezî, aynı senedle aynı rivâyeti aldığı bu iki hocasından birinin, diğerinin rivâyetine ziyâdede bulunduğunu belirtmekte ancak hangisinin ziyâdede bulunduğunu zikretmemektedir. Böyle yapmasının sebebini, lafızlarda büyük bir farklılık bulunmadığı için gerekli görmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Mervezî’nin ziyâde lafızları belirttiğine dair örnekler daha da çoğaltılabilir. Konuyu uzatmamak adına yukarıda verdiğimiz iki örnekle iktifa edeceğiz.⁵³⁹

Sonuç olarak Mervezî, bir hadisçi olarak döneminde sıkça kullanılan tahvîl, taktî’, ihtisâr, telfîk ve hadisin yalnız senedini zikretmek gibi nakil metodlarını farklı amaçlarla kendisi de kullanmıştır. Özellikle hadis nakil metodunda en dikkat çeken husus, hadis tekrarlarına çokça yer vermesidir. Bu durum Mervezî’nin, bir hadisin ulaşabildiği bütün varyantlarını bir araya toplayarak hadis ilmindeki yetkinliğini göstermektedir. Ayrıca meseleyi ortaya koyarken dayandığı delilleri tüm detaylarıyla ortaya koyarak bir sonuca varma ve hadisleri takviye etmek suretiyle ulaşmış olduğu bu sonucu güçlendirme konusundaki titizliğini göstermesi açısından hadis tekrarları Mervezî’nin eserlerinde önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

⁵³⁸ Mervezî, *Ta ‘zîmü kadri’ş-şalât*, 1/292.

⁵³⁹ Konuya dair diğer örnekler için bk. Mervezî, *Ta ‘zîmü kadri’ş-şalât*, 1/144, 327, 473, 501.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ES-SÜNNE ADLI ESERİNDEKİ METODU

3.1. Eserin Adı ve Müellife Aidiyeti

Hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri ve hadisçiliğini detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalıştığımız Mervezî'nin, kaynaklarda kendisine nispet edilen eserlere baktığımızda, ilmî vukûfiyetinin yanı sıra velûd bir âlim olduğu da anlaşılmaktadır. Ne yazık ki eserlerinin büyük çoğunluğunun günümüze ulaşmamış olması, bizleri bu eserlerden faydalanmaktan mahrum bırakmaktadır. Buna karşın günümüze ulaşan eserleri aracılığıyla onun İslâmî ilimlerin farklı alanlarındaki görüşlerine ve müktesebâtına dair bilgi sahibi olmak mümkündür. Mervezî'nin kaleme aldığı eserlerinden biri de -ileride daha detaylı tanıtmaya çalışacağımız üzere- fıkıh usûlü ile ilgili konuları ihtivâ etmesi ve mensubu olduğu literatürde orijinal bir muhtevaya sahip olması sebebiyle, günümüze ulaşan en önemli eseri olduğunu söyleyebileceğimiz *es-Sünne*'sidir.

Mervezî'nin bu isimde bir eser telif ettiği konusunda herhangi bir problem görünmemektedir. Zira pek çok kaynakta, kendisinin *Kitâbü's-Sünne* adında bir eserinin bulunduğu zikredilmiş ve esere atıfta bulunulmuştur.⁵⁴⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnız Beyhakî (öl. 458/1066) *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* adlı eserinde, Mervezî'den bir hadis naklettiği sırada, kitabın ismini *el-Haş' alâ ittibâi's-sünne* olarak zikretmiştir.⁵⁴¹ Her ne kadar ilk bakışta Beyhakî'nin farklı bir eserden bahsettiği akla gelse de nakletmiş olduğu söz konusu rivâyetin, *Kitâbü's-Sünne*'de bulunduğu görülmektedir.⁵⁴² Dolayısıyla Beyhakî'nin bu eserle *Kitâbü's-Sünne*'yi kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak niçin böyle bir isimlendirmede bulunduğu konusunda herhangi bir tahminde bulunmak zor gözükmemektedir.

⁵⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 5/24; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/252; Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 25/26; Ali Rıza Karabulut & Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhu't-turâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Dâru'l-Ukbe, 1422/2001), 5/3272.

⁵⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1412/1991), 12/356.

⁵⁴² Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 225.

Bunun dışında eserin ismine dair yazma nüshadan kaynaklanan bir problem de dikkat çekmektedir. Eserin tahkik ve neşrini yapanlardan Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, eserin iki farklı baskısına muttali olduğunu ve bu baskıların birtakım hatalar içermesi sebebiyle, eseri tahkik etmek amacıyla el yazması nüshasına ulaştığını ancak nüshanın kapağında eserin isminin *Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne* şeklinde yazıldığını ve Ahmed b. Nasr el-Huzâî'ye (öl. 231/846) nispet edildiğini belirtmektedir. Bu durumun, müstensihden kaynaklandığını belirten Busayrî, eserin isminin *Kitâbü's-Sünne* olduğunda ve Mervezî'ye nispetinde herhangi bir şüphe bulunmadığını ifade etmektedir.⁵⁴³

Eserin bir başka muhakkiki olan Selîm b. Muhammed es-Selefi de aynı duruma dikkat çekerek pek çok ikna edici karineyle, eserin isminde ve müellifine nispetinde hata bulunduğunu belirtmektedir. Bu karineleri maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

-Eserde bulunan bir rivâyetin, Mervezî'nin *Ta'zîmü kadri's-salât* adlı eserinde de aynı sened ve metinle bulunması,

-Eserde kendisinden rivâyette bulunan pek çok şeyhin Ahmed b. Nasr el-Huzâî'nin hocaları arasında bulunmaması hatta bilakis Mervezî'nin hocaları olması,

-Eserde İmam Şâfiî'den pek çok alıntıda bulunulmasından yola çıkarak Mervezî'nin İmam Şâfiî'den ne derece etkilendiğinin bilinen bir şey olduğu ancak Huzâî için böyle bir durumun bilinmemesi,

-Huzâî'ye ait *Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne* adında bir eserin hiçbir kaynakta zikredilmemesi,

-Huzâî'nin hadis aldığı hocaları arasında İmam Mâlik, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne gibi isimlerin bulunması ancak gerek eserde bu şahıslardan direkt olarak rivâyette bulunulmaması gerekse Mervezî'nin bu hocalarla arasında bir vasitanın bulunması,

⁵⁴³ Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, "Mukaddime", *es-Sünne*, mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (Suud: Dâru'l-Âsime, 1422/2001), 30-31.

-Huzâî'nin eserdeki kadar geniş yekûn tutacak rivâyetlerinin bulunmaması, aksine kaynaklarda onun az hadis rivâyet ettiğinin belirtilmesi.⁵⁴⁴

Yukarıda ismini zikrettiğimiz iki muhakkikten Busayrî, eseri *es-Sünne*, Selefi ise *Kitâbü's-sünne* adıyla yayınlamıştır. Bu durum herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Zira eserin başına *Kitâb* kelimesi konulsa da konulmasa da aynı şeyi ifade etmektedir. Biz çalışmamızın başlığında, genelde eserlerin başına *Kitâb* ifadesinin sonradan takdîr edildiğini ve tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin bu isimle geçtiği kaynaklardan en erken telif edilen İbn Teymiyye'nin *Mecmû'u fetâvâ*'sında⁵⁴⁵ geçtiği şeklini göz önünde bulundurarak eserin ismini *es-Sünne* olarak ifade etmiş bulunmaktayız.

3.2. Yazma Nüshaları ve Baskıları

Muhakkik Busayrî, eseri tahkik etmeye ve üzerinde kapsamlı bir ilmî çalışma yapmaya karar verdikten sonra eserin nüshalarını aramaya başladığını, bunun için Câmî'atü'l-İslâmiyye, Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd gibi bazı üniversitelerin kütüphanelerindeki fihristlere, aynı şekilde Suûd Kütüphanesi'nin fihristine de baktığını, bazı uzman kişilere de sormasına rağmen, eserin nüshalarına ulaşamadığını ifade etmektedir. Eseri mevcut baskılar üzerinden tashih edip ardından Dâru'l-Âsime Yayınevi'ne sunduktan sonra yayınevinin sahibi aracılığıyla eserin bir nüshasının Muhaddis Hammâd el-Ensârî'nin kütüphanesinde bulunduğunu öğrendiğini ve bu sayede eserin bir el yazması nüshasına ulaştığını belirtmektedir. Busayrî, söz konusu nüshanın güzel bir hatla yazıldığını vurgulamaktadır.⁵⁴⁶

Busayrî, eserin ilk ve son sayfasını örnek kabilinden baskıya eklemiştir.⁵⁴⁷ Eserin ilk sayfasında eser ve müellifin adının altında “Bilinsin ki, eserin baş tarafından iki varak zayı oldu”⁵⁴⁸ şeklinde, nüshada iki sayfanın eksik olduğuna

⁵⁴⁴ Selefi, “Mukaddime”, 9-10.

⁵⁴⁵ Aslında İbn Teymiyye'nin telifleri arasında bu isimde bir eser olmayıp, söz konusu çalışma kendisinin tüm eserlerinin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/398.

⁵⁴⁶ Busayrî, “Mukaddime”, 29-30.

⁵⁴⁷ Bk. Busayrî, “Mukaddime”, 33-36.

⁵⁴⁸ وقد ضاع من أولها قدر ورقتين فليعلم ذلك.

dikkat çeken bir kayıt bulunmaktadır. Son sayfasında ise ferağ kaydı⁵⁴⁹ olarak şu ifadeler yer almaktadır:

“Kitaptan istinsâh ettiğim yer buraya kadardır ve eserin sonu da burasıdır. Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun. Salât ve selâm kıyamet gününe kadar efendimiz Hz. Muhammed’e (sav), âline ve ashâbına olsun. Bu kitabın istinsâhı, Rabbine muhtaç Hamd b. Muhammed’in kalemıyla, Receb ayının beşinde, pazar günü kuşluk vaktinde nihayete ermiştir...”⁵⁵⁰

Nüshanın müstensihisi olan Hamd b. Muhammed’in kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bunun yanı sıra eserin istinsâh tarihi olarak yalnız ay ve gün veren müstensih, hangi yılda istinsâh ettiğini belirtmemektedir. Dolayısıyla nüshanın, Mervezî’den ne kadar sonra istinsâh edildiği bilgisinden yoksun bulunmaktayız. Buna karşın, tespit edebildiğimiz kadarıyla, talebelerinin arasında Hamd b. Muhammed diye bir şahsın bulunmaması, müstensihin en azından talebesi olmadığı konusunda bize fikir vermektedir.

Muhakkik Selefî ise Busayrî’nin bahsettiği ilk nüshanın yanında, eserin başka bir nüshasının da bulunduğunu bildirmektedir. Belirttiğine göre Şeyh Sâlih Sâlim el-Bünyânî’nin kütüphanesinde bulunan söz konusu nüsha, Necidli bir âlim olan Süleyman b. Sehmân tarafından modern yazıyla ve özensiz bir şekilde istinsah edilmiş bir nüshadır. Ayrıca nüsha *es-Sünne* ile birlikte İbn Kayyım el-Cevziyye’nin (öl. 751/1350) *el-Vâbilü’ş-şayyib mine’l-kelimi’t-ıyyib* adlı eserini de ihtivâ etmektedir. Nüshanın son sayfasında ise müstensihe ait olan şu ibareler yer almaktadır: “Bu kitabın istinsâhı, Rabbine muhtaç Süleyman b. Sehmân’ın kalemıyla, Zilhicce ayının 29. günü kuşluk vaktinde tamama ermiştir...”⁵⁵¹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, eserin bilinen iki yazma nüshası bulunduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın müellif nüshası mevcut olmayan eserin, ne yazık ki nüshalarının istinsâh edildiği tarihlerden de yoksun bulunmaktayız. Muhakkik Selefî’nin muttali olduğu nüshanın modern yazıyla

⁵⁴⁹ Ferağ kaydı, bir metnin sonunda bulunan imza notu, bitirme ifadesi veya bazen doğru bir şekilde ifade edildiği üzere metnin zeylidir. Detaylı bilgi için bk. Adam Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli & M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 67.

⁵⁵⁰ آخر ما اخرج من هذا الكتاب الي ههنا، وهو آخره، و الحمد لله رب العالمين، وصلي الله علي سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليما كثيرا الي يوم الدين. وقد وقع الفراغ من نسخ هذا الكتاب ضحي يوم الاحد لخمس مضين من رجب المحرم.

⁵⁵¹ Selefî, “Mukaddime”, 14.

yazılması sebebiyle geç bir dönemde istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Selefi, iki nüshada da kitabın isminin aynı olması ve nüshaların ikisinin de ilk iki sayfasının eksik olması sebebiyle iki nüshanın da aynı asıl nüshadan nakledildiğinin muhtemel olduğunu, bu yüzden iki nüsha arasında bir fark görmeyerek *fi'l-mahtût* ifadesiyle ikisine de atıfta bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁵²

Tahkikli ve tahkiksiz olarak pek çok kez basılan eserin baskıları ise şunlardır:

1. İlk baskısına bizzat ulaşamadığımız eser, Selefi'nin verdiği bilgiye göre ilk olarak Mektebetü'l-Eseriyye tarafından Pakistan'da basılmıştır. Ardından aynı baskı Dâru'l-Fıkr tarafından Dimaşk'ta yapılmıştır. Yine aynı baskı Dâru's-Sekâfeti'l-İslâmiyye tarafından Riyad'da, az bir notlandırmayla tarihsiz ve tahkiksiz olarak basılmıştır. Söz konusu baskı, bazı basım hatalarının yanı sıra, hadislerin metin ve senedlerinde bulunan bazı hatalar da içermektedir.⁵⁵³

2. Yukarıda belirtilen baskılarının ardından eser, 1408/1988 yılında Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekâfiyye tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Muhakkik Ebû Muhammed Sâlim b. Ahmed es-Selefi esere notlandırmalar yapmış ve eserdeki merfû hadisleri tahrîc etmiştir. Bununla birlikte merfû hadislerden bazılarının tahrîci bulunmamaktadır.

3. Eser 1422/2001 yılında Dâru'l-Vatani's-Suûdiyye tarafından Arabistan'da basılmıştır. Eserin tahkiki, el yazması nüshaya dayanarak Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şebl tarafından yapılmıştır. Muhakkik merfû hadislerin, çok az bir kısmı hariç, tahrîcini yapmış ancak geriye kalan rivâyetlere pek fazla önem vermemiştir. Bu sebeple de bu rivâyetlerin tahrîcinde hatalar bulunmaktadır. Bunun yanında eseri, el yazma nüshasına dayanarak tahkik eden ilk kişi olmasına karşın, eserin ismine ve müellife aidiyetine dair yanlışlığa dikkat çekmemiştir.

4. Eserin, itina ile tahkik ve tahrîc yapılmış diyebileceğimiz ilk baskısı ise yine yukarıda bilgilerini verdiğimiz baskısı ile aynı tarih olan 1422/2001 yılında Dâru'l-Âsime tarafından Riyad'da gerçekleştirilmiştir. Eserin tahkiki ve eserdeki rivâyetlerin tahrîci Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî tarafından yapılmıştır. Busayrî'nin esere yaptığı en büyük katkı belki de nüshada bulunan eser ismi ve

⁵⁵² Selefi, "Mukaddime", 14.

⁵⁵³ Selefi, "Mukaddime", 12.

müellifine dair hatayı düzeltmesidir. Bunun yanında, esere bir mukaddime yazan Busayrî, eserin ulaşabildiği baskılarına ve Mervezî'nin hayatına dair kısa bilgiler vermiştir. Muhakkik rivâyetlerin tahrîcini yapmış, sıhhat derecelerini belirtmiş, zayıf râvîlere ve rivâyetlerin zayıflık sebebine kısaca değinmiş ve bazı şahısların biyografisine dair kısa bilgiler vermiştir. Ayrıca eserdeki merfû hadislere, merfû hadisler dışında kalan rivâyetlere (âsâr) ve âyetlere dair üç ayrı fihrist hazırlaması eserden yararlanmayı kolaylaştırmıştır.

5. Eserin en son ve üzerine en geniş çalışmanın yapıldığı baskısı, 1426/2005 yılında Müessesetü Gırâs li'n-Neşr ve't-Tevzî tarafından Kuveyt'te gerçekleştirilmiştir. Eserin tahkik, tahrîc ve talîk çalışması Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî es-Selefi tarafından yapılmıştır. Muhakkikin belirttiğine göre kendisini eser üzerinde çalışma yapmaya iten sebep, eser üzerine yapılan tahkik ve tahrîc çalışmalarının büyük bir itina ile yapılmaması ve dolayısıyla hata ve eksiklerin bulunmasıdır. Eser üzerine, kendisinden önce yapılan en güzel çalışmanın kendisinden bir önceki muhakkik olan Busayrî'nin çalışması olduğunu belirten Selefi, buna karşın eserdeki tahkik ve tahrîclerin hatadan hâlî olmadığını söylemektedir. Nitekim Selefi, eser üzerine çok geniş kapsamlı bir çalışma yapmış ve eserin hacmi Busayrî'nin tahkikiyle yapılan neşrin iki katından daha fazla bir boyuta ulaşmıştır.

Esere, yüz sayfaya ulaşan geniş bir mukaddime yazan Selefi, eserin nüshaları, baskıları, Mervezî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti, sünnetin tanımı, kapsamı, konumu ve fonksiyonu, hadislerin kitabet, tedvîn ve tasnîf dönemi ve hadis literatürüne dair oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Yine yapmış olduğu tahrîc ve notlandırmalarda çok geniş bilgiler vermiştir. Söz konusu dipnotların bazen sayfalarca sürdüğü görülmektedir. Ayrıca eserin sonuna koyduğu geniş fihristler, eserden faydalanmayı oldukça kolaylaştırmıştır. Tüm bu faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda, Selefi'nin eser üzerinde büyük bir emek harcadığı ve takdire şayan bir çalışma ortaya koyduğu görülmektedir. Özellikle yapmış olduğu bu çalışmanın, eserin tanınırlığını artırmada önemli bir katkı sağladığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

3.3. Kaynakları

Mervezî'nin, pek çok ilim dalına vukûfiyeti ve seleflerinin görüşlerine dair geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Yazılı rivâyet dönemine geçişin üzerinden bir asrı aşkın sürenin geçtiği bir dönemde yaşayan Mervezî'nin eserleri incelendiğinde, bu bilgi birikimine doğal olarak yalnızca şifâhî yolla sahip olmadığı görülmektedir. Mervezî bazen açıkça başka şahsiyetlerin kitaplarına atıfta bulunurken, bazen de görüşlerini naklettiği şahısların eserleri incelendiğinde, söz konusu görüşleri eserlerinden naklettiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir yerde hocası Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) nispet edildiğini belirttiği, iman konusundaki esere açıkça atıf yapmaktadır.⁵⁵⁴ Yine, özellikle âyet ve hadislerde geçen kelimelerin manalarını açıklarken pek çok kez Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) görüşlerine yer vermiştir. Söz konusu görüşler incelendiğinde, Mervezî'nin bu görüşleri Ebû Ubeyd'in muhtelif eserlerinden aktardığı görülmektedir.⁵⁵⁵

Bilindiği üzere usûle dair yazılan ilk eser İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) *er-Risâle* adlı eseridir. Mütakellimîn usûl teorisinin müşahhas ve sistematik bir hale büründüğü ilk eser olması sebebiyle *er-Risâle*, ehl-i hadis için büyük bir önemi hâizdir. Zira İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'yi Abdurrahmân b. Mehdî'nin (öl. 198/813-814) isteği üzerine yazdığı⁵⁵⁶ ve eseri yazarken hedeflediği amacın ehl-i hadis, hadislerle temellendirilmiş bir fikhî yapıya duyduğu ihtiyacı karşılamak olduğu

⁵⁵⁴ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Fireyvâî, 2/575. Mervezî'nin atıf yaptığı söz konusu eser Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen *Kitâbü'l-îmân* adlı eserdir. Ahmed b. Hanbel *el-Müsne'd* haricinde kendisine nispet edilen eserlerde olduğu gibi söz konusu eseri bizzat kaleme almamıştır. *el-Müsne'd* haricindeki eserlerinin tamamının oğlu Abdullah ya da talebeleri tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir. Bk. Mehmet Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel (Hayatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/77-79.

⁵⁵⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, yedi kez Ebû Ubeyd'den nakilde bulunmaktadır. Biz bunlardan iki tanesini Ebû Ubeyd'in eserlerinde tespit edebildik. Mervezî'nin naklettiği ve Ebû Ubeyd'in eserlerinde tespit edebildiğimiz nakiller için bk. Mervezî, *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 153. Söz konusu nakillerin Ebû Ubeyd'in eserlerindeki yerleri için bk. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân ve me'âlimuh ve edebüh*, thk. Mervân el-'Atiyye vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 183, 189. Tespitini Ebû Ubeyd'in eserlerinde yapamadığımız nakilleri ise Mervezî, muhtemelen Ebû Ubeyd'in günümüze ulaşamayan eserlerinden nakletmektedir. Mervezî'nin Ebû Ubeyd'den yaptığı diğer nakiller için bk. Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 1/354; 2/601; a.mlf., *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl*, 26, 40; a.mlf., *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 212.

⁵⁵⁶ Murteza Bedir, "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/117-119.

belirtilmiştir.⁵⁵⁷ Ahmed b. Hanbel'den nakledilen “Biz Şâfiî ile oturana kadar, hadisin mücmelini, müfesserini, nâsihini, mensûhunu bilmezdik”⁵⁵⁸ ifadesi de Şâfiî'nin ehl-i hadis üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

es-Sünne'yi incelediğimizde, Mervezî'nin bu eserinde de yazılı kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. Daha önce aktardığımız üzere, İmam Şâfiî'den oldukça etkilenen ve eserlerini okumak üzere Mısır'a, önde gelen talebesi Müzenî'nin (öl. 264/878) yanına giden Mervezî'nin, genel olarak tüm eserlerinde İmam Şâfiî'nin kitaplarından nakillerde bulunduğu görülmektedir. Hatta öyle ki, eserlerinde kendisinden çokça nakilde bulunması sebebiyle kendisine *ikinci İmam Şâfiî* lakabının verildiği belirtilmektedir.⁵⁵⁹ Eserleri arasında özellikle de *es-Sünne*'sinde yoğun bir şekilde İmam Şâfiî'nin görüşlerine yer vermektedir. Söz konusu nakilleri incelediğimizde, Mervezî'nin bu nakilleri *er-Risâle*, *el-Üm* ve *İhtilâfû'l-ḥadîs*'den yaptığı görülmektedir. Yani Mervezî'nin, eserini telif ederken yararlandığı en temel üç kaynağın bu eserler olduğunu söylemek mümkündür. Bu üç eseri dışında, aynı veya benzer konuların diğer eserlerinde de işlendiği göz önünde bulundurulduğunda Mervezî'nin eseri telif ederken, İmam Şâfiî'nin diğer eserlerinden de faydalandığını söylemek mümkündür. Yaptığı nakillerden Mervezî'nin, İmam Şâfiî'nin yalnız kavli i cedîdine değil kavli kadîmine de vakıf olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁰

İmam Şâfiî'nin eserleri dışında Mervezî'nin yazılı kaynak olarak olarak Ebû Ubeyd'den de yararlandığı görülmektedir. Ebû Ubeyd'in eserlerinden, diğer eserlerinde de yararlandığını belirttiğimiz Mervezî, tespit edebildiğimiz kadarıyla *es-Sünne*'sinde Ebû Ubeyd'den bir yerde nakilde bulunmaktadır.⁵⁶¹ Ebû Ubeyd'in günümüze ulaşan eserlerinde tespit edemediğimiz söz konusu ifadeleri, Mervezî muhtemelen günümüze ulaşmayan eserlerinin birinden nakletmektedir.

Mervezî'nin, kullandığını tespit ettiğimiz bir diğer yazılı kaynak ise İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *Muvatta'* adlı eseridir. Daha önce de aktardığımız üzere

⁵⁵⁷ Adnan Koşum, “İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları”, *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (Haziran 2014), 28.

⁵⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 277.

⁵⁵⁹ Selefi, “Mukaddime”, 10.

⁵⁶⁰ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 157. Mısır'a gittikten sonra görüşlerinin değişmesi sebebiyle, İmam Şâfiî'nin ilmî hayatı iki dönemde ele alınmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-226.

⁵⁶¹ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 212.

Mervezî, temrîz sîgasıyla İmam Mâlik'ten bir rivâyet aktarmakta ancak *Muvaţta'*a açıkça atıf yapmamaktadır. *Muvaţta'*ı incelediğimizde rivâyetin aynı sened ve metinle mevcut olduğu görülmektedir.⁵⁶² Dolayısıyla söz konusu rivâyeti, bizzat İmam Mâlik'in *Muvaţta'*ından aktarması ihtimal dahilindedir.

3.4. Özellikleri ve Kitâbü's-Sünne Literatüründeki Yeri

Hicrî ilk asrın ortalarında meydana gelen ve İslâm tarihinin ilk büyük fitnesi kabul edilen Hz. Osman'ın şehâdeti,⁵⁶³ Cemel ve Sıffin gibi sahâbeden iki grubu karşı karşıya getiren savaşlara sebep olmuştur. Sıffin savaşının neticesinde meydana gelen tahkîm olayı, Hâricîler olarak isimlendirilen bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve İslâm tarihinde ilk siyasî ve itikâdî ayrışma meydana gelmiştir.⁵⁶⁴

Bu ayrışma hilâfet, büyük günah işleyenin durumu, kader, imanın mahiyeti gibi siyasî ve itikâdî pek çok meseleyi gündeme getirmiş ve etkisi asırlar boyu devam eden pek çok tartışmalara sebep olmuştur. İleriki süreçte pek çok ayrışmaya zemin hazırlayan söz konusu tartışmalar hicrî birinci asrda Hâricîlerin yanı sıra Şîa ve Mürcie'nin, hicrî 2. asra gelindiğinde ise Mu'tezile ve Cehmiyye gibi fırkaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Hadis ilminin altın çağı olarak kabul edilen hicrî 3. asra gelindiğinde, Me'mûn'un (öl. 218/833) Mu'tezile'yi devletin resmî mezhebi haline getirmesi⁵⁶⁵ ve hicrî 218 yılında verdiği bir emirle mihne sürecini başlatması⁵⁶⁶ ehl-i hadis ile Mu'tezile arasındaki çatışmayı daha da alevlendirmiştir. Meydana gelen bu çatışmalar haliyle literatüre de yansımış ve ehl-i hadis, gerek Mu'tezile ve diğer bid'at fırkalarına karşı gerekse re'ye dayalı fıkıh anlayışına karşı eserler kaleme almışlardır. Bu durum ise farklı türlerde eserlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. İşte, ehl-i hadisin söz konusu sâiklerle kaleme aldığı eser türlerinden biri de başlı başına bir literatür oluşturan *Kitâbü's-Sünne*'lerdir.

⁵⁶² Bk. İmam Mâlik, "Kasru's-Salât", 72.

⁵⁶³ İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/439.

⁵⁶⁴ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 324.

⁵⁶⁵ Bozkurt, "Me'mûn", 29/103.

⁵⁶⁶ Yücesoy, "Mihne", 30/26.

İsim benzerliği sebebiyle ilk bakışta *sünen* türü eserleri çağrıştıran *Kitâbü's-Sünne*'ler, re'ye dayalı fıkıh anlayışına karşı kaleme alınan⁵⁶⁷ *sünen* türünün aksine, ehl-i hadisin itikâdî görüşlerini içeren eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür eserler sünnete uymak, Hz. Peygamber'den tevârüs edilen ve Müslümanların takip ettikleri yola uymak, sünnetle amel etmek, bid'atlerden kaçınmak gibi itikâda taalluk eden meseleleri ortaya koymak için kaleme alınmıştır.⁵⁶⁸ Dolayısıyla, bu türden eserleri “ehl-i hadisin itikâdî görüşlerini ihtivâ eden eserler”,⁵⁶⁹ oluşturdukları literatürü de “ehl-i hadisin akâid edebiyatı”⁵⁷⁰ şeklinde tanımlamak mümkündür.

Kitâb ve sünnet terkîbinden meydana gelen *Kitâbü's-Sünne* ifadesini “Hz. Peygamber'in ve ashâbının takip ettiği yol”⁵⁷¹ şeklinde tanımlamak ve hatta buna selef-i sâlihîni de eklemek mümkündür. Nitekim ilk dönem müelliflerinin birçoğunun, bid'at ehlinden uzak olduklarını vurgulamak için, eserlerine *Kitâbü's-Sünne*, *Şerhu's-sünne* ve *Usûlü's-sünne* gibi isimler verdiği belirtilmiştir.⁵⁷² Dolayısıyla ismi *Kitâbü's-Sünne* olmasa da bu isme yakın, yazılış amacı ve muhtevası örtüşen eserleri de bu literatüre dahil etmek mümkündür.

Kitâbü's-Sünne'lere dair yapılan bir çalışmada, müstakil olarak kaleme alınan ve Mervezî'nin eserinin de dahil olduğu altmış altı kadar eser tespit edilmiş ancak bunlardan sadece Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Gulâmu Halîl (öl. 275/888), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Mervezî (öl. 294/906), Ebû Bekr el-Hallâl (öl. 311/923), Ebu'l-Kâsım el-Lâlekâî (öl. 418/1027) ve İbn Ebî Ya'lâ'nın (öl. 526/1131) eserleri olmak üzere yedi tanesinin günümüze ulaştığı, bu yedi eserden Gulâmu Halîl ve İbn Ebî Ya'lâ'nın eserlerinin ise hala basılmayı beklediği belirtilmiştir.⁵⁷³ Buna karşın

⁵⁶⁷ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 223.

⁵⁶⁸ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 231.

⁵⁶⁹ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Temmuz 1986), 77.

⁵⁷⁰ Ehl-i hadîsin akâid edebiyatı üzerine bir makale çalışması yapan Hayri Kırbaçoğlu, uzunca verdiği listede *Kitâbü's-Sünne*'leri de saymıştır. Bk. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit “Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/5 (Ekim 1987), 81-87.

⁵⁷¹ İlyas Çelebi, “Kitâbü's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/115.

⁵⁷² Çelebi, “Kitâbü's-Sünne”, 26/115-116.

⁵⁷³ Eserlerin tamamının listesi için bk. Hatice Saliş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 48-56. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan *Kitâbü's-Sünne* bölümünü müstakil bir halde çevirip neşreden Mehmet Yaşar Kandemir bu sayının kırk kadar olduğunu ifade etmekte ve on kadarının günümüze ulaştığını belirtmektedir ancak bu sayıların derinlemesine bir araştırma sonucu ortaya

söz konusu çalışmada yer verilmeyen Müzenî'nin (öl. 264/878) *Şerhu's-sünne* adıyla neşredilen *Mu'tekad*,⁵⁷⁴ ve Fesevî'nin (öl. 277/890) *Kitâbü's-Sünne*⁵⁷⁵ adlı eserleri de listeye dahil edilmelidir.⁵⁷⁶ Ayrıca çalışmada, günümüze ulaşmadığı belirtilen Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî'nin (öl. 219/834) *Uşûlü's-sünne'si*,⁵⁷⁷ İmam Eş'arî'nin (öl. 324/935-936) *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne'si*,⁵⁷⁸ Berbehârî'nin (öl. 329/940-941) *Şerhu Kitâbi's-Sünne'si*,⁵⁷⁹ Ebû Bekr el-Cürcânî'nin (öl. 371/982) *İ'tikâdü e'immeti'l-hadîs'i*⁵⁸⁰ ve Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *el-İ'tikâd'ı*⁵⁸¹ tam aksine

konulmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Kitâbü's-Sünne*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 18.

⁵⁷⁴ Eserin, Fuat Sezgin tarafından *Mu'tekad* veya *Akîdetü Ahmed b. Hanbel* şeklinde kaydedildiği ancak metninin bizzat Müzenî'nin kendisine ait olmadığı, kendisine sorulan bazı itikâdî sorular üzerine kaleme aldığı belirtilmektedir. (Bk. Şükrü Özen, "Müzenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/249.) Cemâl Azzûn tarafından tahkiki yapılan eserin basımı, 1415/1995 yılında Suud'da Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁵⁷⁵ Küçük bir hacme sahip olduğu belirtilen eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığının bilinmediği belirtilmektedir. Bk. Mehmet Yaşar Kandemir, "Fesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/426.

⁵⁷⁶ Burada bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. *Kitâbü's-Sünne*'lere dair söz konusu listeyi veren Salîş'in bazı hatalar yaptığı görülmektedir. Müellifinin vefat ettiği tarih bakımından listede verdiği en eski eser tâbiûn âlimlerinden Ebû Recâ el-Utâridî'nin (öl. 105/723-724) *Kitâbü's-Sünne'si*dir ve dipnotta bu bilgiyi Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târîh* adlı eserinden naklettiğini görülmektedir. (Bk. Salîş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 49.) Ancak eserin aynı baskısına baktığımızda gerek Salîş'in verdiği sayfada gerekse eserin diğer yerlerinde böyle bir bilgiye rastlayamadık. Yine Salîş, aynı sayfada listenin ikinci sırasında tâbiûn fakihlerinden Mekhûl eş-Şâmî'nin (öl. 112/730) *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkḥ* olarak bilinen eserinin adını *Kitâbü's-Sünne* şeklinde vermekte ve dipnotta eserin isminin *Kitâbü's-Sünen* olarak da geçtiğini belirtmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere eser, itikâda dair değil fıkḥa dair bir eserdir. (Bk. Eyyüp Said Kaya, "Mekhûl b. Ebû Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/552.) Son olarak Salîş, Abdurrahmân b. Mehdî'nin (öl. 198/813-814) de *Kitâbü's-Sünne'sinin* olduğunu belirtmesine rağmen bu bilginin nerede geçtiğini söylememektedir. Bk. Salîş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 55.

⁵⁷⁷ Küçük bir hâce sahip olan eser Meş'al Muhammed el-Haddâdî tarafından tahkik edilerek 1418/1997 yılında Kuveyt'te Dâru İbn Kesîr tarafından basımı gerçekleştirilmiştir.

⁵⁷⁸ Eser 1322/1904 yılında Haydarâbâd'da, 1408/1987 yılında Kahire'de ve Dâru İbn Zekvân tarafından tarihsiz olmak üzere pek çok kez basılmıştır. Ayrıca eser, Ramazan Biçer tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁵⁷⁹ Salîş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 52. Hâlid b. Kâsım er-Redâdî tarafından tahkiki yapılan eserin basımı, 1414/1993 yılında Suud'da Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca eser Mustafa Özenli tarafından aynı isimle Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁵⁸⁰ Salîş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 56. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamîs tarafından tahkiki yapılan eser 1412/1992 yılında Riyad'da Dâru'l-Âsime tarafından tab edilmiştir. Emin Âşıkutlu tarafından kaleme alınan ve 2001 yılında neşredilen "İsmâilî" başlıklı TDV İslâm Ansiklopedisi maddesinde İsmâilî'nin söz konusu eserinden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Âşıkutlu her ne kadar İsmâilî'nin *Risâle fi'l-'akîde* adlı bir eserinin bulunduğu bahsetse de bunun konumuzu teşkil eden eser olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim zımnen, *Risâle fi'l-'akîde* adlı eserin günümüze ulaşmadığı belirtilerek, İbn Hacer ve İbn Teymiyye'nin kitaplarında bu eserden nakillerde bulundukları belirtilmiştir. *İ'tikâdü e'immeti'l-hadîs* adlı eser ise TDV maddesinin yazıldığı 2001 yılından önce, 1992 yılında basılmıştır. Eserin,

günümüze ulaşan ve yayımlanan *Kitâbü's-Sünne*'lerdendir. Son olarak, mahtûr olarak mevcut olduğu olduğu belirtilen İbn Ebî Ya'lâ'nın *el-İ'tikâd*⁵⁸² adlı eseri de tab edilmiştir. Verilen sayıya bakıldığında, oldukça geniş bir literatürün söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

Müstakil olarak kaleme alınan *Kitâbü's-Sünne*'ler yanında bir de eserler içerisinde bir bölüm olarak telif edilenler de göz önünde bulundurulduğunda bu sayı daha da artacaktır. Söz gelimi, temel hadis kaynakları arasında yer alan Buhârî'nin (öl. 256/870) *Şahîh*'inde bulunan *Kitâbü'l-İ'tisâm* bölümü, İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *Sünen*'inin mukaddimesi ve Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *Sünen*'inde bulunan *Kitâbü's-Sünne* adlı bölüm müstakil olmayan *Kitâbü's-Sünne*'lere örnek olarak zikredilebilir. Yine Fesevî'nin (öl. 277/890) tarihe ve muhaddislere dair bilgileri ihtivâ eden *el-Ma'rife ve't-târîh* adlı eserinde yer alan ve içerisinde sünnete ittibâ, bid'atlerden kaçınma, re'y ile hüküm vermenin yerilmesi, Kur'ân'ın mahlûk olmaması, rü'yetullâh, imanın söz ve fiilden oluşması gibi meselelerin bulunduğu *Kitâbü's-Sünne* muhtevastaki kısa bölüm de örnek verilebilir.⁵⁸³

Kitâbü's-Sünneler'de ele alınan konulara bakıldığında sünnete ittibâ, bid'atlerden kaçınmak, geçmiş ümmetlerin yoluna sapmamak, fırkalara ayrıştıktan kaçınmak, iman mahiyeti, kader, halku'l-Kur'ân, rü'yetullâh, Allah'ın sıfatları, büyük günah işleyeninin durumu, şefaat, kabir hayatı, sahâbenin fazîleti gibi tartışmalı meselelerin yanında Cehmiyye, Kaderiyye, Vâkıfe, Mürcie, Şîa gibi fırkaların durumuna yer verildiği görülmektedir. Bu eserlerin en önemli özelliklerinden biri de genelde müellifin herhangi bir yorum yapmaktan kaçınarak yalnız Hz. Peygamber, sahâbe ve seleften nakledilen rivâyetlere yer vermesidir. Bu durum, ehl-i hadis dinî meselelerdeki genel tavrının literatüre yansımaları göstermesi açısından önemlidir.

Günümüze ulaşan *Kitâbü's-Sünne*'lerin tamamının muhtevastını ele almanın, çalışmamızın sınırlarını aşacağı düşüncesindeyiz. Bu sebeple, hem *Kitâbü's-*

muhtemelen Âşıkutlu tarafından gözden geçirildiği anlaşılmaktadır. Bk. Emin Âşıkutlu, "İsmâîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/127.

⁵⁸¹ Eser *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîl-r-reşâd 'alâ mezhebi's-selef ve aşhâbi'l-hadis ve el-İ'tikâd 'alâ mezhebi's-selef Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adlarıyla birçok kez basılmıştır. Bk. Metin Yurdağur, "el-İ'tikâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/457.

⁵⁸² Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamîs tarafından tahkik edilen esere 1423/2002 yılında Riyad'da Dâru'l-Atlas el-Hadrâ tarafından basılmıştır.

⁵⁸³ Söz konusu bölüm için bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 385-396.

Sünneler'in muhtevasını daha yakından görmek, hem de Mervezî'nin bu eserler arasındaki yerini daha iyi tespit edebilmek amacıyla hocası Ahmed b. Hanbel'in ve literatür içerisinde en geniş kapsamlı çalışmayı yapan Lâlekâî'nin *Kitâbü's-Sünne*'lerinden, ayrıca *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer alması sebebiyle ayrı bir önemi olan, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bulunan *Kitâbü's-Sünne* bölümünden genel hatlarıyla bahsetmek uygun olacaktır. Zira saymış olduğumuz bu eserlerle diğer eserlerin muhtevası büyük oranda örtüşmektedir.⁵⁸⁴ Ardından, bir sonraki başlıkta daha detaylı bir şekilde ele alacağımız için, muhtevası ve metodundan genel hatlarıyla bahsederek, Mervezî'nin eserinin literatür içerisindeki yerini ortaya koymaya ve eserin öne çıkan özelliklerinden bahsetmeye çalışacağız.

Her ne kadar kaynaklarda tespit edilebilen ilk *Kitâbü's-Sünne*'nin meşhur siyer ve meğâzî müellifi Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'ye (öl. 207/823) ait olduğu görülse de⁵⁸⁵ ne yazık ki eser, günümüze kadar ulaşamamıştır.⁵⁸⁶ Günümüze ulaştığı bilinen ilk *Kitâbü's-Sünne* ise Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî'nin (öl. 219/834) *Uşûlü's-sünne* adlı eseridir. Bununla beraber, mihne hâdisesinde yaşadıkları ve verdiği mücadeleyle en önde gelen isim olan Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) nispet edilen *Kitâbü's-Sünne*'nin, müellifinin önemi sebebiyle en meşhur *Kitâbü's-Sünne* olduğunu söylemek mümkündür. Fetvalarının dahi yazılmasına şiddetle karşı çıktığı bilinen Ahmed b. Hanbel'in, *el-Müsned* dışında kendisine nispet edilen hiçbir eserini

⁵⁸⁴ Zikretmiş olduğumuz diğer eserlerin muhtevasına dair bilgi için bk. Saliş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 57-75.

⁵⁸⁵ Yukarıda Hatice Saliş'ın ilk telif edilen *Kitâbü's-Sünne*'nin tespitine dair bazı mülahazalar zikretmiştik. Saliş'ten önce de *Kitâbü's-Sünne* literatürüne dair tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* adlı çalışmasında *Kitâbü's-Sünne*'lerin listesini aktarırken, ilk sırada Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf'a (öl. 204/819) ait *Kitâbü's-Sünen* adında esere yer vermektedir. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 293. Ömer Özpinar da *Hadis Edebiyatının Oluşumu* adlı çalışmasında Müctebâ Uğur'un bu tespitini referans göstererek ilk telif edilen *Kitâbü's-Sünen*'nin Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf'a ait olduğunu belirtmektedir. Bk. Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 232. Bununla birlikte Uğur'un söz konusu eseri zikrederek yanlışlığa düştüğü anlaşılmaktadır. Zira dikkat edilecek olursa, eserin ismi *Kitâbü's-Sünne* değil *Kitâbü's-Sünen* şeklindedir. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf'ın biyografisine yer veren kaynaklarda, kendisine ait böyle bir eserden bahsedilmediği görülmektedir. Müctebâ Uğur da söz konusu bir eserin Haffâf'a nispet edildiğine dair herhangi bir kaynak zikretmemektedir. Bu sebeple, vefat tarihi dikkate alındığında ilk *Kitâbü's-Sünne* müellifinin hicrî 207 yılında vefat eden Vâkıdî'ye ait olduğunu söylemenin en sağlıklı tespit olacağı kanaatindeyiz. Nitekim bir sonraki dipnotta aktaracağımız üzere kaynaklar, Vâkıdî'ye *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a* adında bir eser nispet etmektedir.

⁵⁸⁶ Eser kaynaklar tarafından *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a ve zemmi'l-hevâ' ve terki'l-havâric fi'l-fiten* adıyla kaydedilmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba'*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 4/169; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/169; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/10.

bizzat kaleme almadığı, bu eserlerin ya oğlu Abdullâh ya da talebeleri aracılığıyla kaleme alındığı ifade edilmektedir.⁵⁸⁷ Mihne döneminde ev hapsinde tutulan Ahmet b. Hanbel'in, bu süreçte oğlu Abdullâh'a (öl. 290/903) hadis okuduğu bilinmektedir.⁵⁸⁸ *Kitâbü's-Sünne*'nin muhtevasının da bu dönemde teşekkül etmiş olması muhtemeldir. Buna karşın *Kitâbü's-Sünne* daha sonra oğlu Abdullâh aracılığıyla rivâyet edilmiştir.⁵⁸⁹

Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-Sünne*'si, içerisinde âyet, hadis, sahâbe, tâbiûn ve selefe ait sözlerin bulunduğu 1553 rivâyetten müteşekkildir. Belli bir metodun göze çarpmadığı eserde konular dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Her ne kadar bâb başlıkları bulunsun da bazen bâb başlığı ile rivâyetlerin uyuşmadığı görülmektedir.⁵⁹⁰ Ayrıca eserde kullanılan rivâyetlerin takviye amacıyla tekrar edildiği görülmektedir. Eserin içerdiği konulara bakıldığında, Cehmiyye'nin durumu, Cehmî bir kimsenin arkasında namaz kılınıp kılınamayacağı, Hz. Ebû Bekir'e bîat, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlieleri oluşu, Bişr el-Merîsî ve Amr b. Ubeyd hakkında söylenenler, Ebû Hanîfe hakkında söylenenler, halku'l-Kur'ân, Vâkıfe, Kaderiyye, Mu'tezile, Hâricîler, deccâl, kabir azabı, teşbîh ve tecsîm, rû'yetullâh ve imanın mahiyetine dair konuları ihtivâ ettiği görülmektedir.⁵⁹¹

Temel hadis kaynakları içerisinde *Kitâbü's-Sünne* adıyla bir bölümün bulunduğu tek eser olan Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine baktığımızda 39. kitâb olarak karşımıza çıkan *Kitâbü's-Sünne*, 32 bâb başlığı ve 176 rivâyetten oluşmaktadır. *Şerhu's-Sünne* bâbı altında yetmiş üç fırka hadisiyle başlayan bölüm, sırasıyla cedel ve Kur'ân'daki müteşâbih âyetleri tevilden kaçınmak, sünnete sarılmanın gerekliliği, sahâbenin fazîlet sıralaması, halîfeler, sahâbenin fazîleti, sahâbeye sövmenin yasak oluşu, Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçilmesi, fitne zamanı söz söylemekten kaçınmak, peygamberlerden birinin diğerine tercih edilmemesi, ircâ görüşünün reddi, imanın

⁵⁸⁷ Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/77.

⁵⁸⁸ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/264-265.

⁵⁸⁹ Eserin Ahmed b. Hanbel'e nispeti ve rivâyeti için bk. Saliş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 104-105.

⁵⁹⁰ Örneğin, "Hz. Ali evlatları" şeklinde bir bâb başlığı açılmasına rağmen başlığın altında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletlerine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bk. Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Abdullâh b. Ahmed. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed b. Saîd el-Kahtânî (Dammâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986), 557-568.

⁵⁹¹ Eserin muhtevasına dair detaylı bilgi için bk. Saliş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 105-168.

artıp eksilmesi, kader, müşrik çocuklarının ahiretteki durumu, Cehmiyye, rü'yetullâh, Kur'ân'ın Allah kelâmı oluşu, şefaât, öldükten sonra dirilme ve sûr, havz, cennet ve cehennemın yaratılması, kabir ve kabir azabı, mîzân, deccâl, İslâm toplumunda ayrılanlarla (Havâric) savaşmak, Hâricîlerle savaşmak, hırsızlara karşı savaşmak şeklinde açılan bâb başlıklarını ihtivâ etmektedir.

Ebû Dâvûd'un Mekke ehline yazdığı ve eserini tanıttığı mektubunda “Ben *Kitâbü's-Sünen*'de yalnız ahkâm ile ilgili konuları tasnif ettim ve zühhd, amellerin fazîletleri vb. konuları eserime almadım. Bu dört bin sekiz yüz hadisin tamamı ahkâmla ilgilidir”⁵⁹² demesine rağmen itikâda dair konuları da eserine alması ve bu durumdan hiç bahsetmemesi hayli dikkat çekicidir.⁵⁹³ Ayrıca Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin yanı sıra, hemen hemen aynı konuları ihtivâ eden İbn Mâce'nin *Sünen*'inin mukaddimesi, *Kitâbü's-Sünne*'lerin muhtevasıyla tam olarak örtüşmesine de fitnelerden kaçınma ve imanın artması ile ilgili hadisleri de ihtivâ eden Nesâî'nin (öl. 303/915) *Sünen*'inin *Kitâbü'l-İmân ve Şerâi'ihî* adlı bölümü ve re'yyeden kaçınma, sünnete ittibâ gibi konuları ihtivâ eden Dârimî'nin (öl. 255/869) *Sünen*'inin mukaddimesi başta yalnız fikhî bir muhtevaya sahip olan *Sünen* türü eserlerin hicrî 3. asırda dönemin fikrî/itikâdî tartışmalarını yansıtan konuları da içine alan eserlere dönüştüğünü göstermesi açısından dikkat çeken bir başka husustur.⁵⁹⁴

Literatür içerisinde en geniş muhtevaya sahip olduğunu gördüğümüz Lâlekâî'nin eserine gelince, kaynaklarda *es-Sünne*, *Şerhu's-sünne*, *Şerhu i'tikâdi Ehli's-sünne*, *Hucecû uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, *Şerhu huceci uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, *Mezâhibü Ehli's-sünne* gibi pek çok farklı isimlerle anılan eser, *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adıyla bilinmektedir.⁵⁹⁵ Elimizdeki mevcut baskısında⁵⁹⁶ dokuz ciltlik bir hacme sahip

⁵⁹² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.), 34-35.

⁵⁹³ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde *Kitâbü'l-Mehdî*, *Kitâbü'l-Fiten*, *Kitâbü'l-Melâhim* ve *Kitâbü's-Sünne* gibi ahkâm dışı gibi görünen başlıklara yer vermesinin ahkâm kavramının kapsamına bakışıyla ilgili olduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 265-300.

⁵⁹⁴ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 233.

⁵⁹⁵ İbrahim Hatiboğlu, “Lâlekâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/85.

⁵⁹⁶ Elimizdeki baskının tahkiki Ebû Yakûb Neş'et b. Kemâl el-Mısırî tarafından yapılmış olup, İskenderiye'de tarihsiz olarak Dâru'l-Basîra tarafından tab edilmiştir.

olduğu görülen eser, konu çeşitliliği bakımından da diğer *Kitâbü's-Sünne*'ler arasında temâyüz etmektedir.

Kendisini eseri telif etmeye sevk eden sebep, bazı ilim ehlinin ehl-i hadisin itikâdına dair bir eser yazmasını istemeleri ve Lâlekâî'nin kendi yaşadığı dönemde itikâdî bazı bozulmaların bulunduğunu gözlemlemesidir.⁵⁹⁷ Eserin mukaddimesinde, selefin sünnete bağlılığı, şerî konularda akli esas almanın sonuçları, Mu'tezile'nin Kur'ân ve hadisi bilmediği, bid'at karşısında âlimlerin tavrı ve ehl-i hadisin üstünlüğü, bid'atların ortaya çıkışı gibi konuları ele almıştır.

Lâlekâî, daha sonra sünnete ittibâ ve davet, bid'at ehlinden kimselerle tartışmaktan ve onlarla konuşmaktan kaçınmak, Süfyân es-Sevrî, Buhârî, Ebû Zür'a gibi şahsiyetlerin itikâdları, Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti ve hilâfet sıralaması, sahâbenin fazîletleri, sahâbenin fazîlet sıralaması, Hz. Aişe, Hz. Abbâs ve Hz. Hamza'nın fazîletleri, Hz. Muâviye'nin halîfe oluşu ve Hz. Hasan'ın bu konuda ona teslim oluşu, imanın mahiyeti, büyük günah işleyeninin durumu, Allah'ın birliği, isimleri ve sıfatları, Ehl-i sünnet'in Kur'ân'a bakışı, Allah'ın zâtını düşünmekten sakınmak, kader, mucize, günah, tövbe, kabir ve kıyâmetin alâmetleri gibi konuları işlemiştir. Görüldüğü üzere Lâlekâî'nin ele aldığı konular diğer *Kitâbü's-Sünne*'lere göre çok daha geniştir. Eserde Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve seleften nakledilen toplam 2818 rivâyet bulunmaktadır.

Haklarında bilgi vermeye çalıştığımız bu üç eserin muhtevasından hareketle, *Kitâbü's-Sünneler*'de ele alınan konuların genelde, sünnete ittibâ, bid'atlerden kaçınmak, geçmiş ümmetlerin yoluna sapmamak, fırkalara ayrışmaktan kaçınmak, imanın mahiyeti, kader, halku'l-Kur'ân, rü'yetullâh, Allah'ın sıfatları, büyük günah işleyeninin durumu, şefaât, kabir hayatı, sahâbenin fazîleti gibi tartışmalı meselelerin yanında Cehmiyye, Kaderiyye, Vâkıfe, Mürcie, Şîa gibi fırkalar olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla *Kitâbü's-Sünne*'lerin neredeyse tamamın yalnızca itikâdî konuları ele alan eserler olduğu görülmektedir.

Burada “neredeyse tamamı” ifadesini özellikle kullanmış bulunmaktayız. Zira Mervezî'nin *Kitâbü's-Sünne*'sinin muhteva bakımından diğer *Kitâbü's-Sünne*'ler

⁵⁹⁷ Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ebû Yakûb Neş'et b. Kemâl el-Mısırî (İskenderiye: Dâru'l-Basîra, ts.), 1/44.

içerisinde farklı bir yeri bulunmaktadır. Bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde görüleceği üzere Mervezî'nin eserini iki bölümde mütalaa etmek mümkündür. Herhangi bir başlıklandırmaya yer verilmeyen eserin ilk bölümünün diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerle aynı konuları ihtivâ ettiği görülmektedir. Mervezî, bu bölümde ülü'l-emre itaat, dinde ihtilâfın sınırları, sırât-ı müstakîmden sapmamak, bid'at ve fitnelerden sakınmak, geçmiş ümmetlerin yoluna uymaktan sakınmak ve sünnete ittibâ gibi konuları ihtivâ eden rivâyetlere yer vermiştir. Dolayısıyla eserin bu ilk bölümü literatürdeki diğer eserlerin muhtevasıyla örtüşmektedir.

Eserin ikinci bölümü ise aslında eserin omurgasını oluşturan konuları ihtivâ etmektedir. Zira Mervezî, eserde başlıklara yer vermese de yukarıda bahsi geçen konularla ilgili rivâyetleri naklettikten sonra konuyu Hz. Peygamber'in sünnetinin kısımlarına ya da kendi ifadesiyle sünnetin tasarruflarına/fonksiyonlarına getirmektedir. Sünneti, Kur'ân'ın mücmel lafızlarını beyân etmesi, Kur'ân'ı nesh etmesi ve teşrî yetkisi şeklinde üçlü bir taksime tâbi tutan Mervezî, ardından bu üç konuyu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yani eserin ikinci bölümünü diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerden farklı olarak usûl ile ilgili meselelere ayırmaktadır. Bu sebeple eserin ilk bölümünün, asıl omurgayı teşkil eden ikinci bölüme bir mukaddime niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin muhtevasına bakıldığında, akla Mervezî'nin eserinin *Kitâbü's-Sünne* literatürüne dahil edilip edilemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Gerek Mervezî'nin eseri yazış amacı gerekse mukaddime niteliğinde olduğunu söylediğimiz ilk bölümün diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerin muhtevasıyla örtüştüğü göz önünde bulundurulduğunda, eserin *Kitâbü's-Sünne* literatürüne dahil edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim eserin yazılış amacının, ilk kısmından da anlaşılacağı üzere *Kitâbü's-Sünne*'lerin ortaya çıkış sebebi olan ehl-i bid'ate bir tepki olduğu görülmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁸ Burada Mervezî'nin eseriyle ilgili yapılan iki farklı tespitteki hata ve eksikliğe dikkat çekmek istiyoruz. Birincisi, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde “Kitâbü's-Sünne” maddesinin yazarı olan İlyas Çelebi, Mervezî'nin *Kitâbü's-Sünne*'sini de literatür içerisinde zikretmesine karşın, *Kitâbü's-Sünne*'ler içerisindeki bu hususiyetini dile getirmemektedir. Öte yandan, görebildiğimiz kadarıyla *Kitâbü's-Sünne*'ler ve Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-Sünne*'si adıyla *Kitâbü's-Sünne*'lere dair geniş kapsamlı tek çalışmayı yapan ve çalışmasından yararlanmaya çalıştığımız Hatice Saliş, Mervezî'nin literatür içerisindeki bu hususiyetine dikkat çekmektedir. Buna karşın eserin içeriğinden bahsederken, eserin “sünnetin ıstılâhî ve sözlük anlamı”, “sünnetin hücciyeti”, “sünnetin tedvîni”, “sünnetin

Mervezî'nin, eserin muhtevasını bu minvalde şekillendirmeyi tercih etmesini ise iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birincisi, daha önce de aktardığımız üzere Mervezî, itikâda dair meseleleri gerek *Ta'zîmü kadri's-şalât* gerekse günümüze ulaşmasa da nakillerden öğrendiğimiz kadarıyla *Kitâbü'l-Îmân* adlı eserlerinde ele almış ve diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerde bulunan halku'l-Kur'ân, büyük günah işleyenin durumu, imânın muhtevası, amel-iman ilişkisi, iman-İslâm ilişkisi gibi pek çok meseleye adı geçen iki eserinde yer vermiştir. Bu sebeple meselenin bir de usûlî boyutunun bulunduğu, Hz. Peygamber'e ittibâ etmenin, ehl-i hadisin usûlüne tabî olmaktan geçtiğini vurgulamak için böyle bir yol seçmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla, özellikle *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eseriyle *Kitâbü's-Sünne*'sini bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak kaleme aldığını söylemek mümkündür. Öte yandan eserin kaynaklarını ele alırken de değindiğimiz üzere *Kitâbü'l-Îmân* örneğinde olduğu gibi Mervezî'nin, hocası Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen eserlere vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Belki de hocasını tekrar etmemek adına eserin ana omurgasına itikâdî konuları değil de şeriatın diğer kanadını oluşturan usûl ile ilgili konuları yerleştirmiş ve eserin adını özellikle *Kitâbü's-Sünne* olarak adlandırmıştır. Bu ihtimallere bakıldığında iki ihtimâlin de aynı anda söz konusu olabileceği görülmektedir. Ancak Mervezî'nin, eseri bu şekilde telif etmesine dair herhangi bir açıklamada bulunmaması sebebiyle, bunların birer ihtimalden ibaret olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Mervezî'nin kaleme almış olduğu *Kitâbü's-Sünne*, literatür içerisinde orijinal bir muhtevaya sahiptir.

İçerisinde, senedlerinin hemen hemen tamamı Mervezî'ye ait olan ve merfû, mevkûf, maktû ve selefe ait üç yüz kırka yakın rivâyet bulunan eserin, *Kitâbü's-Sünne* literatürü içerisinde orijinal bir yerinin bulunmasının yanı sıra belki de en önemli özelliği bir hadis kaynağı hüviyetine sahip olmasıdır. Nitekim hadisçiliğini incelerken, *silsiletü'z-zeheb* olarak vasıflandırılan senedlerinin bulunduğunu

tedvîni hakkındaki şüpheler”, “sünnetin kaç fonksiyonu vardır?” gibi konuları içerdiğini belirten Saliş'in, eseri dikkatli incelemeye değin anlaşılmaktadır. (Bk. Saliş, *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*, 57.) Zira bir sonraki başlıkta da görüleceği üzere Saliş'in, eserin muhtevasında bulunduğunu iddia ettiği başlıklar arasında esere ait olan tek konu “sünnetin kaç fonksiyonu vardır?” konusudur. Saymış olduğu diğer tüm başlıklar, eserin son muhakkiki olan Ebû Üsâme Selîm b. Muhammed es-Selefi'nin esere yazmış olduğu geniş çaplı mukaddimeye ele aldığı konulardır. Dolayısıyla Saliş'in, muhakkikin yazmış olduğu mukaddimeyi eserin aslından zannettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmaya eserin baskılarından bahsettiğimiz bölümde değinmiştik.

belirtmiştik. Bunun yanında, yine önde gelen pek çok hadis otoritesinin talebeliğini yapan Mervezî'nin, başka pek çok değerli senedi de bulunmaktadır. Bu sebeple, henüz temel hadis kaynaklarının telifinin devam ettiği bir dönemde, Mervezî'nin naklettiği rivâyetlerin de kaynak olma değeri açısından büyük önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Buhârî'nin *Şahîh*'inin iki meşhur şârihi olan İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Bedrüddîn el-Aynî (öl. 855/1451) eserlerinde, İmam Buhârî'nin bazı muallak rivâyetlerinin muttasıl senedlerini Mervezî'nin *Kitâbü's-Sünne*'sinden tespit etmişlerdir.⁵⁹⁹ Ayrıca sonraki dönemlerde yapılan tahrîc çalışmalarında da esere çokça atıf yapıldığı görülmektedir.⁶⁰⁰

Eserin önemli diğer bir özelliği ise Mervezî'nin yaşadığı döneme kadarki usûle dair bilgilerdir. Özellikle sünnetin Kur'ân'ı neshi konusunda verdiği somut örnekler ve bu örnekler üzerindeki tartışmalar, âlimlerin Kur'ân-sünnet ilişkisine dair görüşlerine ulaşabilmemiz adına önem arz etmektedir. Diğer yandan ileride de görüleceği üzere Mervezî, eserde en azından kendisinden önce ortaya konulduğunu tespit edemediğimiz bazı orijinal görüşlere de yer vermiştir.

3.5. Muhtevası ve Mervezî'nin Telif Metodu

Eserde uyguladığı metoda bakıldığında, öncelikle Mervezî herhangi bir başlıklandırma yapmayı tercih etmediği görülmektedir. Bununla birlikte esere belirli bir sistematik hâkim olmakta ve konu sıralamasının büyük oranda gözetildiği anlaşılmaktadır. Ancak Mervezî'nin bazı yerlerde bu sistemin dışına çıktığı da vakidir. Örneğin Mervezî, eserin ana omurgasını oluşturduğunu belirttiğimiz üçlü sünnet tasnifini detaylı bir şekilde ele alırken, sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesi ile teşrî yetkisini iç içe ele almıştır. Ayrıca naklettiği rivâyetleri düzenli bir şekilde aktarmaya gayret etse de bunu başaramadığı yerler de olmuş ve bazen rivâyetleri, ilgili konuların dışında aktarmıştır. Bu sebeple eseri tam sistematik olarak niteleyemesek de eserin yarı sistematik bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Mervezî'nin metodunda dikkat çeken bir başka husus, meseleleri ele

⁵⁹⁹ Örnek için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/252; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/26.

⁶⁰⁰ Örneğin, son devrin önde gelen muhaddislerinden olan ve özellikle önemli tahkîk çalışmalarıyla bilinen merhum Şuayb el-Arnâvûd'un (öl. 2016) önderliğinde yeniden tahkîki yapıp neşredilen Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki hadîslerin tahrîcinde, Mervezî'nin *Kitâbü's-Sünne*'sinden çokça yararlandığı görülmektedir.

alırken, somut örnekler üzerinden gitmesidir. Bu metodun, okuyucunun meseleleri ve ihtilâfları daha iyi kavrayabilmesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Belirttiğimiz söz konusu hususlar sebebiyle biz, eserin muhteva ve metodunu incelerken eserin sıralamasını gözetmeye ve vermiş olduğu örneklerin veya görüşlerin tamamını aktararak, gerektiğinde değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız. Buna karşın eserde sıralamaların bozulduğu yerlerde bu kısımları atlayacak ve ilgili başlık altında aktaracağız. Bu şekilde eserdeki gerek konu gerekse örnek sıralamasına riayet etmenin ve tümüyle aktarmanın, eserin muhteva ve metodunu daha net görmek açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Eserde başlık bulunmaması sebebiyle, konuların daha net görülebilmesi açısından eseri kendimiz başlıklandırmaya çalıştık. İlk kısmın diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerle örtüştüğünü ve itikâdî meselelere taalluk ettiğini göz önünde bulundurarak, bu kısmı “İtikâd ile ilgili konular” şeklinde başlıklandırmayı, usûl ile ilgili olan meseleleri ise “Usûl ile ilgili konular” başlığı altında aktarmayı uygun gördük. Bu başlıklar altında ele alınan konuları da uygun olduğunu düşündüğümüz alt başlıklara ayırmaya çalıştık.

3.5.1. İtikâd İle İlgili Konular

Eserin, bir mukaddime mahiyetinde ilk bölümünü oluşturan ve diğer *Kitâbü's-Sünneler* ile örtüşen kısmında Mervezî, neredeyse herhangi bir açıklama yapmaksızın, ülü'l-emre itaat, dinde ihtilâfın sınırları, sırât-ı müstakîmden sapmamak, bid'at ve fitnelerden sakınmak ve geçmiş ümmetlerin yoluna uymaktan sakınmak konusunda merfû, mevkûf, maktû ve selefe ait rivâyetlere yer vermiştir.

3.5.1.1. Ülü'l-Emre İtaat

Mervezî'nin, eserde ilk olarak ele aldığı konu, ülü'l-emre itaat meselesidir. Konuya Hucurât sûresinin 7. âyeti olan “*Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi*”⁶⁰¹ âyetiyle başlayan Mervezî, senediyle birlikte Ebû Saîd el-Hudrî'nin âyet hakkında söylediği şu

⁶⁰¹ el-Hucurât 49/7.

ifadeleri nakletmektedir: “Bu sizin peygamberinizdir. Bunlar da (ashâb) ümmetinizin en hayırlılarıdır. (Onlar hakkında bile böyle söylendiyse) sizin haliniz nice olur?”⁶⁰²

Aktarmış olduğu bu rivâyetin ardından, Nisâ sûresinin 59. âyeti olan “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir*”⁶⁰³ âyetinde geçen ülü’l-emrin kimler olduğuna dair görüşleri aktarmakta ve İmam Şâfiî’nin âyet hakkında söylediği şu ifadelerle yer vermektedir:

“İlim ehlinde bazıları, buradaki ülü’l-emrin Hz. Peygamber’in gönderdiği seriyyelerin⁶⁰⁴ komutanları olduğunu söylemiştir. Bu görüş doğru görünmektedir. Çünkü Mekke çevresinde bulunan Araplar, hiçbir emirlik vasfını tanımıyorlar ve emirliği birbirlerine vererek, boyun eğmek istemiyorlardı. Hz. Peygamber’e itaat ederek boyun eğdikten sonra, Hz. Peygamber dışında birisine boyun eğmenin uygun olmayacağını düşünüyorlardı. Onlar, aynı zamanda Hz. Peygamber’in tayin etmiş olduğu ülü’l-emre de itaatle emrolunmuşlardı. Ancak bu itaat mutlak bir itaat değil, kendilerinin lehine olacak, istisnâî bir itattır. Nitekim Allah Teâlâ ‘Eğer bir konuda ayrılığa düşerseniz...’ buyurmaktadır. Yani burada, onlar ve kendisine itaat edilmesi emrolunan kimselerin anlaşmazlığa düşmesi kastedilmiştir. ‘Onu Allah ve peygambere götürün’ sözü ise, Allah ve Resûl’ünün sözlerine götürün demektir. Öyleyse, eğer ayrılığa düştükleri konular nassların ikisinde de yoksa, bu konuyu Kur’ân veya sünnetten birine kıyas edeceklerdir. -En iyisini Allah bilir-”⁶⁰⁵

Şâfiî’nin görüşünü aktardıktan sonra ise hocası İshâk b. Râhûye’nin ülü’l-emr hakkındaki düşüncelerini nakletmektedir: “Âyette geçen ülü’l-emr ifadesinin tefsirinin, hem ilim sahipleri hem de Hz. Peygamber’in seriyyelerinin komutanları

⁶⁰² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 39. Rivâyeti farklı lafızlarla Tirmizî de nakletmektedir. Bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 49 (No. 3269).

⁶⁰³ En-Nisâ 4/59.

⁶⁰⁴ Seriyye, Hz. Peygamber’in bizzat katılmayıp görevlendirdiği komutanlarla gönderdiği askerî birlik ve seferlere verilen isimdir. Bk. Serdar Özdemir, “Seriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/565-566.

⁶⁰⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 40-41. Mervezî’nin aktardığı bu ifadeler, *er-Risâle*’de geçmektedir. Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 79-80.

şeklinde olması mümkündür. Çünkü âlimler, bir âyeti farklı şekillerde tefsir etmişlerdir. Bu ise ihtilâf değildir.”⁶⁰⁶

3.5.1.2. Dinde İhtilâfın Sınırları

Mervezî, ülü'l-emr hakkındaki farklı görüşler üzerinden dindeki ihtilâfların sınırına dair değerlendirmeler yapmakta ve hocasının sözlerini teyit etmek amacıyla Süfyân b. Uyeyne'nin (öl. 198/814) şu ifadelerine yer vermektedir:

“Görüşler sahîh olduktan sonra, Kur'ân'ın tefsirinde herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. الحنس (Hunnes) kelimesinin zâhirî manası ile ilgili ihtilâftan daha açık bir ihtilâf mı vardır? Abdullâh b. Mesûd, bu kelimenin *yaban sığırtı*, Alî ise *yıldızlar* manasına geldiğini söylemiştir. İkisi de aynı şeydir. Çünkü yıldızlar gündüz vakti kaybolur, gece ise ortaya çıkar. Yabanî hayvanlar da bir insan gördüklerinde, ağaçlıklara veya başka yerlere saklanırlar. Herhangi bir insan görmediklerinde de ortaya çıkarlar. Bunların hepsi حنس'tir.”⁶⁰⁷

Yine devamında hocası İshâk b. Râhûye aracılığıyla, âlimlerin *mâûn* kelimesi hakkındaki görüşlerini aktararak meseleye dair bir başka örnek vermektedir.⁶⁰⁸ Naklettiği bu örneğin ardından İshâk b. Râhûye'nin “Bazı kimseler bu manalara karşı cahil kaldılar ve bir görüş diğer bir görüşe muvafık olmayınca ‘Bu ihtilâftır’ dediler” şeklindeki ifadeleri ile Hasan el-Basrî'nin, yanında ihtilâflı bir mesele konuşulunca söylemiş olduğu “Bir kavmin arası, kargaşa ve ihtilâfın bulunduğu yerden girilerek bozulur” şeklindeki sözlerine yer vermektedir.⁶⁰⁹ Görüldüğü üzere Mervezî, dinî bir meselede doğru olduğu sürece farklı görüşlerin olabileceğini verdiği örneklerle ortaya koymaktadır. Ayrıca verdiği örneklerle bakıldığında Mervezî'nin, bir konu hakkında itibar edilebilecek farklı görüşlerin sahâbe veya selef-i sâlihîne dayanması gerektiğini vurguladığı anlaşılmaktadır. Nitekim devamında Hasan el-Basrî ve İshâk b. Râhûye'den naklettiği ifadeler bunu teyit eder niteliktedir. O halde sahâbe veya onları takip eden nesillerin âlim şahsiyetlerince nakledilen farklı görüşlerin ihtilâf

⁶⁰⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 41.

⁶⁰⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 41-42.

⁶⁰⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 42-43.

⁶⁰⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 43.

olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Buna karşın seleften herhangi birisine dayanmayan görüşler ise ihtilâfa, dolayısıyla da kargaşaya sebep olacaktır.

Yukarıdaki tüm nakillerinden sonra Mervezî, dinde kesin bir şekilde Kur’ân ve sünnetle tayin edilmiş hükümler arasında bir ihtilâfın bulunmaması gerektiğine dair Hasan el-Basrî’nin sözlerini de destekler nitelikte şu ifadelere yer vermektedir:

“Allah, Resûl’ünü Müslümanlar için dinini tamamladıktan sonra kabzetmiş ve *‘Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim*’⁶¹⁰ buyurmuştur. Bu âyet, Hz. Peygamber’in Arafat’ta vakfe yaptığı sırada inmiştir. Bu âyetten sonra herhangi bir haram veya helal bildiren âyet inmemiş, Hz. Peygamber Medine’ye geri dönmüş ve vefat etmiştir. Allah, kullarına kendisinden gelen şeyler üzerinde birleşmelerini emretmiş, kendilerini dinleri konusunda beyân (açıklama) geldikten sonra ayrılığa düşmekten de nehyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *‘Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.*’⁶¹¹ Başka bir âyette ise *‘Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın*’⁶¹² buyurmuştur.”⁶¹³

Mervezî, bu ifadelerinin ardından ise aynı meyanda Hz. Peygamber’den nakledilen *‘Birbirinizle bağlarınızı koparmayın, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun!’*, *“İhtilâfa düşmeyin ki kalpleriniz de ihtilâfa düşmesin”* ve *“Kim cennetin tam ortasını istiyorsa cemaate sarılsın”* şeklindeki üç rivâyeti muallak bir şekilde nakletmekte ve ardından ilk rivâyetin, senedleriyle birlikte iki farklı varyantına yer vermektedir.⁶¹⁴

Bütün bu nakiller ve değerlendirmelerden anlaşıldığına göre Mervezî, Kur’ân ve sünnete dayanan hükümlere, sahih ve mesnedli Kur’ân yorumlarına, sosyolojik bir ayrışma ve kargaşaya yol açmadığı sürece sahâbe ve selef tarafından nakledilen farklı görüşlere itibar edilebileceğini düşünmektedir.

⁶¹⁰ el-Mâide 5/3.

⁶¹¹ Âl-i İmrân 2/103.

⁶¹² Âl-i İmrân 2/105.

⁶¹³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 43-44.

⁶¹⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 45.

3.5.1.3. Sırât-ı Müstakîmden Sapmamak

Sırât-ı müstakîm terkîbi, sözlükte “apaçık ve dosdoğru yol” manasına gelmektedir. Bu terkîb, Kur’ân-ı Kerîm’de 33 âyette geçmekte ve Fâtihâ sûresinde “Kendilerine nimet verilenlerin yolu”⁶¹⁵ şeklinde açıklanmaktadır. Bir başka âyette ise kendilerine nimet verilenlerin peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihler olduğu belirtilmiştir.⁶¹⁶ Şu halde sırât-ı müstakîmin, dinde önder olanların takip ettiği yol anlamına geldiğini söylemek mümkündür.⁶¹⁷

Mervezî de sırât-ı müstakîm ifadesinin geçtiği âyetlerden biri olan En’âm sûresinin 153. âyetini serdederek şöyle demektedir:

“Allah, ‘Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte gûnahtan korunmanız için Allah bunları size emretti’⁶¹⁸ buyurmuş ve yolunun tek olduğunu, diğer yolların ise çok olduğunu ve o yollara uyanların sırât-ı müstakîmden sapacağını haber vermiştir. Ardından Hz. Peygamber de sünnetiyle bunu bize açıklamıştır.”⁶¹⁹

Bu ifadelerinin ardından, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen ve bu âyetin tefsiri niteliğinde olan şu hadisin beş farklı varyantını nakletmektedir:

“Hz. Peygamber bize bir çizgi çizdi ve ‘Bu Allah’ın yoludur’ buyurdu. Ardından bu çizginin sağına ve soluna çizgiler çizdi ve ‘Bunlar da farklı yollardır. Her yolun üzerinde, kendisine davette bulunan bir şeytan vardır’ buyurdu. Sonra şu âyeti okudu: ‘Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte gûnahtan korunmanız için Allah bunları size emretti.’”⁶²⁰

Söz konusu rivâyetleri naklettikten sonra ise şu ifadelere yer vermektedir:

⁶¹⁵ el-Fâtihâ 6-7/1.

⁶¹⁶ en-Nisâ 4/69.

⁶¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Hülya Alper, “Sırât-ı Müstakîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/119-120.

⁶¹⁸ el-En’âm 6/153.

⁶¹⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 45-46.

⁶²⁰ Söz konusu rivâyet ve farklı varyantları için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 46-48. Rivâyetin aynı varyantını *Sünen*’inin mukaddimesinde nakleden Dârimî’nin, söz konusu rivâyeti “Re’yi kabul etmenin çirkinliği” şeklinde açtığı bâbda nakletmesi dikkat çekicidir. Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suud: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000), “Mukaddime”, 23 (No. 208).

“Allah ve ardından Resûl’ü, bizi sonradan ortaya çıkan şeylerden (muhdesât) ve Allah’ın emri ile Peygamber’inin sünnetine uymaktan alıkoyan hevâlardan sakındırmıştır. Sonra Hz. Peygamber, Allah’ın mümin kulunu, kalbinin karşılaşacağı tehlikelere karşı ona öğüt vererek ve kalbinin karşılaşacağı tehlikelere karşı onu uyararak Kur’ân’da ve Resûl’ünün sünnetinde kendisine beyânda bulunmak suretiyle bir başına bırakmayacağını haber vermektedir. Böylece kul da bununla, şeytanların kendisini Allah’ın razı olduğu yoldan saptırmaya davet etmelerinden koruyacaktır.”⁶²¹

Mervezî, bu ifadelerinin ardından ise şu hadisin üç farklı varyantını nakletmektedir:

“Allah sırât-ı müstakîme dair bir misal verdi. Yolun iki kenarında iki duvar, duvarların açık kapıları ve bu kapılar üzerinde de örtüler vardır. Bir davetçi, yolda başında durarak şöyle seslenmektedir: ‘Ey insanlar! Hep birlikte bu yola giriniz. Yoldan sapmayınız.’ Yolun yukarısında da başka bir davetçi bulunmakta ve kişi bu kapılardan birini açmaya çalıştığında şöyle seslenmektedir: ‘Yazıklar olsun sana! O kapının örtüsünü açma. Eğer açarsan çıkar gidersin.’ Bu yol İslâm’dır. Duvarlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Yolun başındaki davetçi Allah’ın kitabıdır. Yolun yukarısındaki davetçi ise her Müslümanın kalbinde bulunan Allah’ın vâizidir.”⁶²²

Bu rivâyetin ardından, zikrettiği âyetlerde geçen *yollar* (السبل), *Allah’ın ipi* (حبل الله) ve *sırât-ı müstakîm* ifadelerinin hangi anlama geldiğine dair mesnedli tefsirler nakletmektedir. Mücâhid’in *yollar* kelimesini *bid’atler ve şüpheli şeyler* (البدع و الشبهات) şeklinde tefsir ettiğine dair iki farklı tarikle, Abdullâh b. Mesûd’un *Allah’ın ipi* ifadesini *Allah’ın kitabı* (كتاب الله) şeklinde tefsir ettiğine dair üç farklı tarikle, yine Abdullâh b. Mesûd’un *sırât-ı müstakîm* ifadesini de *Allah’ın kitabı* şeklinde tefsir ettiğine dair bir tarikle, Câbir b. Abdullâh’ın ise *sırât-ı müstakîm* ifadesini *İslâm* şeklinde tefsir ettiğine dair bir tarikle nakilde bulunmaktadır.⁶²³ Bütün eserlerinde tefsir rivâyetlerine çokça yer verdiği, bazen de bizzat kendisinin

⁶²¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 48.

⁶²² Söz konusu rivâyet ve farklı varyantları için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 48-50.

⁶²³ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 50-53.

âyetleri tefsir ettiği görülen Mervezî'nin, Kur'ân tefsirine dair geniş bir birikime sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.1.4. Bid'at ve Fitnelerden Sakınmak

Bir önceki konu başlığında aktardığımız üzere Mücâhid aracılığıyla, *yollar* (السليل) ifadesinin bid'at ve şüpheli şeyler anlamına geldiğini ortaya koyan Mervezî, devamında “Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şey”⁶²⁴ şeklinde tarif edilebilecek olan *bid'at* ve hadis literatüründe “İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler”⁶²⁵ şeklinde bir mana yüklenen fiten ile ilgili rivâyetlere yer vermektedir.

Mervezî'nin bu konuyla ilgili farklı tarîkleriyle birlikte birçok rivâyete yer verdiği görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Mervezî'nin, eseri telif ederken naklettiği rivâyetleri başlıklandırmaması eseri tam bir sistematikten yoksun bırakmaktadır. Nitekim bid'at ve fitnelerden sakınmaya yönelik naklettiği rivâyetlerin ardından, -bir sonraki başlıkta aktaracağımız üzere- geçmiş ümmetlerin yoluna uymaktan sakındıran hadisleri nakletmekte ve bu hadisleri naklettikten sonra tekrar bid'atlardan sakındıran hadislerle yer vermektedir.

Naklettiği rivâyetlerin tamamını aktarmak konuyu uzatacağından, fikir vermesi açısından merfû rivâyetleri zikretmenin yeterli olacağını düşünüyoruz:

1. Yezîd b. Mersed'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Her Müslüman, İslâm gediklerinden bir gedik üzerindedir. Dikkat et! Senin yüzünden İslâm'a zarar verilmesin.*”⁶²⁶

⁶²⁴ Bid'at ve hakkında yapılan tarifler hakkında detaylı bilgi için bk. Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

⁶²⁵ Fiten kelimesinin anlamı ve hadis literatüründeki yeri hakkında detaylı bilgi için bk. İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/149-153.

⁶²⁶ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 55-56. Mervezî, söz konusu rivâyetin üç farklı varyantını nakletmektedir. Aktardığımız merfû rivâyet dışındaki diğer iki rivâyetten birini Evzâî'nin diğerini ise Hasan b. Hayy'ın sözü olarak nakletmektedir. Başka herhangi bir kaynaktan bulamadığımız bu rivâyetler senedinde bulunan irsâl ve zayıf râvîler sebebiyle zayıf rivâyetlerdir. Detaylı bilgi için bk. Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-*

2. Ebû Ümeyye eş-Şa‘bânî’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demektedir: “Ebû Sa‘lebe el-Haşenî ile karşılaştım ve ona ‘Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir’⁶²⁷ âyeti hakkında sordum. Bana şöyle cevap verdi: ‘Vallâhi sen, sorunu bu âyetin anlamını bilen birine sordun. Ben de Hz. Peygamber’e bu âyeti sormuştum ve bana: ‘İyiliği emredip kötülükten sakındırmaya devam edin. Cimriliğe boyun eğildiğini, insanların arzu ve heveslerinin peşinden gittiklerini, dünyanın ahirete tercih edildiğini, herkesin kendi görüşünü beğendiğini gördüğünde kendine bak ve halkla ilgilenmeyi bırak. Şüphesiz ardınızdan öyle günler gelecek ki, o günlere sabretmek elinde kor parçası tutmak gibidir. Müslüman olarak yaşamaya çalışan kişilere, bugün sizden elli kişinin ameli gibi sevap yazılacak’ diye cevap vermişti.”⁶²⁸

3. İrbâd b. Sâriye el-Fezârî’den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bize öğle namazını kıldırıldı. Ardından bize yöneldi ve gözleri yaşartan, kalpleri titreten etkili bir vaaz verdi. İçimizden birisi: ‘Ey Allah’ın Resûl’ü, bu veda eden bir kimsenin vaazına benzemektedir.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Size, Allah’a karşı takvalı olmayı, üzerinize kötürüm Habeşli bir köle bile emir tayin edilse onu dinleyip itaat etmeyi tavsiye ediyorum. Zira sizden kim biraz daha yaşarsa pek çok ihtilâf görecektir. Bu durumda, benim ve râşid halîfelerimin sünnetine azı dişlerinizle yapışın. Bununla birlikte sonradan ortaya çıkan işlerden sakının. Çünkü her bid‘at dalâlettir’⁶²⁹

ehâdîsi ‘z-za‘îfe ve ‘l-mevzû‘a ve eşeruhe’s-seyyi‘ü fi ‘l-ümme (Riyad: Dâru’l-Meârif, 1412/1992), 3/309.

⁶²⁷ el-Mâide 5/105.

⁶²⁸ Mervezî, hadîsi iki farklı varyantıyla nakletmektedir. Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 56-57. Hadîsi, farklı varyantlarıyla İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî de rivâyet etmiştir. İbn Mâce, “Allah Teâlâ’nın ‘Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin.’ bâbı; Ebû Dâvûd, “Emir ve nehiy bâbı”; Tirmizî ise “Mâide sûresinin tefsîri bâbı” şeklinde açtıkları başlıklar altında hadîsi nakletmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.), “Fiten”, 21 (No. 4014); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Muhyiddîn Abdülhumeyd (Beyrut: el-Mektebetü’l-İsriyye, ts.), “Melâhim”, 17 (4341); Tirmizî, “Tefsîr”, 6 (3058).

⁶²⁹ Mervezî, hadîsi dört farklı varyantıyla nakletmektedir. Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 87-89. Hadîsi ve farklı varyantlarını Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmiştir. İbn Mâce, “Hidâyete ermiş râşit halîfelerin sünnetine uymak”; Ebû Dâvûd, “Sünnetin gerekliliği bâbı”; Tirmizî ise “Sünnete tutunmak ve bid‘atlardan kaçınmak” şeklinde açtığı

4. Câbir b. Abdullah'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bir cuma günü hutbe veriyordu. Allah’a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: ‘Şüphesiz sözlerin en üstünü Allah’ın kitabı, yolların en güzeli ise Muhammed’in (s.a.v.) yoludur. İşlerin en kötüsü ise sonradan ortaya çıkanıdır ve her bid‘at dalâlettir.’”⁶³⁰

5. Hasan el-Basrî'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sünnet olan bir işte az bir amel, bid‘at olan bir işte çokça amel etmekten daha hayırlıdır.”⁶³¹

Görüldüğü üzere Mervezî'nin bid‘atlerle ilgili naklettiği merfû rivâyetler, tekrarlar dışında beş tanedir. Merfû rivâyetler dışında konuyla alakalı diğer rivâyetler mevkûf ve maktû rivâyetlerden oluşmaktadır. Bu rivâyetler de yukarıda aktardığımız merfû rivâyetlerle aynı meyanda nakledilen, dinde sonradan ihdâs edilen şeylerin çirkinliği ve bunlara karşı Allah’ın kitabına, Resûl’ünün sünnetine ve ashâbın yoluna uymanın gerekliliğini vurgulayan rivâyetlerdir.⁶³²

3.5.1.5. Geçmiş Ümmetlerin Yoluna Uymaktan Sakınmak

Yahudiler ve Hristiyanlar, kendilerine kitap verilmesi ve birçok peygamber gönderilmesine rağmen tevhid inancını bozmaları, kendilerine gönderilen kitapları kendi arzularına göre değiştirmeleri, peygamberlerine muhalefet etmeleri hatta daha da ileri giderek onları öldürmeleri sebebiyle Kur’ân’da ve hadislerde pek çok kez

bâb başlıkları altında hadîsi nakletmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd vd. (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 28/373 (No. 17144); İbn Mâce, “Mukaddime”, 6 (No. 43); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6 (No. 4607); Tirmizî, “İlim”, 16 (No. 2676).

⁶³⁰ Rivâyeti dört farklı varyantıyla nakleden Mervezî, bir tanesini merfû diğer ikisini de Hz. Ömer ve Abdullâh b. Mesûd’dan olmak üzere mevkûf olarak nakletmektedir. Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 90-91. Hadîs, merfû olarak Müslim tarafından da nakledilmiştir. Hadîsi, Müslim *Kitâbü’l-Cum‘a*’da zikretmiş ve Nevevî de “Namaz ve hutbenin hafifletilmesi” şeklinde açtığı bâb başlığı altına koymuştur. Bk. Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi‘u’s-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), “Cuma”, 43.

⁶³¹ Görüldüğü üzere hadîs, Hasan el-Basrî tarafından nakledilmektedir yani mürseldir. Mervezî, rivâyeti dört farklı varyantlarıyla biri merfû, biri Ebu’d-Derdâ’dan, diğer ikisi ise Abdullâh b. Mesûd’dan mevkûf olarak nakletmektedir. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 98, 99, 105. Rivâyet farklı bir varyantıyla Dârimî tarafından “Re’yi kabul etmenin çirkinliği” şeklinde açtığı bâb başlığı altında Abdullâh b. Mesûd’dan mevkûf olarak nakletmektedir. Bk. Dârimî, “Mukaddime”, 23 (No. 223).

⁶³² Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 87-105.

zemmedilmişlerdir.⁶³³ Allah ve Resûlü, onları dost edinmekten ve onların yoluna uymaktan Müslümanları katî bir şekilde sakındırmışlardır.⁶³⁴

Bu duruma dikkat çeken Mervezî, öncelikle Hz. Peygamber'in ashâbı olan ensâr ve muhâcirin, Allah'ın Hz. Peygamber aracılığıyla gönderdiği her şeyi kabul ettiğini ve bu sebeple de Allah'ın övgüsüne mazhar olduklarını, ümmetin de onların yoluna uymakla emrolunduğunu belirterek meseleye giriş yapmaktadır. Ardından, geçmiş ümmetlerin Allah tarafından zemmedildiğini ve ümmetin onların yolundan gitmekten sakındırıldığını ifade eden şu cümlelerle devam etmektedir:

“Allah, dinde izin vermediği şeyler ortaya çıkaran geçmiş ümmetleri zemmetmiş ve bizleri onlar gibi olmaktan sakındırmıştır. Onları, kendisi hakkında hakikatten başka bir şey söylemekten nehyettiği gibi bizleri de nehyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *‘Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar?’*⁶³⁵ ... Sonra Hz. Peygamber bize, onların yolundan gideceğimizi, onların izlerini takip edeceğimizi, bazılarımızın onların çıkardığı gibi bid‘at çıkaracağımızı haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *‘Muhakkak ki sizler, sizden öncekilerin yoluna uyacaksınız.’* Yine şöyle buyurmuştur: *‘Ümmetim üzerine en çok korktuğum şey yıldızlar, kaderi inkâr ve saptırıcı önderlerdir.’* Ayrıca Allah, peygamberini *‘Dinlerini bölüp gruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir’*⁶³⁶ âyetinde bahsedilen kimselerden berî kılmış, kitabında ve peygamberinin sünnetinde tavsif edilen yola uymayı emretmiştir.”⁶³⁷

Bu ifadelerinin ardından Mervezî, konuyla ilgili rivâyetleri zikretmektedir. Farklı varyantlarıyla naklettiği rivâyetlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ebû Vâkıd el-Leysî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Huneyn'e geldiğinde müşriklerin eşya ve silahlarını astıkları, ismi “Zâtü Envât” olan bir ağacın yanına uğradı. Ashâb Hz. Peygamber'e: “Ey Allah'ın elçisi, bizim için de onlarınki gibi bir “Zâtü Envât” ağacı belirlesen.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Allah Allah! Bu dediğiniz, kavminin Musa'ya söylediği ‘Onlara ait*

⁶³³ Bk. Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/21, 112.

⁶³⁴ Bk. el-Mâide 5/51.

⁶³⁵ eş-Şûrâ 42/21.

⁶³⁶ el-En‘âm 6/159.

⁶³⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 59-60.

*tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap' sözü gibidir. Muhakkak ki sizler, sizden öncekilerin yoluna uyacaksınız.”*⁶³⁸

2. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Muhakkak ki sizler, sizden öncekilerin yoluna karış karış, arşın arşın uyacaksınız. Hatta onlar bir kertenkele deliğine dahi girse siz de gireceksiniz.” Bizler dedik ki: “Ey Allah'ın elçisi, Yahudi ve Hristiyanları mı kastediyorsun?” Şöyle buyurdu: “Ya kimi olacak?”*⁶³⁹

3. Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Ümmetim, karış karış, arşın arşın kendilerinden önceki ümmetlerin yoluna uymadıkça kıyamet kopmaz.” Bunun üzerine bir adam: “Ey Allah'ın elçisi, Farslar ve Rumların yaptığı gibi mi?” diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “İnsanlardan sadece onları kastediyorum.”*⁶⁴⁰

Mervezî'nin bu konu ile ilgili naklettiği rivâyetlerin bir kısmını, yukarıda aktardığımız bu üç rivâyetle aynı meyanda nakledilen ve Hz. Peygamber'in ümmetinin, geçmiş ümmetlerin yoluna karış karış uyacağını ifade eden hadisler teşkil etmektedir. Naklettiğimiz bu üç hadisin, diğer rivâyetlere dair fikir sahibi kılması açısından yeterli olacağı olacağı kanaatindeyiz.⁶⁴¹

Bu meyandaki rivâyetleri aktardıktan sonra Mervezî, geçmiş ümmetlerin aralarında ihtilâfa düşerek fırkalara ayrıldıklarını ve bunlardan çoğunun helak olduğunu, Hz. Peygamber'in ümmeti arasında da ihtilâf çıkacağını, ümmetin bazı rivâyetlerde yetmiş iki bazı rivâyetlerde de yetmiş üç fırkaya bölüneceğini ve

⁶³⁸ Mervezî, hadisi dört farklı varyantıyla nakletmektedir. Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 62-64. Hadisi farklı varyantlarıyla Ebû Dâvud et-Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî gibi pek çok kişi rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/682 (No. 1443); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/2009), 7/479 (No. 37375); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 36/225 (No. 21897), 231 (No. 21900); Tirmizî, “Fiten”, 18 (No. 2180).

⁶³⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 64-65. Hadisi, Buhârî ve Müslim de rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tûkî'n-Necât, 1422/2001), “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 49 (No. 3456); Müslim, “İlim”, 6.

⁶⁴⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 67. Hadisi, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî de nakletmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 60/14 (No. 8308); Buhârî, “İ'tisâm”, 14 (No. 7319).

⁶⁴¹ Mervezî'nin bu meyanda naklettiği rivâyetlerin tamamı için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 64-68.

bunlardan yalnız birinin kurtulacağını, bu durumda ana omurgaya (es-sevâdü'l-a'zam) tutunulması gerektiğini ifade eden pek çok rivâyete yer vermiştir.⁶⁴²

3.5.2. Usûl İle İlgili Konular

Eserin ikinci kısmını ve ana omurgasını oluşturan bölümde Mervezî, öncelikle sünnetin konumu ve mahiyetine dair gerek kendi ifadeleriyle gerekse bazı âlimlerden nakillerde bulunarak bilgiler vermiştir. Ardından sünneti bağlayıcılığı açısından üçe ayırarak, bu üç kısmı da detaylı bir şekilde ele almıştır.

3.5.2.1. Sünnetin Konumu ve Mahiyeti

Kur'ân ve sünnet arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Zira Allah, indirmiş olduğu vahyi insanlara tebliğ etme⁶⁴³ ve açıklama⁶⁴⁴ görevini Hz. Peygamber'e yüklemiştir. Hz. Peygamber kendisine verilen bu görevi eksiksiz bir şekilde yerine getirmesinin mahsulü olarak da sünnet ve sünnetin yazılı vesikaları olan hadisler teşekkül etmiştir.

İslâm dininin ikinci temel kaynağını oluşturması sebebiyle, âlimler tarafından sünnetin konumu ve mahiyeti hakkında birtakım tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışmalardan biri de sünnetin vahiy mahsulü olup olmadığı meselesidir. Her ne kadar, İslâm ilim geleneğinde bu konuya dair geniş çaplı müstakil ve sistemli çalışmalar yapılmadıysa da özellikle usûl-i fıkıh kitaplarında bu konu ele alınmış, çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri, sünnetin Kur'ân gibi vahiy olduğu, vahyin yanında Hz. Peygamber'in ictihâdının da bir ürünü olduğu ve Hz. Peygamber'in birikim, akıl ve tecrübesinin bir ürünü olduğu şeklinde sıralamak mümkündür.⁶⁴⁵

Sünneti vahiy mahsulü olarak görenler, vahyi ikili bir tasnîfe tâbi tutarak *vahy-i metlûv* ve *vahy-i gayr-i metlûv* şeklinde bir ayrıma gitmişlerdir. Böyle bir tasnîfi, vahyi *yazılan* ve *rivâyet edilen* şeklinde kategorize eden İbn Şihâb ez-

⁶⁴² Bu meydana naklettiği rivâyetlerin tamamı için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 69-86.

⁶⁴³ Bk. Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/67, 92, 99; en-Nahl 16/82.

⁶⁴⁴ Bk. İbrâhîm 14/4; en-Nahl 16/44, 64.

⁶⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 217-239.

Zührî'ye kadar götürmek mümkündür.⁶⁴⁶ Bunun yanında, İmam Şâfiî'nin de *vahy-i metluv* ifadesini kullandığı⁶⁴⁷ ve bu konuya geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir.⁶⁴⁸ Yine pek çok şahsiyet, sünnetin tamamının vahiy ürünü olduğu görüşünü benimsemiştir.⁶⁴⁹

Sünnetin tümüyle vahyin ürünü olduğu görüşünü benimseyenler, bu görüşlerini temellendirmek adına birçok delil sunmuşlardır. Bu delillerin en meşhurlarından biri de Necm sûresinin 3. ve 4. âyetleridir. Mervezî de bu âyeti, sünnetin tamamının vahiy ürünü olduğuna şu ifadeleriyle delil olarak sunmaktadır:

“Hz. Peygamber, Allah'ın izni ve vahyiyle hükümler ve kurallar koymuştur. O, bunları yaparken kendi nefsinden yapmamıştır. Allah da bu duruma şahitlik ederek *'Bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir'* buyurmuştur.”⁶⁵⁰

Söz konusu âyetlerde geçen “*O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir*” ifadesindeki zamirin sünnete işaret ettiği, birçok âlim tarafından dile getirilmiştir. Buna karşın zamirin yalnız Kur'ân'ı işaret etmesi gerektiğini belirtenler de mevcuttur.⁶⁵¹ Bu âyetin, ilk olarak kim tarafından sünnetin tamamının vahiy ürünü olduğu fikrine delil olarak kullandığına baktığımızda, Mervezî'den önce bu âyetle istidlâl eden birisine rastlayamadık. Dolayısıyla tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilgili âyeti bu konuda delil olarak kullanan ilk kişinin Mervezî olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵²

⁶⁴⁶ Bünyamin Erul, “Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-“, *İslâmiyât Dergisi* 3/1 (2000), 166.

⁶⁴⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 5/137.

⁶⁴⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 85-105.

⁶⁴⁹ Sünnetin vahiy ürünü olduğunu savunanlar hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 160-169; Ahmet Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv”, *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu* (İstanbul: İrfan Vakfı, 1999), 56-60.

⁶⁵⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 60.

⁶⁵¹ Bu konudaki farklı görüşler hakkında detaylı bilgi ve görüşlerin tahlili için bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 169-182.

⁶⁵² Nitekim, bu konuda *Sünnet-Vahiy İlişkisi* adıyla kapsamlı bir çalışma yapan Mustafa Genç, bu âyeti sünnetin vahiy ürünü olduğuna delil olarak kullananların isimlerini kronolojik olarak sıralarken, ilk sırada Mervezî'nin ismini zikretmektedir. Dolayısıyla bu durum, Mustafa Genç'in de Mervezî'den önce bu âyetle istidlâl eden birisine rastlamadığını göstermektedir. Bk. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 170.

Mervezî bu âyetin yanı sıra, görüşünü destekler nitelikte iki rivâyete yer vermektedir. Bunlardan biri İsmâîl b. Ubeydullâh'tan naklettiği şu rivâyettir: “Hz. Peygamber'den bize gelen her şeyi muhâfaza etmemiz gerekir. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.’⁶⁵³ Ondan bize ulaşan şeyler, bizce Kur’ân mesabesindedir.”⁶⁵⁴

Naklettiği diğer rivâyet ise tâbiûndan Hassân b. Atıyye'nin (öl. 130/748) şu sözdür: “Cebrail, Hz. Peygamber'e Kur’ân'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyordu. Ona Kur’ân'ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu.”⁶⁵⁵ Görüldüğü üzere Mervezî, Sünnet'in tamamının vahyin ürünü olduğunu selefe ait sözlerle de destekleyerek ispatlamaya çalışmaktadır.

Bu rivâyetleri aktardıktan sonra ise Mervezî, Sünnet'in Kur’ân karşısında nasıl bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmakta ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'e (öl. 129/747) ait olan “Sünnet, Kur’ân'a hükmeder”⁶⁵⁶ sözüyle, Mekhûl'e (öl. 113/731) nispet ettiği “Kur’ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur’ân'a olan ihtiyacından daha fazladır”⁶⁵⁷ şeklindeki sözü nakletmektedir.

Bu ifadeler, ilk bakışta Sünnet'in Kur’ân'dan daha üstün olduğu gibi bir düşünceyi çağırırsa da ne bu sözleri söyleyen Yahyâ b. Ebî Kesîr ve Mekhûl'ün ne de Mervezî'nin böyle bir anlamı kastettiklerini söylemek doğru değildir. Sünnetin önemini net bir şekilde vurgulamak amacıyla serdettiklerini söyleyebileceğimiz bu sözlerden maksat, sünnetin, Kur’ân'ın açıklayıcısı ve tefsiri olmasıdır. Nitekim bu konuya eserinde geniş bir yer veren Şâtübî (öl. 790/1388), söz konusu ifadelerin, sünnetin Kur’ân'da kastedilen manaları açıkladığını ifade etmek için söylendiğini

⁶⁵³ el-Haşr 59/7.

⁶⁵⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 105.

⁶⁵⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 106.

⁶⁵⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 106-107. Mervezî'nin Yahyâ b. Ebî Kesîr'den naklettiği bu söz hakkında Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda “Bu söylemeye cesaret edemem ancak ‘Sünnet, Kur’ân'ın açıklayıcısıdır.’ derim” şeklinde cevap vermiştir. Bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-’ilm ve fażlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlihî*, thk. Übey el-Eşbâl ez-Züheyri (Suûd: Dâru İbni’l-Cevzi, 1414/1994), 2/1194. Bu söz hakkında yapılan bir çalışma için bk. Muammer Erbaş, “Sünnet Kur’ân’a Kâdîdir” Sözü'nün Teorik ve Pratik Değeri”, *Marife Dergisi* 7/2 (Ekim 2007), 111-140.

⁶⁵⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 108. Bu söz Mekhûl dışında Evzâî'ye (öl. 157/774) de nispet edilmektedir. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-Muvâfağât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan (b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/345.

belirmektedir.⁶⁵⁸ Bu sözleri nakleden Mervezî'nin, sünneti Kur'ân'dan üstün tuttuğunu söylemek zahirî ve lafızci bir yaklaşımdır.

3.5.2.2. Sünnetin Bağlayıcılık Açısından Taksimi

Mukaddime niteliğinde yazmış olduğu bölümden sonra Mervezî, Kur'ân-sünnet ilişkisine dair meseleleri ele almaktadır. Konuya giriş mahiyetinde, sünnetin fonksiyonları veya kısımları şeklinde ifade edilebilecek olan bir girizgâh yapmaktadır. Mekhûl'ün (öl. 113/731) sünneti iki kısma ayırdığına dair bir rivâyet nakletmekte ve naklettiği bu rivâyette Mekhûl, sünneti *uyulması fazîlet, başka bir şeye tercihi ise günah olan sünnet* ve *uyulması farz olan sünnet* şeklinde iki kısma ayırmaktadır.⁶⁵⁹

İmam Şâfiî de *er-Risâle*'sinde, sünnetin üç kısma ayrıldığını ve âlimlerin bu konuda ittifak ettiklerini belirten şu ifadelerle yer vermektedir:

“Hz. Peygamber'in sünnetlerinin üç kısma ayrıldığına dair âlimler arasında ihtilâfın olduğunu bilmiyorum. Onlar, bu sünnetlerden ikisi üzerinde icmâ etmişlerdir. Üzerinde icmâ edilen bu iki çeşit sünnet, bir tarafla birbiriyle birleşirken bir tarafla da ayrılmaktadır. Bunlardan biri, Allah'ın, Kitâb'ında indirdiği bir hükmün, aynı şekilde Hz. Peygamber tarafından da beyân edilmesidir. Diğeri, Allah'ın, Kitâb'ında mücmel olarak indirdiği bir hükmün Hz. Peygamber tarafından Allah'ın muradına uygun olarak açıklanmasıdır. Âlimlerin sünnetin bu iki kısmında herhangi bir ihtilâfı bulunmamaktadır. Sünnetin üçüncü kısmı ise Kitâb'da bulunmayan bir hükmün Hz. Peygamber tarafından konulmasıdır.”⁶⁶⁰

İmam Şâfiî, sünnetin üçüncü kısmının Hz. Peygamber'in teşrî yetkisi olduğunu ifade ettikten sonra âlimlerin bu konudaki farklı görüşlerine yer vermiştir. Bu âlimler arasında Hz. Peygamber'in teşrî yetkisinin mutlak olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Hz. Peygamber'in ancak Kur'ân'da aslı bulunan konularda hüküm koyabileceğini savunanlar da bulunmaktadır. Şâfiî bu iki görüş dışında farklı görüşleri de sıralamıştır.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Şâtıbî'nin, bu ve benzeri sözler hakkında yaptığı izahlar için bk. Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, 4/309-313.

⁶⁵⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 108.

⁶⁶⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 91-92.

⁶⁶¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 92-93.

Başka bir sünnet tasnifinin, Mervezî ile aynı dönemde yaşayan İbn Kuteybe (öl. 276/889) tarafından yapıldığı görülmektedir. İmam Şâfî gibi sünneti üç kısma ayıran İbn Kuteybe, *Cebrail'in Allah'tan getirdiği sünnet, Allah'ın Resûlullah'a sünnet kılmasını mübah kıldığı ve bu konuda kendi görüşüne başvurmasını emrettiği sünnet ve edep maksadıyla kılınan sünnet* şeklinde bir tasnif yapmaktadır.⁶⁶² Yine sünnetin bağlayıcılık açısından taksimi, farklı şekillerde birçok âlim tarafından yapılmıştır.⁶⁶³

Mervezî'nin sünnet tasnifine gelince, onun yapmış olduğu tasnif, bazı benzerlikler bulunsa da İmam Şâfî'nin yaptığı tasniften daha kapsamlı ve daha detaylıdır. İmam Şâfî gibi sünnetin üç kısmının bulunduğunu söyleyen Mervezî, *âlimlerin vâcib olduğu konusunda ittifak ettikleri sünnet, âlimlerin nâfile olduğu konusunda ittifak ettikleri sünnet ve âlimlerin vâcib mi yoksa nâfile mi olduğu konusunda ihtilâf ettikleri sünnet* şeklinde bir tasnif yapmaktadır.

Âlimlerin vâcib olduğu konusunda ittifak ettikleri sünneti ise *iman ve amel* olarak iki kısma ayırmakta ve amel olan sünnetin üç çeşidinin bulunduğunu belirterek, *amel olan sünnetin* kısımlarını şöyle ifade etmektedir:

“Birincisi, Allah'ın Kur'ân'da detaylarını belirtmeksizin mücmel olarak farz kıldığı ve açıklamasını Hz. Peygamber'e bıraktığı sünnettir. Zira Allah, *'İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için sana da uyarıcı kitabı indirdik'*⁶⁶⁴ buyurmuştur. İkincisi, hakkında âlimlerin ihtilâf ettiği sünnettir. Bir kısmı, 'Sünnet Kur'ân'ın bazı hükümlerini nesheder' demiştir. Bir kısmı ise 'Hayır, bilakis sünnet, Kur'ân'ın âm ve hâs olan lafızlarını açıklar, onu neshetmez. Çünkü sünnet, Kur'ân'ı neshetmez. O, ancak Kur'ân'ın âm, hâs, mücmel ve mübhem lafızlarını açıklar.' demiştir. Üçüncüsü ise Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği bir hükme ziyâdede bulunan sünnet ve Hz. Peygamber tarafından bildirilen ve Kur'ân'da aslı bulunmayan ancak

⁶⁶² Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, çev. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu (Ankara: OTTO Yayınları, 2017), 118-120.

⁶⁶³ Konuya dair farklı örnekler ve detaylı bilgi için bk. Talat Sakallı, “Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 39-78; Sami Şahin, "Sünneti Anlama Ve Yorumlamada Sahabilerin Farklı Davranışlarına Bazı Örnekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 269-276.

⁶⁶⁴ en-Nahl 16/44.

Hız. Peygamber'e itaatın, onun hükmüne ittibâ etmenin ve sakındırdığı şeylerden kaçınmanın emredilmesiyle sâbit olan sünnettir.”⁶⁶⁵

Mervezî'nin yapmış olduğı bu sünnet tasnifinin, İmam Şâfiî'nin tasnifiyle benzerlikler arz etmekle birlikte özgün bir sünnet tasnifi olduğı anlaşılmaktadır. Nitekim Şâfiî'nin yapmış olduğı tasnifi âlimlerin ihtilâf etmediğı bir tasnif olarak nitelmesi Mervezî'den önce böyle bir tasnifin yapılmadığını gösterir niteliktedir. Mervezî'nin, *amel olan sünnet* şeklinde vasıflandırdığı sünnet ile İmam Şâfiî'nin tasnif ettiğı sünnet benzerlik arz etmekle beraber Mervezî, *Hız. Peygamber'in Kur'an'da belirtilen hükmün aynısını beyân ettiğı sünnet* yerine *bazılarına göre Kur'an'ın birtakım hükümlerini nesheden, bazılarına göre ise âm ve hâs lafızlarını açıklayan sünneti* koyduğı görülmektedir. Buna karşın İmam Şâfiî'nin eserlerinden çokça faydalandığını belirttiğimiz Mervezî'nin, böyle bir sünnet tasnifi yaparken de İmam Şâfiî'den ilham aldığını söylemek mümkündür.

Mervezî söz konusu tasnîfi yaptıktan sonra eserin bundan sonraki bölümünü, örnekler ve âlimlerin farklı görüşleri üzerinden sünnetin bu üç kısmını incelemeye ayırmaktadır.

3.5.2.3. Sünnetin Kur'an'ın Mücmelini Beyânı

Sözlükte “parça parça bulunurken bir araya toplanan şey, ayrıntılı olmayan hesap veya söz”⁶⁶⁶ gibi manalara gelen mücmel kelimesi, ıstılahta “söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça manası anlaşılmayan kapalı lafızlardır.”⁶⁶⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Hanefî usûlcüleri, söz konusu kapalılığı; kelimenin manası yeteri kadar yaygın olmayan, sözlük anlamının bilinmesine karşın Şâfiî tarafından özel bir mana yüklenen, hangi manaya delalet ettiğine dair bir karine bulunmadığı için birden fazla manaya hamledilebilecek olan lafızlar şeklinde üç kısma ayırmışlardır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 115-116.

⁶⁶⁶ İbn Manzûr, “cml”, 11/128.

⁶⁶⁷ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 214.

⁶⁶⁸ Detaylı bilgi için bk. Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 387-388. Ayrıca bk. Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/453.

İmam Şâfiî, günümüze ulaşan ilk fıkıh usûlü olan *er-Risâle*’sinde, “Manadaki kapalılığı giderip, ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmak”⁶⁶⁹ şeklinde tarif ettiği *beyân* kavramını geniş bir şekilde ele almış ve beş kısma ayırmıştır. İmam Şâfiî’nin yapmış olduğu bu tasnifte beyânın ikinci kısmını, Allah’ın Kur’ân’da farz kıldığı ancak bu farzların nasıl yerine getirileceğini Hz. Peygamber’in diliyle açıkladığı beyân teşkil etmektedir.⁶⁷⁰ İmam Şâfiî, beyânın bu çeşidine namaz, zekât ve hac ibadetlerini örnek vermektedir. Aslında *mücmelin beyânını* tarif ettiği bu beyân çeşidini *er-Risâle*’nin ilerleyen bölümlerinde “Mücmel olan farzlar” başlığı altında örnekler üzerinden detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁶⁷¹

Konuyu ele alırken yine İmam Şâfiî’den esinlendiği anlaşılan Mervezî, sünnetin kısımlarından birincisi olan mücmelin beyânını, İmam Şâfiî tarafından verilen aynı örnekler üzerinden açıklamaktadır.

Konuya namaz örneğini vererek başlayan Mervezî, şu ifadelerle giriş yapmaktadır:

“Kur’ân’da bütün farzların asıllarını bulmama karşın, Hz. Peygamber’in öğretmesi ve tefsiri olmaksızın detaylarının bilinemeyeceğini, onların nasıl yerine getirileceğinden haberdar olunamayacağını gördüm. Namaz, zekât, oruç, hac ve cihat bu kabilden farzlardır. Allah, ‘*Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir*’⁶⁷² buyurmuş ve kitâbında, namazın farz olduğunu mücmel bir şekilde belirterek sayısına ve vakitlerine dair detayları bildirmemiştir. Buna karşın, umûmunu, husûsunu, sayısını, vakitlerini ve yasaklarını tefsir etme ve açıklama işini Peygamber’ine bırakmıştır. Hz. Peygamber de vakitlerini açıklayarak namazın Allah tarafından günde beş kere farz kılındığını haber vermiş ve sabah namazının iki rekât, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dörder rekât ve akşam namazının üç rekât olduğunu bildirmiştir. Yine Hz. Peygamber, hür-köle, erkek-kadın olsun âkil ve bâliğ olan herkese namazın farz kılındığını ve hayızlı olan kadınlara farz kılınmadığını haber vermiştir. Mukîm olan ile yolcunun namazını

⁶⁶⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/23.

⁶⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 22. Beyân’ın diğer çeşitleri hakkında detaylı bilgi için bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 21-53. Ayrıca bk. Dönmez, “Beyân”, 6/23-24.

⁶⁷¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 175-203.

⁶⁷² en-Nisâ 4/103.

ayırmiş ve rükûyu, secdeyi, kırâati öğretmiş ve namazda bazı şeylerin haram olacağını bildirmiştir.”⁶⁷³

Vermiş olduğu namaz örneğinin ardından zekâtın da aynı şekilde Hz. Peygamber’in sünnetiyle tefsir edildiğini belirten şu ifadelerle yer vermektedir:

“Hz. Peygamber, zekâtın bazı mallarda farz olduğunu, bazılarında ise farz olmadığını, belirli vakitleri ve sınırlarını haber vermiştir. Yine o, zekâtın ayn⁶⁷⁴ olan altın ve gümüşte, merada otlayan deve, koyun ve ineklerde ve yerin bitirdiği bazı bitkilerde farz olduğunu bildirmiş ve geriye kalan malların zekâtından insanları muaf tutmuştur. Belirlemiş olduğu sınıra ulaşınca kadar da bu mallardan zekât vermenin farz olmadığını bildirmiştir.”⁶⁷⁵

Zekât ile ilgili ayrıntıların Hz. Peygamber’in sünnetiyle bu şekilde açıklandığını belirten Mervezî, ardından “Bunların tamamı Hz. Peygamber’in sünnetinden alınmıştır. Bu şekilde, detaylı bir biçimde Allah’ın kitâbında mevcut değildir”⁶⁷⁶ demektedir.

Zekât örneğini verdikten sonra oruç örneğine geçen Mervezî, şu ifadelerle yer vermektedir:

“Aynı şekilde, oruç da böyledir. Allah, ‘*Oruç size farz kıldı*’⁶⁷⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber de orucun, hayızlı olan kadınlar hariç hür-köle, erkek-kadın bülûğ çağına ulaşan herkese farz olduğunu bildirmiştir. Hayızlı olan kadınlardan ise farz hükmü kaldırılmıştır. Hz. Peygamber, hayızlı kadınların muaf tutulması konusunda namaz ve orucu eşit seviyeye getirmiştir. Ancak bu ikisinin sonradan kaza edilmesi konusunda aralarını ayırmiş ve orucun kaza edileceğini, namazın ise kaza edilmeyeceğini bildirmiştir. Yine Hz. Peygamber, orucun ‘*Kişinin, fecrin doğuşundan gecenin girmesine kadar, kendisinden uzak durulması emredilen şeylerden kendisini uzak tutması.*’ olduğunu beyân etmiştir.”⁶⁷⁸

⁶⁷³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 117-118.

⁶⁷⁴ Mervezî’nin, farklı manalara gelen *ayn* ifadesini, burada Şâfîler gibi *deyn* kelimesinin karşılığı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. *Ayn* kelimesinin fıkıhta kullanılan anlamları için bk. Hayrettin Karaman, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257/258. Mâlikîlerin *ayn* kelimesine verdikleri anlam için bk. Recep Özdemir & Mustafa Harun Kıyılık, *İslâm Eşya Hukuku* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 25.

⁶⁷⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 118-119.

⁶⁷⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 119.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/183.

⁶⁷⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 119.

Bu ifadelerin ardından Mervezî, orucun vaktine dair Hz. Peygamber'den nakledilen birçok rivâyeti sıralamaktadır.⁶⁷⁹ Naklettiği rivâyetler arasında, Hz. Peygamber olmadan oruç âyetinin anlaşılamayacağını en çarpıcı şekilde gösteren Amr b. Zûrâre ←Hüşeym b. Husayn ←Şa'bî kanalıyla Adî b. Hâtim'den naklettiği şu rivâyet dikkat çekmektedir:

*“Fecrden siyah ip beyaz ipten sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin ve için”*⁶⁸⁰ âyeti inince biri siyah, diğeri ise beyaz iki tane ip alıp, bunları yastığının altına koydum. Sahurda bunlara bakıyor ve tan yeri, ipleri birbirinden ayırt edilecek kadar ağarınca yemeği içmeyi bırakıyordum. Sabah olunca, Hz. Peygamber'e gidip yaptığım şeyi ona haber verdim. O, şöyle buyurdu: ‘Senin yastığın ne kadar da büyükmüş! Âyette kastedilen, gündüzün beyazlığı ve gecenin siyahlığıdır.’”⁶⁸¹

Mervezî oruç örneğinin ardından hac bahsine geçmekte ve *“Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”*⁶⁸² âyetiyle farz kılınan haccın, ömürde bir defa yapılmasının farz olduğunu Hz. Peygamber'in beyanıyla bilindiğini belirtmektedir.⁶⁸³ Bu ifadelerden sonra ise yine adeti olduğu üzere, haccın ömürde bir defa yapılacağına dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetlere yer vermektedir.⁶⁸⁴

Söz konusu rivâyetleri naklettikten sonra, *“Allah, ‘Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse...’*⁶⁸⁵ buyurmuş, Hz. Peygamber de sünnetiyle, haccın farzının ihrâma girmek olduğunu, ihrâma girmenin nasıl olacağını, haccın ve ümrenin vakitlerini ve ihrâma girilecek yerleri, ihrâma giren kişinin neler giyip neler giyemeyeceğini ve bunlar dışında Allah'ın hacca dair Kur'ân'da açıklamadığı hususları açıklamıştır”⁶⁸⁶ diyerek, yine hac ile ilgili saymış olduğu bu konularda Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetleri sıralamaktadır. Naklettiği rivâyetler, telbiyenin

⁶⁷⁹ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 119-122.

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/187.

⁶⁸¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 121. Hadîs Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî tarafından da nakledilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/113 (No. 19370); Buhârî, “Savm”, 16 (No. 1916); Müslim, “Sıyâm”, 33; Ebû Dâvûd, “Savm”, 17 (No. 2349); Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 3 (No. 2971).

⁶⁸² Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁸³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 123.

⁶⁸⁴ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 123-125.

⁶⁸⁵ el-Bakara 2/197.

⁶⁸⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 125-126.

nasıl getirileceği, ihramlı kişinin giyebileceği veya giyemeyeceği giysiler, ihrâma girilebilecek mîkât yerlerine dair rivâyetlerdir.⁶⁸⁷

Gerek sahâbenin gerekse kendisinden önceki âlimlerin fikhî görüşlerine dair vukûfiyetini eserlerinin tamamında göstermeye gayret eden Mervezî, ara bilgi olarak, sahâbenin ve sonraki âlimlerin tamamının haccın farzının ihrâma girmek olduğu konusunda ittifak ettiklerini de belirtmeden geçmemektedir. Ardından Mervezî, hac ile ilgili bir başka âyet olan “*O kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler*”⁶⁸⁸ âyetinin de aynı şekilde Hz. Peygamber tarafından açıklandığını belirterek⁶⁸⁹ tavâfın sayısı ve mahiyeti ile ilgili rivâyetleri nakletmektedir.⁶⁹⁰

Mervezî’nin buraya kadar verdiği örnekler daha önce belirttiğimiz gibi İmam Şâfiî’nin, sünnetin mücmel âyetleri açıklamasına dair verdiği örneklerle aynıdır. İmam Şâfiî’nin örneklendirmeleriyle mukayese edildiğinde, Mervezî’nin verdiği bilgilerin daha yüzeysel olduğu görülmektedir. Örneğin İmam Şâfiî, namaz konusunu örnek verirken kırâatın açıktan veya gizli okunacağı, rükûdan sonra secdenin iki defa yapılacağı, korku hali dışında tüm namazlarda kıbleye dönüleceği, nafile namazların da farz namazlar gibi kılınacağı, binek üzerinde kılınan nafile namazlarda binek nereye dönerse o yöne doğru namaz kılınacağı gibi hususların Hz. Peygamber’in sünnetiyle bilindiğini ifade ederek, meseleyi Mervezî’den daha detaylı bir şekilde ele almıştır.⁶⁹¹ Mervezî’nin, İmam Şâfiî’nin söylediklerini tekrar etmeyi gerekli görmediği için bu örnekleri yüzeysel bir şekilde ele aldığı söylenebilir. Nitekim bundan sonra vereceği örnekleri daha detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Mervezî’nin vermiş olduğu bir sonraki örnek, cihâdın mücmel olarak farz kılınıp, detaylarının Hz. Peygamber tarafından açıklanmasıdır. Mervezî, Kur’ân’da pek çok âyette farz kılınan cihâd ile ilgili Tevbe sûresinin 38-39, 41 ve 111. âyetlerini aktardıktan sonra söz konusu âyetlerin zâhirine ve umûmuna bakıldığında cihâdın fert fert gücü yeten her Müslümana farz olması gerektiğini ancak durumun

⁶⁸⁷ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 125-128.

⁶⁸⁸ el-Hac 22/29.

⁶⁸⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 128-129.

⁶⁹⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 129-131.

⁶⁹¹ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 175-186.

böyle olmadığının Kur’ân, sünnet ve icmâ ile sâbit olduğunu belirtmekte ve ardından şu ifadelerle yer vermektedir:

“Biz, cihâdın fert fert her Müslümana farz olmadığını Kur’ân ve sünnetin delâletiyle bilmekteyiz. Zira Allah şöyle buyurmuştur: *‘Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.’*⁶⁹² Bu, cihâdın farziyetinin savaşa çıkabilecek yeterliliğe sahip kimselere yönelik olduğuna delâlet etmektedir. Eğer, savaşa çıkma konusunda yeterliliğe sahip kimseler savaşa çıkarlarsa, cihâda katılmamanın günahı tüm Müslümanlardan kalkmış olur. Allah’ın, *‘Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır’* sözünden dolayı da, eğer kendisinde yeterlilik bulunan kimseler savaşa katılmazsa Müslümanların tamamı günaha girmiş olur. İlim ehlinde bazı kimseler âyetin, *‘Eğer savaşa katılmayı terk ederseniz hepiniz azaba uğrarsınız.’* manasına geldiğini söylemiştir.”⁶⁹³

Söz konusu ifadelerinin ardından Mervezî, cihâdın farz-ı kifâye olduğuna dair, hocası Rebî‘ b. Süleymân (öl. 270/884) aracılığıyla İmam Şâfiî’nin görüşlerini naklederek bu görüşünü desteklemektedir.⁶⁹⁴ Ardından, bütün farzların farz oluşlarında ortak olduklarını ancak umûm, husûs, sayı, vakit ve yasaklar konusunda farklılık arz ettiklerini, bunları Hz. Peygamber’in sünnetiyle öğrendiğimizi tekrar vurgulamakta ve Hz. Peygamber’in namaz ve haccın vakitlerini açıkladığı gibi cihâdın da sadece erkeklerden bülûğ çağına ulaşan erkeklere farz olduğunu açıkladığını belirtmektedir.⁶⁹⁵ Bu ifadelerinin ardından ise yine her zaman yaptığı gibi konuyla ilgili cihâdın kadınlara ve çocuklara farz kılınmadığını gösteren rivâyetleri zikretmekte⁶⁹⁶ ve âlimlerin bu konuda ittifak halinde olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁷

⁶⁹² et-Tevbe 9/122.

⁶⁹³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 131-132.

⁶⁹⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 132-134.

⁶⁹⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 134.

⁶⁹⁶ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 134-143.

⁶⁹⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 135-136.

Mervezî'nin verdiği bir başka örnek, humus ile ilgili âyettir. “Ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay”⁶⁹⁸ şeklinde ifade edilen humusun kimlere ait olduğu Enfâl sûresinde, “Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir”⁶⁹⁹ âyetiyle bildirilmiştir. Söz konusu âyeti serdeden Mervezî, Allah’ın ganimetin beşte birlik kısmının kime verileceğini açıkladığını ancak geriye kalan beşte dörtlük kısmı hakkında herhangi bir şey emretmediğini, Hz. Peygamber’in bunu sünnetiyle açıklayarak, atlı birlikler hariç savaşa katılanlara eşit bir şekilde dağıttığını ifade etmektedir.⁷⁰⁰

Bu ifadelerinin ardından ise konuya dair bir rivâyet nakletmektedir. Yahyâ b. Yahyâ← Hâlid b. Abdullâh ←Hâlid ←Abdullâh b. Şakîk ←Bulkîn şehrinden bir adam ←Amcasının oğlu şeklindeki bir târikle naklettiği rivâyetin ilk kısmı pek çok kaynakta nakledilen, “Ben, ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ deyip, namazlarını kılip, zekatlarını verinceye kadar savaşmakla emrolundum”⁷⁰¹ şeklindedir. İkinci kısmını ise Hz. Peygamber’e bu insanların kim olduğu ve ganimetin ne yapılacağına dair sorulan soru üzerine, savaşmakla emrolunduğu kimselerin Yahudi ve Hristiyanlar olduğu, ganimetin ise beşte birinin Allah’a geri kalanının da Müslümanlara ait olduğu şeklinde verdiği cevap teşkil etmektedir.⁷⁰² Nakletmiş olduğu söz konusu rivâyette iki meçhûl râvî bulunmaktadır. Mervezî’nin hem *es-Sünne*’de hem de diğer eserlerinde pek âdeti olmadığı şekilde, zayıf bir rivâyetin tek varyantını vermekle yetinmesi dikkat çekmektedir.

Mervezî, âyette umûm üzere bırakılan başka bir ifadenin, *zi’l-kurbâ* (yakınlar) ifadesi olduğunu belirtmektedir. Allah tarafından tahsîs edilmeyen bu umûmî ifadenin, Hz. Peygamber tarafından açıklandığını ve Hz. Peygamber’in humusu,

⁶⁹⁸ Hacı Yunus Apaydın, “Humus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/365.

⁶⁹⁹ el-Enfâl 8/41.

⁷⁰⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 143.

⁷⁰¹ Hadîsin rivâyet edildiği diğer kaynaklar için bk. Buhârî, “İman”, 15 (No. 25); Müslim, “İman”, 36; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 71); Nesâî, “Cihâd”, 1 (No. 3094).

⁷⁰² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 143-144.

yakınlarından Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na verdiğini ifade ettikten sonra⁷⁰³ konuyla ilgili gerek Hz. Peygamber'den gerek Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarından pek çok rivâyete yer vermektedir.⁷⁰⁴ Rivâyetleri naklettikten sonra ise aynı örneğe *er-Risâle*'sinde yer veren İmam Şâfiî'nin konu hakkındaki geniş açıklamalarını aynıyla aktarmaktadır.⁷⁰⁵

Mervezî'nin vermiş olduğu cihâd ve humustan pay sahibi olan yakınlar örneği de -kendisinden yaptığı nakillerden de anlaşıldığı üzere- yine İmam Şâfiî tarafından verilmiş örneklerdir. Ancak İmam Şâfiî bu örnekleri *er-Risâle*'de mücmel lafızlara ayırdığı başlık altında ele almamıştır. İmam Şâfiî'nin, cihâd örneğini "İlim" başlığı,⁷⁰⁶ humus örneğini ise "Âm olarak inen ve onunla hâs kastedildiğini sünnetin gösterdiği âyetler" yani daha teknik bir ifadeyle *umûmun tahsîsi* başlığı altında ele aldığı görülmektedir.⁷⁰⁷

Mücmel ile *âm* kavramları arasındaki ilişki usûlcüler tarafından ele alınmıştır. "Manasına uyan tüm fertleri kapsayan, dildeki manası itibariyle kendine uyan fertlerin tamamına delâlet eden lafız"⁷⁰⁸ şeklinde tarif edilen *âm*, genel manaları ve kapsamı açısından mücmel lafızlara benzetilmiştir. Birçok usûlcü bu iki kavramın çeşitli fertleri kapsamı açısından birbirine yakın olduğunu hatta *âm* lafızların da mücmel olarak nitelendirilebileceğini söylemişlerdir. Buna karşın, *âm*'in fertlerine delaleti açık olduğu ve anlamı his, akıl ve şerî delillerle tahsîs ve tespit edilebildiği halde mücmelin anlamı ancak onu söyleyen tarafından yapılacak bir açıklamayla anlaşılabilmesi ifade edilerek aralarında böyle bir farkın olduğu belirtilmiştir.⁷⁰⁹

Açıkça ifade etmese de mücmel ve *âm* lafızları farklı başlıklar altında ele almasından hareketle, İmam Şâfiî'nin mücmel lafızlar ile *âm* lafızları birbirinden ayırdığını söylemek mümkündür. Nitekim, mücmel kavramını *âm* başlığı altında ele

⁷⁰³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 145.

⁷⁰⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 145-147.

⁷⁰⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 147-148. İmam Şâfiî'nin söz konusu açıklamalarının *er-Risâle*'deki yeri için bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 67-73.

⁷⁰⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 361-364.

⁷⁰⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 67-73.

⁷⁰⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ahmet Efe (İstanbul: Risale Yayınları, 2010), 208.

⁷⁰⁹ Koca, "Mücmel", 31/453-454; Alpaslan Alkış, "İsa b. Eban'ın Âm, Hâs ve Âm'ın Tahsisiyle İlgili Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (Nisan 2019), 24-25; İsmail Hakkı Sezgin, *İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30-31.

alan usûlcüler de mevcuttur. Örneğin İbn Hazm, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm* adlı eserinde âm lafızları iki kısma ayırmış ve bunlardan birinin mücmel olduğunu söyleyerek böyle bir tasnife gitmiştir.⁷¹⁰

Mervezî'nin, verdiği örneklerin tamamını daha önce yaptığı sünnet tasnifinde gördüğümüz üzere, “Allah’ın mücmel olarak farz kıldığı şeyler” olarak nitelemesi⁷¹¹, onun İbn Hazm’ın aksine, mücmel lafızları âm lafızları da kapsayacak şekilde genel bir kavram olarak ele aldığı fikrini akla getirmektedir. Nitekim, *zi'l-kurbâ* ifadesini mücmel olarak değil de âm şeklinde ifade etmesi de bu tespitimizi güçlendirmektedir. Ancak Mervezî'nin hem açıkça ifade etmemesi hem de *es-Sünne*'nin bir usûl kitabı olarak gelişmiş bir yapı arz etmemesi, bu konuda kesin bir şey söylemeyi zorlaştırmaktadır. Öte yandan umûm, husûs, zâhir gibi fıkıh usûlüne dair kavramları kullanması, mücmel ifadesini terim anlamıyla değil de sözlük anlamıyla kullandığı şeklinde yapılacak bir yorumu zayıflatmaktadır.

Mervezî'nin konuya dair verdiği bir diğer örnek alışverişin helal, fâizin haram olduğunu ifade eden “*Allah alım satımı helâl, fâizi ise haram kılmıştır*”⁷¹² âyeti ile “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin*”⁷¹³ âyetidir. Allah’ın, bu âyetlerde alışverişin helalliği ile ribânın haramlığını mücmel bıraktığını ve ribâyı açıklamadığını, bunu açıklama işini Hz. Peygamber’in yaptığını belirtmektedir.⁷¹⁴

Mervezî'nin ele aldığı “*Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır*” âyetinin mücmel olup olmadığı, Şâfiî fakihlerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (öl. 476/1083) verdiği bilgiye göre Şâfiî usûlcüler tarafından tartışma konusu olmuştur. Bu konuda iki farklı görüşün olduğunu belirten Şîrâzî, bu görüşleri şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Bazı lafızlar hakkında ihtilâf bulunmaktadır. Allah’ın, ‘*Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır*’ sözü bu ihtilâflı lafızlardandır. Bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir grup, bu âyetin mücmel olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir:

⁷¹⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 3/154.

⁷¹¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 115.

⁷¹² el-Bakara 2/275.

⁷¹³ en-Nisâ 4/29.

⁷¹⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 148.

‘Çünkü Allah, alışverişi helal, ribâyı ise haram kılmıştır. Ribâ ise ziyâde demektir. Hiçbir alışveriş yoktur ki kendisinde ziyâde bulunmasın. Öyleyse bu âyet, haram olanın helal olandan ayrılması konusunda açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.’ Diğer grup ise bu âyetin mücmel olmadığını belirterek -ki doğru olan görüş budur- şöyle demiştir: ‘Çünkü alışveriş, sözlükte bilinen bir şeydir. Bu sebeple onu tahsîs edecek bir delil bulunmadığı sürece umûma hamledilir.’⁷¹⁵

Görüldüğü üzere bir grup âlim bu âyetin mücmel olduğunu savunurken, başka bir grup ise mücmel olmadığı görüşündedir. Mervezî’nin bu âyeti örnek olarak zikretmesi, onun birinci grupta yer aldığını göstermektedir.

Türkçe’de *fâiz* olarak ifade edilen ribâ kelimesi sözlükte “artmak, çoğalmak, büyümek, nemâ”⁷¹⁶ gibi manalara gelmektedir. Âyet ve hadislerde kesin bir dille yasaklanan bir uygulama olan fâiz, Allah tarafından “Allah ve Resûl’üne savaş açmak”⁷¹⁷ olarak nitelendirilmiştir. Câhiliye döneminde borç fâizi diye bilinen fâiz çeşidi uygulanmaktaydı. *Ribe’l-fadl* ve *ribe’n-nesîe* olarak bilinen alışveriş fâizi ise Arapların daha önce bilmedikleri bir fâiz çeşidi olup ilk defa Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır.⁷¹⁸

Mervezî, ilgili âyetleri aktardıktan sonra Hz. Peygamber’in ribâ hakkındaki hadislerini naklederek meseleye devam etmektedir. Öncelikle, altının altınla, gümüşün gümüşle, buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla, tuzun tuzla aynı miktarda ve peşin olarak alınıp satılmasını ve artış söz konusu olduğunda alıcının da satıcının da fâize bulaşacağını ifade eden rivâyetleri farklı varyantlarıyla nakletmektedir.⁷¹⁹ Ardından Zeyd b. Eslem’den (öl. 136/754) nakille câhiliye döneminde uygulanan *borç ribâsını* tarif etmektedir. Buna göre söz konusu ribâ çeşidi, kişinin borç verdiği kimseye borcun vadesi dolduğunda gelerek “Borcu ödeyecek misin yoksa borcun katlansın mı?” şeklinde bir soru yöneltmesi ve

⁷¹⁵ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, *el-Lüma’ fî uşûli’l-fıkḥ* (b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003), 50.

⁷¹⁶ Ebû’l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, “rbv”, *el-Muḥkem ve’l-muḥîṭü’l-a’zam*, nşr. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 10/327.

⁷¹⁷ el-Bakara 2/275-279.

⁷¹⁸ Fâiz ve çeşitleri hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-114.

⁷¹⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 148-152.

borçlunun borucunu ödeyememesi durumunda borç miktarını artırarak vadesini uzatması şeklinde uygulanmaktadır.⁷²⁰

İlgili rivâyetleri nakletmesinin ardından ise yine metodu olduğu üzere konuyla ilgili farklı fikhî görüşlere ve delillere yer vermektedir. Ribâ kapsamına giren malların neler olduğu ile ilgili üç farklı görüşlere yer verecek olan Mervezî, şu ifadelerle konuya giriş yapmaktadır:

“Hz. Peygamber, bazı şeyler zikrederek bunları ribâ olarak isimlendirmiştir. Ardından insanlar, Hz. Peygamber’in saymış olduğu bu şeylerin dışında kalan mallar konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir grup: ‘Hacmen ölçülebilen (keylî) ve tartılabilen (veznî) mallar, Hz. Peygamber’in zikretmiş olduğu mallarla aynı mesabededir’ demiştir.”⁷²¹

Mervezî, ilk görüşü zikrettikten sonra sırasıyla tâbiûndan İbrâhim en-Nehaî⁷²² (öl. 96/714) ve İbn Şihâb ez-Zührî’nin⁷²³ (öl. 124/742), sahâbeden Ammâr b. Yâsir⁷²⁴ (öl. 37/657) ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin⁷²⁵ (öl. 74/693-694) bu görüşü benimsediğine dair rivâyetler nakletmektedir.

Söz konusu rivâyetlerin ardından diğer iki grubun görüşlerini de aktarmaktadır. İkinci grup, yenilebilen ve içilebilen mallardan keylî ve veznî olan her şeyin, Hz. Peygamber’in saydığı buğday, arpa, hurma ve tuzla aynı mesabede olduğunu ancak altın ve gümüşün özel bir durumunun bulunduğunu, hiçbir şeyin bu ikisine benzemeyeceğini, bu altı mal dışında kalan mallarda ise ribâ olmayacağını söylemektedir. Mervezî, Saîd b. el-Müseyyeb’in (öl. 94/713) bu görüşü benimsediğine dair iki rivâyet nakletmektedir.⁷²⁶ Üçüncü grup ise, keylî ve veznî olmasa da yenilebilen tüm malların ribâ kapsamına gireceği görüşündedir. Mervezî, İmam Şâfiî’nin Irak’ta ikinci grubun görüşünderken, Mısır’da üçüncü grubun görüşünü benimsediğini yani bu grubun görüşünün İmam Şâfiî’nin mezhebinin görüşü olduğunu belirtmektedir. Ardından sırasıyla, bu görüşte olan İbn Ömer (öl.

⁷²⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 152.

⁷²¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 153.

⁷²² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 153-154.

⁷²³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 154.

⁷²⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 154-155.

⁷²⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 155-156.

⁷²⁶ Söz konusu görüş ve Mervezî’nin naklettiği ilgili rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 156-157.

73/693), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Tâvûs (öl. 106/725) ve Süfyân es-Sevrî'den (öl. 161/778) nakledilen rivâyetleri aktarmaktadır.⁷²⁷

Ribâyâ dahil olan mallarla ilgili ihtilâfî aktardıktan sonra Mervezî, bu defa bir başka fikhî ihtilâf hakkında bilgi nakletmekte ve hangi alışveriş çeşitlerinin ribâ kapsamına gireceği konusunda iki farklı görüşün olduğunu belirten şu ifadelere yer vermektedir:

“Bu şahıslardan bir grup, sayılan mallar dışında kalan malların, yasaklanan ve fâsid olan ancak ribânın söz konusu olmadığı alışverişlerde kullanılması durumunda, bu alışverişler haram da olsa ribâ diye isimlendirilemeyeceğini söylemişlerdir. Zira onlara göre ribâ ancak katlanarak artan, çoğalan ve fazladan getirisi olan durumlarda söz konusu olmaktadır. Diğer grup ise Hz. Peygamber'in nehyettiği tüm haram alışverişlerin ribâ ismini alacağını belirtmişler ve Abdullâh b. Mesûd'un hadisiyle ihticâc ederek ribânın yetmiş küsur çeşidinin olduğunu söylemişlerdir.”⁷²⁸

Mervezî, bu ifadelerin ardından Abdullâh b. Mesûd'dan (öl. 32/652-653) nakledilen söz konusu rivâyetleri sıralamaktadır. Yine bu grubun başka delillerinin de olduğunu belirterek, Ömer'in (öl. 23/644) olgunlaşmamış meyveler hakkındaki sözlerini, İbn Ebî Leylâ (öl. 83/702), Kâdî Şüreyh (80/699), 'İkrime (öl. 105/723) gibi şahsiyetlerin, fâsid alışverişlerin ribâ kapsamına girdiğine dair görüşlerini nakletmektedir.⁷²⁹ Eserin tam olarak sistematik bir yapıda olmayışının, rivâyetleri nakletme tarzına burada da yansıdığı görülen Mervezî, ardından içlerinde yine Abdullâh b. Mesûd'dan daha önce naklettiği, ribânın yetmiş küsur çeşidinin bulunduğu dair rivâyetlere farklı senedleriyle yer vermekte ve Hz. Peygamber, Ömer ve Saîd b. el-Müseyyeb'den nakledilen rivâyetlerle söz konusu delillerin nakline son vermektedir.⁷³⁰

Tüm bu görüşleri ve delilleri aktardıktan sonra Mervezî, iki grubun yaklaşımını değerlendirme sadedinde şu ifadelere yer vermektedir:

⁷²⁷ Söz konusu görüş ve Mervezî'nin naklettiği ilgili rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 157-159.

⁷²⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 159.

⁷²⁹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 161-163.

⁷³⁰ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 164-168.

“Bu ikinci gruba göre, Allah’ın ‘*Allah alışverişi helal kıldı*’ sözü, ribâ olarak isimlendirilmeyen her şeyi kapsayan âm bir ifade olmaktadır. Hz. Peygamber’in haram kıldığı bütün alışverişler ise Allah’ın, ‘*Ribâyı haram kıldı*’ âyetinin kapsamına dahildir. Birinci gruba göre ise ribâ, Hz. Peygamber’in ribâ olarak isimlendirdiği veya bunlara benzeyen tüm şeylerdir. Bu durumda Allah’ın, ‘*Allah alışverişi helal kıldı*’ sözü, bazı alışverişlerde vâkî olan hâs bir ifade olmaktadır. Bu bazı alışverişler de Hz. Peygamber’in yasaklamadığı alışverişlerdir. Allah’ın, ‘*Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin*’⁷³¹ sözünün bazı hırsızlıklarda vâkî olup bazılarında olmaması bunun başka bir örneğidir. Allah’ın kitâbında bunun örnekleri çoktur.”⁷³²

Mervezî, bu iki gruptan hangisinin görüşünü benimsediğini açıkça ifade etmemektedir. Ancak ikinci grubun delil olarak kullandıkları rivâyetleri uzunca nakletmesi, bu grubun görüşünü benimsediği izlenimi vermektedir. Bu ifadelerinin ardından ribâ kapsamına giren mallara dair yukarıda zikretmediği dördüncü bir görüşü zikretmekte ve sert bir şekilde eleştirmektedir.

Hiz. Peygamber’in saydığı bu altı mal dışında kalan hiçbir malda ribâ olmayacağını iddia edenlerin bulunduğunu belirten Mervezî, böyle bir görüşün seleften gelen haberlere, farklı beldelede bulunan fetvâ ehli âlimlerin üzerinde icmâ ettikleri görüşe aykırı olduğunu ve seleften hiç kimsenin bu görüşü benimsemediğini söylemektedir. Bu görüşü savunanların Tâvûs b. Keysân’dan (öl. 106/725) naklettiği rivâyetin sahîh olmadığını, bilakis ondan sahîh olarak bu rivâyetin tam tersi bir görüş aktarıldığını ifade ederek yüzeysel bir hadis tenkidi yapmaktadır. Ardından câhiliye ehlinin, dişi devenin karnındaki hayvanı, hayvanların spermelerini ve deveyi, dişi olarak doğacak yavrusunun doğurmasına bağlı olarak satmaları gibi aldatma ve riske dayalı alışverişler yaptıklarını, bu tür alışverişlerin tamamının Hiz. Peygamber tarafından yasaklandığını belirtmekte⁷³³ ve ilgili rivâyetleri naklederek konuya son vermektedir.⁷³⁴

Eserinin ana omurgasını usûle dair konuların teşkîl etmesine rağmen Mervezî’nin, verdiği örneklerde fikhî ihtilâflara çok geniş bir yer ayırması dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere özellikle de ribâ meselesinde yoğun bir şekilde fikhî

⁷³¹ el-Mâide 5/38.

⁷³² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 168.

⁷³³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 168-169.

⁷³⁴ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 169-176.

ihtilâflara yer vermektedir. Mervezî'nin bu tavrı, her ne kadar eserin ana gayesine aykırı olsa da sadece *İhtilâfü'l-fukahâ* adlı eserinde değil, tüm eserlerinde böyle bir tavır sergilemesi sebebiyle garip karşılanmamalıdır. Ayrıca hadislerin diğer İslâmî ilimlerle ilişkisini yani hadislerin pratik değerini göstermesi açısından, eserlerinde böyle bir metod izlemesinin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Temel hadîs kaynaklarının telifinin devam ettiği bir asırda bugün temel hadîs kaynaklarımız arasında yer edinebilecek bir eser yazması mümkünken eserlerini gerek fıkha gerek itikâda taalluk eden spesifik meselelere dair kaleme almayı tercih etmesi, Mervezî'nin hadislerin pratik yönünü ön plana çıkarmayı amaçlamasıyla açıklanabilir.

Ribâ meselesinden sonra Mervezî'nin verdiği bir başka örnek, bir müminin hatâen öldürülmesi durumunda diyet verilmesini emreden âyettir. Mervezî, *“Yanlışıyla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir”*⁷³⁵ buyrulan âyette, ölenin ailesine verilecek olan diyetin Allah tarafından mücmel bırakıldığını ve Hz. Peygamber'in bunu sünnetiyle tefsir ettiğini belirtmektedir. İlim ehlinin de ittifak ettiği üzere Hz. Peygamber'in Müslüman bir kişi için diyeti yüz deve olarak belirlediğini ifade eden Mervezî,⁷³⁶ ardından bu konuda Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadisleri nakletmektedir.⁷³⁷

Mervezî'nin sünnetin Kur'ân'da mücmel olarak bırakılan ifadeleri beyân ettiğine dair verdiği son örnek, *“Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın”*⁷³⁸ âyetidir. Mervezî, Allah'ın iddet süresinin ne kadar olduğunu bildirmediğini ve Hz. Peygamber'in, sünnetiyle iddet süresini açıkladığını belirttikten sonra meseleye dair Hz. Peygamber'den nakledilen iki rivâyete yer vermektedir.⁷³⁹

⁷³⁵ en-Nisâ 4/92.

⁷³⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 176.

⁷³⁷ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 176-182.

⁷³⁸ et-Talâk 65/1.

⁷³⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 183.

Bu örnekle beraber sünnetin üç kısmından biri olarak nitelendirdiği, sünnetin Kur'ân'ın mücmelini beyânı meselesini tamamlayan Mervezî, ardından sünnetin ikinci fonksiyonu olan, sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesine geçmektedir.

3.5.2.4. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi

Sözlükte, “bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şey ikâme etmek”, “bir şeyin bir mekândan başka bir mekâna intikal etmesi”, “değiştirmek”, “izâle etmek”⁷⁴⁰ gibi manalara gelen nesh kelimesi, terim olarak “şer'î hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılması” şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁴¹ Bununla birlikte neshin pek çok farklı tarifi de yapılmıştır. Örneğin Ebû Bekir el-Hâzîmî (öl. 584/1188), “İbâdet süresinin bitişinin beyânı”, “Zâhiri itibariyle devam ediyor görünen ibadet süresinin sona ermesi” ve “Sâbit olduktan sonra hükmün kaldırılması” şeklinde neshin üç farklı tanımını zikretmiştir. Bu tariflerin ardından ise âlimlerin “Geçmiş bir hitapla sâbit olan bir hükmün, bu hükmün kaldırıldığına delalet eden başka bir hükümle kalkmasıdır. Şöyle ki ikinci hitap olmasaydı birinci hitabın hükmü devam edecekti” şeklindeki nesh tanımında ittifak ettiklerini ve doğru olan tarifi de bu olduğunu belirtmektedir.⁷⁴²

Hangi tarif kabul edilirse edilsin, hepsinde ortak nokta bir hükmün sonradan gelen başka bir hükümle kaldırılmasıdır. Dolayısıyla nesh, bir hükmün kronolojik olarak daha sonra gelen bir hükümle kaldırılması manasına gelmektedir. Bu iki hüküm arasında tenakuz bulunmaktadır. Tenakuz bulunan bu iki hükümden, ilkinde yani kaldırılanına *mensûh*, sonra gelen yani mensûh olan hükmü kaldıran yeni hükme de *nâsih* adı verilmektedir.⁷⁴³

İslâm ilim tarihinde vukû bulup bulmadığı ihtilaf konusu olan nesh meselesi, haberler arasındaki teâruzu gidermenin yollarından birisini teşkil etmektedir.⁷⁴⁴ Bu nedenle, özellikle hadis ilmi söz konusu olduğunda bir taraftan âhâd haberlere dair

⁷⁴⁰ İbn Manzûr, “nsh”, 3/61.

⁷⁴¹ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 424. Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579.

⁷⁴² Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzîm el-Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âşâr* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1359/1940), 6.

⁷⁴³ Muhammed Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (Ankara: Atlas Kitap Yayıncılık, 2017), 197.

⁷⁴⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 206.

kuşkuları ortadan kaldırabilmek adına vâkıf olunması gereken diğer taraftan da ictihâd faaliyetinde bulunarak İslâm dini adına hüküm çıkarmak isteyen kimselerin kayıtsız kalamayacağı bir ilim olmuştur. Kur'ân'a ve sünnete ciddi bir hâkimiyeti gerektiren nesh meselesi, zor ve sayılı kişilerin vâkıf olabileceği bir ilim olarak nitelendirilmiştir. Âyet ve hadislerin nâsih olanını mensûh olanından ayırma işi gerek sahâbenin gerek tabiûnun gerekse onları takip eden âlimlerin üzerinde hassasiyetle durduğu bir mesele olmuştur. Onlar dinî hükümlere taalluk etmesinden dolayı nâsih-mensûh konusuna büyük önem vermişler ve bu ilme dair ciddi gayret sarf etmişlerdir.

Sahabe, Kur'ân-ı Kerim'i insanların en iyi bilenleri oldukları halde hataya düşme korkuları ve takvaları sebebiyle haram-helal konusunda gelişigüzel fetvâ vermekten geri durmuşlardır. Örneğin Hz. Ebû Bekir, kendisine Allah'ın kitabından bir mesele sorulunca, "Eğer Allah'ın kitâbı hakkında bilmeden konuşursam hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni üstünde taşır" diyerek karşılık vermiştir.⁷⁴⁵ Bu rivâyette de görüldüğü üzere, Kur'an-ı Kerim'in inişine bizzat şahit olmasına ve Hz. Peygamber'in en yakınında bulunmasına rağmen Hz. Ebû Bekir bile kendisine sorulan bir mesele hakkında son derece çekimser davranmış ve Allah'ın kitabı hakkında yanlış bir şey söylemekten içtinap etmiştir.

Bir başka rivâyette ise sahâbenin nesh konusundaki tavrı açık bir şekilde görülmektedir. Yanına gelen bir kıssacıya Hz. Alî (öl. 49/661), "Nâsih ve mensûhu biliyor musun?" diye sormuş, "Bilmiyorum" cevabını alması üzerine, "Hem helak oldun hem de insanları helak ettin" diyerek Kur'an ve sünnetin nâsih-mensûhunu bilmeden konuşmanın insanları helake sürükleyecek bir âfet olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁶ Bir başka rivâyette ise Huzeyfe b. Yemân'a (öl. 36/656) bir mesele hakkında soru sorulması üzerine: "Ancak şu üç grup, insanlara fetva verebilir: Vâlî, imam yahut Kur'ân'ın nâsih ve mensûhunu bilen kişi" cevabını vermiştir. Bunun üzerine yanındakiler, "Peki nâsih ve mensûhu kim bilir?" diye sorunca "Ya Ömer b.

⁷⁴⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvûd & Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/264.

⁷⁴⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Mısrî en-Nehhâs, *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1408/1988), 48.

el-Hattâb ya da bu zor işi yüklenmeyi göze alan bir ahmak” diyerek meselenin külfetine ve çok az kişinin buna ehil olabileceğine vurgu yapmıştır.⁷⁴⁷

Nesh meselesine verilen önem sadece sahâbe ile sınırlı kalmamış sonraki nesiller de Kur’ân ve sünnetin nâsih-mensûhuna vâkıf olmaksızın fetvâ vermekten şiddetle sakınmış ve bu ilme vakıf olmanın zorluğuna dikkat çekmişlerdir. Nitekim tâbiûn neslinin en fakîhlerinden sayılan İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) dahi “Resûlullah’ın hadislerinin nâsih ve mensûhunu ayırma işi, fukahâyı yordu ve aciz bıraktı” demiştir.⁷⁴⁸

Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu rivâyetlerde de görüldüğü üzere bu ilim, Kur’ân ve sünneti anlamada, helal ve haramı bilmede, ilk emredilen hükmü son emredilen hükümden ayırmada kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim selef ulemâyı bu denli hassas ve müteşeddît kılan da budur. Birbirine zıt gibi görünen âyet ve hadislerin arasındaki tearuzu gidermenin yollarından birini de bu ilmin teşkil etmesi sebebiyle, nassların nâsih-mensûhunu bilmeden hüküm vermek, hem din adına yanlış hükümler vermeye hem de insanların akıllarındaki şüpheyi daha da arttırmaya sebep olacaktır.

Kur’ân ilimleri alanında modern dönemde yazılmış en meşhur eserlerden biri olan⁷⁴⁹ *Menâhilü’l-irfân*’ın müellifi Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (öl. 1367/1948), neshin vukû bulup bulmadığına dair tartışmalar bağlamında üç farklı görüş nakletmektedir. Zürkânî bu görüşlerin sahiplerini, “neshin aklen câiz ve sem’an vâkî olduğunu kabul edenler”, “neshin aklen ve sem’an cevâzını inkâr edenler” ve “neshi aklen câiz görüp, sem’an vukuunu reddedenler” şeklinde tasnif etmekte ve ilk görüşün Kur’ân’da neshi kabul etmemesiyle tanınan Mu‘tezilî âlim Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934)⁷⁵⁰ dışında tüm İslâm âlimlerinin ittifak ettiği görüş olduğunu, hatta aynı şekilde kendi asrına kadar Hristiyanlar’ın da bu görüş

⁷⁴⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 21 (No. 177).

⁷⁴⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’* (Mısır: Mektebetü’s-Saâde, 1394/1974), 3/375.

⁷⁴⁹ M. Suat Mertoğlu, “Zürkânî, Muhammed Abdülazîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/580.

⁷⁵⁰ Detaylı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1963), 101-103. Ayrıca bk. Lütfullah Cebeci, “İsfahânî, Ebû Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/509.

üzerinde ittifak ettiğini belirtmektedir.⁷⁵¹ İkinci görüşün sahiplerinin Yahudilerden Şemûniyye adlı bir grup ve kendi asrında yaşayan İsevîler olduğunu, üçüncü grubu ise Annâniyye adı verilen Yahudi bir topluluğun teşkil ettiğini ve bu görüşlerini Ebû Müslim el-İsfahânî'ye dayandırdıklarını ifade etmektedir.⁷⁵² Zürkânî'nin verdiği bilgilere bakıldığında, Ebû Müslim dışında İslâm âlimlerinden neshi reddeden bir kimsenin bulunmadığı görülmektedir. Nesh olgusunun varlığına ve Kur'ân'da bulunmadığına dair tartışmalar daha çok modern dönemde ortaya atılmıştır.⁷⁵³

İslâm şeriatı içerisinde neshin çeşitlerine baktığımızda Kur'ân'ın Kur'ân'ı, Kur'ân'ın sünneti, sünnetin sünneti, sünnetin Kur'ân'ı ve aklın sünneti neshi olmak üzere beş farklı nesh çeşidinden bahsetmek mümkündür.⁷⁵⁴ Her biri farklı ilim disiplinlerinin konusu olan neshin çeşitlerinden, bizim konumuzu teşkil eden sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesidir.

Bu bölümde Mervezî, sıralamaya uygun olarak sünnetin ikinci ve ihtilâflı kısmı olarak nitelediği, sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesini ele alsa da daha önce belirttiğimiz üzere eserin tam sistematik bir yapı arz etmeme durumu burada da karşımıza çıkmaktadır. Zira Mervezî, sünnetin üçüncü kısmı olarak nitelediği “sünnetin teşrî yetkisi” meselesini nesh konusuyla iç içe ele almaktadır. Bu sebeple yine metodu olduğu üzere örnek âyetlerle neshi ele alırken, aralarda örnek olarak verdiği âyetler üzerinden Hz. Peygamber'in teşrî yetkisine dair ifadelere yer vermektedir.

Mervezî, nesh meselesini de örnek âyetler ve bu âyetlere dair ihtilâflar üzerinden ele almaktadır. Bu meyanda sünnetin Kur'ân'ı nesh edip edemeyeceği konusunda iki farklı görüşün bulunduğunu ifade ederek konuya başlamaktadır. Farklı görüşleri benimseyen bu iki gruptan birinin sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini, diğer grubun ise buna cevâz verdiğini belirtmektedir. Konuya neshi kabul etmeyenlerle başlayan Mervezî, şu ifadelerle yer vermektedir:

⁷⁵¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî, ts.), 2/186.

⁷⁵² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/186-187.

⁷⁵³ Muhammed İsa Yüksek, “Bakara Suresi 106. Ayet Bağlamında Nesh-Nes' İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 10.

⁷⁵⁴ Neshin çeşitleri hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 157-175; Mehmet Efendioğlu, “Nesih (Hadis)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/582.

“İnsanlar, sünnetin Kur’ân’ı neshedip edemeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir grup şöyle demiştir: ‘Sünnet Kur’ân’ı neshedemez. Kur’ân’ı ancak yine Kur’ân neshedebilir. Sünnet Kur’ân’ın tercümanıdır ve mücmelini tefsir, umûmunu-husûsunu beyân eder ve koyduğu hükümlere ilavede bulunur ancak neshedemez.’ Onlar, ‘Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.’⁷⁵⁵ ‘Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman...’⁷⁵⁶ ve ‘Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum’⁷⁵⁷ âyetlerini bu konuda delil olarak kullanmışlardır. Bu görüş, Şâfiî ve ashâbının görüşüdür.”⁷⁵⁸

İmam Şâfiî ve ashâbına ait olduğunu ifade ettiği görüşü ve kullandıkları delillerin bazılarını aktardıktan sonra Mervezî, Kur’ân’ın sünnetle neshine cevâz verenlerin görüşünü ve delillerini aktarmaktadır:

“Diğer grup ise şöyle demiştir: ‘Sünnetin Kur’ân’ı neshetmesi câizdir. Bu şu şekilde olur: Allah, Kur’ân’da bir hüküm bildirir. Ardından Nebî’sine, bu hükmün neshedildiğini vahyeder ve ilk hükmün hilâfına bir hüküm emreder. Hz. Peygamber de bu emri insanlara bildirir. Bu durumda, tilâvet edilen bir Kur’ân âyeti indirilmez. İnsanların da Hz. Peygamber’i tasdik etmesi, onun getirdiklerini kabul etmesi gerekir. Ayrıca her ne kadar tilâvet edilen bir Kur’ân âyeti indirilmese de ‘Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir’⁷⁵⁹ ve ‘Ben sadece bana vahyolunana uyarım’⁷⁶⁰ gibi âyetler sebebiyle insanların, Hz. Peygamber’in Kur’ân’daki bir hükmü ancak Allah’tan aldığı bir vahiyle neshedebileceğini bilmeleri gerekir. Zira vahiy, Kur’ân olabileceği gibi Kur’ân dışı da olabilir. Bir de Allah, ‘Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz’ âyetinde ‘Ondan daha hayırlı bir Kur’ân âyeti getiririz.’ değil ‘Ondan daha hayırlısını getiririz’ buyurmuştur.”⁷⁶¹

⁷⁵⁵ el-Bakara 2/106.

⁷⁵⁶ en-Nahl 16/101.

⁷⁵⁷ Yûnus 10/15.

⁷⁵⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 185. İmam Şâfiî, bu görüşünü *er-Risâle*’sinde belirtmektedir. Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 106-108.

⁷⁵⁹ en-Necm 53/1-4.

⁷⁶⁰ el-En‘âm 6/50.

⁷⁶¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 185-186.

Mervezî ikinci grubun görüşünü aktardıktan sonra iki grup arasında tartışma konusu olan “*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz*” âyetinin tefsiri sadedinde Süfyân b. Uyeyne’den (öl. 198/814) bir rivâyet nakletmektedir. İkinci grubun görüşünü destekler nitelikte olan söz konusu rivâyette Süfyân, âyette geçen “daha hayırlı” ifadesinin “sizin için daha hayırlı, sizin için daha kolay, sizin için daha uygun” manalarına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁶² Ardından, Süfyân b. Uyeyne’nin yaptığı bu tefsirin ilim ehlince kabul edilen mana olduğunu bildirerek, gece namazının kişiye kolay gelen sûrelerle hafifletilmesini ve önceleri Hz. Peygamber ile görüşme yapmadan evvel sadaka verilmesinin farz kılınıp sonrasında bunun kaldırılmasını örnek vermektedir.⁷⁶³

Yine Kur’ân’ın sünnetle neshine cevâz verenlerin delilleriyle konuya devam eden Mervezî, şu ifadelere yer vermektedir: “Bu grupta bulunanlar şöyle demiştir: ‘İlk hükmü değiştiren ikinci hükmün beyânının, Kur’ân’da âyet olarak indirilmesi câiz olduğu gibi Allah’ın âyet indirmeksizin bu ikinci hükmü Hz. Peygamber’in diliyle de beyân etmesi câizdir’”⁷⁶⁴ İkinci grubun görüşünü naklettikten sonra Hz. Peygamber’in Kur’ân dışı vahiy aldığına dair delil olarak getirdikleri ve “*Bana Kur’ân ile birlikte bir benzeri verildi*” şeklindeki ifadeleri içeren rivâyetleri nakletmektedir.⁷⁶⁵

Mervezî, eserin bundan sonraki kısmında iki grup arasındaki tartışmaları somut örnekler üzerinden ele alacaktır. Mervezî’nin uyguladığı bu metod her ne kadar yerinde ve faydalı bir metod olsa da daha önce de belirttiğimiz üzere eserin tam bir sistematiğe sahip olması adına yeterli olmamaktadır. Zira Mervezî, iki tarafın delillerini, verdiği örneklerin bağlamı dışında da zikretmektedir. Yani aslında konunun başında naklettiği genel delillerle birlikte nakletmesi gereken delilleri eserin ilerleyen bölümlerinde de nakletmektedir. Mervezî’nin bu tavrı, haliyle eseri okuyan veya inceleyen birisi için zorluk oluşturmaktadır.

⁷⁶² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 186.

⁷⁶³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 186-187.

⁷⁶⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 187.

⁷⁶⁵ Rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 187-188.

Mervezî'nin verdiği ilk örnek, vasiyet âyetidir. “*Birimize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı*”⁷⁶⁶ âyetinde akrabalarından vâris olan herkese farz kılınan vasiyetin nesh edildiğinde icmâ bulunduğunu ancak bunun Kur’ân’la mı yoksa sünnetle mi nesh edildiği konusunda âlimlerin ihtilâf ettiğini belirten Mervezî, bu konuda üç farklı görüşe yer vermektedir:

1. Sünnetin Kur’ân’ı neshine cevâz verenlerin oluşturduğu ilk grup, vasiyet âyetinin “*Vârise vasiyet yoktur*” hadisiyle neshedildiğini savunmuşlardır.⁷⁶⁷

2. Sünnetin Kur’ân’ı neshine cevâz vermeyen ikinci grup, vasiyet âyetinin miras âyetiyle⁷⁶⁸ neshedildiği, Hz. Peygamber’in de bunu “*Vârise vasiyet yoktur*” sözüyle beyân ettiğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre Hz. Peygamber’in söz konusu hadisi, âyeti neshetmemiş bilakis açıklamıştır.⁷⁶⁹

3. İkinci grubun aksine üçüncü gruba göre, miras âyetinde vasiyetin nesh edildiğine dair bir delil bulunmamaktadır. Bilakis miras âyeti vasiyetin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü Allah, miras taksimini farz kıldığında, “*Vasiyetten ve borçtan sonra...*” buyurarak miras taksiminin vasiyetten sonra olacağını bildirmiştir. Dolayısıyla Kitâb’ın zâhiri, ölen kişi ana-babasına veya diğer vârislerine vasiyette bulunduğu anda öncelikle vasiyetin taksimiyle başlanmasını ardından miras taksiminin yapılmasını gerektirmektedir. Bu sebeple sünnet, “*Vârise vasiyet yoktur*” sözüyle sadece vasiyetin farziyetini neshetmiştir. Aynı şekilde, Kitâb’ın zâhiri -malın tamamına karşılık gelse de- vârislerin dışında kalan kimseler için vasiyetin cevâzını gerektirmektedir. Çünkü Allah, mirası vasiyetten sonra farz kılmış ve vasiyeti üçte bir veya herhangi bir şeyle sınırlandırmamıştır. Eğer Hz. Peygamber, vasiyeti üçte bir ile sınırlandırmasaydı Kitâb’ın zâhirine göre malın üçte birden fazlasını vasiyet etmek câiz olurdu.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ el-Bakara 2/180.

⁷⁶⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 189.

⁷⁶⁸ en-Nisâ 4/11-12.

⁷⁶⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 189-190.

⁷⁷⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 190.

Mervezî, üçüncü grubun görüşünü naklettikten sonra Hz. Peygamber'in vasiyeti üçte birle sınırlandırdığına dair pek çok rivâyet nakletmektedir.⁷⁷¹ Ardından, vasiyet âyetiyle ilgili başka bir ihtilâfa dikkat çekmekte ve hadislerde malın üçte birini vasiyet etme sınırının getirilmesiyle ilgili görüşleri aktarmaktadır. Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenler, söz konusu hadislerin üçte birden fazla vasiyette bulunmanın câizliğini neshettiğini belirtmişlerdir.⁷⁷²

Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz vermeyenler ise burada, sünnetin Kur'ân'ın husûsunu ve umûmunu açıklaması kabîlinden bir işlevde bulunduğunu savunmuşlardır. Nitekim onlara göre âyette geçen "*Vasiyetten sonra...*" ifadesi mutlak değildir ve malın üçte biri ya da daha aşağısı kastedilmiştir. Yine Allah, "*Veya borç...*" ifadesiyle de umûmî olarak borcun tamamını kastetmiş ve vasiyeti borçtan önce zikretmiştir. Hz. Peygamber ise mal taksiminde vasiyetten önce borçla başlanacağını beyân etmiş, vasiyetin borç ödendikten sonra yerine getirileceğini bildirmiş ve vasiyeti üçte birle sınırlandırmıştır.⁷⁷³ Mervezî bu görüşü de aktardıktan sonra Hz. Peygamber'in uygulamasının bu şekilde olduğuna dair iki rivâyet naklederek vasiyet konusunu sonlandırmaktadır.⁷⁷⁴

Mervezî'nin verdiği ikinci örnek, hırsızın elinin kesilmesini emreden "*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir*"⁷⁷⁵ âyetidir. Öncelikle, sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenlerin âyet hakkındaki görüşünü nakleden Mervezî, Hz. Peygamber'in dört dinardan az miktarda mal çalanların ellerini kesmeyerek sünnetiyle âyeti nesh ettiği görüşünde olduklarını belirtmektedir.⁷⁷⁶

Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz vermeyen İmam Şâfiî ve ashâbı ise "Âyet her ne kadar tilâvette âm bir ifade olsa da mana bakımından hâs bir ifadedir" şeklinde bir izah getirmişlerdir.⁷⁷⁷ *er-Risâle*'de "Âm olarak inen ve onunla hâs

⁷⁷¹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 190-197.

⁷⁷² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 197.

⁷⁷³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 197-198.

⁷⁷⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 198-199.

⁷⁷⁵ el-Mâide 5/38.

⁷⁷⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 227.

⁷⁷⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 227-228.

kastedildiğini sünnetin gösterdiği âyetler” şeklinde bir başlık açan⁷⁷⁸ İmam Şâfiî’nin, söz konusu açıklamayı bu başlık altında yaptığı görülmektedir.⁷⁷⁹ Yine İmam Şâfiî, aynı örneği *Cimâ ‘u’l- ‘ilm* adlı eserinde de Hz. Peygamber’in âyetleri beyân yetkisine dair verdiği örnekler arasında zikretmiştir.⁷⁸⁰

Mervezî, bu örnekten sonra konu dışı olmasına rağmen hırsızın elinin kesilmesi meselesine atıfla müşrik kadınlarla evliliğin haram kılındığı “*İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin*”⁷⁸¹ âyetini örnek olarak zikretmektedir. Vermiş olduğu örneğin konu dışı olması sebebi ise bir grup âlim tarafından dile getirilen, âyetin Mâide sûresinin 5. âyetiyle neshedildiği görüşüdür.⁷⁸² Zira aktarmış olduğu bu örnek sünnetin Kur’ân’ı değil Kur’ân’ın Kur’ân’ı neshine bir örnektir. Mervezî, bu görüşün seleften de pek çok kişiden nakledildiğini belirtmekte ve Abdullâh b. Abbâs (öl. 68/687-688), Rebî b. Enes (öl. 139/757) ve Mekhûl’un (öl. 112/730) bu doğrultudaki görüşlerine yer vermektedir.⁷⁸³

İmam Şâfiî ve ashâbının ise iki âyette nâsih-mensûh ilişkisi bulunmadığını bilakis Bakara sûresindeki âyetin kendisiyle hâs kastedilen âm bir ifade olduğunu ifade ettiklerini aktaran Mervezî, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) ve Katâde’nin (öl. 117/735) bu görüşte olduğuna dair rivâyetler nakletmektedir.⁷⁸⁴ Belirttiğimiz gibi her ne kadar iki grup arasında benimsenen görüşler diğer örneklerdekiyle aynı olsa da Mervezî’nin burada Kur’ân’ın Kur’ân’ı neshiyle ilgili bir örneğe yer vermesi ilginçtir.

Mervezî’nin vermiş olduğu bir sonraki örnek “*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun*”⁷⁸⁵ âyetidir. Âyeti serdeden Mervezî, konuya şu ifadelerle başlamaktadır: “Zânî sıfatı evliler için de bekarlar için de geçerlidir. Bu âyet indirilmeden önce zinâ edenlere yönelik belirli bir had cezası yoktu. Onlara ceza

⁷⁷⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 64.

⁷⁷⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 66-67.

⁷⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Cimâ ‘u’l- ‘ilm* (b.y.: Dâru’l-Âsâr, 1423/2002), 56.

⁷⁸¹ el-Bakara 2/221.

⁷⁸² Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 228.

⁷⁸³ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 228-230.

⁷⁸⁴ Söz konusu ifadeler ve rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 230-232.

⁷⁸⁵ en-Nûr 24/2.

olarak hapis ve eziyet cezası veriliyordu.”⁷⁸⁶ Ardından Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654), İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde, Dahhâk gibi pek çok şahıstan bu ifadelerini destekler nitelikte rivâyetler nakletmektedir.⁷⁸⁷

Mervezî’nin vermiş olduğu örnekler arasında en ilginç belki de bu örnektir. Zira örneğin büyük kısmını İmam Şâfiî’nin mesele hakkındaki görüşlerine ayırmakta ve nesh meselesinin başında da belirttiği üzere sünnetin Kur’ân’ı neshine cevâz vermemesine rağmen zımnen cevâz verdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla açıkça ifade etmese de Mervezî’nin, İmam Şâfiî’nin sünnetin Kur’ân’ı neshi konusunda çelişkili bir tavır sergilediğini ima ettiği ve bu durumu eleştirdiği anlaşılmaktadır. İmam Şâfiî’nin konuya dair görüşlerini naklettikten sonra⁷⁸⁸ şu ifadelere yer vermektedir:

“İmam Şâfiî bu ifadeleriyle Kur’ân’ın sünnetle neshinin câiz olacağını ortaya koymuştur. Çünkü o, zinâ eden kişilere celde vurulmasına dair âyet nâzil olduğunda celdeyle beraber sürgün cezasının da devam ettiğini söylemiştir. Celde, Kur’ân ve sünnetle; sürgün ise sadece sünnetle sâbit olmuştur. Yine o, Ubâde b. Sâmit hadisine dayanarak⁷⁸⁹ recm cezasıyla beraber celde cezasının da devam ettiğini söylemiştir. Celde, Kur’ân ve sünnetle; recm ise sadece sünnetle sâbit olmuştur. Şâfiî, bu cezanın evli olup zinâ edenler için ilk zamanlarda uygulandığını sonrasında ise Hz. Peygamber’in evlilerden celde cezasını kaldırdığını ve yalnız recm uyguladığını iddia etmiştir. Dolayısıyla o, evliler üzerine uygulanması Allah’ın Kitâbı ile farz olan celdenin, daha sonra Hz. Peygamber tarafından kaldırıldığını, böylece zinâ eden evlilere celde vurulmasının Hz. Peygamber’in sünnetiyle nesh edilmiş olduğunu ikrar etmiş olmaktadır. Allah’a hamdolsun Şâfiî’nin bu tavrı gayet açık bir şekilde ortadadır.”⁷⁹⁰

⁷⁸⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 232.

⁷⁸⁷ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 232-238.

⁷⁸⁸ İmam Şâfiî’nin konuya dair görüşleri için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 239-243. Mervezî’nin, İmam Şâfiî’nin söz konusu görüşlerini *er-Risâle* ve *el-Üm*’den nakletmektedir. Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 128-132; a.mlf., *el-Üm*, 7/87-88.

⁷⁸⁹ İmam Şâfiî’nin Abdülvehhâb ← Yûnus b. Ubeyd ← Hasan el-Basrî ← Ubâde b. Sâmit târîkiyle naklettiği söz konusu hadîs şöyledir: “Benden alınız! Benden alınız! Allah onlara bir yol gösterdi. Zinâ edenler bekar ise yüz sopa ve bir yıl sürgün cezası uygulayınız. Zinâ edenler evli ise yüz sopa ve recm cezası uygulayınız.” Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 129; a.mlf., *el-Üm*, 5/210.

⁷⁹⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 243-244.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesi İmam Şâfiî'de en karmaşık⁷⁹¹ ve -mezhebine intisap eden usûlcüler de dahil olmak üzere kendisinden sonrakiler tarafından en çok tartışılan konulardan biridir. Çoğunluğun aksine sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini savunan İmam Şâfiî'nin⁷⁹², bu görüşü Şâfiî fakîhleri tarafından kabul görmemiş ve eleştirilmiştir.⁷⁹³ Bu fakîhlerin başında İmam Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) geldiği belirtilmektedir.⁷⁹⁴

İmam Şâfiî'ye yöneltilen eleştirilerin yanında, onun sünnetin Kur'ân'ı neshi konusunda söylediklerinin yanlış anlaşıldığını savunanlar da mevcuttur. Örneğin Subhî es-Sâlih (öl. 1986), İmam Şâfiî'nin bu konuda söylediklerinin tam olarak anlaşılamadığını belirtmektedir. Ona göre İmam Şâfiî *er-Risâle*'deki ifadeleriyle, Kur'ân ve sünnetin yüceliğini ve birbirlerine uygunluklarını vurgulamayı amaçlamış, Kitâb ve sünnet bir konuda ihtilâf ettiğinde ikisinden birinin diğerini neshedebileceğini kastetmiştir.⁷⁹⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Şâfiî'ye karşı ilk eleştiri Mervezî tarafından dile getirilmiştir. Bu durum, İmam Şâfiî'nin gerek sistematığının karmaşıklığının gerek genel olarak bu konudaki görüşünün marjinalliğinin henüz ilk dönemlerden itibaren âlimlerin dikkatini çektiğini göstermesi açısından önemlidir. Mervezî'den sonra İmam Şâfiî'nin zinâ edenin cezasına dair söylediklerine dikkat çeken başka âlimler de olmuştur.⁷⁹⁶ İmam Şâfiî'nin, sünnetin Kur'ân'ı neshine dair görüşleri hala da tartışılmaya ve üzerinde değerlendirmeler yapılmaya devam etmektedir.⁷⁹⁷

⁷⁹¹ Bayraktutar, *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, 88.

⁷⁹² Abdurrahman Çetin, "Nesih", 32/580.

⁷⁹³ Şâfiî usûlcülerinin İmam Şâfiî'ye yönelik eleştirileri için bk. Sahip Beroje, "İmam Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usulcülerinin Buna Yönelik Eleştirileri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2007), 71-80.

⁷⁹⁴ İmam Gazzâlî'nin nesh görüşü ve İmam Şâfiî'ye yönelik eleştirileri için bk. Sahip Beroje, "Gazzâlî'nin Nesh Meselesinde İmam Şâfiî'ye Muhalefeti", 900. *Vefât Yılında Uluslararası İmâm Gazzâlî Sempozyumu: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Bildirileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 192-209.

⁷⁹⁵ Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1420/2000), 261.

⁷⁹⁶ Bk. Abdullah Ünal, "Kur'ân'ı Nesh Bağlamında Sünnet'in Yetkisi", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2018), 23.

⁷⁹⁷ İmam Şâfiî'nin sünnetin Kur'ân'ı neshine dair görüşü hakkında yapılan değerlendirmeler için bk. Bayraktutar, *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, 87-90; Ali Bakkal, "İmam Şâfiî'de Nesh Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Haziran 1997), 118-123; Hacer Yetkin, "Klâsik Dönem'e Kadar Fıkıh Usûlünde Kur'ân ve Sünnetin Birbirini Neshi Tartışması", *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 186-188.

Mervezî, İmam Şâfiî'nin görüşlerini aktarıp tartıştıktan sonra Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654) hadisini bilmeyen veya söz konusu hadisle amel etmeyenlerden sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenlerin, âyetin bir kısmının neshedildiği görüşünde olduklarını belirtmektedir. Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz vermeyenler ise bu âyetin de kendisiyle hâs bir mananın kastedildiği âm lafızlardan olduğu görüşünü benimsemektedirler.⁷⁹⁸ Ardından ilim ehlinde bir grubun, Ubâde b. Sâmit hadisiyle amel edilmesi gerektiğini, konuya dair rivâyetlerin ne İmam Şâfiî'nin ne de diğerlerinin evlilerden celde cezasının kaldırıldığı şeklindeki görüşlerine delil olamayacağını söylediklerini aktarmakta ve Hz. Peygamber'in zinâ eden evlilere hem celde hem de recm cezası uyguladığına dair rivâyetlere yer vererek konuyu sonlandırmaktadır.⁷⁹⁹

Mervezî'nin verdiği bir sonraki örnek, binek üzerinde nafîle namaz kılan kişinin durumudur. *“Biz senin, yüzünü göğre doğru çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin”*⁸⁰⁰ âyetini zikrettikten sonra *“Hz. Peygamber, yolculukta bineği üzerinde namaz kılarken, bineği nereye dönerse oraya dönerek namaz kılmıştır”*⁸⁰¹ diyerek konuya giriş yapmakta ve Hz. Peygamber'in bu yöndeki uygulamasına dair rivâyetleri nakletmektedir.⁸⁰²

Rivâyetleri naklettikten sonra yine konu hakkındaki farklı görüşlere yer vermektedir. Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenler, binek üzerinde nafîle namaz kılan yolcunun kibleye yönelmesinin farz olduğunu gösteren bu âyetin, Hz. Peygamber'in sünnetiyle neshedildiği görüşündedir. Cevâz vermeyenler ise âyetin kendisiyle hâs bir mananın kastedildiği âm bir âyet olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁰³

Bir başka örneğe geçen Mervezî, abdestin farz kılındığı ve tarif edildiği *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar*

⁷⁹⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 244.

⁷⁹⁹ Söz konusu ifadeler ve rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 244-248.

⁸⁰⁰ el-Bakara 2/144.

⁸⁰¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 248.

⁸⁰² Rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 248-255.

⁸⁰³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 256.

(yıkayın)”⁸⁰⁴ âyetini zikretmekte ve ardından yine iki grubun görüşlerine yer vermektedir.

Sünnetin Kur’ân’ı neshine cevâz verenlere göre “Allah, âyette ayakların yıkanmasını farz kılmıştır. Hz. Peygamber de sünnetiyle bunu göstermiş, ayaklarını yıkamış ve bunu emretmiştir. Ayaklarını yıkamayı terk edenleri tehdit etmiş, yıkayanların ise bunun sevabını alacaklarını vadetmiştir. Sonra yine Hz. Peygamber mest üzerine mesh etmiş ve böyle yapılmasını emretmiştir. Böylece ayakların yıkanmasının farz oluşu mest giyilmesi durumunda nesh edilmiştir. Ayaklar çıplak olduğunda ise yıkanmalarının farziyeti devam etmiştir.”⁸⁰⁵

Sünnetin Kur’ân’ı neshine cevâz vermeyenlere göre ise “Allah, ayakların yıkanmasını mest giyilmemesi halinde farz kılmıştır. Ayakların yıkanmasının farziyetiyle umûmî değil husûsî bir farziyeti kastetmiştir. Mestler üzerine mesh ise Hz. Peygamber’in sünnetidir ve âyetin manasının husûsî olduğunu açıklamaktadır. Yoksa âyetteki hiçbir şeyi nesh etmiş değildir.”⁸⁰⁶ Mervezî, bid‘at ehli olan Hâricîler ve Râfîzîler’in mest üzerine meshi reddetip, bunun Allah’ın kitabına muhalefet etmek olduğunu söylediklerini belirtmekte ve mest üzerine meshi inkâr etmenin İslâm cemaatinden çıkmaya sebep olacağını ifade ederek örneği sonlandırmaktadır.⁸⁰⁷

Mervezî’nin konuya dair verdiği son örnek, miras taksiminin anlatıldığı Nisâ sûresinin 11, 12 ve 176. âyetleridir. Mervezî, Allah’ın söz konusu âyetlerde birbirine mirasçı olacak şahıslar arasında miras taksiminin nasıl yapılacağını zikrettiğini ancak bu şahısları âm olarak zikredip bazı babaları, çocukları veya eşleri tahsîs ederek dışarda bırakmadığını, Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerde ise kâfirin Müslümana, Müslümanın da kâfire mirasçı olamayacağını belirtildiğini ifade ederek konuya başlamaktadır.⁸⁰⁸ İster ehl-i re’y olsun ister ehl-i eser olsun tüm beldelerdeki fetvâ ehli âlimlerin Hz. Peygamber’den nakledilen bu rivâyetlere ittibâ ettiklerini vurguladıktan sonra söz konusu rivâyetleri nakletmektedir.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ el-Mâide 5/6.

⁸⁰⁵ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 256.

⁸⁰⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 257.

⁸⁰⁷ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 257.

⁸⁰⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 257-258.

⁸⁰⁹ Rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 258-259.

İlgili rivâyetleri naklettikten sonra konu hakkındaki farklı yaklaşımlara geçen Mervezî, öncelikle sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenlerin görüşünü aktarmaktadır. Onlara göre “Kur'ân, çocukların babalarına, babaların çocuklarına ve eşlerin birbirlerine mirasçı olmaları hakkında konuşmuş ancak tahsiste bulunarak Müslüman-kâfir ayırımına gitmemiştir. Hz. Peygamber de Müslümanın kâfire, kâfirin de Müslümana mirasçı olmasını sünnetiyle neshetmiştir. Eğer durum böyle olmasaydı bunlardan her birinin diğerine mirasçı olması Allah'ın kitabıyla sâbit olurdu.”⁸¹⁰

Diğer gruba göre ise “Bu, kendisiyle hâs bir mananın kastedildiği âm bir lafızdır. Çünkü bize, Müslümanların kâfirlere mirasçı olduğuna dair hiçbir rivâyet ulaşmamıştır. İslâm'ın ilk zamanlarında Müslümanlar kâfirlere mirasçı oluyorlardı ancak bu daha sonra neshedilmiştir. Bilakis ilim ehline bilinen haber, Ukayl'in ve Tâlib'in Ebû Tâlib'e mirasçı olmasına karşın Alî ve Ca'fer'in babalarına mirasçı olmadığı yönündedir. Çünkü Ebû Tâlib kâfir olarak ölmüştür. Ukayl ve Tâlib de kâfirdi. Alî ve Ca'fer ise Müslüman oldukları için ona mirasçı olmamışlardır. Ayrıca Ebû Tâlib, İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber henüz Mekke'de iken ölmüştür. Miras âyetleri ise Medîne'de nâzil olmuştur.”⁸¹¹ Mervezî, ikinci grubun bu görüşünü naklettikten sonra Hz. Alî ve Hz. Ca'fer'in Ebû Tâlib'e mirasçı olmadıklarına dair rivâyetler nakletmekte ve bu örneği de sonlandırmaktadır.⁸¹²

Mervezî, yukarıda aktarmaya çalıştığımız tüm bu örneklerin ardından son olarak, konuya başlarken yaptığı gibi iki grubun sünnetin Kur'ân'ı neshi konusundaki genel delillerini aktarmaktadır. Öncelikle sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz vermeyenlerin delilleriyle başlamaktadır. Söz konusu delilleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. “Allah, Kur'ân'ı önceki kitaplarına karşı hükümler, tasdik edici ve şahit kılmış ve onların bazı hükümlerini Kur'ân ile nesh etmiştir. Çünkü Allah, Kur'ân'ı kitapların sonuncusu olarak göndermiş, onun ipine sarılmayı emretmiştir. O halde nasıl olur da kendisi dışında birisi Kur'ân'ın hükmünü değiştirir veya neshedebilir?”

⁸¹⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 259.

⁸¹¹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 259-260.

⁸¹² Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 260-261.

2. “Allah bize, Kur’ân’ın kalpler için bir şifa ve nur olduğunu haber vermiş ve hiçbir âyeti bundan istisnâ etmemiştir. Eğer Kur’ân’ın bir kısmı sünnetle değişseydi ona tâbî olan kimseler için kapalı bir hale gelirdi. Ayrıca, insanların Kur’ân’ın hükümleriyle hükmedecekleri vakit, ‘Sünnet bu hükümlerden bir kısmını neshetti mi ya da değiştirdi mi?’ şeklindeki bir sorunun cevabını beklemeleri gerekirdi. İşte o zaman Kur’ân, kalpler için bir şifa kaynağı olmazdı.”

3. “Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *‘Helaller, Allah’ın helal kıldığı şeylerdir. Haramlar da Allah’ın haram kıldığı şeylerdir.’* Eğer sünnet, Kur’ân’ın bazı hükümlerini neshetseydi Allah’ın, kitâbında haram kıldığı bazı şeyler helal, helal kıldığı bazı şeyler ise haram hale gelirdi. Ayrıca, hiç kimse sünnetin tamamına hâkim olmadan Kur’ân’ı hüccet olarak kullanamazdı.”

4. “İster âyetlerle olsun ister Allah’ın kendisine itaati farz kılması sebebiyle âyetler dışında olsun, Hz. Peygamber sünnetiyle Allah’ın kitâbında bulunanlar dışında bir şeyi haram veya helal kılamaz.”

5. “Sahâbe ve tâbiûn, tüm ilimlerin ve hükümlerin asıllarının Kur’ân’da mevcut olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı açıktır ve tilâvet edildiğinde anlaşılmaktadır. Bir kısmı ise ilim ehli tarafından araştırılarak istinbât edilir. Eğer sünnet, Kur’ân’ın bazı hükümlerini neshetseydi hiç kimsenin yeni karşılaştığı bir olayı Kur’ân’ın asıllarından bir asla benzetmesi helal olmazdı. Bunu ancak, ‘Bu hüküm başka bir şeyle neshedildi mi edilmedi mi?’ sorusunun cevabını öğrenince yapabilirdi.”

6. “Eğer Allah, bazı hükümlerini Hz. Peygamber’in sünnetiyle değiştirseydi kullardan âlim olanlar, -her ne kadar sünnetin çoğunu bilseler de- sika râvîler tarafından rivâyet edilip de işitmedikleri ve Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın bazı hükümlerini değiştirdiği hiçbir hadisten emin olamazlardı. Bu durumda üzerinde ümmetin bütün âlimlerinin ittifak ettiği konular hariç Kur’ân’ın hiçbir hükmü konusunda o âlimler için hüccet bulunmazdı. Kullardan âlim olmayanlar ise sünnetin Kur’ân’ın bazı hükümlerini neshettiğini kabul ettiklerinde, Allah’ın buyurduğu hükümlerin hiçbirinde, Hz. Peygamber’in bu hükmü değiştirip değiştirmediğinden veya âlimlerin nâsîh olarak naklettiği bir hadisle neshedip etmediğinden emin

olmazlardı. Zira o kişinin bu konuda bilgisi yoktur. Böylece Allah'ın kullarına karşı Kur'ân ile hücceti sâkıt olurdu.”⁸¹³

Mervezî, sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz vermeyenlerin delillerini aktardıktan hemen sonra cevâz verenlerin delillerine geçmektedir. Sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenlerin görüşlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. “Kur'ân ve sünnet birdir. Allah, bu ikisini bilmeyi ve bunlarla amel etmeyi kullarına farz kılmıştır. Yine Allah, bu ikisini birbirine bağlı kılmış, aralarını ayırmamış ve tasdik etme konusunda ikisini de aynı konumda tutmuştur. Kur'ân da sünnet de Allah katındandır. Zira Allah, Halîl'i Hz. İbrahim'in zürriyeti için ettiği duayı bildirmiş ve *'Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar'*⁸¹⁴ buyurmuştur.”
2. “Allah Hz. Peygamber'e, insanlara kitâb ve hikmeti öğretmesini emretmiştir. Öyleyse hikmet, Kur'ân'ın dışında bir şeydir. O da Kur'ân'da zikredilenler dışında Hz. Peygamber'in koyduğu sünnettir. Bunların ikisi de farzdır. Aralarında bir ayrım yoktur. Çünkü ikisinin de kaynağı birdir ve Allah'ın, insanlara öğretmesi için Hz. Peygamber'e farz kıldığı şeylerdir. Allah, insanlara da sünnete uymayı ve onunla amel etmeyi farz kılmıştır. Kur'ân ve sünnet, birbiriyle aynı manaya gelen iki şeydir.”
3. “Allah kendisine uymayı farz kıldığı gibi Hz. Peygamber'e uymayı da farz kılmıştır. Vucûbiyette ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Kur'ân Kur'ân'ı neshetmesi demek, Allah'ın bir emrinin başka bir emriyle neshedilmesi demektir. Aynı şekilde, Kur'ân'daki bir hüküm sünnetle neshedildiğinde, Allah Kur'ân'da emrettiği bir hükmü Hz. Peygamber'in diliyle emrettiği bir hükümle neshetmiş olmaktadır. Her kim ikisinin arasını ayırırsa ilmi yetersiz demektir.”
4. “Eğer onlar, sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini, Kur'ân'ı yüceltmek için söylüyorlarsa Kur'ân elbette her şeyden daha yücedir. Çünkü o, Allah'ın kelâmıdır. Allah, kelâmını neshederek onu iptal etmez. O bundan yücedir. Allah ancak, kelamıyla emrettiği hükmü, Peygamber'inin sünnetinde emredilen bir hükümle nesheder. Çünkü her ikisiyle de emredilen şey aynı seviyededir ve her ikisi de uyulması gereken hükümlerdir. Buna karşın Kur'ân sünnetten daha yücedir. Eğer Kur'ân'ı yücelten kimse sünnetin Kur'ân'ı neshini inkâr ediyorsa, sünnetin Kur'ân'ı

⁸¹³ Mervezî'nin naklettiği bu görüşlerin tamamı için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 261-263.

⁸¹⁴ el-Bakara 2/129.

tefsir etmesini de inkâr etmesi gerekir. Zira böyle bir durumda bir Kur’ân âyetinin yine kendi gibi bir Kur’ân âyetiyle açıklanması gerekir.”

5. “Onların, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın açıklayıcısı olduğunu ikrar etmeleri Kur’ân ve sünneti eşit saydıklarını göstermektedir. Hatta onlar bu görüşleriyle, sünneti daha üst bir konumda saymaktadırlar. Zira Kur’ân ancak sünnetle anlaşılabilir. Çünkü sünnet, Kur’ân’ın açıklamasına ihtiyaç duymazken kullar, Kur’ân’ın anlaşılması konusunda Hz. Peygamber’in sünnetine ihtiyaç duymaktadır. Böylece, kendi görüşlerini nakzetmektedirler. Çünkü onlar, sünnetin Kur’ân’ı neshetmesi halinde, Kur’ân’ın bir delil olamayacağını savunmaktadırlar. Allah, şanını yücelterek *‘Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın’*⁸¹⁵ buyurmuş ve Kur’ân’ı kalpler için bir şifa kılmıştır. Onlar ise Allah’ı yüceltmek için sünnetin Kur’ân’ı neshini inkâr ediyorlar ancak Allah’ın hükümlerinin, verdiği haberlerin ve övgülerinin ancak sünnetle bilinebileceğini kabul ediyorlar.”

6. “Bize muhalif olanların ‘Eğer sünnet Kur’ân’ı neshetseydi bütün hükümlerini neshetmesi mümkün olurdu. Böyle olunca da Kur’ân’da yerine getirilecek hiçbir hüküm kalmazdı.’ şeklindeki iddiasına gelince, onlar iddia ettikleri bu durumdan daha ağır olan bir durumu kabullenmektedirler. Nitekim kişi, Allah’ın mücmel olarak emrettiği farzların sadece Hz. Peygamber’in sünnetiyle bilineceğini ikrar ettiğinde, Allah’ın bütün farzları bu şekilde mücmel bırakması da mümkündür. Allah, bütün farzları mücmel bırakarak, bu farzların açıklanmasını Peygamber’ine havale edebilir. Böylece sizin iddianızda olduğu gibi Kur’ân’da, yine sünnet olmaksızın bilinebilecek bir hüküm kalmamış olur. Hatta siz, bizim görüşümüzün de üzerinde bir şey söylüyorsunuz. Biz, ‘Sünnet ancak Kur’ân’ın bazı hükümlerini nesheder, Allah’ın verdiği diğer haberleri ve övgülerini neshetmez.’ diyoruz. Siz ise ‘Sünnet, Allah’ın verdiği haberlerin ve övgülerinin çoğunu açıklamıştır.’ diyorsunuz.”⁸¹⁶

Mervezî, tüm bu delilleri naklettikten sonra meşhur fakîh Ebû Sevr’in (öl. 240/854) bazı ifadelerine yer vererek bu ifadeleri eleştirmektedir. Öncelikle Mervezî’nin konuyu bu kadar geniş ele almasına rağmen kendi görüşünü zikretmemesi dikkat çekici bir husustur. Hatta bununla birlikte, sünnetin Kur’ân’ı neshedebileceğini savunanların kimler olduğunu da zikretmemiş ve yalnızca muhalif

⁸¹⁵ Âl-i İmrân 3/104.

⁸¹⁶ Mervezî’nin naklettiği bu görüşlerin tamamı için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 264-268.

görüŖte olan İmam Şâfiî ve ashâbının ismini vermiştir. Tabi ki daha önce de belirttiğimiz gibi bu görüş İmam Şâfiî'nin mezhebine intisap edenlerin tamamı için söz konusu değildir. Bilakis büyük çoğunluk bu konuda İmam Şâfiî'ye muhalefet etmiştir. Muhtemelen Mervezî'nin "İmam Şâfiî'nin ashâbı" ile kastettiği de azınlık bir grubu teşkil etmektedir.

Mervezî'nin sergilediği bu tavrın benzeri İbn Hazm'da (öl. 456/1064) da görölmektedir. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm* adlı eserinde sünnetin Kur'ân'ı neshi meselesini geniş bir şekilde ele alan ve neshedemeyeceğini savunanların delillerini zikrederek çürütmeye çalışan İbn Hazm da Mervezî gibi bu görüşü savunanların ismini vermemektedir. İbn Hazm'ın aktardığı delillere bakıldığında Mervezî'nin aktardığı delillerle örtüştüğü görölmektedir.⁸¹⁷

Nihayet Mervezî, Ebû Sevr'in sözlerini eleştirirken, usûlünü neredeyse birebir takip ettiği İmam Şâfiî'nin aksine sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği görüşünde olduğunu ifade eden cümleler sarf etmektedir. Her ne kadar daha önce açıkça belirtmese de aslında bu görüşte olduğuna dair bazı karineler de mevcuttur. Mesela, sünnetin konumunu ortaya koyarken öne sürdüğü Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerinin, aynı zamanda sünnetin Kur'ân'ı neshine cevâz verenlerin de delillerinden birini teşkil ettiğini belirtmesi örnek verilebilir. Yine, zinâ edene verilecek ceza bağlamında İmam Şâfiî'ye yönelik eleştirisi de bu görüşü savunduğu izlenimini vermektedir. Bununla birlikte Mervezî'nin konu hakkındaki görüşü eserin sonunda, Ebû Sevr'e yönelttiği eleştiride tebellür etmektedir.

Ebû Sevr'in "Sünnetin Kur'ân'ı neshettiğini söyleyenler, Hz. Peygamber'in, Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılabileceğini kabul etmektedir. Bu ise bir iftiradır."⁸¹⁸ şeklindeki iddiasını şu ifadelerle eleştirmektedir: "Muhalifinin söylemediği bir şeyi söylemek ve bununla ona saldırmak daha büyük bir iftiradır. Hiç kimse, Hz. Peygamber'in haram olan bir şeyi helal, helal olan bir şeyi haram kılabileceğini iddia etmemiştir."⁸¹⁹ Mervezî, sözlerine devamla şöyle demektedir:

⁸¹⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/107-110.

⁸¹⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 268.

⁸¹⁹ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 268-269.

“Ebû Sevr’in görüşünü serdeden kişiye şöyle cevap verilir: ‘Sen, Hz. Peygamber’in Allah’ın Kur’ân ile farz kıldığı bir hükmü değiştirebileceğini inkâr ediyorsun. Ancak Allah bunu, belirlemiş olduğu bir hükmü, herhangi bir âyet indirmeksizin, Cebrâil aracılığıyla Hz. Peygamber’e ileterek, Nebî’sinin diliyle yapmıştır. Zira Allah, Hz. Peygamber’e, sünnet olarak isimlendirdiği hikmeti indirmiştir. Bunu ancak, görüşü kıt bir kimse inkâr eder.”⁸²⁰

Mervezî, bu ifadelerinin ardından *erîke* hadisi diye bilinen ve Hz. Peygamber’e Kur’ân’la birlikte bir benzerinin de verildiğini ifade eden hadislerle yer vererek nesh konusunu sonlandırmaktadır.⁸²¹

3.5.2.5. Sünnetin Teşrî Yetkisi

Mervezî’nin, sünnetin üçüncü kısmı olarak nitelendirdiği teşrî yetkisini nesh meselesi ile iç içe ele aldığını belirtmiştik. Aslında daha önce, sünnetin konumu ve mahiyetini ortaya koyduğu bölümde de vahyin iki kısmının bulunduğunu belirterek sünnetin teşrî yetkisinin varlığını ortaya koymuştur.

Sünnetin bu yönüne nesh meselesinde tekrar değinen Mervezî, Ebû Sevr’in ifadelerine karşı delil sadedinde, bir şeyin Allah tarafından helal veya haram kılınmasının iki şekilde olacağını söylemektedir. Birincisinin, Allah’ın kitâbında bir şeyi haram kıldığına dair âyet indirmesi ve bunu Kur’ân olarak isimlendirmesi olduğunu belirtmekte ve örnek olarak da “*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yurtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı*”⁸²² âyetini zikretmektedir.⁸²³

Allah’ın bir şeyi helal veya haram kılmasının ikinci şeklinin ise Cebrâil aracılığıyla Peygamber’ine Kur’ân dışında bir vahiy indirmesiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Vahyin bu şeklini Allah’ın Kur’ân olarak isimlendirmeyip, hikmet

⁸²⁰ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 270.

⁸²¹ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 270-271.

⁸²² el-Mâide 5/3.

⁸²³ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 269.

olarak isimlendirdiğini söyleyerek, sünnetin vahiy oluşunu bu sefer *hikmet* kavramı üzerinden temellendirmektedir. “Allah’ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin”⁸²⁴ ve “Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir”⁸²⁵ âyetlerini zikrettikten sonra âyetlerde geçen *hikmet* kelimesiyle sünnetin kastedildiğini şu ifadelerle temellendirmeye çalışmaktadır:

“Âlimler, bu âyetlerde geçen hikmet kelimesini, sünnet olarak tevil etmişlerdir. Çünkü Allah, önce kitâb kelimesini ardından da hikmet kelimesini zikretmiş ve aralarını vâv harfiyle ayırmıştır. O halde hikmet, Kur’ân’ın dışında bir şey olmalıdır. O da Hz. Peygamber’in Kur’ân’da zikredilmeyen şeyleri sünnetiyle bildirmesidir. Zira âyetin tevili bu şekilde yapılmadığında, âyetin manası ‘Sana kitâbı ve kitâbı indirdik’ olur ki bu çok uzak bir ihtimaldir.”⁸²⁶

Mervezî’nin, hikmet kavramını sünnet olarak değerlendirirken yine İmam Şâfiî’den etkilendiği anlaşılmaktadır. Zira İmam Şâfiî de hikmet kavramını sünneti temellendirirken argüman olarak kullanmıştır.⁸²⁷ Mervezî, ilgili âyetleri yorumlarken İmam Şâfiî’nin açıklamalarına da yer vererek, pek çok konuda olduğu gibi yine İmam Şâfiî’ye atıf yapmaktadır.⁸²⁸ Tabi ki hikmet kavramını sünnet olarak tevil eden ilk kişi İmam Şâfiî değildir. Gerek Mervezî’nin, isim vermese de söz konusu görüşü bazı âlimlere atıfla zikretmesi gerek İmam Şâfiî’nin “Kendisine güvendiğim bir kimseden işittim”⁸²⁹ diyerek söz konusu görüşü başkasına dayandırması İmam Şâfiî’den önce de böyle bir yorumun mevcut olduğunu göstermektedir.⁸³⁰

Burada şunu ifade etmek gerekir ki İmam Şâfiî’nin ve Mervezî’nin hikmet kavramını sünnet olarak değerlendirmeleri tamamen yanlış olmasa da sadece sünnet ile sınırlı tutmaları problem oluşturmaktadır. Zira hikmetin bazı âlimler tarafından sünnet olarak yorumlandığı her ne kadar doğru olsa da bu kavramı farklı şekilde

⁸²⁴ el-Bakara 2/231.

⁸²⁵ en-Nisâ 4/113.

⁸²⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 269-270.

⁸²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 77-78.

⁸²⁸ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 265.

⁸²⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 78.

⁸³⁰ Bayraktutar, *İmam Şâfiî’nin Hadis Yorum Metodolojisi*, 69. Hikmet kavramının sünnet manasına geldiğine dair ilk değerlendirmenin Buhârî’nin *Şahîh*’inde naklettiğine göre Katâde’ye (öl. 118/737) ait olduğu belirtilmiştir. Bk. Bünyamin Erul, “Hadis ve Sünnetin Kaynakları”, *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 562. Krş. Buhârî, “Tefsîr”, 248.

yorumlayanlar da mevcuttur.⁸³¹ Ayrıca hikmet kavramının “menşei vahiy olan sünnet” olarak açıklanarak böylece sınırlandırılmasının, hangi sünnetlerin bu tür vahiyle sabit olduğu ve bunların nasıl tespit edileceği gibi sorunlara sebep olacağı belirtilmiştir.⁸³²

Son olarak Mervezî'nin, sünnetin Kur'ân dışında hüküm koymasına dair aktardığı iki örneği zikrederek konuyu noktalamak istiyoruz. Evlenilmesi haram olanların bildirildiği Nisâ sûresinin 22. ve 23. âyetlerini aktardıktan sonra konuya âyetlerin tefsiriyle başlayan Mervezî, İbn Abbâs'dan iki ve ilk Müslüman olan sahâbîlerden Ebû Huzeýfe'nin (öl. 12/633) azatlı kölesi Sâlim b. Ubeyd'den (öl. 12/633) bir rivâyet nakletmektedir. Söz konusu rivâyetlerde iki sahâbî de Allah'ın, yedisi nesebî yedisi de sıhrî (evlilik bağı) olmak üzere on dört kişiyle evlenilmesini yasakladığını söylemekte ve ilgili âyetleri okumaktadırlar.⁸³³

Söz konusu rivâyetleri aktardıktan sonra ise Allah'ın bu âyetlerde yalnız iki kız kardeşi aynı anda nikahlamayı haram kıldığını ve “*Bunlar dışındakileri nikahlamanız size helal kılındı*” buyurarak başka iki kadını aynı anda nikah altında bulundurmamayı haram kılmadığını belirtmektedir. Buna karşın Hz. Peygamber'in, bir kadının teyzesi veya halasıyla aynı anda nikah altında bulundurulmasını da haram kıldığını ifade ederek,⁸³⁴ buna dair hadisleri nakletmektedir.⁸³⁵ Yine devamla Allah'ın bu âyetlerde, süt hısımlığı bakımından sadece süt anne ve süt kız kardeşi nikahlamayı haram kıldığını, bu ikisi dışında kalanlarla nikahlanmayı haram kılmadığını ancak Hz. Peygamber'den sâbit olan hadislerde, süt erkek kardeş ve süt

⁸³¹ Hikmet kavramına verilen farklı manalar için bk. Mehmet Çalışkan, “Kur'ân'da Hikmet Kavramı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Haziran 2001), 95-104; Veysel Güllüce, “Kur'ân'da Hikmet Kavramı Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 43-48.

⁸³² Bayraktutar, *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, 70. İmam Şâfiî'nin hikmet kavramına yaklaşımı hakkında farklı değerlendirmeler için bk. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 89-90; Abdülaziz Bayındır, “İmam Şâfiî'nin Hikmet Anlayışı”, *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şafii*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 223-243.

⁸³³ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 200-201.

⁸³⁴ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 201.

⁸³⁵ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 201-207.

kız kardeşin kızı ile nikahlanmanın da haram kılındığını belirtmektedir.⁸³⁶ Ardından söz konusu hadisleri de naklederek örneği sonlandırmaktadır.⁸³⁷

⁸³⁶ Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 208.

⁸³⁷ Söz konusu rivâyetler için bk. Mervezî, *es-Sünne*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî, 208-224.

SONUÇ

Önde gelen birçok âlimin yetiştiği, hadis ilminin altın çağı olarak nitelenen hicrî 3. asırda yaşayan Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Abbâsî hilâfetine başkenti ve aynı zamanda önemli bir ilim merkezi olan Bağdat'ta doğmuştur. Hayatının büyük bir bölümünü ise özellikle hadis ve fıkıh otoritelerinin yaşadığı Mâverâünnehr bölgesinde geçirmiştir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinin bulunduğu ve Şâfiî mezhebinin yayılmasında öncülük eden Mısır şehrine İmam Şâfiî'nin eserlerini okumak için gitmiştir. Mervezî, elindeki fırsatları çok iyi bir şekilde değerlendirerek, gerek yaşadığı coğrafyada gerek diğer bölgelerde bulunan ve sayısı yüz elliye ulaşan ilim adamından ders görmüştür. Özel hayatına dair çok fazla bir bilgiye sahip olmamıza rağmen, ilmî şahsiyetine dair bilgilerin tabakât kitaplarında geniş yer bulması, yetkin bir ilmî kişiliğe sahip olduğunun en büyük göstergelerinden biridir.

İlim öğrenmek adına göstermiş olduğu tüm çabaların meyvesini en güzel şekilde aldığı görülen Mervezî, büyük bir kısmı ne yazık ki günümüze ulaşmayı başaramasa da İslâmî ilimlerin hemen her alanına olan vukûfiyetini eserlerinde başarılı bir şekilde göstermiştir. Fıkıhta mutlak müctehid seviyesinde olduğu, özellikle hilâf ilmine dair birikimiyle ön plana çıktığı ve hadis ilminde bir derya olduğu pek çok ilim adamı tarafından ifade edilen Mervezî'nin, eserleri incelendiğinde hakkındaki övgüleri hak ettiği görülecektir. Mutlak müctehid seviyesinde olduğu söylenmesine rağmen İmam Şâfiî'nin usûlüne intisap etmesi, onu mezhebin önemli temsilcilerinden ve taşıyıcılarından yapmıştır. Öte yandan iştiğali sadece hadis ve fıkıhla sınırlı kalmayan Mervezî'nin, kalam ve tefsir ilmine dair de geniş bir birikime sahip olduğu eserlerinde rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Çalışmamızda hadis ilmindeki yerini ortaya koymaya çalıştığımız üzere Mervezî'nin, bir hadis râvîsinden öte bu ilmin hakkını fazlasıyla veren ve cerh-ta'dîl, ilelü'l-hadis, fıkhu'l-hadis gibi pek çok dalına hâkim olan bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Yahyâ b. Yahyâ (öl. 226/840), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Buhârî (öl. 256/870), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (öl. 258/872) gibi hadis ilminin otorite isimlerinden ilim öğrenmesi bu yetkinliğinin teşekkülünde belki de en önde gelen sebeptir.

Meslekten bir hadisçi olmasına rağmen eserlerini müsned, sünen, câmî' gibi tasnif türlerinden biriyle telif etmek yerine spesifik konulara ayırması ricâl ilmi, hadis tenkidi veya hadis usûlüyle ilgili görüşlerine dair geniş bir bilgi birikiminden bizi mahrum bırakmaktadır. Öte yandan gerek eserleri gerekse kaynaklarda kendisine yapılan atıflar dikkatle incelendiğinde hadis ilminde yetkin bir şahsiyet olduğu görülecektir. Nitekim Mervezî'nin hem râvî hem de hadislere yönelik tenkitleri, kendisinden sonra yazılan pek çok muteber kaynakta yer bulmuştur. Ayrıca eserlerini büyük oranda fıkıh ve itikâd ile ilgili konulara hasretmesi, bu iki ilim dalının hadis ilmiyle olan ilişkisini ve kendisinin bu ilimleri birbiriyle mezcedebilme konusundaki yetkinliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Her ne kadar yukarıda sayılan tasnîf türlerinden biriyle eser telif etmese de araştırmamızda da ortaya koymaya çalıştığımız üzere çok değerli senedlere sahip olması bir başka önemli husustur. Zira farklı ilim dallarıyla ilişkili olan eserlerinin her biri, aynı zamanda birer hadis kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte talebeleri aracılığıyla nakledilen pek çok rivâyeti de Dârekutnî ve Beyhakî'nin *Sünen*'leri, Hâkim'in *Müstedrek*'i gibi temel hadis kaynaklarını oluşturan eserlerde yerini almıştır. Ayrıca, sonraki dönemlerde yaşayan İbn Hacer, Aynî, İbn Teymiyye gibi şahsiyetlerin telif ettiği eserlerin kaynaklarından biri de Mervezî'nin eserleri ve rivâyetleri olmuştur.

Telif ettiği eserlerin hepsi çok kıymetli olmakla birlikte bize göre en önemlisi çalışmamızın konusunu teşkil eden *es-Sünne* adlı eseridir. Mensup olduğu *Kitâbü's-Sünne* literatürü içerisinde farklı bir muhtevaya sahip olması ve usûle dair kıymetli bilgiler içermesi bu düşüncemizin en önemli iki sebebidir. Bid'at fırkaların görüşlerinin bariz bir şekilde yayılmaya başladığı ve mihne gibi önemli bir hâdisenin meydana geldiği hicrî 3. asırda teşekkül eden *Kitâbü's-Sünne*'ler, ehl-i hadis in itikâd edebiyatının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Pek çoğu günümüze ulaşmasa da bu eserler, sayıları azımsanmayacak bir yeküne ulaşan önemli bir literatür olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtevalarına bakıldığında *Kitâbü's-Sünne*'lerin, özellikle dönemin önde gelen tartışmaları olan halku'l-Kur'ân, rü'yetullâh, mürtekeb-i kebîre gibi pek çok itikâdî meseleyi içeren ve sünnete ittibâyı vurgulayan eserler olduğu görülmektedir.

Araştırmamızda detaylı bir şekilde incelemeye çalıştığımız üzere görülmektedir ki Mervezî'nin eseri *Kitâbü's-Sünne*'ler arasında farklı bir muhtevaya sahiptir. Halku'l-Kur'ân, mürtekeb-i kebîre gibi konuları içermese de sünnete ittibâ ve bid'atlerden kaçınma gibi konuları ihtivâ etmesi sebebiyle eserin ilk bölümünün diğer *Kitâbü's-Sünne*'lerle örtüştüğü ve dolayısıyla da aynı amaçla telif edildiği anlaşılmaktadır. Mervezî'nin eserini literatür içerisinde orijinal kılan şey ise yukarıda bahsi geçen itikâdî meselelerin aksine Kur'ân-sünnet ilişkisini yani usûle dair bilgileri ihtivâ etmesidir. Eserin literatür içerisinde bu yönüyle temayüz ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, eserin bir bölümünün ve yazılış amacının *Kitâbü's-Sünne*'lerle aynı doğrultuda olmasına rağmen, Mervezî'nin niçin usûle dair konuları ele alarak farklı bir yol izlediği sorusu akla gelmektedir. Bu durumu, Mervezî'nin *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde itikâdî meseleleri geniş bir şekilde ele almasıyla açıklamak mümkündür. Mervezî'nin, sünnete ittibânın usûle taalluk eden boyutunun da bulunduğunu vurgulamak amacıyla eserin muhtevasını böyle şekillendirmeyi tercih etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Eser, orijinal bir muhtevaya sahip olmasının yanı sıra içerdiği önemli bilgilerle de öne çıkmaktadır. Özellikle Mervezî'nin sünnet tasnifi ve sünnetin konumunu temellendirirken öne sürdüğü bazı argümanlar tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez ortaya koyulmuştur. Pek çok âlim tarafından yapılan sünnetin bağlayıcılık açısından taksimi, Mervezî tarafından da özgün bir şekilde yapılmıştır. Ona göre sünnet, Kur'ân'ın mücmelini beyân etmesi, Kur'ân'ı nesh etmesi ve Kur'ân'ın hüküm koymadığı konularda teşrî yetkisine sahip olması bakımından üç kısma ayrılmaktadır. Sünnetin vahiy mahsulü olduğu görüşünü savunanların en çok başvurduğu delillerden biri olan Necm suresinin 3. ve 4. âyetleri tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez Mervezî tarafından delil olarak öne sürülmüştür. Ayrıca İmam Şâfiî'nin, sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceği yönündeki görüşüne de ilk eleştiri Mervezî tarafından yapılmıştır. Sıkı bir Şâfiî takipçisi olmasına ve Şâfiî mezhebinin önemli isimleri arasında sayılmasına karşın özellikle nesh konusunda kendisine muhalefet etmesi de dikkat çekici bir husustur. Bu yönüyle eser, Mervezî'nin orijinal görüşlerini de içeren bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca konuları, örnek âyetler üzerinden ve âlimlerin bu âyetler üzerindeki farklı görüşlerine yer vermek suretiyle ele alması, ilk dönem bazı usûl bilgilerine ve tartışmalarına dair bizlere ışık tutmaktadır. Sonuç

olarak, her ne kadar gelişmiş bir usûl kitabı olmasa da eserin bir kısmını, Kur'ân-sünnet ilişkisine dair bilgiler sunan önemli bir *fıkıh usûlü cüz*'ü olarak nitelendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed b. Saîd el-Kahtânî. 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.
- Aclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Târîhu's-sikât*. b.y.: Dâru'l-Bâz, 1405/1984.
- Ağırman, Cemal. *Hadis Kaynaklarının Dili*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvûd vd.. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “Hürremiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Alkış, Alpaslan. “İsa b. Eban'ın Âm, Hâs ve Âm'ın Tahsisıyla İlgili Görüşleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (Nisan 2019), 19-37.
- Alper, Hülya. “Sırât-ı Müstakîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 12. Basım, 2015.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 4*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2015.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Humus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Apaydın, Hacı Yunus. “İhtiyar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aşık, Nevzat. “Tahammül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Âşıkkutlu, Emin. “Cerh ve Ta'dîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Âşıkkutlu, Emin. “İsmâîlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Âşıkkutlu, Emin. “Mübhem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Âşıkkutlu, Emin. “Tahvîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/440. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 9.Basım, 2011.
- Ayas, Tahir. *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Hadisçiliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aybakan, Bilal. “Şâfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydınlı, Abdullah. “İhtisâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/572-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fî şerhi Me'âni'l-âsâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 19 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk b. Emîr ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.
- Babanzâde Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Basım, 1976.
- Bağdatlı İsmâîl Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Maârif Matbaası, 1371/1951.

- Bağdatlı İsmâîl Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya-Rıfat Bilge. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bakkal, Ali. "İmam Şâfiî'de Nesh Anlayışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Haziran 1997), 109-132.
- Bayındır, Abdülaziz. "İmam Şâfiî'nin Hikmet Anlayışı". *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şafii*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 221-252.
- Bayraktutar, Muammer. *Hadis Tespit ve Tenkidinde Mahfuz Kavramı ve Değeri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016.
- Bayraktutar, Muammer. *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Bebek, Adil. "Kebîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bedir, Murteza. "er-Risâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/117-119. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnâvûd & Zühayr eş-Şâviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Beroje, Sahip. "Gazzâlî'nin Nesh Meselesinde İmam Şâfiî'ye Muhalefeti". 900. *Vefât Yılında Uluslararası İmâm Gazzâlî Sempozyumu: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Bildirileri*. ed. İlyas Çelebi. 187-209. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Beroje, Sahip. "İmam Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usulcülerinin Buna Yönelik Eleştirileri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2007), 53-82.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü's-şuğrâ*. nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Pakistan: Câmîatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1412/1991.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.
- Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tûki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-şagîr*. thk. Ahmed b. İbrâhîm b. Ebi'l-Ayneyn. b.y.: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005.
- Busayrî, Abdullâh b. Muhammed. "Mukaddime". *es-Sünne*. mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî. Suud: Dâru'l-Âsime, 1422/2001.
- Cebeci, Lütfullah. "İsfahânî, Ebû Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî. *Tevcîhü'n-naẓar ilâ uşûli'l-eşer*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Çakan, İsmâîl Lütfî. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Çakan, İsmail Lütü. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*. İstanbul: : İFAV Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Çalışkan, Mehmet. "Kur'ân'da Hikmet Kavramı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Haziran 2001), 89-119.
- Çap, Sabri. "Ref Problemi Başlıklı Makale Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (Aralık 2007), 161-168.
- Çelebi, İlyas. "Fiten ve Melâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/149- 153. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. "Kitâbü's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/115- 116. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579- 581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Muvaffak b. Abdillâh el-Kâdir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406/1986.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvûd vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004/1424.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suud: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Beyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/23- 25. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. Muhyiddîn Abdülhumeyd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü's-Sünne*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Mes'eleü halkî'l-Kur'ân ve eşeruhâ fî şufûfî'r-ruvât ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Fezâ'ilü'l-Kur'ân ve me'âlimuh ve edebüh*. thk. Mervân el-'Atiyye vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.
- Ece, Faruk. *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin İhtilfî'l-Ulemâ Adlı Eseri ve Hilâfiyât Literatüründeki Yeri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Efendioğlu, Mehmet. “es-Sünenü'l-kübrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Efendioğlu, Mehmet. “Ma'rûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/66. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. “Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. “Nesih (Hadis)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/581-583. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. “Taktî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ekici, Zeynep. “Hadis İlminde “Sâlih”, “Sâlihu'l-hadis” ve “Suveylih” Terimleri”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 7-39.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Silsiletü'l-eḥâdîsi 'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eşeruhe's-seyyi'ü fî'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Meârif, 1412/1992.
- Erbaş, Muammer. “Sünnet Kur'ân'a Kâdîdir” Sözü'nün Teorik ve Pratik Değeri”. *Marife Dergisi* 7/2 (Ekim 2007), 111-139.

- Erul, Bünyamin. “Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-“. *İslâmiyât Dergisi* 3/1 (2000), 161-184.
- Erul, Bünyamin. “Hadis ve Sünnetin Kaynakları”. *Hadis El Kitabı*. ed. Zîşan Türcan. 557-576. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Erul, Bünyamin. “Telfîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma’rife ve’t-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2.Basım, 1401/1981.
- Fireyvâî, Abdurrahmân b. Abdilcebbâr. “Mukaddime”. *Ta’zîmü kıdri’s-şalât*. mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî. 1/5-84. Medîne: Mektebetü’d-Dâr, 1406/1986.
- Gacek, Adam. *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli & M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Gavrî, Seyyid Abdülmâcid. *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-hadîsiyye*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Güllüce, Veysel. “Kur’ân’da Hikmet Kavramı Üzerine”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 43-48.
- Gürler, Kadir. *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı -İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Haçkalı, Abdurrahman. “Ehl-i Hadis-Ehl-i Re’y Ayrışması Fıkhî mi, İtikâdî mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 59-68.
- Hadramî, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullâh b. Ahmed. *Kılâdetü’n-nahr fî vefayâtî a’yânî’d-dehr*. 6 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1428/2008.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*. nşr. Mustafâ Abdülkâdir ‘Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990.

- Halîlî, Ebû Ya'îlâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. *el-Îrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-ḥadîs*. thk. Muhammed Saîd Ömer. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1415/1995.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *er-Rihle fî talebi'l-ḥadîs*. thk. Nûreddîn 'Itr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîḥu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatiboğlu, İbrahim. "el-Müstedrek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Lâlekâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/85-86. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim. *el-İ'tibâr fî'n-nâsiḥ ve'l-mensûḥ mine'l-âşâr*. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 2. Basım, 1359/1940.
- Hemedânî, Ebû Abdirrahmân Mukbil b. Hâdî. *Gâratü'l-fasl 'ale'l-mu'tedîn 'alâ kütübî'l-ilel*. Yemen: Dâru'l-Âsâr, 2. Basım, 1425/2004.
- Hüseynî, Ebû Muâz Târik b. Avazallâh. *el-Îrşâdât fî takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât*. Riyad: Dâru İbn Teymiyye, 1417/1998.

- Irâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Zeylû Mîzâni'l-i 'tidâl*. thk. Alî Muhammed Muavvîd-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Elfiyye*. thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menâhic, 2. Basım, 1428/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-naqd fî 'ulûmi'l-hadîs*. Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1401/1981.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî- Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Fas: Vizâretü 'Umûmi'l-Evkâf ve's- Şüûni'l-İslâmiyye, 1387/1968.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l- 'ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve ḥamlîhî*. thk. Übey el-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Suûd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dimaşkî. *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî & İbrâhîm ez-Zîbek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Rîsâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Alî Muhammed Muavvîd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *Esâmî men revâ 'anhüm Muhammed b. İsmâ'îl el-Buḥârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-şahîh*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Asâkir ed-Dimaşkî. *Târîḫu medîneti Dimaşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995/1415.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1271/1952.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/2009.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâ'i'l-menşûre*. thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Fetḥu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi (Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker)*. çev. Talat Koçyiğit. Ankara: AÜİF Yayınları, 1971.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Taglîku't-ta'lik*. thk. Saîd Abdurrahmân el-Kazakî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405/1984.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müdekkisîn*. thk. Âsım b. Abdillâh el-Kureyvitî. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nûreddîn 'İtr. Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Basım, 1421/2000.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî ez-Zâhirî. *el-Faṣl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûḥîn mine'l-muḥaddiṣîn ve'd-ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâhid. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Şikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Hâfız Abdülalîm Hân. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî. *er-Rûḥ fî'l-keḷâm 'alâ ervâḥi'l-emvât ve'l-aḥyâ' bi'd-delâ'ili mine'l-kitâb ve's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî. *İğâsetü'l-lehfân min meşâyidi's-şeyṭân*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkî. *Aḥkâmü ehli'z-zimme*. thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî-Şâkir b. Tevfîk el-Ârûrî. 3 Cilt. Demmâm: Ramâdî li'n-Neşr, 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî. *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyyîn*. thk. Ahmed Ömer Hâşim & Muhammed Azeb. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1413/1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Alî Şirî. 14 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İhtilâf fi'l-lafẓ ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*. thk. Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer. b.y.: Dâru'r-Râye, 1412/1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Hadis Müdafaası*. çev. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu. Ankara: OTTO Yayınları, 2.Basım, 2017.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Mısırî. *es-Şikât mimmen lem yeka' fi Kütübi's-Sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed. 9 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî. *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1994.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlü Şahîhi Müslim*. thk. Abdullâh el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende el-Abdî. *el-Îmân*. thk. Alî b. Muhammed el-Fakîhî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1406/1986.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî, *Tekmiletü'l-İkmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1410/1989.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî. *et-Takâyid li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1998.

- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî el-Bağdâdî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd. 2 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî. *et-Tabağâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullâh el-Atâbekî el-Yeşbugâvî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî, *el-Îmân*, thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî. Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmî, 5. Basım, 1416/1996.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. Medîne: Mecme'u'l-Melik Fahd, 1416/1995.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nağzi kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Suud: Câmiatü'l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî. *el-Muntażam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ & Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî. *Şıfatü's-şafve*. thk. Ahmed b. Alî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî. *Menâkıbü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. b.y.: Dâru Hicr, 2. Basım, 1409/1989.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî el-Bağdâdî. *ed-Du 'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Abdullâh el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî. *el-Ahkâmü 'ş-şer' iyyetü 'ş-suğrâ eş-şahîha*. thk. Ümmü Muhammed bnt. Ahmed. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1993.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm el-Kürdî. *el-Müdellesîn*. thk. Rifat Fevzi-Nâfiz Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Mahmud el-Arnâvûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî. *Kitâbü'l-Ensâbi'l-müttefiḳa fî'l-ḥaṭṭi'l-mütemâsile fî'n-naḳṭ ve'z-zabṭ*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *et-Tavzîḥ li-şerḥi'l-Câmi 'i'ş-şahîḥ*. thk. Dâru'l-Fellâh. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Mısırî. *el-'İkdü'l-müzḫeb fî tabaḳâti ḥameleti'l-mezḫeb*. thk. Eymen Nasr el-Ezherî & Seyyid Miḥenî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî. *Târîḫü Erbil*. thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs. 2 Cilt. Irak: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1399/1980.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm. *el-Fihrist İlk Dönem İslâm Kültür Atlası*. çev. Mehmet Yolcu vd.. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Salâh eş-Şehrezûrî. *Tabaḳâtü'l-fuḳahâ 'i'ş-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Salâh eş-Şehrezûrî. *Muḳaddimetü İbni's-Şalâh*. thk. Nûreddîn 'İtr. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1406/1986.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaṭṭa'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Saâde, 1394/1974.
- İsferâyînî, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm. *el-Müsnedü'l-muhrec 'alâ kitâbi Müslim b. el-Haccâc*. nşr. Abdullâh b. Muhammed Medenî. 20 Cilt. Suud: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İstemi, Fuat. "İmam Şâfiî'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)". *e-Şarkiyât İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 641-667.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdî's-semâ'*. thk. Seyyid Muhammed Sakr. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1379/1970.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî vd. 8 Cilt. Fas: Matbaatü Fedâleti'l-Muhammediyye, 1385/1965.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ahmed b. Hanbel (Hayatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ahmed b. Nasr el-Huzâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/110. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Âsım b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "el-Kemâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/222-224. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Fesevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karabulut, Ali Rıza & Karabulut, Ahmet Turan. *Mu‘cemü’t-târîhu’t-turâsi’l-İslâmî fî mektebâti’l-‘âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru’l-Ukbe, 1422/2001.
- Karadeniz, Hatice. “İstılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 57-92.
- Karahan, Abdullah. *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2005.
- Karaman, Hayrettin. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kastallânî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü’s-sârî li-şerhi Şahîhi’l-Buḥârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 7. Basım, 1323/1906.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1360/1941.
- Kâtip Çelebi. *Süllemü’l-vuşûl ilâ tabakâti’l-fuḥûl*. thk. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnâvûd. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü İrsâkâ, 1430/2010.
- Kaya, Eyyüp Said. “Mekhûl b. Ebû Müslim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/552-553. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Mahmut. “Beytülhikme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kaysî, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Tavdîhu’l-müştebih fî zabti esmâi’r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Keskin, Yusuf Ziya. “İmam Şâfiî’ye Göre Mürsel Hadisin Delil Olma Yönünden Değeri”. *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*. ed. Mehmet Bilen. 184-200. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012.

- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm 'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 22. Basım, 2014.
- Kılıçer, Mahmut Esat. “Ashâbü'l-Vücûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/472. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılıçer, Mahmut Esat. “Ehl-i Re'y”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. “Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Temmuz 1986), 71-79.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. “İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sinin Hadis İlmindeki Etkileri”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 87-99.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit “Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/5 (Ekim 1987), 79-89.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2002.
- Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koca, Ferhat. “Mücmel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Koçinkağ, Mansur. “İmam Şâfiî'nin Mürsel Hadis Anlayışı”. *Journal of Intercultural and Religios Studies* 7 (2014), 61-80.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Koçyiğit, Talat. “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1963), 93-108.
- Koşum, Adnan. “İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları”. *Diyanet İlmi Dergi* 50/2 (Haziran 2014), 23-42.
- Köse, Saffet. “Hafs b. Gıyâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/118. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kur'ân Yolu. Erişim 3 Kasım 2019. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

Kureşî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Hanefî. *el-Cevâhirü'l-muđıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. 2 Cilt. Pakistan: Mîr Muhammed Kütüphânesi, ts.

Kutlay, Halil İbrahim. *Hadiste Sened Tenkidi*. İstanbul: Elif Yayınları, 2015.

Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr. *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. Ebû Yakûb Neş'et b. Kemâl el-Mısırî. 9 Cilt. İskenderiye: Dâru'l-Basîra, 8. Basım, ts.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Bedrüddîn Ebû Firâs. Mısır: Matbaatü Dâru's-Saâde, 1324/1906.

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. (Abdurrezzâk'ın *el-Musannef'i* içinde), thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Tevzîü'l-Mektebeti'l-İslâmî, 1403/1983.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *el-Muğaffa'l-kebîr*. thk. Muhammed Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1427/2006.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh. *er-Ravzu'l-bâsim fî terâcimi şüyûhi'l-Hâkim*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1432/2011.

Melchert, Christopher. "Ahmed b. Hanbel'in Muhalifleri". çev. Ali Hakan Çavuşoğlu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Ocak 2005), 393-410.

Mertoğlu, M. Suat. "Zürkânî, Muhammed Abdülazîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/579-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Mervezî, Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *es-Sünne*. thk. Abdullâh b. Muhammed el-Busayrî. Suud: Dâru'l-Âsime, 1422/2001.

Mervezî, Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *Muhtaşaru Kıyâmi'l-leyl ve Kıyâmi ramazân ve Kitâbi'l-Vitr*. iht. Ahmed b. Alî el-Makrîzî Pakistan: Hadis Akademi, 1408/1988.

- Mervezî, Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *Ta'zîmü kadri's-şalât*. thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbâr el-Fireyvâî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Moğultây b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultây b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed & Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. b.y.: el-Fârûku'l-Hadise, 1422/2001.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed. *Nefs Muhasebesinin Temelleri*. çev. Şahin Filiz & Hülya Küçük. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Musannif, Ebû Bekr b. Hidâyetullâh el-Kûrânî el-Hüseynî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 3. Basım, 1402/1982.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî. *Cüz' fîhi hâlû 'İkrime Mevlâ Abdillâh ibn Abbâs ve mâ kîle fîhi*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- Mürsî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr. *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*. nşr. Abdülhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *et-Temyîz*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Suud: Mektebetü'l-Kevser, 3. Basım, 1410/1989.
- Nazlıgül, Hâbil. "İmam Şâfiî'nin Hadis İlmine Katkıları". *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*. ed. Mehmet Bilen. 129-165. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012.
- Neccâr, Muhammed vd.. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'd-Da've, 2011.

- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Mısrî. *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1408/1988.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Tesmiyetü's-şüyûh*. thk. Hâtîm b. Ârif el-Avnî. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nu'aymî, Hamza b. Hüseyin b. Kâsım. *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-'Arabî*. 8 Cilt. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2001.
- Nüfey'î, Mevsem b. Münîr. *el-İmâm Muhammed b. Naşr el-Mervezî ve cühûdühû fî beyâni akîdeti's-selef ve'd-difâ' 'anhâ*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- Okiç, Muhammed Tayyip. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. Ankara: Atlas Kitap Yayıncılık, 2017.
- Önal, Recep. "İman ve Mahiyeti Konusunda Mutezile ve Ehl-i Sünnet Polemiği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 121-146.
- Önkâl, Ahmet. "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv", *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu*. 55-69. İstanbul: İrfan Vakfı, 1999.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (Nisan 2000), 225-273.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Zührlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/543-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özdemir, Recep & Kıyık, Mustafa Harun. *İslâm Eşya Hukuku*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Özdemir, Serdar. "Seriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Özen, Şükrü. “Müzenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/246-250. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Özsoy, İsmail. “Faiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özşenel, Mehmet. *Ebû Yûsuf’un Hadis Anlayışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları -Şeybânî Örneği-*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Polat, Salahattin. “Mürsel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Polat, Salahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: TDV Yayınları, 1985.
- Rebeî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Târîhu mevlidi’l-‘ulemâ ve vefayâtihim*. thk. Abdullâh Ahmed el-Hamd. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-Âsime, 1410/1990.
- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Şilatü’l-ḥalef bi-mevşûli’s-selef*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru’l- Ğarbi’l-İslâmiyye, 1408/1998.
- Sadeî, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus. *Târîhu Mısr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000.
- Safedî, Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Hâlel b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi’l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvûd & Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1420/2000.
- Sakallı, Talat. “Sünnet’in Bağlayıcılık Açısından Taksimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 39-102.
- Saklan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

- Sâlih, Subhî. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 11. Basım, 2014.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 24. Basım, 1420/2000.
- Saliş, Hatice. *Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Sandıkçı, Kemal. "Ebû Ümâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/251. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Seffârî'nî, Ebü'l-'Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Levâmi'ü'l-envâri'l-behiyye ve sevâtı 'u'l-esrâri'l-eşeriyye şerhu'd-Dürreti'l-muğiyye fî 'akâdeti'l-fırkati'l-merđiyye*. 2 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 2. Basım. 1402/1982.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Ecvibetü'l-merziyye fîmâ üs'ile 'anhü mine'l-eĥâdişi'n-nebeviyye*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 3 Cilt. b.y.: Dâru'r-Râye, 1418/1998.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fetĥu'l-muġîs bi-şerĥi Elfiyyeti'l-ĥadiş*. thk. Alî Hüseyin Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Selefî, Ebû Üsâme Selîm b. Ahmed. "Mukaddime". *Kitâbü's-Sünne*. mlf. Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî. 5-100. Kuveyt: Müessesetü Gırâs li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1426/2005.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî (el-'Ulûmü's-şer'iyye)*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 4 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

- Sezgin, İsmail Hakkı. *İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sıbt İbnü'l-Acemî, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî. *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*. thk. Yahyâ Şefik Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt b. el-Cevzî et-Türkî. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berakât vd. 23 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- Sönmez, Mehmet Ali. “Şerîk b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Suiçmez, Yusuf. *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*. Ankara, OTTO Yayınları, 2015.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr. *Hüsnü'l-muḥâḍara fî târîhi Mısr ve'l-Kāhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 2. Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâreyâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1428/2007.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Abdülfettâh Muhammed Hulv. 10 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 2. Basım, 1413/1993.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 23. Baskı, 2015.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Cimâ'u'l-ilm*. b.y.: Dâru'l-Âsâr, 1423/2002.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma' rife, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Şahin, Sami. "Sünneti Anlama Ve Yorumlamada Sahabilerin Farklı Davranışlarına Bazı Örnekler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 269-286.
- Şahyar, Ataullah. *Aidiyet ve Geçmişle Hadislerde Âhad Mütevatir Ayrımı -Tespit Tetkik ve Yorum-*. İstanbul, Akadem Yayınları, 2016.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Lüma' fî uşûli'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *Tabağâtü'l-fukahâ'*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1423/2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tahhân, Mahmûd. *Yeni Hadis Usûlü*. çev. Cemal Ağırman. İstanbul: Rağbet Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Uğur, Mücteba. "Edâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ünal, Halit. "Mervezî, Muhammed b. Nasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/235-236. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ünalan, Abdullah. "Kur'ân'ı Nesh Bağlamında Sünnet'in Yetkisi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2018), 11-30.
- Visâbî, Ebû 'Amr Nûreddîn b. Alî. *Tuhfetü'l-lebîb bi-men tekelleme fihim el-Hâfız İbn Hacer mine'r-ruvât fî ğayri't-Takrîb*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü İbni Abbâs, 1431/2010.
- Yâfîî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yağlı Mavil, Hikmet. "Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku'l-îmân Tartışması". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Kasım 2019), 437-468.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yetkin, Hacer. "Klâsik Dönem'e Kadar Fıkıh Usûlünde Kur'ân ve Sünnetin Birbirini Neshi Tartışması". *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 183-212.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Yiğit, İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yurdagür, Metin. "el-İ'tikâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/457. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Yücel, Ahmet. “Silsiletü’z-Zeheb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/208-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul, İFAV Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 37. Basım, 2016.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yüksek, Muhammed İsa. “Bakara Suresi 106. Ayet Bağlamında Nesh-Nes’ İlişkisi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 7-40.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-‘İber fî haberî men ğaber*. thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fî’du-du‘afâ*. thk. Nûreddîn ‘İtr. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü’l-i‘tidâl fî naqdi’r-ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r- Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf. 15 Cilt. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1423/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü’l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Zikru men yu‘temedü kavluhû fî’l-cerh ve’t-ta’dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 4. Basım, 1410/1990.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Şalâh*. thk. Zeynülabîdîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed. *el-A 'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1422/2002.

Zühaylî, Vehbe. *Fıkıh Usûlü*. çev. Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınları, 2010.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l- 'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü Îsâ el-Bâbî, 3. Basım, ts.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ömer Faruk ÖZBEK
Doğum Tarihi ve Yeri : 1995/İstanbul
e-posta : frkzbk@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Bursa Uludağ Üniversitesi	2018
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Devam Ediyor

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2018-2018	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam
2018-	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : Arapça

KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS () YDS (X) YÖKDİL (X)